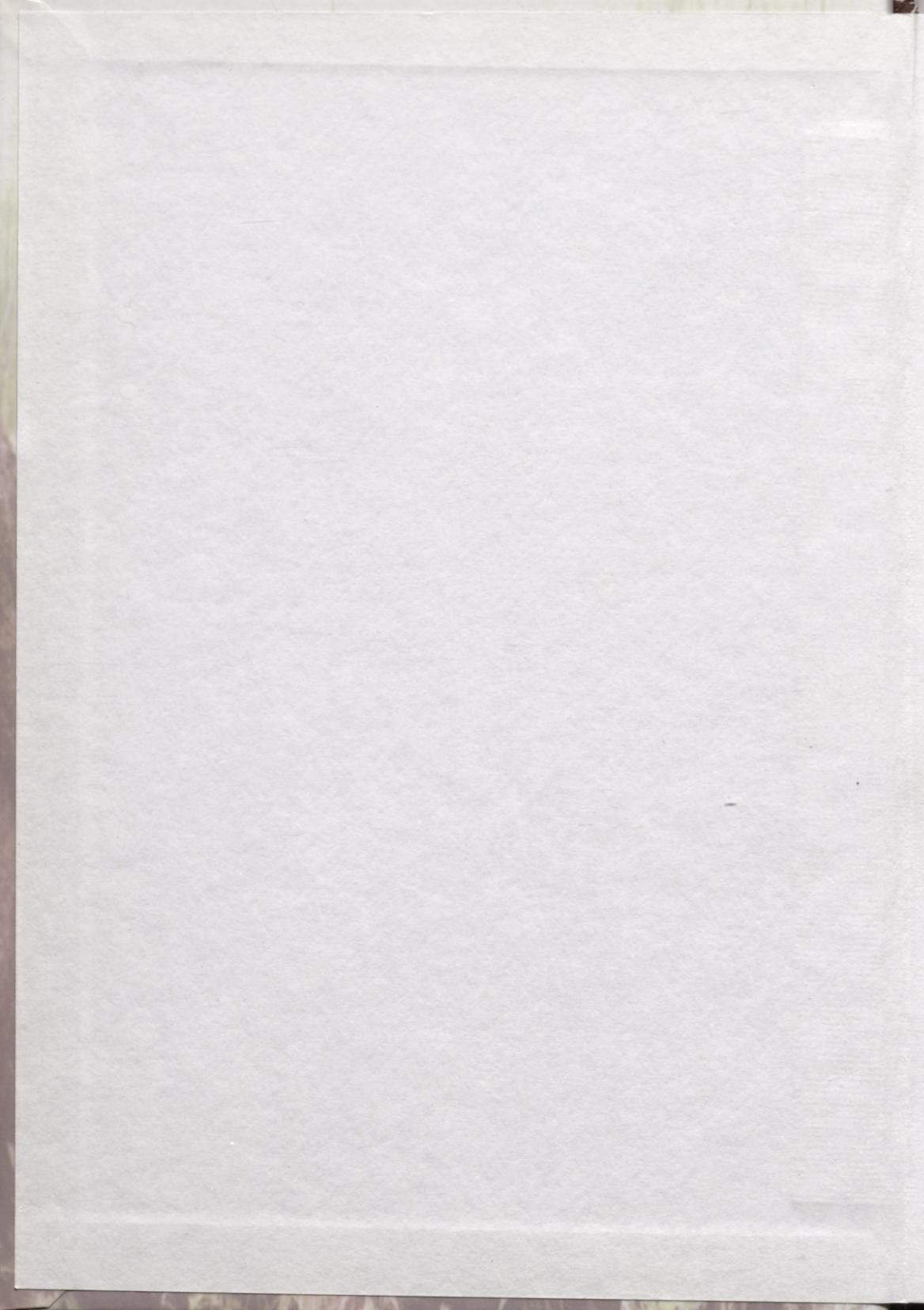
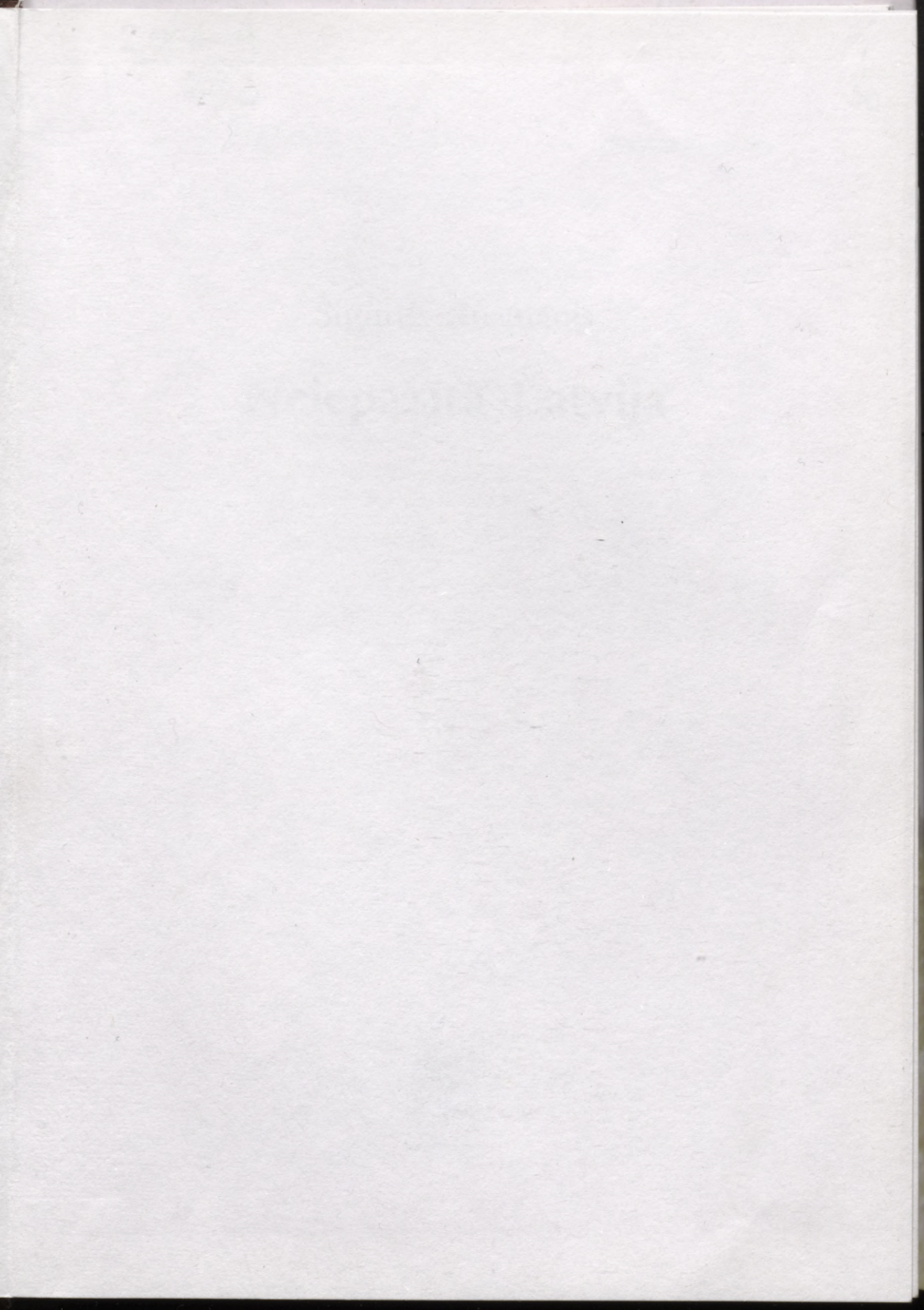
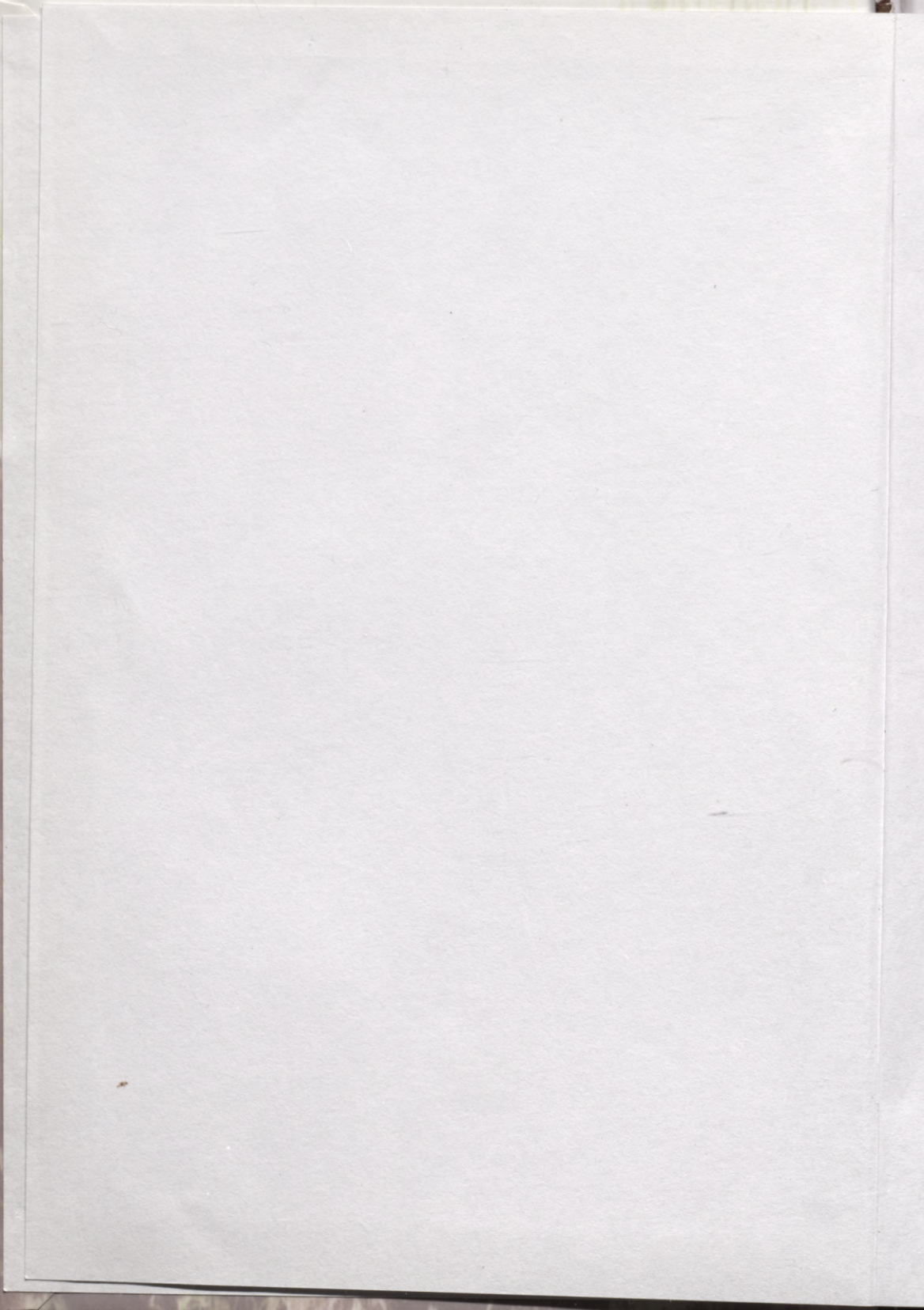

SIGURDS RUSMANIS
NEIEPAZĪTĀ
LATVIJA

2006-4
L 233

L
50

Sigurds Rusmanis

Neiepazītā Latvija

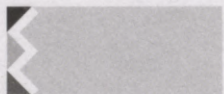
2006

ISBN 9984-9699-7-5

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

0306089968

Grāmata sarakstīta un izdota ar Valsts Kultūrkapitāla fonda atbalstu

KULTŪRKAPITĀLA FONDS

Grāmatā izmantoti fotoattēli no autora personīgā arhīva, Jānis Zivarts (Iecava), Dāvids Spunde (Strenču kapliča)

Redaktors: **Uldis Placēns**

Datormaketētāja: **Ilze Stikāne**

Vāka mākslinieks: **Gateens**

© Sigurds Rusmanis, 2006

© SIA "Apgāds Mantojums", 2006

NEIZPĒTĪTĀ LATVIJA

Pēc taviem mežu kaktiem nepazītiem,
Ai Latvija, arvien es jūtu ilgās,
Kur dienvidplāvās vējā viņo smilgas,
Kur rasa ilgi netraukta guļ rītiem.

Šo sudrabrītu atjaunotnes aka
Kad jūsmu smaidā noreibstu kā vīnā
Un simtreiz redzētais plaukst jaunā brīnā,
Kad pārļains dzidrums dvēs'li skaidru slaka.

Kad svešie ceļi izzuda zem kājām,
Kā sacēlās tad sirds! Pār latvju jumtiem,
Ar sarkanvilēm zaļos dārzos gumtiem,
Kad jautu raidīju: "Kas tās par mājām!"

Kad dzirdēju tad vārdu neparastu,
Ko neglabā nekādi leksikoni,
Tas piepeši man izcēla ar joni
Sentāla, aizgrimuša laika krastu.

Ik nosaukums ir runa, vaļā vāzta,
Pār kuru zaigo latvju gara liesma,
Vai mājas, upe, kalns – cits skan kā dziesma,
Cits joku pauž, cits drūmu stāstu stāsta.

Kā noslēpums guļ tumšās Dunudangās.
Ir Abava kā skāviens mīļu roku,
Bet Nice, Bārta vēsta ļaužu moku,
Rūc Rucava kā jūra zaļās bangās.

Arvien, ai Latvija, es ilgās jūtu,
Kā skatīt tavas neredzētās vietas,
Kā pētīt sejas, maigas, stipras, cietas,
Lai pilis tās vai zemās būdās būtu.

Es tavā klēpī kā no mūžiem slēpos,
Lai tavā pavasarī līdzī augtu,
Un tu ap mani dažādībā plauktu
Kā brīnum dziļš un neizdziedams eposs.

SATURS

Ievadvārdi	6
Priekšvārds	9
Vidzemes ziemeļos	11
Teiksmota vieta pie Staiceles	11
Matīšu baznīca	14
No Matīšiem uz Bauņiem, bez steigas	19
Uz Burtniekiem, bet garām tiem	40
Burtnieku ezers folklorā un literatūrā	61
Ko nepasaka piemiņas plāksne	77
Dēliņkalns	81
Vidzemes vidienē	85
Apkārt Lādes ezeram	85
Buļļiem ir savi krogi un tilti	98
Ko parasti nepamana Lielstraupē	102
Drustos daudz neparasta	110
Velēna	119
Biksērē, kur naudu skaita mucām	123
Blaumaņa kalnā	127
Pa senu ceļu pēdām	132
Ceļš starp ezeru un upi	132
Kājām pa veco Jelgavas ceļu	144
Gar Lielupi Tetelē	161
Par skursteņiem un Skursteņmuižu	165
Vecais Bauskas ceļš	170
Grienvaldes puse	200
Par Lindes liepām	206

Kur blakus šalc jūra	211
Kuģis ... baznīcā	211
Jūrmalciems	214
Nelaid skursteni mežā... ..	219
Užava	223
Par Kaziņmežu un čirkstošo pavadoni līdz upītei	228
Kaltene	234
Kāpēc jūras ciemam apšu vārds?	245
Kas palicis no Carnikavas muižas	252
Uz Skultes muižu	256
Kur pulcējas kadiķi	265
Kurzemes pusē	268
Dundagas baznīca laiku gaitā	268
No Dundagas uz Ģibzdi	274
Valdemārpils sinagoga	283
L. Paegles iela 9 Kuldīgā	286
Piemineklis, kas atgriezies no trimdas	289
Gājiens pa Remtes parku	292
Aspazijas laukums Aucē	297
Latgale un Augšzeme	300
Rikava	300
Pasiene	309
Bērzgales baznīca, kas neatrodas Bērzgalē	313
Uz Maskavu bez vīzas	317
Augšzemē, Asarē	320
Stāvēju Ormaņa augstajā kalnā... ..	325
Ceļiniek, apstājies	332

IEVADVĀRDI

Mūsu ģimenei 1976. gada oktobrī laimējās piedalīties neaizmirstamā ceļojumā pa Kurzemes pilīm, baznīcām un parkiem. Divās dienās mēs paspējam gūt ļoti daudz vērtīgu iespaidu, lietderīgi izmantojot katru laika sprīdi. Vēl šodien iespējams aplūkot maršruta kartes kopiju, ko saņēma katrs ekskursijas dalībnieks, ar rūpīgi uzzīmētiem apskates objektiem tajā. Arī pašu radītā fotogrāfiju kolekcija liecina, ar kādu uzmanību izvērtētas arhitektoniskās un mākslas elementu detaļas – zelmeņi, vāpeņi, akanti, cokoli, logu vitrāžas, kokgriezumi un griestu gleznojumi baznīcās, iepazīti reti dabas veidojumi – dižkoki, paegļu audzes, kokžņaudzēji, māzeri, dīķu sistēmas un konstatēti arī laikmeta absurdi – dejas plači uz baronu kapenēm, sporta zāles pilīs un pārvietotie pieminekļi. Uz mūsu fotogrāfijām aizmugurē netrūkst datējuma un pat pierakstītas ekskursijas vadītāja stāstītās teikas. Šis brauciens mums un iespējams vēl daudziem bija pagrieziena punkts Latvijas iepazīšanā un izzināšanā, attieksmē pret brīvā laika izmantošanu.

Kā radās šāda iespēja vēl tālajos padomju gados? Kas bija noticis? Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fizikāli enerģētiskajā institūtā par kultorgu bija ievēlēts inženieris Sigurds Rumanis – cilvēks ar meklētāja garu, fiziķis ar liriķa dvēseli. Ja citos institūtos (pēc personīgās pieredzes) šī amata veicējiem galvenais pienākums un panākums bija sagādātās biļetes uz teātra, operas izrādēm, dziesmu svētku koncertiem, dažreiz pat veiksmē kolēģu pārliecināšanā par kādas izstādes apmeklējuma nepieciešamību, tad šīs grāmatas autors burtiski aizveda un izglītoja savus draugus, darbabiedrus un viņu ģimenes locekļus pie kultūras objektiem dabā, pirms tam ieguldot milzīgu pētniecisko un sagatavošanās darbu. Jau iepriekš Rīgā dzimušais jauneklis

bija klīdis pa tuvākajiem piepilsētas mežiem, pētījis un salīdzinājis turienes augsni un augu valsti, zīmējis plānus un kartes, klausījies Andreja Holcmaņa lekcijas, vācis "Padomju Jaunatnē" publicētos tūrisma maršrutus, kamēr atradis savu aicinājumu ekskursiju vadīšanā.

Tika sagatavoti aizraujoši maršruti pa visiem Latvijas novadiem, arī Lietuvu un Igauniju, bija iespējams grupas aizvest arī uz Maskavu, Pēterburgu, Līvovu un vēl tālāk. Šobrīd jau novadītas aptuveni tūkstoš ekskursijas. Pamazām krājās materiāli par visiem Latvijas rajoniem, tad tie pārauga milzīgā kartotēkā jau par atsevišķiem pagastiem, kur katram no tiem izveidota mape ar avižu izgriezumiem; ziņām no dažādām enciklopēdijām; faktu pārbaudei korespondences ar vietējiem varas pārstāvjiem un novadpētniekiem; paša uzņemtiem attēliem un diapozitīviem. Jau tapušas vairākas kultūrvēsturiskas grāmatas, ievērojamākā kopā ar Ivaru Vīku – enciklopēdija "Iepazīsim Latviju. Kurzeme" (1993). Tikai nenokārtotas materiālās puses dēļ šīs sērijas turpinājums jāmeklē nelielākos izdevumos – jau publicētos un vēl iecerētos, piemēram par Zemgales trim pagastiem. Privātajā kartotēkā savāktās vērtības un autora zināšanas jau izmanto gan drīz visi jaunāko enciklopēdisko izdevumu veidotāji, arī folkloristi nespēj uzsākt kāda Latvijas novada pētniecību bez ieskatīšanās šajā bagātajā krātuvē.

Grāmatas autors atšķiras no citiem novadpētniekiem un kultūrvēsturniekiem ar apzinātā areāla plašumu, ar nemitīgo krājuma papildināšanu un ieguldīto pārbaudes darbu. Arī Latviešu folkloras krātuvē nepārtraukti tiek kuplināts personīgais fonds [2049] ar jauniem nostāstiem, teikām un pieredzējumu pierakstiem, rūpīgi pētīti senākie vākumi. Dažkārt savos ceļojumos autors meklē un interesējas arī par to liko bērzu, kurā sēdējusi ragana, par to velna dusmās savērpto priedi klusā kapsētā, par to koku muižas parkā, zem kura apglabāts vietējais "kundzeņš". Dokumentos izlasītais vienmēr tiek saliedēts ar dabā ieraudzīto, rakstos tiek uzburta ne tikai senatnē iespējamā aina, bet arī vēlamā. Par to varējām pārliecināties, apskatot un piedaloties sarunā ar Konrādiju (Hermani IV) gauži nopostītajā Skursteņu muižā.

Pie oriģinālā materiāla autors pārstrādātā veidā pievienojis arī agrāk publicētos materiālus, kas izkaisīti dažādos preses izdevumos. Gandrīz puse no tiem veltīti Vidzemei, jūtams, ka rakstītāja sirds meklējama Burtnieku un Matīšu pusē. Grāmata atklāj autora poētisko dabu, labās tehniskās zināšanas, interesi valodniecībā un folkloristikā, nekad nav arī aizmirsts pieminēt, kādi koki aug pie aprakstītajām mājām, kur meklējami dižkoki, kur ceļā pamanāmas vējslotas, kas cēlis un projektējis jaunās ēkas. Autora erudīcija palīdz atklāt kļūdas fotogrāfijās Latviešu konversācijas vārdnīcā. Viņam sāp zaudētie pieminekļi – piemēram, Krustrija Drustos, “pateicīgo latviešu” izturēšanās pret Merķeli Katlakalnā un sabrauktie stārķi ceļā uz Bauņiem. Viņš bieži aicina – nepaiesim garām, ir vērts apskatīt! Folkloristi visvairāk pateicīgi grāmatas radītājam par to, ka viņš paspējis pamudināt teicēju Marijanu Aunu pierakstīt un atsaukt atmiņā savas dzimtās Rikavas vēstures notikumus, ka viņš uzklausījis un fiksējis “latvju virsnieka Nr. 35473” Roberta Gabra teikas un stāstus.

Vēlējums lasītājam apsekot grāmatā minētās vietas un kļūt pašam par bijušā meklētāju.

Māra Vīksna (LFK)

PRIEKŠVārds

Mūsu pašu Latvijā ir vietas, kur desmitām reižu braukts vai pat iets garām un kas ne ar ko nav saistījušas uzmanību. Bieži pat kaimiņos dzīvojošie ir izbrīnīti, kad uzzina, kas te kādreiz noticis vai ar ko šī vieta atšķiras no citām. Grāmatas mērķis ir pievērst uzmanību tām vietām, kas nav īpaši iecienītas dzimtenes iepazīņēju apmekļējumiem, dot lasītājam iespēju dziļāk ieskatīties apkārtējā, iegūstot pieredzi turpmākiem patstāvīgiem Latvijas apceļojumiem.

Laikam nav tas labākais skatīti dabu vien, tikai pilis vai baznīcas, pieminekļus vai dendroloģiskus parkus un daiļdārzus, ceļot pa teiku un nostāstu vietām. Autors iespēju robežās cenšas pievērsties kultūrvēsturiskajam un neparastajam aprakstāmajā teritorijā. Tas var būt pat tikai kāda pagasta mazs stūrītis, kur dažkārt vieglākas orientācijas dēļ stāstījums izkārtots lineārā secībā, kā gājiena maršruts. Grāmatā ir raksti, kas tematiski stāsta par kādu sakarību vai ko citu, kas attiecas uz plašu teritoriju, pat visu Latviju. Ir arī raksti, kur aprakstīts tikai viens objekts, kas var būt atsevišķa ēka, parks vai piemineklis.

Apraksta dažādošanai vietām izmantoti dzejas fragmenti, teiku un nostāstu satura īss pārstāsts, kam pievienotā norāde (LFK ...) ir materiāla numurs Latviešu folkloras krātuves fondos. Grāmatas autora paša pierakstītie un krātuvē nodotie materiāli atpazīstami pēc šifra (LFK 2049, ...). Teicēju atmiņa arī nav bezgalīga, lasītājam šādiem nostāstiem jāpieiet kritiski un tie nav jāuzskata par neapstrīdamu patiesību. Folkloristi labi zina, ka viens un tas pats notikums dažādu stāstnieku mutēs skan atšķirīgi, ar citām detaļām, arī celtņu datējumi dažādos avotos atšķiras. Aiz uzvārdiem iekavās doti dzīves gadi, aiz celtnēm – celšanas gads, aiz attēliem – fotografēšanas gads.

Atliek tikai novēlēt, lai pēc grāmatas izlasīšanas rastos vēlēsānās kaut ko no minētā skatīt pašam savām acīm un, protams, lai būtu arī iespējas to izdarīt.

Autors ļoti pateicīgs par ieguldīto rūpīgo darbu grāmatas redaktoram ģeogrāfam enciklopēdistam Uldim Placēnam (1934–2006), ar kuru bijusi ilgstoša sadarbība vairāk nekā 15 gadu garumā. Sastādot vēres, problēmu gadījumā tieši viņš neatlaidīgi centās bibliotēkās noskaidrot kāda citāta vai dzejas rindu avotu.

SAĪSINĀJUMI

A	- austrumi	LFK	- Latviešu folkloras krātuves fondi
apg.	- apgabals	LKP	- Latvijas Komunistiskā partija
apm.	- apmēram	lpp.	- lappuse
arhit.	- arhitekts	LZA	- Latvijas Zinātņu akadēmija
ASV	- Amerikas Savienotās Valstis	m	- metrs
aug.	- augusts	nov.	- novembris
b.	- beigas	okt.	- oktobris
bij.	- bijušais	pag.	- pagasts
CK	- Centrālā Komiteja	PSRS	- Padomju Sociālistisko Republiku Savienība
d.	- daļa	R	- rietumi
D	- dienvidi	sāk.	- sākums
dec.	- decembris	sast.	- sastādītājs
Dr.	- doktors	sēj.	- sējums
dz.	- dzimis	sept.	- septembris
febr.	- februāris	Sv.	- Svētais
g.	- gads	tag.	- tagadējais
gs.	- gadsimts	tēln.	- tēlnieks
ha	- hektārs	t. s.	- tā saucamais
HES	- hidroelektrostacija	u. c.	- un citi
īst.	- īstais	vēst.	- vēsturisks
janv.	- janvāris	vjl.	- virs jūras līmeņa
jūl.	- jūlijs	Z	- ziemeļi
jūn.	- jūnijs		
km	- kilometrs		
KP	- Komunistiskā partija		

Vidzemes ziemeļos

TEIKSMOTA VIETA PIE STAICELES

Tā teiksmainākā vieta Staiceles apkārtnē nav pie pašas skais-tās Salacas, ne pie baznīcas un pat ne pie kapiem, par kuriem citviet stāsta dažādus brīnumus. Jautāti par tuvējām teiku un nostāstu vietām, gandrīz visi ar apbrīnojamu vienprātību min bijušo Krustakmeņa tiltu. Taču katrs aptaujātais zina pavisam citādu nostāstu un jāsāk domāt, ka šai vietai tiešām piemīt kaut kas mīklains. Spriediet paši!

No Staiceles uz Rozēnu pusi aiz Viksnu alas, kas gan no ceļa nav pamanāma, no kreisās puses pienāk klāt vecais ceļš. No kādreizējās gravas ar tiltu zem jaunā ceļa manāma tikai caurteka. Teika¹ stāsta, ka naktī zirgs gravā iesviedis cilvēku, kas uz akmeņiem nosities. Uz akmens iecirsts krusts un no tā laika vietu sauc par **Krustakmeņa tiltu**. Šo teiku, kas varētu būt patiešs gadījums, 1946. gadā stāstījis Ernests Gucmanis.

Cits teicējs, A. Zaļaiskalns² 1944. gadā šo vietu min kā “Velna galveno rezidenci”, bet tilts nosaukumu esot dabūjis no akmens, kurā iecirsts krusts. Edvīns Apsītis 1999. gadā man stāstīja³, ka šo akmeni “vairs nemākot atrast”, tur tiešām “viens ir nosities”, bet “braucot pusnaktī ar zirgu, nākot viena šmurguļaina vecene pretī un ātrāk no viņas vaļā netiek, kamēr viņas nenobučo”. Par to atrašanu ir tā, ka būvējot jauno ceļu, tas nevēlīgi kaut kur iestumts zem zemes. Akmens bijis gandrīz metru augsts ar “izteikti skaisti iegravētu krustu”. Tuvējo māju iemītnieki tieši todien neesot bijuši mājās. Lūk, ko raksta Ā. Korpa⁴ no Ķekaru mājām: tas noticis pirms 50 gadiem. Mūsu mājās tajā dienā bijusi kuļmašīna, bijuši daudz cilvēku. Netālu no mājām, kur ceļš iegriežas mežā, ceļa malā auga liela priede ar zemu

Salaca pie atpūtas vietas "Ķekari" (2001)

augošiem resniem zariem. Tajā naktī priedes zarā pakaroties pašnāvību bija izdarījis kāds nezināms cilvēks. Cilvēku aizvedusi milicija, bet Ķekaru talcinieki aizgājuši vietu apskatīt, ieraudzījuši grāvja malā interesantu akmeni, ar visu spēkiem to uzslējuši stāvus par piemiņu nelaiķim. Arī tad tilts vairs neesot bijis, tikai caurteka.

Nellija Kolle zināja teikt⁵, ka K. Ulmaņa valdīšanas beidzamajos gados Staicelē pagastmājā par sekretāru bijis Jānis Bikmanis: "kad vienreiz gājis no darba mājā, viens kungs uzreiz pienācis klāt un gājuši abi runādamies līdz tiltam. Tad viņš ieskatījies, ka kungam zābakos iebāzta aste. Viņš sācis skaitīt tēvareizi, tad uzreiz bijis tāds kā spēriens un kungs pazudis". Teicēja gan piebilst, ka nezinot, "cik tur taisnības".

Ieva Plūme zināja stāstīt⁶, ka tur "vienam otram, kad brauc ar zirgu, rādoties suns, kas gar sānu aizejot garām". Nu ko, suns jau tomēr izplatītāks radījums, nekā Velns.

Kā rodas šādas teikas, paliek skaidrs no Nellijas Kolles stāstījuma⁷: tas bijis pirms 60 gadiem. Viņas trūcīgajam tēvam bija jāiet Rīgā slimnīcā, bet naudas neesot bijis. Tā vienos naktī,

braucot no Rozēniem uz Staiceles staciju, lielajā silā ceļa kreisajā pusē ieraudzījis uguni. Skatās – Velns žāvē naudu, ko viņam tieši vajadzētu, kaut vienu sauju dabūtu... Griezis zirgu atpakaļ, piebrauc pie kādām mājām (pašlaik šai vietai tuvākās ir Ķekari), piesien zirgu pie sētas, noliek sienu priekšā. Kas zin, ejot “pie Vella”, viss kas var notikt, var arī nepārrasties, tad lai vismaz zirgu atrod. Pienāk klāt – mežstrādnieki dienā kurinājuši uguni un, kad vējiņš uzpūš, tad ogles kvēlo. Viņš sirsnīgi nosmējies un braucis mājās.

Bijuši arī mazāk smieklīgi gadījumi. Osvalds Gustavsons atceras⁸, ka sešdesmitajos, septiņdesmitajos gados kāds vīrs, no balles braukdams, ar divām meitām un vienu puisi – ar mašīnu taisni pa gravu upē iekšā. Mašīna zem ūdens, visi pa logu izlīda ārā. Pie tača to mašīnu vēlāk vilkuši ārā. “Kā nu tur bija ar to dzērumu, kā nebija”, bet jāsaka, ka toreiz tas gadījās netīšām. Tas pats teicējs atceras, ka citreiz upē iebraukts tīšām⁹. Vēl “pirms Ulmaņa laikiem” Krieviņu māju saimnieks vedis graudus Painītim, kas dzīvoja pie Igaunijas robežas, te griezis mašīnu apkārt un “naida dēļ” ar visu kravu upē iekšā.

Vēres

¹ LFK 1728, 112.

² LFK 1748, 1893.

³ LFK 2049, 673a.

⁴ LFK 2049, 710.

⁵ LFK 2049, 674.

⁶ LFK 2049, 673.

⁷ LFK 2049, 675.

⁸ LFK 2049, 662.

⁹ LFK 2049, 661.

MATĪŠU BAZNĪCA

Valmieras rajona Matīšos, kas miesta statusu ieguva 1890. gadā, galvenā ainaviskā dominante, neapšaubāmi, ir luterāņu baznīca. Tās būvi vecās baznīcas vietā pavēlējis sākt zviedru karalis Kārlis XI 1687. gadā. Teikas¹ jau šo vēsturisko faktu apcer savādāk: zviedru ķēniņš esot braucis gar baznīcas kalniņu, kur viņa ratiem salūzis ritenis (tādēļ ģerbonī virs baznīcas ieejas portāla redzams ritenis ar salūzušiem spieķiem). Labošanas laikā ķēniņš apskatījis kalniņu un teicis, ka te jāceļ mūra baznīca. Teikai ir zināms pamatojums, jo Kārlis XI tiešām pārnakšņojis Matīšu mācītājmuižā. Baznīcas mūri gāzušies kopā, līdz labajā pusē sienā iemūrēts puisis Matīss (tajā vietā pie baznīcas sienas karājusies no akmens kalta cepure) un vēl tagad sienā tajā vietā rūcot. Bet rūcot tāpēc, ka pirms iemūrēšanas puisis iedzēris krietnu mēru brandvīna, un “vēl tagad nav skaidra galva”. Pretim otrā sienā iemūrēta viņa iecerētā Anna. Tādēļ sievietes sēdējušas vienmēr Annas pusē, vīrieši atkal pretējā. Puisis iemūrēties ļāvies labprātīgi, lai kļūtu slavens, un viņa vārdā nosauktu baznīcu². Kad nojaukts zvana kambaris (1965), mūros tiešām atrasts skelets³. Bet dievnams kā Sv. Matīsa baznīca minēta jau 1624.–1625. gada revīzijas materiālos, tātad pirms mūra baznīcas uzcelšanas. Cita teika⁴ min, ka baznīca celta zviedru ķēniņienei par godu, viņa ar kuģi sūtījusi “kapara plates” baznīcas jumtam, bet pie Katvaru muižas lielkungs tās atņēmis un uzlicis savai muižai (pirmajā karā gan jumts noņemts un aizvests uz ārzemēm). Tāpēc, ka baznīca celta zviedru ķeizarienei par godu, tā pareizi “esot saucama par Mātīšu baznīcu”⁵ (ar garo “a”).

Pēc cilvēka iemūrēšanas Vells vairs nav varējis baznīcas mūrus sagāzt, un tāpēc nesis akmeni no mācītājmuižas tūruma un gribējis to baznīcai virsū uzsviest vai⁶ tikai aizsprostot durvis ar akmeni. Iedziedājies gailis un akmens bijis jāmet nost⁷. Tāpēc gailis kā baznīcas labvēlis ticis uzstādīts tornī. Bet 1990. gadā Matīšu baznīca kā pirmā Vidzemē (neskaitot Rīgu) tika pie apzeltīta gaiļa un lodes.

Dievnama celtne ir raksturīgs 17. gs. beigu Vidzemes baznīcas tips. To projektējis, visticamāk, vācu arhitekts Ruperts Bindenšū, stipri jūtama gotikas ietekme, bet redzami arī baroka elementi. Ne velti tās tornis atgādina Pētera baznīcas torni Rīgā, arī tā arhitekts ir R. Bindenšū. Baznīca garena vienjoma taisnstūrveida mūra celtne. Galvenā fasāde ar monumentālu zelmini pāraug vieglā sešstūra tornī, kura vieglumu un vertikālītāti izceļ divpakāpju barokāls jumts ar kolonādi vidū un augstu smaili galā. Ziemeļu kara laikā celtne stipri cietusi, bet atjaunota 1840. gadā agrākajā izskatā, tad atjaunots arī tornis. Tomēr torni nācās atjaunot vēl vienu reizi, tas notika mācītāja Andrieva Niedras laikā (citiem viņš varbūt vairāk pazīstams kā politisks darbinieks un rakstnieks, un 1919. g. pat valdības galva) 1908. gadā. Tika noorganizēts bazārs un tā ienākumi pārsniedza pat Rīgas lielo biedrību sarīkojumos savākto un baznīca atkal tika pie torņa. Nākošais remonts veikts 1989. gadā, kad sākās baznīcas atdzimšana (pirmais dievkalpojums notika 1988. gada 11. decembrī). 1965. gadā draudze dievnamu pameta, no 1967. līdz 1981. gadam tā izmantoja tikai kā novadu muzeju,

Matīšu baznīcas interjers (2001)

ko izveidoja Oļģerts Krūmiņš. Diemžēl lielākā daļa savākto materiālu un eksponātu gājuši bojā, tagad neliels Ainas Kalniņas iekārtots muzejs atrodas vietējā skolā.

Zviedrijas karaļnams jāpiemin vēlreiz, šoreiz Viņas Majestāte karaliene Silvija. Jau labu laiku Matīšu draudze uztur saites ar Gitterslo apgabala Rēdas–Vīdensbrukas draudzi Vācijā. Tieši viņi, pamanijuši, ka dievnama tornim nepieciešams remonts un pašu sniegtā palīdzība tam būtu par mazu, uzrakstīja Zviedrijas karalienei, atgādinot Matīšu baznīcas celšanas vēsturisko sakarību ar Zviedrijas valdnieku. Ar karalienes atbalstu pēc raksta zviedru laikrakstā tika savāktas 50 000 zviedru kronas, pārējo pievienoja vācu draugi. 1996. gadā atjaunotais tornis tika iesvētīts. Baznīcas jumts tika nomainīts 1990. gadā ar Risbergu (Zvejnieku) ģimenes atbalstu no ASV.

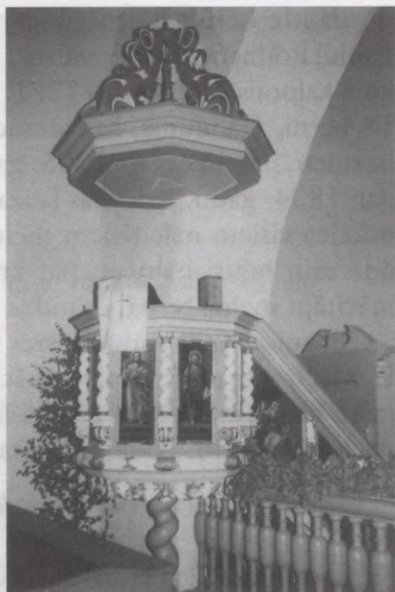
Lielais altāris savu tagadējo izskatu ieguvis 1859. gadā, kad tika iegādāta mākslinieka Bēzes (pēc K. Bilova oriģināla) altārglezna, kas restaurēta un atdota draudzei pēc baznīcas atgūšanas. Tiesa, gleznu ir nācies restaurēt arī pēc 1884. gada laupīšanas mēģinājuma, kad to sagraizīja. Ieskatoties uzmanīgāk, baznīcas interjers liekas neparasts. Izrādās, pēdējā remonta laikā neesot bijis zilās krāsas un tās vietā lietota zaļa. Cerams, ka ne uz visiem laikiem. Bijis arī otrs altāris, pie dienvidu sienas, ko 1930. gadā uzbūvēja galdniekmeistars Ansis Zīle, aiz tā tēlnieka A. Folca darbnīcā Rīgā gatavotā piemiņas plāksne (1929) 1. pasaules karā un Latvijas Brīvības cīņās kritušajiem draudzes dēliem, tā tagad pēc prombūtnes atgriezusies savā vietā. Mācītājs K. Ozoliņš 1992. gadā atklāja piemiņas plāksni 2. pasaules karā kritušajiem matišniekiem, kuras uzstādīšanu no ārzemēm atbalstījis Jānis Sops.

Arī kancele, tāpat kā altāris, barokāla, tās sienās, kāpņu un durvju laukumos gleznoti Pestītāja un evaņģēlistu attēli sadzīves ainās. Šobrīd savā vietā vairs neatrodas kokā grieztā pelikāna skulptūra virs kanceles jumtiņa. Arhitektoniskās izpētes laikā pie kanceles pīlāra un pie altāra tika atrasti drapēriju gleznojumi, kuru apakšējais slānis radies 1881. gadā, virsējais – 1902. gadā.

Baznīcas kreisajā pusē pie altāra bijis kauna sols⁸, uz kura bijis jāšēž tām, kurām meitās gadijies bērns. Tas jau nebūtu nekas īpašs,

Matīšu baznīcas altārglezna

... un kancele (2001)

nemaz ne tik tālajā Rūjienā Sv. Bērtuļa baznīcas portālam abās pusēs divas nišas, paredzētas laulības pārkāpēju sodīšanai. Matīšos baznīcas kalniņā bijis vēl moku blūķis, kur sēdināti un pērti cilvēki, ja no kādām mājām uz dievkalpojumu nav bijis vismaz viens cilvēks⁹. Svētdienās un dievvārdu laikā bijis aizliegts kā krogā, tā mājā alu un brandvīnu dzert. Vainīgie esot sodīti ar 40 markām baznīcas lādē, vai pie kauna staba un 10 pāriem rīkšu. Pēc moku blūķa likvidēšanas tā vietā iestādīts melnalksnis, kas jau sen nokaltis.

Baznīcas ērģeles, kas 1964. gadā pārvietotas uz Sv. Marka baznīcu Rīgā, 1993. gadā atgriezušās savā vietā. Tās Veisenfelsā 1867. gadā darinājis ievērojamais vācu ērģelbūvētājs Frīdrihs Ladegasts (1818–1905).

Interesants liktenis mācītājam Reinholdam Bušam, kas kalpojais draudzē no 1752. līdz 1770. gadam, ar 9 gadu pārtraukumu, kura laikā tas bijis spiests strādāt par kalēju, un pēc šī perioda draudze savu mācītāju uz pirmo sprediķi no mācītājmājas aiznesa uz rokām. Ja Matīšos iznāk dzirdēt teicienu “Tam jau

tik daudz bērnu kā mācītājam”, tad tas attiecas uz mācītāju Paulu Pomianu Pezaroviusu (1745, Prūsijā – 1816, Trikātā), kurš kalpojis Matīšos no 1771. līdz 1805. gadam un kam bijuši 18 bērni. Gadījums, kad draudze dievkalpojuma laikā pameta baznīcu, neattiecas uz 1905. gadu, kā to varētu iedomāties, bet gan 1834. gadu. Krievijas ķeizara Nikolaja I likums 1832. gadā noteica visiem mācītājiem melno talāru (pēc Vācijas parauga), līdz tam bijuši balti un pat krāsaini tērpi. Pirmo reizi redzot mācītāju melnā tērpā, draudze piecēlusies un baznīcu atstājusi.

Baznīcas 200 gadu atceres grāmatu 1887. gadā sarakstījuši K. Moltrehts un K. Stakle, mācītājs K. E. Vinters sarakstījis grāmatu “Matīšu baznīca 1687.–1937.” Arī Imantam Ziedonim ir dzejoļis “Matīši. Baznīca”¹⁰, tajā vērtējums:

*Es stāvu pie durvīm.
Izbrīnēts. Zaro
spēks. Kā ne no kā.
Baznīca staro
Kā lielais A.*

Sākumā baznīcā tika apglabāti draudzes aizgājēji. Ja, rokot baznīcā jaunu kapu, atrada agrāk apbedīto miroņu kaulu atliekas, tās savāca t. s. “kaulu kambarī”. Tas redzams arī J. K. Broces 1792. un 1804. gada zīmējumos¹¹. Šis kaulu kambaris celts starp 1739. un 1768. gadu. Bez Broces baznīcu gleznojis arī latviešu mākslinieka T. Ūdera draugs, Voronežas gleznotājs A. Petrovs, kas kādu laiku dzīvojis Valmierā. Darbs esot Dobeles ārsta Ozoliņa īpašumā. Varbūt ir vēl kāda glezna?

Kad apbedīšanu baznīcas telpās izbeidza, par kapsētu kalpoja baznīcas pagalmi, turklāt katras draudzē ietilpstošās muižas zemniekiem bija norādīta sava kapsētas puse. 1773. gadā sakarā ar mēra epidēmiju šo apbedīšanas vietu slēdza un ierīkoja tagadējos Matīšu kapus. Bet par tiem lasiet rakstā “No Matīšiem uz Bauņiem, bez steigas”.

Vēres

¹ LFK 1978, 2050.

- ² LFK 1978, 1924.
³ LFK 1978, 2037.
⁴ LFK 1978, 2024.
⁵ LFK 1978, 2024.
⁶ LFK 641, 92.
⁷ LFK 1978, 1977.
⁸ LFK 1978, 2048.
⁹ LFK 2049, 154.
¹⁰ Ziedonis I. Ceļa sentiments. Rīga, 2000.
¹¹ Broce J. K. Zīmējumi un apraksti. Rīga, 2002, 3, 395.–398. lpp.

NO MATIŠIEM UZ BAUŅIEM, BEZ STEIGAS

No Matišiem ceļi ved dažādos virzienos. Viens tepat blakus kapiem – uz Pučurgu.

Kapsēta Matišos ierīkota 1773. gadā, kapliča celta “tikai” 19. gs. Nostāsts¹ vēsta, ka no baznīcas, kuras pagalmā atradās iepriekšējie apbedījumi, uz tagadējo kapu kungu daļu (no ieejas pa kreisi) vedot apakšzemes eja. Citā nostāstā² minēts, ka katru Ziemassvētku nakti pa to nākuši 12 mācītāji uz dievvārdiem.

Matiši (2001)

Kapsētā zināmi gan tikai četri mācītāju apbedījumi. Netālu no kungu kapiem augot trīs lielas priedes, kas uzstādītas uz kādas burves kapa. Ja cilvēks nolaužot no tām kādu zariņu un paliekot zem spilvena, tad naktī burve nākot mocīt³. Kapos aug daudz lapegļu, ir arī veimutpriede.

Galvenā celiņa malā apglabāts Mazsalacas aptiekārs Pauls Skulte-Krievs, kura pieminekli 1931. gadā darinājis tēlnieks Kārlis Jansons. Paviršs vērotājs var uzreiz nepamanīt, ka augstcilnī atveidotā sieviete rokās tur galvaskausu, kas liek filozofiski apcerēt cilvēka dzīves ritumu un norāda arī uz pieminamā cilvēka sakaru ar medicīnu. Maz-

*Paula Skultes-Krieva piemineklis
Matīšu kapos (2001)*

liet tālāk uzmanību saista Kristus tēla statuja, tā ir kopija no ievērojamā dāņu tēlnieka Bertela Torvalsena (1768 vai 1770–1844) darba. Šis tēls it kā aicina pie sevis, it kā gatavojas ietvert savās spēcīgajās rokās un pasargāt nogurušos un ikdienas grūtību nomāktos, aicina pie sevis atgūt dvēseles mieru. Tēls atliets cinkā un uzstādīts uz akmens postamenta mācītāja Vintera ģimenes kapos. Paejot pa celiņu starp abiem minētajiem apbedījumiem, varam nokļūt pie Matīšu draudzes skolas skolotāja Kārļa Ernesta Aukas (1836–1884) krusta, kas ir pats augstākais kapos. Viņš ir arī pirmā kora dibinātājs Matīšos. Savulaik krusts bijis nolauzts, pateicoties Vilmai Grūbei – tagadējā kora prezidentei, tas tika sametināts.

Netālu no tā galvenā celiņa pretējā pusē atrodas Lāčplēša Kara ordeņa kavaliera Paula Grīnberga (1888–1919) kaps. Viņš dzimis Vilzēnu pagasta Ennēs, kas Matīšu draudzē. Pie nākošā celiņa uz kapličas pusi apglabāts Matīšu draudzes mācītājs Ludvigs Čiško (1858–1918), kuru lielinieki nošāva pie

Strenčiem ceļā uz Valmieru. Blakus cits lielinieku upuris – lauksaimniecības un sabiedriskais darbinieks Pēteris Ozoliņš. Vēl kapos apglabāti Lāčplēša Kara ordeņa kavalieri Jānis Oliņš, Pēteris Kreišmanis, Nikolajs Plānais (mainījis uzvārdu – Dzelme), Jānis Vagars un Jānis Apsītis, kurš apglabāts ar visu ordeni. No militārpersonām jāmin arī pulkvedis Jēkabs Gustavs.

No Matīšu baznīcas izvadīts mākslinieks Jānis Simsons (1947–1989),⁴ madoniešiem vēl labā atmiņā viņa darbība Atmodas laikā Madonā, no baznīcas uz kapiem viņš nests uz rokām. Viņa bērņības gadi saistās ar Matīšu mācītājmuīžu.

Pastaigājiet pa kapiem! Jūs pamanīsiet vēl tēlniecisku kapa pieminekli Skaidrītei Rullis, arī Grašu ģimenei (abi esot darināti Cēsīs), atradīsiet gan senlaicīgu krustu, kas liets no metāla, atdarinot koku (Mageram, 1908), gan mazu eņģelīti.

Kapos taču arī spokojoities? Lūk, ko stāstījis skolotājs Būmanis⁵: rudens vakarā, ejot cauri kapiem mēnesnīcas laikā, dzird: – “čab, čab, čab”. Kā stāv, paliek kluss, kā iet – atkal dzird. Beigās jau paliek bail. Izgājis cauri kapiem, skatās – viss Viršu māju cūku bars viņam seko. Citiem vīriem atkal bail nav ne-

*Vintera pieminēklis
Matīšu kapos (2001)*

maz – ies uz kapiem šņabi dzert. Paņem monopolā (tagad tajā ēkā ambulance) 5 litru pudeli (kā to īsti sauca – Līne, Katrīna vai Trīne?) un sēž kapos. Viens, kas nav paņemts līdzī, ies baidīt. Pārņem sev pāri palagu un iet at muguriski iekšā pār sētu. Tie tā pārbijušies – nu tak nāve nāk! – pudele palikusī kapos, bet vienam no viņiem trieka klāt⁶. Stāstīts arī,⁷ ka kapos katru “diensvidu” esot skraidījis melns sunītis. Tikko divpadsmit cauri, tas tūliņ uz vietas pazūdot.

Aiz kapiem tieši kilometru no Valmieras šosejas atrodas Pučiņu mājas (1927). Uzreiz gan piebildīsim, ka senāk mājvārdus Matīšos lietoja tikai vienskaitlī. Tajās pašlaik dzīvo Augusts Zvaigznīte (1923, Jērcēnos), kas 1996. gada Daugavas Vanagu izstādē Rīgā, Kara muzejā, piedalījās ar koka virpojumiem. Nav vairs saglabājusies vecā muižas klēts, kas atradās tuvāk ceļam, uz kuru attiecas nostāsts⁸ par spoku. Spoks bijis “no zvaigznēm vāji apspīdēts melns kūkums, kas vēlies un it kā kaut ko meklējis. Tas nav bijis liels, apmēram eža lielumā. Bet, kad tas uzlēcis uz kulšanas dāmpiem, tas raudzījies uz tā naktssargu ar milzīgi lielām, apaļām un sarkanām acīm”. Tuvojoties tam, tas pacēlies visā varenībā uz kājām un sācis nejauki blāut, kā kaķis, tad kūleniski aizskrējis uz kapiem. Cita teika⁹ min, ka muižas staļmeistars ap pusnakti jājis no Matīšiem uz Pučurģu ar nomirušā barona labāko ķēvi, pamanījies zirgam starp kājām veļoties melnu kaķi ar sarkanām acīm, un zirgs sācis klupt. Pučurģieši tad nosprieduši, ka tas esot “vecā barona Ozoliņa” nelabais gars, kas spokojas no kapsētas līdz labības šķūnim, kurā tas visvairāk mocījis strādniekus ar savu spieķi.

Te jāprecizē, ka Pēteris Ozoliņš nebija barons, bet gan Pučurģas muižas rentnieks, vietējās lauksaimniecības biedrības priekšnieks. Viņa

Pučurģas muiža (2001)

Bij. Pučurģas dzirnavas (vēst. foto)

ģimenē dzimusi skolotāja un sabiedriskā darbiniece, Latviešu nacionālās padomes Lielbritānijā ilggadējā prezidija locekle Marija Ķeņģe (1905–1994, Herefordā, Anglijā). Viņa – Triju Zvaigžņu ordeņa kavaliere, ilggadēja Daugavas Vanagu priekšniece (1955–1979), vēlāk goda priekšniece. 1995. gada 26. martā viņas ilgo trimdas gadu dzīves vietā Latviešu mājā Almelijā M. Ķeņģei iestādīta piemiņas liepa, jo viņa pati bija iecerējusi savā 90. dzimšanas dienā līdzās Latviešu mājas ilggadējā saimnieka Jāņa Skujevica ozolam iestādīt liepu. Stādīšanā piedalījās arī bijušais Latvijas aizsardzības ministrs Tālavš Jundzis. M. Ķeņģe no 1926. līdz 1943. gadam strādājusi par skolotāju Kaucmindeš mājturības seminārā (no 1935. gada – Latvijas mājturības institūts), sarakstījusi grāmatu “Apkoptā māja” (1936), bija žurnāla “Manna Māja” galvenā redaktore. Pēc kremācijas Herefordā M. Ķeņģe apglabāta Brukvūdas kapsētas latviešu nodaļījumā.

300 m tālāk atrodas Virsaiši (1906), kuru tuvumā Dronas upītes virzienā (te gan to sauc par Pučurgu) atrodas **Pučurgas akmens** (4 x 3,5 x 1,8 m). Jau pirms kara tas ticis pārdots, bet ar trīs kāpurķēžu traktoriem to nav varējuši izkustināt tālāk par 10 cm, tikai sarautas troses. Viens akmens sāns 1930. gadā tomēr atšķelts, un no tā izgatavots Brīvības cīnītāju piemineklis, kas atrodas pie Mazsalacas baznīcas. Pie akmens bijusi sena upurvieta, svētvītols gājis bojā, bet atrastas senlietas.

Pie Dronas (Stuceles) tiltiņa esot redzēts, ka “vells nauđu žāvē”¹⁰.

Pie ceļa tūlīt aiz upes bijusi kaltes ēka. Aiz kokiem Zeltiņi – senatnīga ēka ar pusnošļauptu jumtgalī, pildrežģi, interesantu durvju dēlišu salikumu un pat sienā daļēji iemūrētu akmeni. Tā bijusi modernieka māja. Zeltiņos 1935. gada pavasarī atrasts depoziš ar 305 monētām, jaunākā no tām datēta ar 1649. gadu.

Blakus atrodas **Pučurgas pusmuižas** dzīvojamā ēka. Muiža dibināta 1710. gadā. Ceļa pretējā pusē bijušo kūti K. Švalbe pārveidoja par brūža (1935–1950) telpām. 1958. gadā jau par kazeīna fabriku, kuras iekārtas izvestas 1998. gadā. Agrāk te ražotos siera cīparus lietoja visā PSRS. Muižas centrs piederēja K. Švalbes meitai tēlniecei Elzai Švalbei-Matvejevai

(1903, Podolijā Ukrainā – 2004), kas ir K. Ulmaņa prēmijas (1936) laureāte. Par viņu lasāms I. Kārklīņas grāmatā “Прекрасное за стеклами витрин”, kas izdota Samarā, Krievijā, 2000. gadā.

Tālāk ceļa malā bijušās klēts (kungu magazīnas) ēka. No 1872. gadā celtās kūts jau sen palikušas tikai drupas. Magazīnas vienā galā aug liepa 4,3 m apkārtmērā, par kuru dzirdēts nostāsts, ka to esot stādījusi ķeizariene Katrīna. Koks vēl zaļo, taču jau bez galotnes.

Par Pučurgas muižu teika¹¹ stāsta arī, ka sens muižas īpašnieks bijis “pajucis prātā” un taisījis ceļu no Pučurgas līdz Rīgai, bet tālāk nav ticis, kā “līdz krustiem”.

Nākošās mājas aiz pagrieziena pa labi – Vinnēni (1926). Kāpēc šāds neparasts nosaukums? Ernests Ozols (1899–1986) šīs mājas dabūjis par piedalīšanos Brīvības cīņās, bet arī kāds cits tās gribējis, nācies tiesāties – un vinnēts¹². Un cits diezgan kuriozs patiens gadījums¹³: Vinnēnu Ozols pēc kara braucis uz Rīgu pēc bišu mātēm. Tās kastītes ir jātur siltumā, tāpēc viņš tās iebāzis biksēs zem jostas. Vilcienā viņš jūt, ka bites izlīdušas no kastītēm un iekļuvušas biksēs. Viņš ieiet vilciena atejā un krata tās bikses pa logu laukā, taču vējš aizrauj bikses pa gaisu un viņš paliek vilcienā plīks. Pienāk Valmiera, jākāpj ārā, bet viņš tāds nevar rādīties. Nāk vilciena pavadone, tā ir krieviete, saimnieks nemāk labi krieviski un saka: “bites, bikses”. Pavadone domā, ka vīrs dumjš un izsauc miliciju un tā viņu aiztur. Kad atbraukusi sieva, tad viņu atlaiduši. Vinnēnos saglabājusies kūts ar uzbraucamo tiltu (1939).

Skats uz Vinnēniem (2001)

Vinnēnu kūts (vēst. foto)

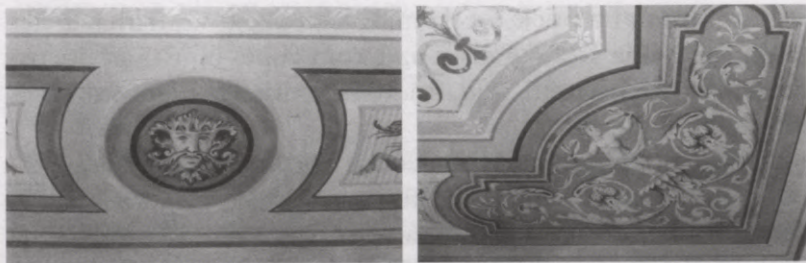
Ap 300 m uz priekšu ceļa malā kādreizējo vējdzirnavu vieta. Pučurgā līdz 1928. gadam uz Dronas upes bijušas arī ūdensdzirnavas, tieši iepretī vējdzirnavām, dzirnavu ezers sniedzies līdz Kociņu mežam.

Tālāk – Vaivaru jaunsaimniecība, kas piederēja Lāčplēša Kara ordeņa kavalierim Jūliusam Būmanim (1886, Ungurpils pag. – 1961, Farelē, Vācijā). Viņš apbalvots arī ar Viestura ordeni, bija skolotājs Bauņu pamatskolā, vēlāk Valmieras 1. pamatskolas pārzinis. Savulaik viņš saimniecības tūrumā uzaris senkapus, kur apbedījumi bijuši pārklāti ar plakaniem akmeņiem. Ceļa malā pamatīga saimniecības ēka, celta no laukakmeņiem, ķieģeļiem, vietām apmesta, pat ar apmetumā veidotu stūra rustojumu. Blakus durvīm saglabājies riņķis zirgu piesiešanai.

Līdz nākamajam zemesceļu krustojumam 800 m. Ceļā vietām labi saskatāms Burtnieku ezers. Pa kreisi var nokļūt atpakaļ Matīšos, taisni – pēc 700 m iznākt uz Matīšu–Mazsalacas šosejas 400 m no Tālavām, kur bijusi Bauņu pagastskola. Vienstāva koka ēka tikusi uzcelta 1855. gadā, mūra piebūve – 1894. gadā. Pēc jaunās skolas uzcelšanas ēka izmantota par Bauņu aizsargu namu. Tagad celtnes būvaprjoms samazināts.

Unguri (2001)

Gleznojumi Unguros (2001)

*Iekšdurvis Unguros
(2001)*

Zemesceļu krustojumā pagriežoties pa labi nonākam **Unguru** mājās (19. gs.), kuras no pārējām atšķir vairāku logu ailu dekoratīvā apdare. Arī iekštelpās zemnieku mājai neraksturīgas dekorētas durvis un, galvenais, vienas telpas griestu gleznojumi, kurus ap 1910. gadu darinājis vietējais mākslinieks Jānis Zvirbulis. Gleznojumā attēloti fantastiski augi, drakoni, Amors, meža dievs Fauns. Šo gleznojumu autora dēls, arī Jānis Zvirbulis, jau kļuva par profesionālu mākslinieku.

Nākošajā saimniecībā, Mazjāņos, savukārt interesi izraisa senā saimniecības ēka ar velvētu pagrabu galā. Tālāk ceļš pagriežas pa labi uz kilometru attālo Ķēkuru saimniecību. Tur liela dzīvojamā ēka ar nošļauptām jumtgalēm un rūpīgi celtu verandu. Tālāk pāri Ķēkuru lejai ceļa nav, tāpēc jāgriežas atpakaļ, jo šajā pusē visi ceļi galvenokārt iet viens paralēli otram, lai nebūtu jāšķērso purvainās ieplakas, kas šķir drumlinus – vaļņveida zemes paaugstinājumus, kas orientēti kādreizējā ledāja kustības virzienā. Burtnieku drumlinu lauks stiepjas 82,5 km garumā, sasniedzot pat 45 km platumu. Tas ir viens no ievērojamākiem drumlinu rajoniem Eiropā.

1766. gadā nošaujas Pučurgas stārasts, Vītiņu māju saimnieks. Viņa liķis pēc zemes tiesas lēmuma tika ierakts purvā aiz

Pučurgas muižas. Pēc gadiem purvā uziets viņa liķis, kas bijis uzsiets uz ragaviņām.

Aiz Ķēkuru lejas bijusī Celmu slaucamo govju ferma, kas celta 1960. gadā, tajā pašā gadā Celmu dzīvojamai mājai tika izbūvēts arī otrais stāvs. Kādreiz tā piederēja ārstam Kārlim Kalniņam. Kompleksā arī klēts un 1933. gadā celtā laukakmeņu mūra kūts. Kad 1940. gadā zeme tika pārdalīta, kūts bija pilna ar šķirnes lopiem, bet kopēju vairs nebija, saimniece viena pati, depresijā, pēc lielas baurošanas govīs nosprāga badā. Savulaik Celmos bijis arī brāļu draudžu saiešanas nams, kas sabrucis un noplēsts. Zināms, ka Celmu brāļu draudze dibināta 1769. gadā.

Aiz Celmiem jau pavisam labi redzams **Burtnieku ezers** (40,06 km²), tieši iepretī tā dziļākā vieta (3,3 m). Vai visi zina, ka 1925. gadā ezerā noķerts plaudis ar divām galvām, ka 1939. gada ziemā uz Burtnieku ezera ledus nolaidies padomju divmotoru bumbvedējs, kas atgriezies no Somijas bombardēšanas? Viens no motoriem bijis bojāts, bet tā karošanas griba neesot bijusi diezcik liela, “gluži miermīlīgi” nodzīvojuši līdz pavasarim, tikai, kad ledus jau sācis liekties, tad aizlidojuši. Poļitruks gan neesot ļāvis lidotājiem satikties ar vietējiem, bet gluži bez tiem nav tomēr iztikuši – lidmašīnu salabojis Martinsons no Ancīšu mājām.

Nav saglabājušās Siliņu mājas, kurās dzimis Lāčplēša Kara ordeņa kavalieris kaprālis Jānis Oliņš (1895–1974), apglabāts Matīšu kapos. Arī viņa brālis – diplomāts un vēsturnieks, ar Triju Zvaigžņu ordeni apbalvotais Pēteris Oliņš (1890–1962, Rio-dežaneiro) dzimis Bauņu pagastā, tikai Ūtku mājās. Viņš bijis Latvijas konsuls dažādās valstīs, no 1935. gada strādājis par lietvedi Argentīnā un Brazīlijā. Pēc Latvijas diplomātisko pārstāvniecību likvidēšanas pārcēlies uz Brazīliju. Pēc Latvijas iekļaušanas PSRS panācis motorkuģa “Hercogs Jēkabs” aizturēšanu Peru, taču kuģa komanda to tomēr slepus aizvedusi uz PSRS. Pēteris Oliņš publicējis vairākas grāmatas. Varbūt kādā no šīm mājām dzimis arī Artūrs Oliņš (1877–?), kurš bija grāmatsietuves īpašnieks un Rīgas Amatnieku biedrības sekcijas vecākais?

2,1 km uz DA no Celmiem – Niedrītes (1937), nedaudz tālāk no kādreizējām Diķeru mājām redzami tikai mūri. Palikuši

vietvārdi Diķera leja un Diķera doms ezerā. Nākošās mājas pie Santupītes – Balodiņi (19. gs. b.), kas saglabājušās nepārbūvētas, ja neskaita tagad izbūvēto augšstāvu. Te no trīs gadu vecuma dzīvojis gleznotājs un zīmēšanas skolotājs Edgars Buka (1928–1995), apglabāts Bērzaines kapos Cēsīs. Pēdējos gados, kad viņš strādāja Raiskuma skolā, te uzturējās vasarās. Daži viņa darbi tagad redzami arī Matīšu skolas muzejā.

Edgars Šēnbergs¹⁴ vietvārdu “Balodiņi” saista ar skandināvu un seno sakšu reliģiju – Odina kultu, uzskatot, ka Odina kulta svētnieka vārds ir Balodis, bet mājvārda “Balodiņš” saknē jau lasāms paša Odina vārds.

Par šīm mājām stāsta arī neparasta teika¹⁵: “Agrāk ezermalā Balodiņa mājiņā dzīvojis kāds vīrs ar sievu. Viņam bija Balodis uzvārds un viņa sievai arī bija meitas uzvārds Balodis. Vīrs pārticis no zivīm un “mīti” samaksājis ar zivju naudu. Viņš esot bijis “buris”. Lai ezerā bijusi cik liela vētra, tad tomēr viņš braucis ezerā, lai gan balti viļņi vien šķēlušies. Runā, ka viņš esot bijis sakarā ar apakšzemes baznīcu. Kad viņš esot miris, tad viņam pa muti esot nākušas ārā putas un skrāpējies gar sienām un “gribēš” savu sievu saķert, bet šī izbēgusi no mājas”.

Pa to pašu ceļu jādodas atpakaļ uz Celmiem un tālāk līdz vecajam Matīšu–Mazsalacas ceļam pie Zellēm. Pa labi mežā kādreiz bijušas Inku mājas, kur dzimis teoloģijas doktors Kārlis Bilzēns (1912–1993, Vašingtonā). No 1950. gada viņš bija mācītājs Minesotā un pasniedzējs Minesotas Augsburgas koledžā un teoloģijas seminārā. Sarakstījis Jaunās Derības komentārus.

Starp citu, autobusu satiksmi starp Valmieru un Mazsalacu atklāja 1925. gadā. Zellēs dzimis gleznotājs un pedagogs Jānis Zvirbulis (1905–1964, Mičiganas štatā, ASV). Tagad tikai gadsimtu vecās fotogrāfijās apskatāmas viņa tēva Jāņa Zvirbuļa darinātās drapērijas ap Matīšu baznīcas kanceli un altāri. 200 m tālāk Bērgi – celti no materiāliem, kas iegūti, nojaucot daļu Bauņu pils. Tur dzīvojis pirmais pagasta skolotājs Pēteris Galdiņš, tā kā te visi bērni nav varējuši saiet, mācības notikušas arī Vienvīra māju rijā. Šo māju vietā iestādītās četras liepas redzamas pie Bauņu ceļa 500 m aiz Celmu pagrieziena.

Tuvumā esošajos Bērzkalnos dzimis vēl viens gleznotājs – Jānis Mūrnieks (1926), kas beidzis Londonas Mākslas skolu un dzīvo Anglijā.

Interesanti, ka šeit minētie māju nosaukumi minēti jau 1691. gada vaku grāmatā kā atsevišķi māju grupējumi: Bērgis, Mietnieks, Zelle, Lībermanis, Ūtka, Bauņu krogs (Auna krogs), Vienvīrs, Inka. Pats **Auna krogs** atrodas 100 m tālāk. Tur dzimis Balodiņu mājās minētais gleznotājs E. Buka. Krogs nestāvēja tukšs – 1910. gadā Bauņos izdzerti 1338 spaiņi degvīna.

Turpinot ceļu muižas virzienā, aiz Kalvēm drīz jau redzama **Bauņu muižas parka** daļa – pa kreisi no ceļa paralēlu dīķu sistēma ar regulāriem koku stādījumiem. Galvenais parka dīķis paliek pa labi, tajā saliņa. Par tās rašanos teika¹⁶ stāsta, ka agrāk saliņas vietā bijusi mājiņa, kurā dzīvojis kāds vecītis ar savu meitu, taču strīdā viņš to nositis. Mājiņa nogrimusi, un tās vietā izcēlusies saliņa ezera vidū. Stāsta arī, ka dīķi slīcinātas tās meitas, kuras palikušas stāvoklī. Vecā ceļa otrā pusē Vērgu kalns. Celiņš no laivu piestātnes vedis uz muižas pili (18. gs. 70. gadi).

Bauņu muižas atliekas (2001)

Tagad tur izdevīgāk nokļūt no krustojuma ar aleju, kas pa kreisi ved uz Jēkabkalnu, griežoties pa labi.

Muiža dibināta 1638. gadā, izdzenot zemniekus no 14 mājām. 20. gs. 30. gados pils jau bija pārvērsta par ķieģeļu lauztuvi, bet daļa vēl ne tik sen bija pat apdzīvota. Tās kādreizējais izskats redzams J. K. Broces zīmējumā¹⁷ (ap 1800. gadu). Trīs divstāvēgas daļas, no kurām atliekas vēl redzamas divās daļās, savienoja vienstāvēgi būvapjomi galeriju veidā. Galvenajai ēkai bija mezonīns, pie centrālās ieejas segta terase ar lokveida uzejas kāpnēm. Apdares barokālā plastika kontrastēja ar klasicisma arhitektūrai raksturīgo kompozīciju. No nojauktās vidusdaļas “būvmateriāliem” tika uzbūvēta jauna dzīvojamā māja Tītkās citā pagasta stūrī un jau minētie Bērgi. Tas izdarīts laikā, kad muiža bija piešķirta ģenerālmajoram Augustam Misiņam (1861–1940), pret viņa gribu izmantojot doto ģenerālpilnvaru. Tītkās tagad krodziņš “Pie jautrā spoka”, jo mājās tiešām spokojies, taču spokšanās esot sākusies tikai pēc varmācīgās deportācijas 40. gados.

Vēl 1984. gadā apdzīvotajās telpās bija redzamas ap 1780. gadu mūrētās krāsnis ar kobaltzilu gleznojumu, to atliekas tagad pārvietotas uz Rundāles pils muzeja fondiem.

Pils tuvumā klēts (cietusi 1997. gada ugunsgrēkā) ar vēlāk aizmūrētu lieveņa daļas arkādi. Tās galā guļ kapa plāksne K. J. Gincelam (1794–1872), kas, kā stāsta matišnieki, nekad neesot bijusi uzstādīta kapos, jo esot sācies pasaules karš. Vai tiešām tik sen mirušam plāksni būtu gribējuši likt tik vēlū? Bet varbūt viņš miris tieši šajā vietā?

Zīversu dzimtas īpašumā pils atradās no 1747. gada. Tieši ģenerālis Zīverss licis rakt kanālus un apstādīt to malas kokiem, izveidot lielu dīķi ar ķieģeļu dibenu. Drīz pēc galma apvērsuma, kad 1744. gadā Krievijā sāka valdīt Pētera I meita Elizabete, atceroties Zīversa atbalstu, muižas īpašnieka dēlu Jēkabu Jāni Zīversu iecēļ par Novgorodas gubernatoru un īsteno slepenpadošnieku, 1781. gadā Zīverss no šiem amatiem atsakās un atnāk dzīvot no tēva mantotajā Bauņu muižā. Ap 1790. gadu Zīversu mājiskolotājs Bauņu muižā ir vēlākais Tērbatas universitātes rektors, fiziķis Georgs Frīdrihs Parrots (1767–1852), Kauguru

nemiernieku aizstāvis. Bauņu muižā dzimis arheoloģijas entuziasts, pētniecības darbu organizators J. K. G. Zīverss (1814–1879).

J. J. Zīverss Bauņos ierīko parku viņa vārdā nosauktajā kalnā, darbā izmantojot turku karos saņemtos gūstekņus. Pats viņš ir apglabāts **dzimtas kaps** (400 m pa ceļu šķērsojošo Ledebūra lapegļu un Polijas lapegļu aleju R virzienā, pirms Bauņupītes tiltiņa pa kreisi kokos). No 4 km attālās baznīcas viņu uz pleciem nesuši 16 Bauņu saimnieki. Stāsta¹⁸, ka zārkā kāds barons Jēkabs guldīts, uz mutes, jo augšpēdu guļot, viņš būtu ļaužu asarās noslicis. Viņam kapā it kā esot dots līdzīgs zelta zobens, tāpēc viņa kaps vairākkārtīgi bijis atrakts un pārmeklēts. Vēl cits nostāsts¹⁹ min vārdā nenosauktu Bauņu muižas lielkungu, kas apracis stallī naudas podu, ko nomiris gājis atrakt un apskatīt. Sulainis Ancis to novērojis, un, kad lielkungs atgriezies zārkā, uzmetis tam krustus. No tā laika lielkungs vairs nav redzēts muižā, bet sulainis dabūjis naudas podu.

Pēdējā baronese esot mirusi ļoti jauna. Barons par to ļoti skumis, Ziemassvētkos gājis uz kapliču dedzināt eglīti²⁰. Barons bijis vienmēr ļoti laipns, visas pavēles devis lūguma formā. Reiz atbraucis ciemos kāds cits barons, nebijis kas sagaida un iznākusi pretī skaista kalpotāja, kuru viesis noturējis par baronesi un tai noskūpstījis roku. Cienmāte to pa gabalu redzējusi un vēlāk, citiem nedzirdot, tikai pateikusi: “Tonija, nekad neejiet bez priekšautiņa!”²¹.

Jēkabkalns atrodas Bauņupītes (garums 10 km) labajā krastā (ejot no muižas puses, drīz aiz tilta redzams norādes akmens), tur atrodas piemiņas akmens Valmieras novada otrajiem dziesmu svētkiem, ko 1865. gadā sarīkoja Juris Neikens. Šo akmeni, nesaskaņojot, kā toreiz vajadzēja, ar valdošajiem funkcionāriem, 1990. gadā uzlika skolotāja Lauma Sniķere. Dziesmu svētku norisi sīki aprakstījis²² pats J. Neikens. Bauņos 1925. gada 2. augustā

Piemiņas akmens Jēkabkalnā (2001)

notikuši novada dziesmu svētki, kuru virsdiriģents bijis E. Melngailis. Zināms arī, ka 1912. gadā, kā arī 1931. un 1936. gadā Matīšu draudzes skola Bauņu parkā rīkojusi bērnu svētkus. 1990. gadā te strādājusi arī Imanta Ziedoņa grupa. Pats Jēkabkalns ir iegarens 700 m garš pacēlums drumlina galā, kura platums 300 m. Tā absolūtais augstums 58 m vjl., tas apaudzis ar egļu-ošu mežu, bet te iestādītas arī 9 izcilas veimutpriedes, parastie dižskābarži. Tur bijis arī no ķieģeļiem mūrēts paviljons ar četrām kolonnām, saukts par medību paviljonu. 1929. gadā Richards Rudzītis²³ tos gan nosaucis par “mūra vasarnīcu”, jau tad te bija “palikušas tikai atmiņas no senās godības” un “ik uz soļa celmi un atkal celmi”.

Jēkabkalnā ļoti dziļa grava, vienā tās pusē estrāde, otrā – balles placis. Tur, kur bija Muzikantu ozols ar viņiem paredzēto galdiņu, ir vēl kalniņš – Zirgu kapi. Kāds barona dēls salaulājies baznīcā un atbraucis ar sievu apskatīt muižu, tad barons esot līcis tos zirgus nošaut, lai vairāk ar tiem neviens netiktu braucis vai jājis. Tajā pašā kalniņā nelielās raktās Mugarupītes malā ir akmeņu “ievalgs”, it kā sola veidā ar visu atzveltni, ko jau no veciem laikiem sauc par Katrīnas solu, kas esot veidots 18. gs.

Piemineklis zirgam Bauņos
(2001)

60. gados, kad pie barona Zīversa viesojās Katrīna II²⁴. Vēl teikā²⁵ stāstīts, ka kalnā šauti cilvēki, kas nav klausījuši kungus. Tāpēc tūr rādoties “ķēmi”.

Ja vēlas nokļūt pie Burtnieku ezera, tad gar muižas kūti jādodas uz laivu bāzi. Netālu no kūts Bauņu dzirnavas, tās jau no 1864. gada vairs nav muižas valdījumā. Apmēram 1968. gadā tās pārbūvētas, slaucēju izmitināšanai izbūvējot otro stāvu. Arī lielle kontrforsis nav sākotnējie. Bauņu dzirnavās dzirnavnieka ģimenē dzimis zinātņu doktors (1950, Minhenē) “meža inženieris”

Jānis Hermanis Lācis (1905–1983, Čikāgā). Pie Bauņu mājas ir akmens obelisks. Nostāsts²⁶ vēsta, ka tur čūska sakodusi barona zirgu. Tad barons atvedis “onkuli”, kas viņa apkārtnē visas čūskas “izveda”. Cik lielai platībai vīrs apgājis, tik tālu rāpuļu neesot²⁷. Bet no kūts, pagriežoties pa labi, līdz ezeram atlicis viens kilometrs. Tur 2004. gadā atklāts viesu nams “Saulītes”. Kaut kur pie Bauņu muižas ezera krastā esot Varžukalns (teikā²⁸ to saucot par Varažkalnu), kur kaujā ar igauņiem esot krituši septiņpadsmit latvieši, kas aprakti trīs kapos. Naktīs tur arvien karojot latvieši ar igauņiem.

Interesantāk no Bauņiem iziet pa veco ceļu un lapegļu aleju. Aleja ir ļoti veca, to līcis stādīt grāfs J. J. Zīverss pēc Katriņas II ierosinājuma.

Pa labi no alejas Jaunzemnieki. Arī apbūve tur pajauna – klētīņa celta 1925. gadā, dzīvojamā māja – 1926., pirts – 1938. gadā. Kā jau parasti, dzīvojamo ēku cēla ne jau pirmo. Šajās mājās dzīvojis Bauņu pagastā dzimušais Lāčplēša Kara ordeņa kavalieris Jānis Apsītis (1894–1976), kurš apglabāts Matīšu kapos. Z pusē mājai iestādīti divi bērzi, viens par godu Kārlim Ulmanim, otrs – ģenerālim Jānim Balodim. Prezidenta bērzu diemžēl 60. gados “nospēra pērkons”, tagad tā celma vietā aug pilādzis.

700 m tālāk aleja iznāk pie šosejas. Pa kreisi, Bašķu kalnā, bijušas vējdzirnavas, pa labi – **Mīlītes muiža**. Tā dibināta vēl senāk par Bauņu muižu – dokumentos minēta jau 1638. gadā, kaut gan, pēc citiem datiem, 1811. gadā atdalīta no Bauņu muižas kā Zīversa meitas mantojums. Mīlīgais nosaukums aicina

Mīlītes muižas pils

... un klētis (2001)

domāt par saistību ar vācu *Mühle* – dzirnavas. Tagad te dzirnavu jau sen kā nav, jo jau grāfs Zīverss ar attiecīgiem nolūkiem raktu kanālu upes ūdeņus aizvadījis uz Bauņiem. Tomēr savulaik bijusi arī zemnieka saimniecība Mīlītis, kas iznīcināta, dibinot Bauņu muižu. Kungu māja neskaitāmas reizes pārbūvēta, ap 19./20. gadsimtu miju tai bijis tikai viens stāvs. Savulaik Bauņos valdīja “jaunie kungi”, bet Mīlītes muižā “vecie kungi”, kas gribēja saimniekot atsevišķi.

Stārķi Bauņu alejā (2002)

Mīlītes muižā dzimis Mazstraupes pagasta rīcības komitejas priekšsēdētājs 1905. gada revolūcijas laikā Eduards Rulle (1872–1906).

Pa nākamo ceļu var nokļūt pie bijušās muižas klēts, ar divām tās priekštelpu atdalošām arkām. Tepat Zvejnieki, kur pēc 1. pasaules kara dzīvojis stārasts. Ēkā bijusi liela istaba ar ērgli uz galda – tiesas zāle. Saglabājies nostāsts par grāfu Paulu Zīversu, kas mantoja muižu 1866. gadā. Kādreiz, ieejot pagastnamā, tas nocēlis ērgli no tiesas galda, teikdams “man tā putna nevajag”. Klātesošais tiesas skrīveris to tūliņ ierakstījis protokolu grāmatā. Pēc tam grāfs attapies, ka šis joks viņam var dārgi maksāt, un par atlīdzību piedabūjis skrīveru pārrakstīt visu protokolu grāmatu.

Alejā ir vairākas vējslotas, dažas gan gājušas bojā. Kādā to tām kādreiz ligzdojusi koka pīle. Aleja unikāla arī ar to, ka te 100–200 m garā posmā pie Šķiņķiem atrodas gandrīz 35 balto stārķu ligzdas, no kurām vairāk par pusi katru gadu ir apdzīvotas. Dažos kokos ir pat vairākas ligzdas. Tā ir lielākā balto stārķu kolonija Latvijā un Eiropā vistālāk uz ziemeļiem sastopamā svēteļu kolonija. Tikai te ļoti noderētu ātruma ierobežojuma zīme. Rītos, kad vārdes lēkā pa mitro asfaltu, lielle putni tās uzlasa, un ātrās mašīnas tā katru gadu sabrauc 5–6 stārķus.

Liela vējslotā apskatāma 1 km aiz muižas pagrieziena, iepretī Cīruļu māju šķūnim.

No Cīruļiem pa šoseju griežamies atpakaļ. 800 m aiz Milītes pagrieziena pie šosejas autostāvieta, kur atrodas **Greižu akmens** (saukts arī par Mežiņu lielo akmeni). Pašu Greižu māju sen nav. Akmens garums 5,3 m, platums 5,1 m, augstums gandrīz 1,2 m, apkārtmērs 16 m. Pirms būvēja jauno šoseju, to gandrīz neviens nezināja, jo tas bija purviņa vidū, tagad te uzdambēts. Akmens virspusē ir lēzeni šķīvjuveida padziļinājumi, tāpēc to daži uzskata par kulta vietu, bet iedobumi tomēr esot izkalti stipri vēlākos laikos.

Tālāk aiz Bauņu autobusu pieturas pa labi Imantās (1923) dzīvo labs Matīšu zinātājs, fenologs Jānis Šmits (1933), kas vēl prot saskatīt dabas veidojumos īpatnējas koka skulptūras. Mājas pagalmā akmensdārzs, Dore Šmite piedalījusies arī konkursā par sakoptāko lauku sētu.

Blakus māja atrodas kādreizējās **Jukummuižas** vietā. Jukummuižā dzimis Triju Zvaigžņu ordeņa kavalieris Antons Meijers (1895–?), bijušais Mālpils pagasta vecākais. Viņa dzimta no Matīšiem aizgājusi jau 1909. gadā. Nav saglabājušies arī Ķīkuļi, kur dzimis LPSR Milicijas pārvaldes priekšnieks Jānis Piesis (1902–1957, Rīgā).

Diķis pie Meitu kalna (2001)

Netālu mežā Jukummuižas **Meitu kalns** – uzkalns diķa malā, kas radies no izraktajām zemēm. Kalnā aug veimutpriedes, Darmštates priedes, lapegles, pārsvarā gan liepas, stādīti oši, baronu laikos iestādīts arī ozols. Teika²⁹ stāsta, ka kungs diķus esot licis rakt sievietēm, par to tām

dotas 2 reņģes dienā³⁰. No gaisa skatoties, diķi veidoja burtus J. Z. (Jēkabs Zīverss). No diķa vairāk uz Jēkabkalna pusi ir grāvīši, zeme starp tiem atgādina it kā pirkstus, kas atbilst 20. gs. 20. gados no Ķīkuļu mājām iesūtītajam rakstam Latvijas Vēstures muzejā, ka kalns ir “Zemes roka”³¹. Kad darbs esot bijis izdarīts, racējas dziedājušas dziesmas un “savēlušas no velēnām

kapu”, uz kura “rādoties sievietes”. Cits variants³² stāsta, ka meitām te “bijušas dažādas izpriecas”, ķieģeļu lauskas kalnā esot no pasaulē pirmās “meitu mājas”³³. Tomēr – kad nomiris vecais Mīlītes barons, Meitu kalnā bijusi balta mājiņa. Viņš vēlējis, kad būs miris, lai zārku noliek tajā templītī. Saimniekiem visiem pa nakti bijis jāiet sargāt, viens nekad nav gājis, vienmēr vairāki³⁴. Te esot “parādījušies un pazuduši mazi bērniņi”³⁵.

Interesantāks ir teikas variants³⁶: vecos laikos bijusi tāda kārtība, ka meitas braukušas vai gājušas puišos. Reiz Dievs sēdējis ceļmalā pie Meitu kalna, meitas, puišos braukdamas, uzskrējušas virsū Dievam. Tad nu Dievs noteicis, ka meitām vairs nav brīv puišos braukt, bet jāsēž mājās un jāgaida, kamēr puiši brauks pie šām. Pēc šī notikuma kalns iesaukts par Meitu kalnu.

Šī skaistā, romantiskā vieta iepatikās arī Imantam Ziedonim. Tika izveidota aleja un “meitiņām par godu” uzlikts brūngans piemiņas akmens.

Netālu atrodas Vildi, kur 1915. gadā atradās Baltijas lauksaimniecības biedrības vaislas kuiļu stacija. Mazliet vēlāk bijusi krējuma konfekšu ražotne, kur “no kaut kurienes atvestā Lavīze” primitīvos apstākļos tās vārījusi. 1930. gadā te dibināta Mīleniešu lauksaimniecības mašīnu koplietošanas biedrība. Kalnā saglabājušās vecās mājas, zemāk – jaunās. Vildos dzimis Bauņu pagasta valdes priekšsēdētājs Roberts Tiesnieks (1890–?), un, domājams, tad jau tepat būs dzimis arī viņa brālis Lāčplēša Kara ordeņa kavalieris Kārlis Tiesnieks (1893–1953, Džezkazganā, Kazahijā), ārsts, bijis Liepājas Kaulu tuberkulozes sanatorijas direktors, vēlāk (1940–1949) Valsts kaulu tuberkulozes slimnīcas Rīgā galvenais ārsts.

Netālu Jēkuļi, kas lībiešu valodā nozīmē mīļciemi – mājas saglabājušas senatnīgo izskatu. Te 30. gadu beigās bijusi pasta palīgnodaļa.

Tālāk aiz mežiņa aizslēpušās Mellu mājas. Nostāsts³⁷ par

Jēkuļi (2001)

māju nosaukuma izcelšanos vēsta, ka saimnieks pagājušā gadsimta sākumā te staigājis ar netīru muti. Vēlākie iemītnieki tās pārdevējuši par Jaunmārkundēm. Te saglabājusies podnieka Jāņa Anšmita ap 1926. gadu mūrētā krāsns. Nekas nav atlicis no Marinmuižas pie Braslavas–Matīšu ceļa. Tālāk aleja ved uz Bērziņiem, kur atradusies 1933. gadā nodegusi Milītes skola, kas celta 1882.–1884. gadā. Te pirmā darba vieta 1871.–1877. gadā bijusi Valmieras Vādzirdīgo skolas pirmajam direktoram Vili-

Priedīšu akmens Matīšos (2001)

pam Švēdem (1849–1905). Skolas ēkas vietā uzcelta pašreizējā dzīvojamā ēka, no vecās apbūves saglabājusies skolas kūts un malkas šķūnis.

1,4 km tālāk atrodas Priedītes, aiz tām 500 m tālāk ceļa malā pa labi ir **Velna akmens**. Vairākas teikas stāsta: kad tikko bijusi uzcelta Matīšu baznīca (1687), Velns gri-

bējis aizsprostot lielās durvis (Velnam nepatikusi baznīca, kas uzcelta uz ceļa, pa kuru bieži iznācis staigāt). Izvēlēties piemērotu akmeni pie Matīšu pagasta Priedītēm un nesis to sava cimda ikšķī, līdz iedziedājies mācītājmuižas gailis. Akmens krītot pārplīsis divās daļās (mazākais nokritis dažus simts soļu tālāk, tas tagad esot aizvests prom). Dažas teikas gan min, ka Velns akmeni nesis kājstarpā³⁸; vai pat divus akmeņus, katru savā svārkū stūrī. Bet gailim, kā draudzes labvēlim, par godu baznīcas torņa galā uzlikts gaiļa tēls.

Mazliet tālāk pa kreisi bijusi **Matīšu mācītājmuiža**, kas dibināta 1678. gadā uz Bauņu zemnieka Jautriņa māju zemes, papildus no Bauņu muižas piešķirtas trīs mājas. Divstāvu māju uzcēla 1796.–1799. gadā. Mūra ērbēģis

Matīšu mācītājmuiža (2001)

celts 1814. gadā pēc toreizējā mācītāja K. Šreibera plāna. Te vietā izstāstīt kādu no vēverstiķiem.

Skroderis Vēveris pazīst daudz saimnieku un kalpu meitu, kur iet, tur bildina. Un tās visas viņam arī piekrīt. Viņš uzdāvina katrai lakatiņu, protams, visus vienādus – septiņus lakatiņus septiņām jaunkundzēm. Norunā, ka visas to sestdien ies pie mācītāja, lai otrā rītā mācītājs pirmo reizi uzsauktu. Viena dāma atnāk pie mācītāja, lakats, ko viņš ir iedevis, ap galvu. Tad ierodas otra, arī tai tāds pats lakats ap galvu, ienāk trešā, apsēžas. Sāk skatīties cita uz citu un visām uzkrītoši vienādi lakati. Tad viena sakot, ko tad no apkārtējiem pušiem jūs īsti gaidāt? – Es jau, mīlā, gaidu skroderi Vēveri. Kad visas padzirdējušas, ka skroderi Vēveri, tad “viens šāviens” un visas septiņas ar vienādiem lakatiem pa durvīm ārā³⁹.

Mācītājmuižā padomju laikā bijis gan sociālās nodrošināšanas pansionāts ar 70 vietām, gan galdniecība. Te savu bērniību pavadījis mākslinieks, dzejnieks un laikraksta “Madonas Atmoda” redaktors Jānis Simsons, kas tagad atdusas Matīšu kapos. Tiesa, 1949. gadā ģimene pārcēlās uz Matīšu centru, bijušo doktorātu, kur vēl tagad darbojas pasta nodaļa. Te dzimis arī pūtēju orķestra diriģents Artūrs Lācis (1923). Mācītājmuižas parkā aug gan baltegles, gan Eiropas un Sibīrijas ciedru priedes.

Mācītājmuižas tuvumā, pie pašreizējā gatera, atrodas Lāčplēšu mājas – bijusī Lāčplēša Kara ordeņa kavaliera Roberta Dreimaņa (1897, Rūjienā–1952, Vācijā) jaunsaimniecība. Viņš bijis Rīgas prefektūras 3. iecirkņa priekšnieka palīgs.

Pa 1940. gada 19. maija Meža dienās apstādīto ceļu no mācītājmuižas nokļūstam . . . “Jaunajā Eiropā”, kā to sauc vietējie. Tā ir pie Mazsalacas šosejas Matīšos, netālu no pagrieziena uz Aloju. Šīs Mazsalacas ielas mājas 1951. gadā savestas no visiem pagasta stūriem, lai celtu “jauno dzīvi”, veidojot agropilsētu. Tās ir Klintis, Krastmaļi, Kaupiņi, Mietnieki . . . Māju pacēla no pamatiem, uzlika uz sliedēm un aizveda. Neprasot mājas iedzīvotājiem. Bērziņu *Ješka* pat necēlies no gultas, kad mājas plēsēji jau bijuši uz jumta. Ko pārdzīvoja students, kas sestdien atbrauca no Rīgas pie vecākiem un mājas vietā atrada tikai skursteni? Vecie cilvēki pēc pārcelšanas nevarēja iedzīvoties.

Vēres

- 1 LFK 2049, 156.
- 2 LFK 2049, 462.
- 3 LFK 1978, 2204.
- 4 Jātniece I. Augstās debesis: Atspīdumi no gleznotāja Jāņa Simsona dzīves. Madona, 1995.
- 5 LFK 2049, 459.
- 6 LFK 2049, 458.
- 7 LFK 1, 13, 69.
- 8 LFK 641, 43.
- 9 LFK 641, 44.
- 10 LFK 1978, 2189.
- 11 LFK 1978, 2678.
- 12 LFK 2049, 201.
- 13 LFK 2049, 202.
- 14 Šēnbergs E. Sensorum. Rīga, 1995, 5.
- 15 LFK 722, 3.
- 16 LFK 1978, 2236.
- 17 Broce J. K. Zimējumi un apraksti. Rīga, 2002, 3. sēj., 399. lpp.
- 18 LFK 1978, 1936.
- 19 LFK 556, 2804.
- 20 LFK 2049, 742.
- 21 LFK 2049, 743.
- 22 Laikrakstā "Ceļa Biedris", 1865, 7. okt.
- 23 Rudzītis R. Svētceļotāja piezīmes. Rīga, 1929.
- 24 LFK 2049, 788.
- 25 LFK 1978, 2229.
- 26 LFK 2049, 822.
- 27 LFK 2049, 792.
- 28 LFK 1978, 2220.
- 29 LFK 1980, 2514.
- 30 LFK 1978, 1937.
- 31 LFK 2049, 786.
- 32 LFK 1978, 2228.
- 33 LFK 1978, 1937.
- 34 LFK 2049, 787.
- 35 LFK 2049, 737.
- 36 LFK 1978, 2046.
- 37 LFK 2049, 203.
- 38 LFK 1978, 2047.
- 39 LFK 2049, 177.

UZ BURTNIEKIEM, BET GARĀM TIEM

Parasti brauc uz Burtnieku centru, aplūko parku pie pilsdrupām, varbūt pa ceļam iegriežas arī vecajā Briedes krogā, aplūkot zirgkopības ekspozīciju. No centra pāri Burtnieku ezeram var saskatīt arī Burtnieku baznīcu, kas šoreiz būs mūsu nesteidzīgā ceļojuma galapunkts.

Uz Burtniekiem jābrauc gar Varšavu – tā saucas kādas mājas Valmieras–Mazsalacas ceļa malā, tām tuvumā arī Romas. Kādreiz jau pirms Varšavām bija jāgriežas nost no lielā ceļa, pašreizējais Burtnieku ceļš (istenībā Ozolu–Rencēnu ceļš) izveidots, domājams, 20. gs. sākumā. Pie Īguma autobusu pieturas uz vecajiem mājas pamatiem uzceltas Ābelītes. Savulaik Īgumā dzimis Vecpiebalgas meiteņu draudzes skolas vadītājs un Vecpiebalgas labdarības biedrības kora diriģents Kārlis Stakle (1851–?), kurš ir arī vairāku grāmatu autors.

Pa kreisi no krustojuma pie Ramšām atrodas **Kapu kalns**. Senā teikā stāstīts, ka tur bijusi “lepna” baznīca ar kapsētu. Pēc baznīcas bojāejas dievgalda vietā esot dēstīts liels bērzs (pēc cita nostāsta kādreizējo durvju priekšā). Pie tā kādreiz bijis uzraksts “Visi, kas te nāks, raudās”. Pēc 1. pasaules kara to nocirtis kāds jaunsaimnieks. Blakus purva vietā bijis ezers, kur nogremdēts baznīcas zvans, kas pēc baznīcas nopostīšanas (varbūt arī “viesulis norāvis no torņa, jo tas zvanījis tikai bagātajiem”) pusdienās un svētku dienās esot rūcis. Kā nu kurā teikā – vai baznīca nopostīta karos, vai ļaudis bijuši turīgi un izlaidīgi, līdz kādu nakti lielā pērkona negaisā baznīca nogrimusi kalnā. Nogrimis gan tikai tornis “ar pulksteni”, bet pašu baznīcu pērkons tā saspārdījis, ka akmeņi izmētāti pa visu kalnu. Bez torņa kalns nav palicis, tagad tur ir ugunsnovērošanas tornis.

Kad met ar akmeni pret zemi, šis kalns skanot¹. Ja visur citur “dažādi brīnumi notiek” divpadsmitos, vai nu naktī vai dienā, tad šeit baznīcas zvans skanot Jāņu naktī pulksten vienpadsmitos². Ceļiniekiem naktīs te reizēm ejot nopakaļ melns sunītis. Tas bijis Īguma svētkalns, kur aizaugušajā kalnā ar-

vien vēl atrodami daudzi svētakmeņi. Pēc senām ziņām tur bijuši vai nu divi krustakmeņi, vai arī akmens plāksnes ar iekaltiem krustiem. Arheoloģijas pieminekļu sarakstā tas iekļauts kā Lantu viduslaiku kapsēta.

Rakstniekam Arturam Gobam valmieriete Meta Riba stāstījusi teiku, ka kalnā dzīvojis burvis (Ramšu māju saimnieka senčis), kuru nokaitinājušas čūskas. Tad nu burvis kalnu un tuvāko apkārtni apbūris, sacīdams: “Te nekad neviena čūska nedzīvos!” Cits nostāsts³ vēsta, ka netālu pie Vākšēniem Kūžēnu mājās zviedru kara laikā nakšņojis kāds zviedrs, laikam zviedru vai igauņu karavīrs. No rīta, kad piecēlies, izgājis ārā un, patecībā, ka labi uzņemts, ir teicis: “Ciktāl manas acis visapkārt redz, jūs neredzēsiet nevienu rāpuli”. Starp Īguma un Ramšas kalniem esot bijusi upe, naktīs varēts dzirdēt, ka tur raganas vēlējoties⁴.

Burtnieku ceļā pa labi norāde uz **Zemturiem**. Šī saimniecība 1999. gadā piedalījās “Sējēja” konkursā un piena lopkopības nozarē ieguva pirmo vietu. Viņņevsku ģimene audzē arī smiltsērķšķus un gatavo no tiem eļļu un sulu. Vietā, kur tagad aug smiltsērķšķi, atrasta Rīgā kalta 14. gs. monēta. Šo māju, kādreizējās Seķu muižas īpašuma, vecais nosaukums ir Punģis. Burtnieku pagastā ir sens teiciens: “Ja tu iesi gar Punģi, dabūsi ar klunģi”⁵. Tuvumā arī Punģa kalns – viens no trim pagasta augstākajiem pauguriem. Zemturos dzimis Daugavas Vanagu fonda valdes loceklis Kūris Birzgalis (1924), kurš 1989. gadā saņēmis Daugavas vanagu zelta krūšu nozīmi. Viņš ir Bradfordas Daugavas Vanagu organizācijas mūža biedrs, dzīvo Straumēnos, Anglijā.

Netālajos **Rožkalnos** (1925) neparastas monumentālas kāpnes uz bēniņu telpu.

No Celmiņu autobusu pieturas pa kreisi **Seķu pusmuiža**, kuras dzīvojamā ēka aprakstīta 1688. gadā kā koka guļbūve ar salmu jumtu. Pašreizējā dzīvojamā ēka esot celta 1850. gadā vai agrāk, no māla kleķa ar vairāk kā 70 cm biezām ārsienām, kurām vidū tukšums, kas savienots ar skursteni ventilācijai. Iemītnieki 1998. gadā restaurējuši vecās durvis, durvju virsgaismas lodziņš saglabājies vēl senais. Nav saglabājusies lielā kūts ar noslēgto vidus pagalmu, tāpat kalpu māja un graudnieku dzīvojamā ēka.

Izrādās, šajā pusmuižā, kas kopā ar lielo Burtnieku muižu un vēl dažām citām mazajām muižām piederēja ievērojamajam krievu karavadonim ģenerālfeldmaršalam Pēterim Rumjancevam, no Krievijas atvesti dzimtcilvēki ražoja zeķes Krievijas galma vajadzībām, tā šī muižiņa dabūja Zeķu muižas nosaukumu. Zināms, ka 1772. gadā no “manufaktūras aizbēguši trīs zeķu fabrikanti, kopā ar turku Ahmedu”. Teikā⁶ stāstīts, ka šī muiža piederējusi kādam padumjam kungam, kas vienmēr valkājis mazu micīti un, atnācis uz krogu, sēdējis “stedelē uz balkām”.

Varbūt tas krogs bijis pie tagadējās **Celmiņu** mājas, kas celta 1929. gadā, ja ticam uzrakstam uz bēniņu telpas stenderes, kas gan neesot taisnība. Celmiņos jaunsaimnieks bijis Lāčplēša Kara ordeņa kavalieris Jānis Liepiņš (1891, Burtnieku pagastā – 1957), kurš šajās mājās esot arī miris. Otrpus ceļam atradies Teļastes krogs, jo te vesti garām lopi uz Valmieru un pie kroga bijusi apstāšanās. Pie ēkas “šilte” – *Teļasten Krug*, kad krogs nojaukts, to gan teicējs nezināja⁷.

Pie Celmiņiem un Šķetrām vecais ceļš agrāk iznācis uz tagadējās šosejas trases, gājis gar Mazslavecēniem, Lielslavecēniem un Zemturiem.

Pa kreisi ejošais ceļš pāri Briedes upei (kādreizējā Līdece) ved Mazsalacas šosejas virzienā. Jāsaka, ka upes nosaukums, iespējams, cēlies no muižnieka Vredes vārda, jo latvietim nemaz nav tik “parocīgi” izrunāt šādu uzvārdu, tāpēc iespējams, gan muiža, gan upe sāka saukt par Briedi. Pie šī ceļa atrodas **Briedupes**, kas 20. gs. 30. gados uzceltas Knādu vietā. Knādes saistītas ar pirmo dokumentāli izpētīto dzimtu Burtniekos – Brožiem, kuros ciltstēvs Lībis dzimis 1720. gadā.

Pie Beku autobusu pieturas vēl pirms 20 gadiem bijusi apdzīvota kroga ēka, tagad tur Līvānu māja. 600 m tālāk nogriežas ceļš uz Jaunmeirēniem. Tiem blakus esošie **Meirēni** tagad sabrukuši, labas saimniecības ēkas nokurinātas malkā. Tur dzimis mācītājs Jānis Meirens (1868–1948). Kalpojis Sv. Jāņa draudzē Rīgā, apbalvots ar zelta amata krustu un Triju Zvaigžņu ordeni. Jaunmeirēnos dzirdēju šādu teiku⁸: Burtnieku ezera malā dzīvojis burvis, kas esot teicis, ka 300 gadus te līdz Īguma–Burtnieku ceļam

Rubas (2001)

rīta 1865.–1867. gados, vecā 1865. gadā izdotā bībelē ir 1873. gadā ierakstīts veltījums Rubām, tātad šajā laikā mājas arī būs celtas. Te dzimis matemātiķis un mašīnu inženieris, LU docents Kārlis Zalts (1885–1958), kurš sarakstījis 8 mašīnraksta sējumus ar savām atmiņām, pirmajos sējumos aprakstīts Burtnieku laiks, sīki izklāstīts māju plānojums. Ir sējums “Repatriantu vagoni” – atmiņas par Drēzdeni 1944. un 1945. gadā. Daži sējumi atrodas Rubās, kur dzīvo Ilga Zalte – K. Zalta brāļa mazmeita. Viņas vecaistēvs tajos laikos, kad vēl bija zelta monētas un sudraba rubļi, izurbis klēts sienā caurumu, kuru piepildījis ar monētām, un aizsītis tapu priekšā. Kad tas atklāts, tad meklējuši pa visām tapiņām un par zelta naudu “iztaisījuši viņas tēvam un mātei kāzas”⁹.

K. Zaltam ir daudz zinātnisku publikāciju – par darbu “Kumeliņš latviešu tautas dziesmās”¹⁰ saņēmis Krišjāņa Barona prēmiju.

Meldūkas purva dižakmens (2001)

nebūšot čūsku. Vecā Jaunmeirēnu saimniece sacījusi, ka te nekad čūskas nav bijušas, otrā pusē to ka biezs. Pirmoreiz te čūska redzēta 2000. gadā, vai nu 300 gadi pagājuši, vai stārķis atnesis.

Pa labi gar Žoļiem iet ceļš uz **Rubām**. Māju zeme iemē-

200 m aiz Rubu ceļa gala 550 m no šosejas pa kreisi mežā atrodas **Meldūkas purva (Žoļu) dižakmens**. 2,0 m augsta akmens daļa redzama virs zemes, taču ievērojams tā apjoms atrodas arī zem zemes. Tā apkārtmērs ap 14,6 m. Meldūkas purvs esot bijušais ezers. Kā raksta Guntis Eniņš¹¹, “senāk te visādu čūsku un īpaši odžu esot bijis ka mudž. Tad barons pieaicinājis

zintnieku, lai tas šos aizdabū prom. Tanī zemes daļā, starp Eiķenes un Briedes upēm, cik zintnieks vienas dienas laikā ar kājām varējis apiet, visas čūska pazudušas un nav arī šodien, kaut citur apkārtnē čūsku ir daudz”. Tas jau ceturtais variants čūsku trūkuma izskaidrojumam, bet ar ko tas ir saistīts patiesībā?

Tālāk ceļa malā redzama divstāvu ēka – **Penči**. Penči ir sens latvisks mājvārds. Kādreiz tam bijušas vairākas nozīmes: savēlums, vēders vai kauslis. Šajā ēkā, kādreizējā nespējnieku namā, trūcumā dzīvojis un miris skolotājs un tulkotājs Jēkabs Māsēns (1844–1927). Piemiņas plāksne pie nama atklāta 1994. gadā.

Savulaik mācītājs braucis nespējniekiem “pātarus turēt”. Kā stāsta A. Bormanis¹², Reinis Birzgalis esot izdomājis tādu joku: zinādams, ka mācītājs brauks pie nespējniekiem, paņēmis tikai mēslu vedamajā laikā lietojamus ratus, zirdziņu ielicis vissliktākajā aizjūgā, bet pats uzvilcis godību uzvalku – fraku, ar tādām kā astēm aizmugurē. Tās līpas pārlicis aizmugurē ratiem, lai karājas zemē, un braucis mācītājam pretī. Mācītājs Meijers noskatījies ar lielu nepatiku un teicis: – Bet, ja šitas notiek pie zaļa koka, kas tad vēl nu pie kaltoša nenotiek! Te jāpiebilst, ka mācītājs Reinholds Meijers kalpojies Burtnieku draudzē no 1910. līdz 1934. gadam. Blakus 19. gs. celtā Penču vienstāva dzīvojamā māja.

Netālajos **Aizvējos** dzīvojis skolotājs Jānis Bikše (1907–1992), kurš bija atzīts biškopis, arī skolēnu spēlēto ludziņu režisors, Dārzkopības biedrības Burtnieku nodaļas izveidotājs. Burtniecietis Dzintars Vītols viņam veltījis dzejoli, divas rindiņas no kura skan:

*Visās takās, kur iets,
jauni dārzi pret sauli tiecas [..]*

Skolotāja izaudzēto vienu no lielākajām klematis kolekcijām Latvijā (vairāk kā 140 šķirnes) turpina kopt viņa mazdēls, arī Jānis Bikše. Pie mājām (1956. gadā pārbūvētā rija) aug arī varens osis 3,9 m apkārtmērā. Turpat 1788. gadā celtā klētiņa.

Pa kreisi no šosejas Penča kalniņā atrodas **Burtnieku Ausekļa vidusskola** (padomju laikā internātskola). Ar ķieģeļiem

apmūrētā koka ēka celta pēc K. Vinkmaņa projekta pakāpeniski no 1928. līdz 1936. gadam, taču iesvētīšana notikusi jau 1930. gadā. Ēkas ceļa pusē pie vidējās šķērssienas iemūrēta stikla urna ar vēsturisku aprakstu. Par skolas pārzini no 1930. līdz 1936. gadam strādājis Lāčplēša Kara ordeņa kavalieris Ernests Roķis (1888–1938). Gan J. Bikšem, gan E. Roķim pie skolas ieejas uzstādītas piemiņas plāksnes. Skolas D galā iepretī pārzinā dzīvoklim tika iestādīti trīs ozoliņi, kas veltīti skolai, Sarkanā Krusta pulciņam un mazpulkam. Šajā ēkā arī darbojas A. Kīndzuļa vadītais Burtnieku skolu muzejs (atklāts 1995. gadā).

100 m uz DA no skolas stadiona atrodas **Velna kalns**, kur Eiķinupes stāvajā kraujā ir apmēram 30 x 20 m liels ierobs, no kura iztek avotiņš. Te varam mēģināt saskatīt divu Velna nagu iespaidumus. Teikā¹³ teikts, ka Velns cirtis Meldūkas purva dižakmeni, bet iedziedājies gailis, un velnam skrienot kāja aizķērusies šajā dūksnainajā vietā.

Uz priekšu pa kreisi nóstāk no ceļa redzami **Garklāvi**, kur 1778. gadā uzcelts brāļu draudžu saiešanas nams Miernami, kuru esot apmeklējis pat Garlībs Merķelis. 1792. gadā Vidzemē bija zināmi 42 hernhūtiešu brāļu draudžu saiešanu nami, Burtnieku distriktā ietilpa Garklāvu, Celma, Briežu un Birzgaļu saiešanu vietas. 19. gs. 40.–50. gados Burtnieku hernhūtieši bija vieni no aktīvākajiem Baltijā, svētku reizēs abi saiešanu nami – Garklāvu un Kanču – nevarēja uzņemt visus pasākuma apmeklētājus. Ja citur par skolu klasēm parasti izmantoja zemnieku sētu pirtis un riju kambarus, burtniecīši mācījās brāļu draudzes saieta nama plašajās telpās, kur pēc 1764. gadā sastādītās “Burtnieku skolas bērnu grāmatas” Eiķina, Zvārtes, Cāliša un Rūtes muižiņu bērnus mācīja Stiekas Jānis.

Par Garklāvu uzvārda rašanos stāsta teika¹⁴: “kur tagad Garklāvu mājas, agrāk dzīvojis garais Klāvs. Zviedru kara laikā pie garā Klāva griezies kāds zviedru komandieris un lūdzis, lai viņu paslēpj no ienaidnieka. Tad garais Klāvs, kas toreiz bija Garklāva muižā par stārastu, noslēpis šo zviedru virsnieku Meldūkas purva malā kartupeļu bedrē, tagadējās Zundas māju robežās. Ēdinājis to slepeni, nevienam nezinot.

Pēc kara beigām šis noslēptais virsnieks uzdāvinājis Garklāvu muižu garajam Klāvam”.

Cita teika vēsta¹⁵, ka Garklāvu apkārtnē bija lieli meži, eglēs “cilvēkiem rādījušies naudas kubuliņi”. Kam vajadzējis naudu, tas aizgājis pie kubuliņa aizņemties. Naudu tikai vajadzējis laikā atdot. Ja neatdod, mocījies Velns. Saimnieks turējis Velnu ieslēgtu kastē.

Pie ceļu krustojuma redzami **Arāji** esot celti zviedru laikā kā kazarma. Tur kopš 1857. gada darbojusies pirmā Burtnieku pagasta skola. Tiem pretī diemžēl nav saglabājusies krietni jaunāka celtnē – Latviešu zemnieku savienības nams “Līdums”, kura būvi no 1922. līdz 1926. gadam vadījis arhitekts Viktors Štams. Tā gājusi bojā kara laikā.

0,5 km attālumā Pidriķa virzienā **Riekstiņi** – 19. gs. beigu celtnē, kurai vienā galā bijis krogs, otrā – dzirnavas uz Eiķinupes. Pie 60. gadu sākumā atjaunotās mājas ceļam pretējā pusē akmens ar uzrakstu “1918”, tā nozīme nav zināma. Tālāk pa Pidriķa ceļu, pēc 1,3 km pie ozola ceļmalā nogriežoties pa kreisi uz Irbēniem (kādreizējie Speķi), var nokļūt pie **Mellaču akmens**, starp kura divām daļām 1993. gadā atjaunoja Maurupītes tecējumu, ko savulaik likvidēja melioratori. Teika¹⁶ stāsta par robežu

Mellaču akmens (2001)

dališanu starp diviem saimniekiem un pārkonu, kas akmeni saspēris, pēc tam saimnieki vairs nav strīdējušies, kuram šis akmens tiks par kapakmeni¹⁷. Cits variants¹⁸ vēsta, ka abi strīdējušies, kuram upīte pieder. Vēl viena versija ir,¹⁹ ka tas ir “Mīlas akmens” – divas pusītes satiekas un nešķiras.

Atgriežoties uz Rencēnu šosejas, priekšā nevar nepamanīt bijušo slimnīcas ēku **Silmačus**, ko 1934. gadā par saviem līdzekļiem kā doktorātu uzcēla Peives mājas saimnieka dēls ārsts Ludvigs Zeltkalns, kas emigrācijā dzīvoja Kalamazū Mīčiganas štatā, ASV. Slimnīcu izveidoja tagadējais Rīgas Stradiņa universitātes

profesors Ivars Siliņš (1931), kam tā bija pirmā darbavieta (1956–1958) pēc augstskolas beigšanas. Slimnīca darbojās līdz 1973. gadam. Tagadējās poliklīnikas apstādījumos aug interesanti koki: parastās priedes pundurforma, nokarenā goba, piramidālās tūjas, kalnu priede u. c.

Doktorāts (2001)

Pretējā šosejas pusē nogriežas ceļš uz kādreizējo **Eiķina muižu**. Sens muižas nosaukums ir *Brosemoise*, kur libiešu vārds *moise* rāda, ka muiža iekopta agrākajā libju kunga sētas vietā. Nostāsts vēsta, ka kņazs Grigorijs Potjomkins, Katrīnas Lielās favorīts, te izveidojis “Mazo Pēterhofu”, kur pārgulēt carienei²⁰. Valdnieces sagaidīšanā no apkārtnes saaicinātas skaistas meitenes baltās kleitās, kas ziediem rokās stāvējušas no Ausmas kroga līdz muižai²¹, pēc cita nostāsta²² no Burtnieku muižas līdz Eiķinmuižai. Tas carienei ļoti patīcis, un viņa izteikusi vēlēšanos, lai tur, kur stāvējušas meitenes, tiktu iestādītas liepas. Burtnieku barons Šleiders (te teikā kļūda, pareizs uzvārds ir Šrēders) tajā pašā naktī to realizējis. Vēl tagad muižā ved divas alejas – viena liepu, otra ozolu. Pret mājas verandu kādreiz esot audzis pat Katrīnas stādīts bērzs. Bet bērza koka krēsls, kurā sēdējusi ķeizariene, pēc tam nonācis saiešanas namā, kur uz tā sēdējuši tētiņi.

Te līdz 1994. gadam atradusies aptieka, kas minēta jau 1906. gadā izdotajā konversācijas vārdnīcā (Arnis Viksna gan raksta, ka Burtnieku aptieka dibināta 1892. gadā, strādājusi līdz 1903. gadam, atjaunota 1922. gadā²³). Dīķa augšgalā bija likloču kanāli, kas izveidoja 4 saliņas. No saliņas uz saliņu veda tiltiņi ar nemizotu bērzu margām. Vietā, no kuras visskaistākais skats uz dīķi, bijis balts apaļš paviljons. Eiķina muižā 1914. un no 1918. līdz 1930. gadam darbojusies skola.

Eiķina muižas pusgraudnieka ģimenē **Lieplejās**, tikpat kā blakus aptiekai, māju pirtī dzimis izglītības darbinieks Mārtiņš Celms (1888–1972, Ņujorkā, ASV), pārapbedīts Rīgā, I Meža

kašos. Viņš ir vairāku matemātikas mācību grāmatu autors, kas rakstītas gan Latvijā, gan trimdā. M. Celma kultūrvēsturiskais stāsts par Burtņieku novadu²⁴ ir patiess, neizskaistināts, neapjūsmots Burtņieku novada sūro gada laiku darbu ikdienas īstenības tēlojums, iznākusi arī grāmata “Skolotāja atmiņas”²⁵. Lieplejās 1996. gadā atklāja piemiņas plāksni. Tieši Liepleju mājās esot bijusi ķeizarienes Katrīnas naktsmītnes vieta.

Muižas aleja šoseju šķērso pie bijušā Ausmas kroga, kas te bijis jau no 1516. gada. Tagad tā vietā veikals. Šeit šoseja šķērso arī 15 km garo **Eiķinupi**. Kādreiz tā saucās Lakstene (tie, kas lasījuši Imanta Ziedoņa grāmatu “Tik un tā”, atcerēsies arī Lakstenes kalnu Madlienas novadā), tāpat kā muiža, kas jauno nosaukumu ieguvusi no Heidenenu dzimtas. Bet tilts šajā vietā kādreiz saukts par Lielo tiltu. Tumsā ejot gar upi, varot redzēt velnu lāpot kažoku²⁶.

Aiz tilta pa kreisi **Negurskas**, kas minētas jau vecajās zviedru kartēs, nosaukums poļu valodā nozīmē “piekalnīte”, “mazkalnīni”. Tagad uz vecajiem pamatiem jauna ēka, kur dzīvo Laimonis Zālītis, grāmatas “Burtņieki likteņgriežos” autors²⁷.

Tālāk atkal krustojums. Ceļš pa labi aicina uz Zvārtes karjeru. Zvārtes pusmuižā dzimis grafiķis, aktieris un režisors Reinis Birzgalis (1907–1990, Bostonā, ASV), varbūt kāds atcerēsies viņa raksturīgās ilustrācijas latviešu tautas dziesmām²⁸. Pa ceļam vērts taisīt likumus. Aleja pa labi ievēd bijušajā **Cāļu pusmuižā**; par ozolu tās ceļa galā teika²⁹ stāsta, ka Pērkons nospēris tā dobumā paslēpušos muižas kalpu. Pirmās agrārreformas laikā Cāļu pusmuižas vietā izveidojās 2 jaunsaimniecības: Ozolnieki un **Riekstlejas**, pēdējās dzimis literatūrvēsturnieks un grāmatniecības darbinieks Ivars Riekstiņš (1936). Pa kreisi no ceļa **Viļkos** 19. gs. (uz stenderes gan uzskrāpēts – 1903) rija ar platām četrslīpju jumta pārkarēm, te saglabājusies arī rijas krāsns.

Viļku rija (2001)

Pa labi – **Ennītes** (1924), kuru iepriekšējā māja nodegusi. Te tūrumā bijušas trīs resnas liepas, kuras esot “nopostījušas kopsaimniecības govīs”. Savulaik pie tām kartupeļu bedrē redzēts galvaskauss. Kā stāsta A. Bormanis³⁰, tur esot kāvušies zviedri ar poļiem, varbūt ar krieviem. Garklāvs, kura trīs meitas te esot nogalinātas, viņas te esot apracis un uzstādījis trīs liepas.

Tālāk no ceļa tikai drupas palikušas no **Sutnikām**, kur dzīvojis profesors siltumtehniķis Jānis Āboliņš (1902–1990). Teika³¹ stāsta, ka Sutnikās dzīvojis kāds saimnieks, kas bieži milējis krogā pasēdēt. Kādreiz, nākdams no kroga, stāstījis, ka esot ar pašu Velnu plēšies. Mājnieki gājuši skatīties, bet redzējuši tikai lielu, izplūkātu cini. Aku pie mājām esot racis tas pats Velns³².

Vēl tālāk, pa labi no ceļa iepretim Zvārtēm jāpiemin **Zaķīšu** mežsargmājas komplekss (18–20. gs.), kur rija (18. gs.) diemžēl gājusi bojā. R. Birzgalis minējis³³ “rīmi” par pagasta mājām, divas rindas no tās skan tā:

*Meža sargu Zaķīt' sauc,
Zvārtes muižā puiku daudz.*

Par katru māju tur pateikts raksturīgākais. Tiešām, Zvārtu četrpadsmit puikas darīja ne vien darbus, bet arī nedarbus. Vēl fragments no “Šoreiz – bez grima” (1957. gadā R. Birzgalim Čikāgā iznāca grāmata “Grimēšanās pamatmācība”): “Atnāk Zaķīšu puikas un stāsta, ka viņu tēvs esot sūdzējies par pirtiņu. Tā esot veca un drīz būšot jānoplēš. “Būtu to kāds nodedzinājis!” – tā viņu tēvs esot teicis. Oho! To tik mums vajadzēja dzirdēt! Sapulcējāmies uz apspriedi un nolēmām Līgo vakarā pirtiņu nosvīlināt. Domāts – darīts. Pirtiņa dega kā jāņuguns gaišās liesmās. Bet tad atskrēja vecais Zaķītis un brēca: “Palaidņi! Huliģāni! Gadu par ātru jūs to nodedzinājāt [..]”

Zvārtu pusmuižu no Burtnieku barona Šrēdera rentēja R. Birzgaļa tēvs Eduards, kas bija arī prasmīgs būvgaldnieks, viņš vecā koka ērbēga vietā (tur savulaik bijis krodziņš) uzcēla akmens māju ar sarkanu dakstiņu jumtu, kūti, stalli, riju. Kā pēdējo ap 1900. gadu cēla riju. Piemiņas plāksne R. Birzgalim atklāta 1997. gadā.

Uz priekšu pa labi no ceļa ābeļdārza malā atrodas senais **Zvārtu akmens** ar iekaltiem gadskaitļiem "1600" un "1843", kur pirmais no tiem ir visvecākais akmenī iekaltais gadskaitlis Latvijā, kas gan var izrādīties viltojums. Domājams, ka akmens bijis paredzēts kādas robežas apzīmēšanai.

Zvārtu akmens (2001)

Zvārtu apkaimē vēl divas pieminamas mājas. **Birzgaļos** jaunsaimnieks bijis Lāčplēša Kara ordeņa kavalieris Jānis Alberts Kažociņš (dzimis 1894. gadā – piespriests nāvessods 1942. gadā Krievijā). **Airītes** ir Džarcānu dzimtas vasaras mājas – Nopelniem bagātais sporta meistars riteņbraucējs Alberts Džarcāns 1948. gadā bija PSRS rekordists gan 50 km, gan 100 km individuālajos braucienos. Sporta meistari ir arī Anita, Aivars, Gints, Pēteris un Svetlana Džarcāni. 1996. gadā no Rīgas līdz Airītēm 117 km garumā notika riteņbraucēju sacensības.

Atgriežoties uz Rencēnu šosejas, pie krustojuma ir 2. pasaulē karā kritušo sarkanarmiešu **brāļu kapi** ar 73 apbedījumiem. Turpat Senči – **bijušais pagastnams**, kur otrajā stāvā atradusies Burtnieku pils (Lielā krogus) pagasta skola ar divām klasēm un guļamistabu. Reinis Birzgalis apraksta lielu bedri ar divām kārtīm tai pāri, viena, kur sēdēt, otra, kur atspiest muguru. Kad nu bars puišu šajā mazmājiņā sēdējuši, muguras kārts lūzusi un Kauliņu Kārlis vienīgais nepaspējis nolēkt un iekritis augšpēdus bedrē. Grāmatā aprakstīta glābšanas un mazgāšanas procedūra un tas, ka, kamēr māte atveda citas drānas, Kārlis sēdējis klasē skolotāja baltajā naktskreklā kā eņģelis bez spārniem. Pirmajā stāvā atradās divas kancelejas istabas, cietums, zāle un divi dzīvokļi.

Nākošā ēka ir **Arkādijas**, kur divdesmito gadu vidū ir sarīkojuma zāle un veikals. Šo biedrības namu bija uzbūvējis kāds vīrs, vārdā Brošs, kas ļoti mīlēja teātri un pats vienmēr pildīja sufliera pienākumus. Otrā stāva zāle, kuras skatuves izvirzījums uz augstiem balstiem pagalma pusē labi redzams pat no ceļa,

paredzēta 200 cilvēkiem. Uz šīs skatuves sākās R. Birzgaļa aktiera gaitas. Pie Arkādijām aug Sibīrijas baltegle un rietumu tūja. Ap 100 m no mājām pie diviem ozoliem bijusi āra skatuve, uz kuru vedis akmeņiem klāts celiņš. Veikalnieku Brošu, kad tas braucis no Valmieras ar precēm, mežā pie Pīkoliem Pidriķa apkārtnē “burlakas” nošāvuši³⁴.

Tālāk ir Smiltsvēveru mājas, pie kurām šoseja šķērso **Smiltsvēveru upīti**. Teika vēsta³⁵, ka starp Sveipeles un Smilceru (droši vien kļūdaini) mājām kādam vijolniekam, nākot no kāzām, parādījies Velns. Velns, skraidījis vijolniekam apkārt un vienmēr saucis: “Žīderbīder-vīrs, pagaidi.” Vijolniekam tuvāk pie mājas nākot dziedājis gailis, Velns nozudis kā viesulis.

Aiz pagrieziena uz Burtņieku luterāņu baznīcu **Sveipeles**, kur saglabājušās tikai saimniecības ēkas un atmiņas, ko atceras R. Birzgalis savā grāmatā. Ik pārnedējas te tika rīkota kaktu ballīte ar meitu “spaidīšanu un valstīšanu”, izkaušanos. Tur dzīvojošais vaļinieks vecais Šmits par makšķerēšanu bez atļaujas Burtņieku ezerā ielikts uz 7 dienām cietumā. Izrādās, viņš “cietumā sēdēšanu” sapratis burtiski un visas septiņas dienas nosēdējis, ne uz brīdi neatlaizdamies uz lāviņas un pēc soda izciešanas “pārvilcies mājās stīvs un liks, ar sarkušu pavēderi un lielām muguras sāpēm”.

Sveipelēs dzimis ilggadējais Jeru pagasta sekretārs Antons Putniņš (1885–?), kurš apbalvots ar Atzinības krustu. Kamēr Burtņiekos nebijis sava brāļu draudzes saiešanas nama, tie pulcējušies Sveipelēs.

Tālāk Rencēnu šosejas kreisajā pusē var izbaudīt skatu uz Burtņieku ezeru no pagasta augstākā paugura. Šī kādreizējā svētkalna sārā iebūvētas **Kalniešu** mājas.

Vēl tālāk Rencēnu virzienā bijusi **Lutera muiža**, kas jau gadsimtu mijā bija atdota par pareizticīgo mācītāja muižu. Bet uz jautājumu, kur ir Burtņieku pareizticīgo baznīca, kas 20. gs. 20.–30. gados uzcelta pēc Vladimira Šervinska projekta, apkaimē neviens nezina atbildēt, jo tā atradās Ēveles pagasta Dakstos (kara laikā nodegusi), kur vēl līdz 1956. gadam apbedīšana notikusi pareizticīgo kapsētā. Šajā muižā pēc 1764. gadā sastādītās grāmatas bērņus mācījis Jaunzemja Miķelis.

Atgriežamies Silzemnieku pagriezienā un dodamies Burt-
nieku baznīcas virzienā. 500 m no krustojuma pa labi redzami
Vaivari (1803), bij. draudzes skola. Jau 1685. gadā minēts, ka
te darbojusies viena no pirmajām Latvijas lauku skolām. Šajā
skolā mācījies rakstnieks un žurnālists Haralds Eldgasts, īstajā
vārdā Jānis Miķelsons (1882–1926), apglabāts Rīgā, Meža ka-
pos. Viņš bijis “Kurzemes Vārda” redaktors, vairāku romānu,
ceļojumu aprakstu u. c. autors. Vilis Cedriņš skolai veltījis dze-
joli “Draudzes skola”:³⁶

*Aiz baznīcas, pie četriem ceļiem celta,
Kā putna ligzda vīta lapotnē,
Lūk, skola māj zem liepu zieda zelta [..]*

Par draudzes skolu stāsta teiku³⁷, ka tur redzēts melns tēls,
sagāzusies klases šķērssienu, garām skrējis zirgu bars, viens pa-
kritušais zirgs pārvērties par akmeni, kuru pa nakti aiznesis “bars
melnu kungu”. Tad visiem palicis skaidrs, ka skolā māj velni
un pāris gadus neviens vairs nav gribējis sūtīt bērnus tanī skolā,
bet gan citās. Velni “nav mitējušies apmeklēt skolu, līdz mācī-
tājs tos izdzinis”. Skola slēgta 1931. gadā. Šī skola saukta arī
par Pilskalna skolu, jo uz ZA no netālajiem Rugājiem (1931),
atrodas **Rugāju pilskalns**. Tas nebūtu uzskatāms par senu no-
cietinātu vietu, bet drīzāk par kapsētu vai pileni. Tālāk aiz ma-
zas upītes Klētnieki (20. gs. 30. gadi), aiz tiem pie Ērgļu auto-
busu pieturas jāgriežas pa kreisi uz **Dambjiem** (dzīvojamā mā-
ja celta 1880. gadā, kūts – 1933. gadā). R. Birzgaļa vectēvs
stāstījis, ka Damba mājās dzīvojis sevišķi stiprs, liela auguma
saimnieks, ko apkārtējie saukuši par “Damba tēviņu”. Kad vi-
ņu kā malu mednieku pagasta uradņiks gājis apcietināt, palī-
gos paņēmis divus vīrus, bet vienu Damba tēviņš uzsviedis uz
klētiņas jumta un otru pārmetis pāri sētai sakņu dārzā. Urad-
ņiks tad devis “kājām ziņu”. Saimnieks miris lielā vecumā un
bijis neparasti stiprs līdz nāvei.

Lejā pie Burtnieku ezera ZR virzienā no mājām liels ak-
mens, saukts **Lāčplēša guļa**. Akmens nav augsts, nedaudz pāri
metram, bet māju iemītnieki gan apgalvo, ka tas lēnām ceļo-

ties uz augšu, agrāk bijis ļoti liels, tad nosēdies, tagad atkal paceļoties. Izklaušās tas ne visai ticami, tīri vai jāsāk prātot, vai pašam stāstītājam puikas gados strauji stiepjoties garumā, akmens nelielies arvien mazāks.

Jāredz **Dambju dižozols** – septītais pēc resnuma Latvijā. Tas atrodas uz DA no mājām, gravas malā. Tā stumbra apkārtmērs 8,4 m, taču tā virszemes saknes gravas malā izplatās līdz 20 m apkārtmērā kā kāda nezvēra taustekļi. Par šo ozolu stāsta teiku, ka zviedru kara-

Dambju dižozols (2002)

vadonis iespraudis vienu mietu zemē un teicis, kad viņi nāksot atpakaļ, ozols sāksot augt. Taču par 10 km attālumā bijušo Rencēnu paegli stāsta stipri līdzīgi: zviedru karalis, atstādams Latviju, ceļa malā iespraudis paegļa nūjiņu un teicis: ja šī nūjiņa augs, tad es šo zemi vairs neredzēšu, ja neaugs, tad es to reiz dabūšu atpakaļ. Nūjiņa izaugusi par lielu koku, kura celms vēl bijis redzams 1923. gadā³⁸. Tagadējie Rencēnu skolotāji gan nezina pat koka bijušo vietu. Zinot abas teikas, liekas, vai tik šis Rencēnu koks vairāku paaudžu laikā nav ietekmējis arī Dambju ozola nostāsta rašanos.

Par ceļu Burtnieku baznīcas virzienā savulaik rakstījis Vilis Cedriņš tēlojumā “Ezerkrasta ciemos”³⁹: “Gājienu uz ezeru tikami iesākt pa Burtnieku baznīcas kalnaino lielceļu, kam gar abām pusēm sastādītas ābeles par piemiņu kritušajiem cīnītājiem. Padarīt par aizgājušo dienu atmiņas glabātājiem kokus bijusi laba burtniecīšu doma, jo mūžīgo dzīvību un zemes atjaunošanos nekas tik jauki neizteic kā izplaukusi, ziedoša, augļu pilna vai vētrās stingri izplētusies ābele”. Jau tolaik šajā vairākus kilometrus garajā ceļā dažas ābeles trūkušas, tagad gan jāsaka, ka tikai dažas saglabājušās. Tās bija dāvājis Šoha dārzniecības īpašnieks Balodis Rīgā, Burtnieku Cāļu mājas saimnieka dēls.

Eduards Šults uz ceļa starp Ērgļiem un pagriezienu uz ka-piem pēckara gados naktī pamanījis tumšu cilvēka stāvu, kas

negaidīti uzradies un pie Veco kapu ceļa gala tikpat negaidīti pazudis.

1995. gada 29. aprīlī notika Māsēnu dzimtas pulcēšanās, kuras laikā savukārt iestādīja bērzu un ogābeļu rindu gar ceļu uz **Vecajiem kapiem**, kuri iekārtoti 1784. gadā. Kā raksta V. Cedriņš⁴⁰: “[..] zem mil-

*Burtnieku Veco kapu kapliča
(2001)*

zīgiem kokiem viz baltām ziedu zvaigznēm nosēti jasminkrūmi, smaržo dievkociņi un kapu kopējas nes pilnus klēpjus ar granti, ko pakaisīt ap kapu celiņiem.” Kapličas priekšā apglabāts Jēkabs Māsēns, kura no latīņu valodas pārtulkotā Dantes “Dievišķā komēdija” publicēta 1921. gadā, citi tulkojumi no grieķu un vācu valodas (J. V. Gētes, Homēra, I. Kanta u. c. darbi) gan palikuši rokrakstā, jo, piemēram, Rainis J. V. Gētes “Faustu” vēlāk pārtulkoja kvalitatīvāk. Kapliča ir vecākā Valmieras rajonā – celta 1788. gadā pēc draudzes mācītāja Heinriha Gulekes projekta, kurā apvienotas vēsturisko stilu arhitektūras un tautas celtniecības tradīcijas. 18. gs. beigās celti arī kapu vārti (vārtkambaris).

Kapos ir izdevība apskatīt pašu senāko monumentālās celtniecības darbu rajonā – ap 1825. gadu uzstādīto ampīra stilā darināto pieminekli Rencēnu muižas īpašniekiem Zīversiem. Smilšakmens obelisks ar metāla krustu virspusē balstās uz akmens lodēm, kas saglabājušās tikai daļēji. Apglabāto dzīves dati un tā laika izpratnei atbilstošs dzīves novērtējums iekalts obeliska skaldnēs. Barona T. H. Šrēdera, kas 1816. gadā nopirka Rūtes un Cālītes pusmuižas, stipri vienkāršāks apbedījums atrodas kapličas tuvumā.

No kapu ieejas pa kreisi siltumtehnikas speciālista profesora Jāņa Āboliņa (1906–1990), kas daudz rūpējās par lauksaimniecības pārstrādājošo nozaru praktisko vajadzību apmierināšanu, dzimtas kapi. Pie Latviešu agronomu biedrības ārzemēs 1990. gadā tika dibināts profesora J. Āboliņa fonds, kas atbalsta

lauksaimniecības speciālistu sagatavošanu Latvijai, līdzīgs fonds studijām ārzemēs 1993. gadā tika dibināts arī Latvijā. Pieminekļi minēti arī citur apglabātie dzimtas locekļi – arī viņš pats apglabāts I Meža kapos Rīgā. Kapsētas kreisajā pusē uzmanību piesaista metāliskais 2,4 m augstais Ampermaņa kapa piemineklis neogotiskās formās, šāda rakstura pieminekļi Latvijā saglabājušies visai reti. Par latviešu ģimeņu likteņiem liek domāt netālu blakus esošais Burtnieku pagasta Eniņos dzimušā Jāņa Vintēna (1900–1919) apbedījums. Viņš bija viens no kādreiz plaši daudzīnātiem 11 Valmieras komjauniešiem, komjaunatnes organizatoriem un tās CK locekļiem, kamēr viņa brālis Miervaldis bija aktīvs aizsargs. Par Jāņiem runājot, senāk Burtnieku baznīcas galā Jāņus vienmēr sāka svinēt, ar kroņiem ejot uz kapiem godināt mirušos Jāņus, vēl senāk pakrastē pie ūdens uz akmeņa atstāja pamatīgu kroni Lielajam Jānim, kas te kādreiz dzīvojis un bijis “svēts vīrs”.

Vēl no kapos apglabātajiem var pieminēt teologu, LU docentu Ludvigu Ādolfu Bērziņu (1874–1925), skolotāju, diriģentu Jāni Kaktiņu (1827–1901), kurš kopā ar J. Caunīti sastādījis 100 dziesmu un ziņģu krājumu (1858), 1864. gadā diriģējis pirmos novada dziesmu svētkus Dikļos, Lāčplēša Kara ordeņa kavalieri Jāni Liepiņu (1891–1957).

Kā stāstījis J. Zaķis, viņš jaunībā sarunājis randiņu ar savu meiteni kapos jau patumšā vakarā. Gaidījis sēžot uz soliņa, bet meitenes vietā pienākusi sieviete baltā ķitelī un sākusī “dzīties virsū”, bijis jābēg. Vēlāk meitene izstāstījusi, ka arī viņai turpat gājis tāpat.

V. Cedriņš raksta⁴¹: “Miruso dvēseles, pēc veca ticējuma, līdz mirušo dvēseļu dienai klaiņo apkārt. Dvēseļu dienā, kad no visām sētām ļaudis brauc uz kapsētu, dvēseles ieritinās braucēju vezumos un nokļūst kapsētā. Daža dvēsele ļoti smaga, cita viegla, ko vedēji vēro tā, vai zirgs slapjš vai sauss.”

*Ampermaņa
piemineklis (2001)*

Aiz kapiem Burtnieku ezera krasts. Jānis Akuraters (1876–1937) dzejolī “Burtnieku ezers”⁴² gan saka:

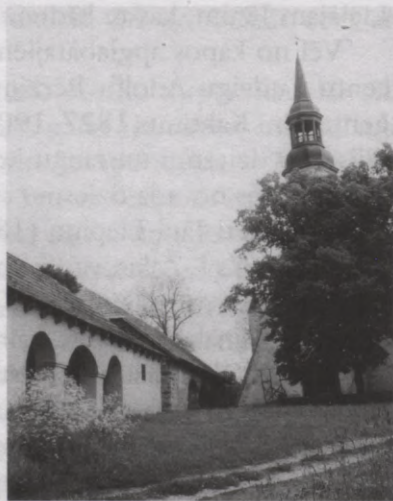
*“Ūdeņi šalko, un saule mirdz –
Guļ zilgani zaļais krasts,
Visdaiļais visdziļāki dzelmē dus,
Meklēts un neatrasts.”*

Šai vietā pie kapiem krasts gan jāsauc par sarkanu, jo 12 m augstajā kraujā kādreiz atsedzās sarkanais smilšakmens, bet tagad apaugums to traucē saskatīt. To savulaik pamanījis Vilis Cedriņš, dzejolī “Burtnieku kapsēta”⁴³ viņš vairākkārt atkāro:

*“Ezerā krūtis tev atstaro – iesārta radze un māls.
Vasarā miglu pie kājām pār viļņiem met Zilaiskalns tāls.”*

M. Celms par šo vietu raksta⁴⁴: “Sveiks, sveiks, tu skaistais skats! es teicu un steidzos prom no šīs visskaistākās vietas Burtnieku krastā”.

Noslēgumā vēl par teikām, kur minēta Burtnieku kapsēta. Kāds vīrs no mums jau zināmajām Dambju mājām, kad naktī gājis zagt salmus no mācītājmuižas rijām, lai izietu taisnāk, gājis caur kapsētu. Ziemassvētku sestdienas naktī ap pulksten 12 viņš dzirdējis, ka pa kapsētu nāk ļaudis un dzied ziemassvētku dziesmas. Tad ieraudzījis dīvainu gājēju, kuram priekšgalā gājuši viņa piederīgie. Vīrs pārbijies un pēc laika nomiris⁴⁵. Cita teika⁴⁶ vēsta, ka pa kapsētu staigājot “ļoti daudz burvju”. Tur dzīvojot velni, kāda meita tīšām vairākas naktis gājusī skatīties, līdz satikusi divus melnus kungus, kas griezuši

Burtnieku baznīca un mācītājmuižas saimniecības ēkas (2001)

meitai ceļu, nostādamies katrs savā pusē⁴⁷. Par velnu darbību vēsta arī šāda teika⁴⁸, kad esot uzcelta baznīca kapsētā, velni no tās torņa nometuši zemē zvanu. Tai vietā izveidojies avotiņš, kas vēl tagad tur netālu no baznīcas esot, ja tur ar kāju piesitot zemei, tad skanot.

Burtnieku baznīca te jau redzama, teikas gan pirmo baznīcu min ezera vietā. Jebkurā gadījumā draudze savu sākumu skaita no 1234. gada, pašreizējā baznīca, domājams, ceturtnā, šajā vietā celta 1688. gadā. Baznīcas kora telpā 1980. gadā atsegts velvu ribas gleznojuma fragments no 13. gs. beigām, kas šobrīd ir viens no vecākajiem autentiskajiem gotikas laika gleznojumiem telpās. Arī altāra telpas forma, torņa un pašas baznīcas jomu attiecības to tuvina gotiskajai Sīmaņa baznīcai Valmierā. Visām Vidzemes trīsjoma baznīcām laika gaitā tika paaugstināts vidusjoms, vienīgie izņēmumi ir Burtnieku un Lielstraupes baznīcas. Laukakmeņu sēta ap baznīcu uzmūrēta 1870. gadā.

Baznīcas tornis nodedzis 1863. gadā, atjaunots 1866. gadā, tas stipri līdzīgs ezera pretējā krastā esošās Matišu baznīcas tornim. Vilis Cedriņš savas dzimtenes baznīcai velta "Aizmirstā baznīcēna dziesmu"⁴⁹:

*"[..] Raug, torņgalā nostājies gailis
kuļ puteni zeltītus spārnus.
Viņš rītausmu vēstī pār tevi,
Mana dzimtenes baznīca baltā.
Un dzirdu ap altāriem taviem
Jau ērģeļu stabules skanam,
Dieva zaļā un rosīgā roka
Mēli rauj kapara zvanam [..]"*

Divi vietējie drošminieki esot uzrāpušies baznīcas tornī līdz pat gailim – Kalniešu Jānis 19. gs. 80. gados, kurš to izdarījis par kurvi alus, un Skalbergu Jānis 20. gs. 20. gados.

1962. gadā dievnams draudzei tika atņemts un vietējā vara nolēma to turpmāk izmantot "kulturāliem mērķiem", taču tā ilgus gadus stāv tukša. Tikai 1982. gadā te uzsākts izpētes darbs, bija pat nodoms to izveidot par Rundāles muzeja filiāli. Kapitālais

Burtnieku mācītājmāja (2001)

remonts tika veikts 1988.–1993. gadā. Baznīcas ēka 1992. gadā atdota draudzei, pateicoties Daces un Alda Kalcenavu rosībai, turpinās atjaunošanas darbi iekštelpās. Altāris darināts 1691. gadā, saglabājušies grezni soli rokoko formās.

Par baznīcu teiku vesels birums. Kad tā būvēta, vells pa nakti vienmēr jaucis nost, tad iemūrēti divi cilvēki – puisis un meita⁵⁰. Cita teika⁵¹ to precīzē vairāk – gāzusies tā siena, pie kuras vajadzējis piestiprināt altāri. Tad meklēti divi cilvēki, kuriem nav bērnu, lai tos iemūrētu. Vecītis un vecenīte “uzņēmušies nest debesvalstības atslēgas”, mācītājmājā piedzirdīti un iemūrēti. Tie gan “esot bijuši velni, tāpēc uz altāra esot tie divi tēli”. Cits variants⁵² min pa labi no lielajām durvīm iemūrētus “divus dzīvus nabagus”, baznīcas sienā esot divi cilvēkveidīgi iedobumi. Vēl lasāms⁵³ par šādu izvēles principu: Lieldienu sestdienā saaicinātajiem jaunajiem bijis jāmet cepures un lakati vienā kaudzē, tad paņemts lakats un cepure, kas palikuši bešā, tos mūrēja iekšā. No tā laika visas naktis šajā baznīcā bijušas klusas, tikai Lieldienu sestdienas naktī tur skanējuši cilvēku vaidi.

Ja, ejot pa mazajām durtiņām pie altāra, pretī dziedādams nāk kāds kungs ar balodi rokās, tad gājējam var paslīdēt kāja un viņš “iekritis bezdibeni”⁵⁴.

Pie baznīcas aug **Burtnieku liepa** 5,5 m apkārtmērā.

Blakus **mācītājmuižas** dzīvojamā ēka (1820) ar klasicisma stila fasādi, mansardstāvu. Saglabājušās senās durvis ar virsgaismas lodziņu, 18. gs. beigu glazēta un apgleznota

Burtnieku mācītājmuižas stallis un klēts (2001)

krāsns, senās kāpnes ar barokālām margām. Pati ēka restaurēta no 1988. līdz 1993. gadam. Pilnīgi atjaunoti arī klēts un stallis. Klēti cēluši krievu amatnieki 1810. gadā, atkārtojot vietējo amatnieku 1793. gadā celto staļļu stilu. Arkādes abu būvju priekšpusē piešķir tām mōnumentalitāti. Staļļu tālākajā daļā kontrforsī, segti ar dakstiņu jumtiņiem, klēti nācās atjaunot no drupām. Mācītājmājas dārzā aug liepa 6,4 m apkārtmērā un apbrīnojama mežābele (1,7 m).

Ceļa otrā pusē Varoņu birzī **piemineklis** Latvijas Brīvības cīņās un 1. pasaules karā kritušajiem draudzes dēliem. Tā autors ir tēlnieks Nikolajs Maulics. Piemineklis uzstādīts pateicoties ļaužu ziedojumiem, kurus organizēja trīs vietējās aizsargu organizācijas nodaļas. No pārējiem N. Maulica darbiem var minēt pieminekli latviešu bēgļiem Narvā un pieminekļus Rīgā, Meža kapos Brisa ģimenei un J. Kleperim.

Piemineklis V. Jurašai (2001)

Mazliet tālāk redzami **Jauņie kapi**, tie ierīkoti 1873. gadā, paplašināti 1924. gadā. Iepretim otrajai ieejai piemineklis tēlnieka Emīla Meldera vecākiem. Tajā iestiprināts paša tēlnieka 1938. gadā darinātais cilnis ar vecāku portretiem. Te apglabāts ilggadējais

Burtnieku valsts saimniecības direktors Arvīds Rihters (1914–1991), saimniecības zirgkopības nozares vadītāja Valda Juraša (1950–2000), skolotājs J. Bikše.

Vēres

- ¹ LFK 1978, 2669.
- ² LFK 1978, 2671.
- ³ LFK 2049, 784.
- ⁴ LFK 1978, 2670.
- ⁵ LFK 2049, 752.
- ⁶ LFK 1978, 2678.
- ⁷ LFK 2049, 753.
- ⁸ LFK 2049, 760.
- ⁹ LFK 2049, 759.
- ¹⁰ Latvju tautas daiņas. Sast. R. Klaustiņš. Rīga, 1928, 2.
- ¹¹ Laikrakstā "Rīgas Balss", 1994, 4. febr.
- ¹² LFK 2049, 828.
- ¹³ LFK 2049, 780.
- ¹⁴ LFK 1976, 2676.
- ¹⁵ LFK 1978, 2677.
- ¹⁶ LFK 1978, 2674.
- ¹⁷ LFK 2049, 829.
- ¹⁸ LFK 2049, 829b.
- ¹⁹ LFK 2049, 829a.
- ²⁰ LFK 1978, 2492.
- ²¹ LFK 1978, 2784.
- ²² LFK 1978, 2786.
- ²³ Viksna A. Medicīnas sākumi Latvijas novados. Rīga, 1993.
- ²⁴ Celms M. Graudnieki. Minneapolisa, 1974.
- ²⁵ Celms M. Skolotāja atmiņas. Rīga–Stokholma, 1996.
- ²⁶ LFK 1978, 2668.
- ²⁷ Zālītis L. Burtnieki likteņgriežos. Burtnieki, 2000.
- ²⁸ Latvju dainas Reiča Birzgaļa ilustrācijās. Rīga, 1942.
- ²⁹ LFK 116, 724.
- ³⁰ LFK 2049, 823.
- ³¹ LFK 2049, 781.
- ³² LFK 2049, 782.
- ³³ Birzgalis R. Šoreiz – bez grima. Bruklina, ASV, 1981.
- ³⁴ LFK 2049, 825.
- ³⁵ Latviešu pasakas un teikas. Sakopojis P. Šmits. Rīga, 1936, 460. lpp.
- ³⁶ Cedriņš V. Ziemeļu dārzos. Rīga, 1942.
- ³⁷ LFK 116, 123.
- ³⁸ LFK 116, 719.

- 39 Žurnālā “Sējējs”, 1939, 3.
 40 Turpat.
 41 Turpat.
 42 Akuraters J. Dienu prieks. Rīga, 1921.
 43 Cedriņš V. Sidraba jātnieks. Rīga, 1935.
 44 Celms M. Skolotāja atmiņas. Rīga–Stokholma, 1996.
 45 LFK 1000, 93.
 46 LFK 554, 599.
 47 LFK 554, 565.
 48 LFK 1980, 2367.
 49 Cedriņš V. Ziemeļu dārzos. Rīga, 1942.
 50 LFK 1978, 2025.
 51 LFK 116, 222.
 52 LFK 464, 1492.
 53 LFK 116, 122.
 54 LFK 116, 836.

BURTNIEKU EZERS FOLKLORĀ UN LITERATŪRĀ

*Veltīts Burtnieku saimniecības
zirgkopības nozares vadītājas
Valdas Jurašas (1950–2000) piemiņai.*

Burtnieku ezers zināms kā ceturtais lielākais pēc platības Latvijā, tas tiek uzskatīts arī par vienu no skaistākajiem ezeriem, bet par tā nosaukumu parasti nepadomājam. Pat Juris Alunāns 1860. gadā rakstīja¹: “Vidzemnieks mīlais, tu gan zināsi Burtnieku ezeru, zināsi Burtnieku pili, bet ko tas vārds “burtnieks” apzīmē, to tu vairs nezini. Redzi, burtnieki pie latviešiem bij īpaša dziedātāju kārta, kas ļaudis karā caur savām dziesmām taisīja jo sirdīgus un dūšīgus, kas miera laikos pa krustībām, kāzām un bērēm svētas dziesmas priesteru vietā dziedāja. Šie burtnieki starp latviešiem bija ļaudis, kas burtus jeb vecus latviešu rakstus saprata un kas visus varenus darbus un ievērojamus notikumus starp latviešiem uzzīmēja un tādā vīzē priekš bērnu bērniem uzglabāja”.

Burtnieku ezers (2001)

kokā iegrieztu īpašuma zīmi. Tikai vēlāk – kad “burts” tautas apziņā bija iemantojis lielāku cieņu (ne tikai kā īpašuma zīme, bet arī kā informācijas nesējs vispār) par burtniekiem būs saukti (kā tas ir leišu valodā) burvji un zintnieki. Vietvārdam “Burtnieki” pamatā gan būs vecā nozīme: Burtnieki būs bijusi vieta, kur daudz dravu. Tagad šādu nozīmi Burtnieku vārdam laikam tikai retais vairs zina”.

Pirmo reizi vārds Burtnieks sastopams kādā 1366. gada dokumentā, pirms tam Indriķa hronikā³ šo ezeru sauc par Astijervu. Šis vārds acīm redzami sastāv no diviem vārdiem – “asti” un “jerv”, par pēdējā nozīmi nav jāšaubās, tas cēlies no igauņu vai lībiešu valodas un nozīmē ezers. “Asti” varbūt jālasa kā “esti”, tas ir Igauņu ezers, bet, saistot šo vārdu ar lībiešu valodu, – Trauka ezers. Pēc Indriķa hronikas ziņām tolaik ezers kalpojis par robežu starp latgaļu, lībiešu un igauņu apdzīvotajām zemēm, tātad tā apkārtnē tika lietotas visas trīs šīs

Burtnieku ezers (2001)

Valdemārs Ancītis skata dziļāk², norādot, ka sākotnējā nozīme burtnieka vārdam būs bijusi cita: “Slāviem ir līdzīgi vārdi, bet viņiem tie nozīmē dravnieku. Bišu saimnieks savu meža īpašumu būs apzīmējis ar “burtu”, t. i., bišu

valodas. Par vēl senāku “apdzīvotību” liecina 1830. gada vētras izskalojumi no ezera, kurus akadēmiķis Georgs Frīdrihs Parrots, bij. Tērbatas universitātes rektors un profesors attiecināja uz lieliem zīdītājiem, ļoti lieliem abiniekiem, kolosālām zivīm vai arī zauriem vai bruņurupučiem, zobus – uz zauriem⁴.

Teikas, kā parasti, gan stāsta, ka ezers šeit **ieradies** no citurienes un kādreiz ceļos tālāk. Tā teika⁵ vēsta, ka Burtnieku ezers cēlies kādā tīrelī aiz Valkas, esot izmērīts, ka Burtniekam ir tieši tādi paši līkumi un iedobes, kā šim tīrelim. Cita teika⁶ min, ka

*Skats no Dzirnaukalna uz Burtnieku ezeru
(2001)*

tur, kur tagad ir Taures purvs (Vijciema apkārtnē), bijis liels ezers ar savu pūķi, kas prasījis ziedojumam bērnu, bet Dieva vīrs zemniekam pamācījis, kā pūķim nocirst galvu. Pēc padarītā ezers “gaujojis deviņi dieni un deviņi naktis”, pacēlies gaisā un aizlaidies uz Burtnie-

kiem. Taures purvā esot kādi bezdibeņi, kas esot pūķa acis, kurās tam mirstot palikušas vaļā. Cita teika⁷, savukārt, vēsta par Podzēnu lukstu tagadējā Vaidavas pagasta teritorijā, netālu no Teterkalna, kur agrāk esot atradies Burtnieku ezers, bet tur “vienai kājai nav bijis rūmes, tā spiesta”, tāpēc ezers pacēlies gaisā un atlidojis uz savu tagadējo vietu. Vēl citā teikā⁸ stāstīts, ka pie Lugažu mācītājmuižas atrodas kādas astoņas verstis garš un četras verstis plats purvs, kur kādreiz bijis Burtnieku ezers. Viena bezkauņa tur iemetusi nekrīstītu bērnu; tas ezeram nepaticis, un tas pārcēlies uz pašreizējo vietu.

Iepriekš minētajās teikās ezeram vienmēr kas “nepaticis”. Rakstnieks Jānis Grīns balādē “Burtnieku ezers”⁹ pārceļošanai min citu iemeslu:

*Kādreiz Dieviņš pamāja roku,
Lai visi ezeri ceļas gaisos
Un iet meklēt sev jaunu krastu.
Kur kuro pasauc jaunajā vārdā,
Zemē tur jākrīt, jāpaliek guļam;
Bet ja sauc vecajā – jālaižas projām.*

Kur tad Burtnieks atrodas šobrīd? Pēc kādas teikas¹⁰ tur agrāk bijis Agruma ezers, pie tā vienmēr rakusies cūka un ierakusies tik dziļi, ka tajā vietā iemeties otrs ezers un savienojies ar Agruma ezeru. Cita teika¹¹ stāsta, ka tur bijušas mājas. Reiz, kad sieviete gājusi uz baznīcu, viņai pretī nācis vēršis. Viņai rokā bijusi atslēga, ar kuru tā iesitusi buļlam pa pieri. Tai vietā “palikus ezars”, visas mājas noslikušas. Kad skaidrs laiks, tad dzelmē redzamas Burtnieku ezera mājas.

Stipri sarežģīti ezera rašanās aprakstīta citā teikā¹². Kādā sestdienā (ļaudis zinājuši jau iepriekš, ka tas notikšot tieši sestdienā, un jau gaidījuši) parādījies balts ērglis, kas nesis baltu palagu. Kad ērglis ieklīdzies, atlidojuši vēl četri un satvēruši katrs savu palaga stūri. No zemes izniris melns kuilis un sācis rakt dziļu gravu. Tad ērglis “izknābis” Burtnieku ezeru un nosviedis zemē.

Valmieras tuvumā bijis Astaru ezers, kas taisījies vietu atstāt, tagad tur “muklājs tūrelis”. Jaunajā vietā septiņi gadi no vietas redzēta melna cūka rokamies. Aizdzīt ar nevarējuši. Vienu dienu Astaris šņākdams, krākdams atnācis pa gaisu un noņemties, kur cūka rakusies. Nu sapratuši, ka melnā cūka bijusi ezera valdniece, kas iepriekš atnākusi vietu taisīt. Ilgi jaunajā vietā ezers kaucis, līdz kāds bērns iesaucies: “Ko tas Asteris tur kauc?” – “Tas, bērniņ, nav Asteris, tas ir Burtnieks!” Un re! no tā brīža ezers vairs negaudojis, jo nu viņa vārds bijis uzminēts¹³. Ir arī teika¹⁴, ka maza meitene, kura tikko sākusi runāt, teikusi: “Riemeris bauro!”, no tā laika ezers it kā sāks saukt par Riemeri.

Cik tur trūka, ka Burtnieks būtu nolaidies citur. Tas gribējies apmesties uz Ūķu kalna, kur to nesis milzīgs bullis. Uz šī kalna Rūjienas tuvumā vēl tagad esot redzamas vairākas bedres, kuras sauc “ezera kājas”. Tikai, kad mazs bērns ieklīdzies “Astijervs”,

*Skats uz Burtnieku baznīcu
pāri ezeram (2001)*

kā atradusi vārdus “Veci ļaudis saka, ka ezers tur ilgi nepalikšot, jo tas jau sesto reizi ceļojot un drīz vien atkal pacelšoties”¹⁶. Gribējis pārcelties tur, kur tagad atrodas Zilaiskalns. Tur bijusi ieplaka – milzīgs luksts (purvainā pļava), ezers laidies zemē, taču astei nav iznācis vietas un nācies laisties atpakaļ¹⁷. Bet ezers joprojām izdveš miklaines skaņas – par to vēl tālāk. Vairākas teikas Burtnieku ezera izcelšanos saista ar baznīcu.

Burtnieku ezers nolaidies uz kādas **baznīcas**, kur tobrīd turēta svētruna. Kādam ap pusnakti zvejojot vēžus, labi veicies, bet te piepeši sācis skanēt baznīcas zvans, arvien skaļāk un skaļāk. Vīrs uztraucies un meties prom, bet no rīta ķesles bijušas pilnas vēžu. Vairāk gan viņš nekad negājis uz Burtnieku zvejoj¹⁸.

Vispazīstamākā laikam ir teika¹⁹, kas vēsta, “ka karstā vasaras svētdienā baznīcā noticis dievkalpojums un starp baznīcēniem bijis kāds burvis, vārdā Jerve (lasītājs jau zina, ka īgauniski tas nozīmē “ezers”). Baznīcēni redz, ka no Īgaunijas puses nāk virsū melns lietūs mākonis, kurā šķīst zibeņi un pieņemas vētra. Ļaudis lūdž, lai burvis Jerve nobur mākonī projām, lai tie bez slapjuma var tikt mājās. Jerve tikai sacījis: “Man burt nieks” un, līdz ko burvis šos vārdus izteicis, tā melnais mākonis šņākdams nogāzies pār baznīcu un izvērties par lielu ezeru. Tā radies Burtnieks”.

Zināma arī teika, ka Velns gribējis laulāties Burtnieku baznīcā ar saimniekmeitu. Tāpat ar Velnu saistāma teika par burvi

tas pacēlies un devies tālāk¹⁵. Cita teika vēsta, ka ezers gribējis nolaisties Ķoņu pagasta Kliņģeru mājas robežās. Cilvēki sākuši kliegt, ezers sabijies un laidies tālāk. Tur, kur nolcis kāju, “izcēlies strautiņš”. Folkloriste Ivetta Politere kādā tei-

Miltu kuņu, kas dzīvojuši Valkā un bijusi starpniece starp Velnu un cilvēkiem. Kad Velns neesot bijis mājās, jo “aizbraucis uz Burtnieku ezeru dvēseli ķert”, izrādījies, ka tieši tajā laikā Burtniekā noslēcis kāds cilvēks.

Ja “Igaņu ezera” igauņiskajā nosaukumā samaina tikai vienu burtu, iznāk Gada vai Laika ezers (Āstijervs). Ezera dzīlēs mājojis Laikavecis, kas ļaudīm noteicis pareizo gadalaiku un arī izkārtojis labu vai sliktu laiku – atkarībā no upura lieluma. Kad atnākuši sveši ļaudis un krastā uzcēlušī savu pili ar 12 durvīm, tie pielūguši savu dievu. Laikavecis uzsācis cīņu ar tiem, un krasta pils nogrimusi ezerā. Laikavecis ezera dzīlēs cīnoties ar svešajiem atnācējiem vēl šobaltdien, un reizēm tur dobji nodunot cīnītāju vairogi²⁰. Rāmā laikā arī divpadsmitos dienā, ja noliekot ausi pie zemes, dzirdot pulksteņus skanam un cilvēkus dziedam²¹. Nemaz nevajag likt ausi pie zemes, skaidrā bezvēja laikā ezerā saceloties tādi viļņi, ka sizdamies pret krastu, tie atgādina baznīcas zvana skaņas²².

Citā teikā²³ gan tikai reti izredzētie esot tie laimīgie, kas dabūjot dzirdēt dziesmu skaņas, ko dziedot nāras, kas kopā ar ezeru atrautas uz šejieni no ezera kādreizējās atrašanās vietas tīrelī Sedas augšgalā. Tie tad varot skatīt arī nogrimušo pilsētu un zelta krustu ezera vidū.

Ko tad vēl varot redzēt **ezerā dibenā**? Jau minētajā teikā par burvi Jervi stāstīts, ka skaidrās saulainās vasaras dienās ezera dibenā redzama baznīca. Ziemā, kad pa ledu brauc ar kamanām, pret sliecēm baznīcas torņa gailis atsitas, ka džinkst vien. Jānis Grīns balādē “Burtnieku ezers” šo ainu rāda vēl krāšņāku²⁴:

*Saulē, kad skaidri ir Burtnieka ūdeņi,
Redz vēl tagad dibenā baznīcu,
Karieti četriem melniem zirgiem;
Kučiers, kā sēdējis, sēd uz bukas,
Mācītājs kancelē sprediķi saka, –
Nevar nobeigt un pateikt: amen,
Ezers tad celsies un laidīsies projām,
Ļautiņi katris ies savās mājās.*

Burtnieku ezers (2001)

Pēc seniem nostāstiem tāda pat baznīca, kāda ir Burtniekos, noslikusi ezerā, arī otrs Burtnieks esot zem ezera²⁵.

Tā braukšana pār ezeru gan nav tik vienkārša, te piemetas vadātājs, ja brauc tumšā, kad otru krastu neredz, miglā. Ja braucējs ierauga otras ra-

gavu sliedes, tad skaidrs, ka sākusies braukšana pa apli. Kā stāsta L. Sniķere²⁶, vadātājs piemetas ne tikai saimniekam vien, bet arī zirgam – tā dzīvē gadījies viņas tēvam. Savu skaidrojumu dod Zalties māte: kapi jau visapkārt ir, tad jau var arī tā būt. Kā ne – guļ tur visādi, ļauni un labi²⁷. Kapos jau nonāk arī ezerā noslikušie. Ik gadus Vecgada vakarā no ezera dzelmes iznirstot stirna, izkāpjot ezera krastā un vairākas reizes iebrēcoties. Cik reizes stirna iebrēcas, tik cilvēku “tamā gadā” ezerā noslikstot²⁸.

Vēl šo braukšanu sarežģī “aizas”, kad ledus ar troksni pārplīst. Braucot uz pārezera mežiem pēc malkas, ja aiza priekšā, tad vairs nav kur braukt. Un vēl – nav jau pasaulē bijis tikai viens Minhauzens. Lūk, ko par Burtnieku ezeru publicējis Laimonis Liepnieks²⁹. Reiz pār ezeru, kur zvejnieki bija izcirtuši āliņģus, braucis Vidzemes gubernators (1862–1868) Augusts fon Etingens un Mujānu barons Morics fon Mengdens. Pēdējais stāstījis: “Nesen man te gadījās iebrukt tādā āliņģī, bet, par laimi, pateicoties manai attapībai, pa otro atkal izbraucu ārā!” Etingens piekritis: “Jums droši vien bija labi zirgi. Man gluži tas pats atgadījās uz Peipusa ezera, bet man bija nelāga kleperi.” Klusums, tad Morica jautājums: “Nu, un?” – “Es paliku apakšā!”, atbildējis gubernators. “Jūs nu gan esat fantazētājs!” ar apbrīnu un skaudību iesaucies pārspētais Mujānu Minhauzens.

Vai tad nevar iztikt bez braukšanas pār Burtnieku? Jau tautasdziesmās atrodam:

*Piecas laivas puišu brauca
Pār Burtnieku ezeriņu³⁰.*

Brauciena mērķis:

*Lai tie jāja sievas ņemt
Aiz Burtnieku ezeriņa³¹.*

Teika³² min, ka ezera pretējā pusē redzētas pat “raganas veļējamies.” Nākamā sekojošā darbība, sievu ņemot:

*Uz Burtnieku ezeriņa
Gredzentiņus pārmijām³³.*

Un vēl:

*– Tur aizveda jūs' māsiņu
Pār Burtnieka ezeriņu [..]³⁴*

Ceru, ka nākamā pēc secības bieži nebūs teika³⁵, ka laivā braucošam vecītim blakus nosēžas no ūdens izlīdusi maza meitiņa, pavēstot, ka viņa meita to mazu noslicinājusi Burtnieku ezerā.

Vēl par iešanu meitās. Puiši naktī “gāši meitās”. Kad tikuši pie Burtnieku ezera, tā citi saķēruši jokodamies vienu puisi un “klaigāši”: “Ja ezars došot naudas mucu vietā, ta sviedīšot puisi ezarā iekšā!” Un nesuši vienu puisi uz ezera malu. Tūlīt ar nākusi no ezara naudas muca augšā. Puiši pārbijušies un aizbēguši³⁶.

Rihards Rudzītis³⁷ ezeru raksturo šādiem vārdiem: “Apbrīnojāmā zilumā svaidīti Burtnieku ezera ūdeņi. Tādā zilā dzidrumā raugās bērns debesīs, kad acis tam atstaro debesu zilumu.”

Turpinām par to, kas redzams ezera dibenā. Par baznīcu jau runājām, te jāpiebilst vienīgi, ka mācītājs sprediķi varēšot pabeigt vienīgi pastarajā dienā³⁸. Vēl sastopams variants, ka ezers pār baznīcu nācis, kad mācītājs iesācis muižas lielskunga bērnu – brāļa un māsas laulāšanu³⁹; skaidrās dienās redzama ne tikai tīri baltā baznīca, bet arī muižas ēku sarkanie jumti. Kā dzejā to tēlo Jānis Ziemeļnieks rondo “Uz Burtnieku ezera”⁴⁰:

*Aiz mums nu nakts pār dzelmi zvaigznes šķiež,
Kur Laimdota pa kristallpili ligo,
Kā lūgdamās mums līdz.*

Nogrimušajā pilī ar zelta torņiem palikusi tikai viena jaunava, pārējie aizbēguši⁴¹. Kā Tamāra Skrīna dzejolī “Burtnieks”⁴²:

*Tā pils ar vēja torņiem,
Tā pils ar mākoņu acīm [..]
Tā pils, kas jāsadzird.*

Teikā⁴³ pili apsēduši svešinieki, tad tā nogrimusi. Mazliet savādāk teikts par kādu valdnieku, kas ļaudis mocījis ar darbiem, tāpēc pils nogrimusi ezerā. Bet Dievs valdniekam sacījis: kad saule noies vakaros un rītos uzleks, pa to laiku viņš varēs iziet no nogrimušās pils⁴⁴. Dzejnieks Jānis Akuraters dzejolī “Burtnieku ezers”⁴⁵ dzelmē lūkojas ar šādu noskaņu:

*Ūdeņi šalko, un saule mirdz –
Guļ zilgani zaļais krasts,
Visdaiļais visdziļāki dzelmē dus
Meklēts un neatrasts.
Ūdeņi šalko un saule mirdz –
Guļ sena Burtnieku pils,
Kā rauduvī zaļā niedrājā
Mūžam tā dvēseli vils.*

Vācbaltiešu publicists un vēsturnieks Augusts Vilhelms Hupels (1737–1819) piemin⁴⁶ kādas pāļu atliekas Burtnieku ezerā. Tieši tās vietējiem iedzīvotājiem varēja dot ierosmi teikām par Burtnieku ezerā nogrimušo pili un baznīcu. Šo motīvu vēlāk savos darbos izmantojuši mūsu dzejnieki Andrejs Pumpurs (“Lāčplēsis”)⁴⁷ un Rainis (“Uguns un nakts”)⁴⁸.

Kas augšup ceļ Burtnieku pili? – jautā Valdis Rūja dzejolī “Mēnesstars”⁴⁹. Atbild Egons Ozols diriģenta Haralda Medņa piemiņai veltītajā dzejolī “Labu veiksmi, Dziesma”⁵⁰:

*Bet koru balsis ceļas un ceļas,
un šūpojas priežu galotnēs,
tad aizplūst Burtniekā
nogrimušo pili modināt.*

Pie Burtnieku mācītājmājas ezerā esot bijis redzams liels ozols, “pilnīgi ar visiem zariem un lapām”, kādu kilometru no malas. Tagad gan vairs tur esot “tāds kā stabīns”⁵¹. Cita teika jau konkrētāk – tur esot stabs ar zelta kroni virsū. Tas esot iedzīts,

lai sadalītu ezeru divās daļās, kad 14. gs. bijis strīds starp diviem brāļiem Koskuliem. Tas, kurš dabūjis Burtnieku galu, licis ezera vidū iedzīt ozola bluķi ar dzelzs stīpu un pats mainījis savu vārdu, saukdamies no tā laika par “*von der Pfahlen*” (vācu val.: *der Pfahl* – stabs)⁵². Augusts Melnalksnis ceļvedī⁵³ raksta, ka ezera vidū zem ūdens uz Nāves sēkļa slēpjoties milzīgs akmens ar senām robežzīmēm – Cepurakmens. Tas norādot triju draudžu robežu satikšanās vietu, bijis redzams 1929. gada pavasarī.

Burtnieku ezers (2001)

Teika⁵⁴ piemin eju pa ezera apakšu no Burtnieku pils līdz Vecajiem kapiem, kur ezermalā ir klints. Klints alā teicēja pat esot ielīdusi. Tieši šo klinti dzejolī “Burtnieka apvāršņi”⁵⁵ min Vilis Cedriņš:

*Kad man māte, vedusi kapos, kur dus radu ģints,
Plecos ceļot, rādīja: “Raugies, ezers viz zem klints –
Pils tam margo dibenā, kas no ūdens klajiem mikliem
Augšup krastos celsies reiz, skanot koklēm, vizot stikliem!”*

Ja ticam teikai⁵⁶, tad tā nav vienīgais apakšzemes savienojums pie Burtnieka. Netālu no Gulbja kroga Valmieras–Valkas ceļa malā esot nelielais Baņķa ezeriņš, kas “dodot Burtnieku ezeram nodokļus”. Reiz no Baņķa ezera izzvejota līdaka, tai apsieta sarkana bante ap kaklu, kur iešūts Baņķa ezera vārds, tad līdaka ielaista atpakaļ ezerā. Otrā gadā tā izzvejota Burtnieku ezerā. Savukārt Baņķa ezerā esot atrasts kādas Burtniekā nogrimušas laivas masts.

Daudzie akmeņi **Burtnieka krastos** esot pilsētas drupas⁵⁷. Pilsētā bijuši divi briesmīgi vērši, to baurošanu varot saklausīt,

ezeram trakojojot. Veci ļaudis sakot, ka tad raudot visi noslikušie, līdz dabū elpu⁵⁸. Šo “slaveno” teicienu “Man burt nieks” pieraksta arī divām sievām, kas velējušās, kurām tad ezers uzkrītis virsū. Sievas apakšā “vienādi vēl velējoties”, to skaidri varot dzirdēt ziemā, kad ezerā “iezas” plīst⁵⁹. Cita teicēja vēsta⁶⁰, ka ezera gaudošana rudenos nav nekas cits, kā skopās sievietes naudas mazgāšana Burtnieku ezera dibenā. Kad ziemā ledus plīst un drausmīgi vaid, skanot kā ciešanu vaidi. Pēc tam ledus saceļoties kā māju jumti. Neesot pat iespējams gulēt, kamēr ledus pārplīst. Skolā tas gan esot izskaidrots savādāk: ezeram cauri tekot Briedes upes ūdeņi, un šī siltākā ūdens straume radot ledus plaisāšanu.

Patiesības labad gan uzreiz jāpiebilst, ka Briedes upe nebūt nav vienīgā, kura ietek Burtniekā – vēl jāmin Rūja, Seda, Dūrupe un vēl dažas mazākas; taču no tā iztek vienīgi Salaca. Dzejoli “Rūjas grīva”⁶¹ Vilis Cedriņš raksta:

*Līku stīgu vēri briedis dzinis,
Līku loku Rūja izlauzusi.
Grīvas dābolainā ezerkrastā,
Tur, kur joņo ozolmežā stirnas,
Atradu es jaunu, krāšņu zemi.*

A. Melnalksnis atzīst⁶², ka trijstūri starp Rūjas un Sedas ietekām, saucot par “govi”, kas esot saistīts ar lībiešu vārdu *kova* – upe. Zem zemes te atrodami milzīgi ozola bluķi, kas liecinot par ozolu mežu vecos laikos. Šis trijstūris esot skaistākā vieta visā Burtnieku ezera apkārtnē. Savukārt kāda teika vēsta, ka Burtnieku ezeru ļaudis uzaicinājuši ar dziesmu, jo velējušies sev “gleznaināku apkārtni”. Savukārt V. Cedriņš savā tēlojumā “Ezerkrasta ciemos”⁶³ teic: “Burtnieku apvārķņi aicina ceļotāju vasarā, kad rītus vēsta gaigalas un gulbji, dienu saulei pretī sniegdamies, žilbinoši zvēro ozolu un egļu meži, vakaros pār blāzmaiņiem ūdeņiem uz ligzdām laižas ezera putni, nakti ūdeņi rāmā plūdumā viz miglājā”.

Tāpat V. Cedriņš apdzejojis “Ārņu vēra briežus”⁶⁴ pie Burtnieku ezera, kura krastmala “mirdz kā ziedu vainags kvēls”; vienīgi pats labākais Burtnieku vietvārdu zinātājs Edmunds Ozoliņš

atzīmē, ka Ārņu mājas ir Rencēnu pagastā Ēveles virzienā, tātad nost no ezera, un te nu gan brieži nedzīvojot, drīzāk aļņi un stirnas. Dzeja tomēr ir dzeja, te laikam nevajadzētu meklēt pilnīgu atbilstību realitātei. Pie viena, laikam pirmais, kas dzejojis par Burtniekiem, ir Auseklis. V. Ancītis norāda⁶⁵, ka 1873. gada “Baltijas Vēstnesī”⁶⁶ Ausekļa dzejolī “Pie Salacas” ir arī šādas rindas:

*Burtnieciņu ezerāi
Kumeliņus peldināju;
Tur izvilku Laimas lomu
Saules meitas tīklīšiem.*

Ņemot vērā attīstīto zirgkopību Burtniekos šobrīd, pirmās divas rindas vēl šodien tīri aktuālas, bet kā ar zivīm? Senāk ezers bijis ļoti bagāts ar **zivīm**, te izrakumos atrasti līdz divarpus metrus gari sami, kuru svars tad būtu bijis līdz 150 kg. Sevišķi garšīgi bijuši plauži jeb brekši, kuri sūtīti pat kā dāvana galmiem. Burtnieku pagastā dzimušais aktieris, zīmētājs un rakstnieks Reinis Birzgalis⁶⁷ gan brekšus sauc maķenīt savādāk, pie viena piezīmējot ka “zivi breksni burtniecieši sauca par plaudi”.

No 1980. gada rūpnieciskā zveja krasi samazinājās. Taču teikā kāds vīrs te kādreiz zvejojis tikai asarus, kopš tā laika “daudz visādu zivju”, tikai asaru maz, jo vīrs tos visus izķēris ar saviem tīkliem⁶⁸. Bet salakas vairs neesot šeit no tā laika, kad salaka ar ķīsi saderējusi skrieties no Košķeles līdz Burtnieku Lieļajam krogam. Ķīsis pamanījies ieķerties salakai astē un tā ar viltību panācis, ka salaka posusies no ezera laukā⁶⁹. Lai nu kā, bet ezera dienvidu daļā blakus trīs mājas – Sapali, Brekši un Ķīši. Savulaik viens pats visas zivis no ezera un visu labību trīsdesmit verstis lielā apkārtnē izēdis pūķis ar divpadsmit galvām. Kad stiprinieks nocirtis tās visas, asinis tecējušas straumēm, un no tām “cēlusies Briedes pieteka – Rusupīte”⁷⁰.

Izveidojušās plaisas, kuru platums pat vairāki metri, vairs nesusas pat vislielākajā salā. Lai tiktu pāri, ceļa vietā metot žagarus, kamēr aizsalst. Ja ziemā pēc liela sala uznāk atkusnis, dažkārt zem ledus dzirdamas maigas, dziedošas skaņas. Savukārt siltās vasaras naktīs nedaudz pēc saulrieta, kad dabā valda

*Skāts uz Burtnieku ezeru no Kalniešiem
(2001)*

klusums un kociem pat lapas nepakustas, dzirdama dīvaina melodiska šalkoņa.

Vēl par “kauslīgajām skaņām”. Atcerieties Laikaveci ezera dzelmē, kas kaujas ar atnācējiem. Teika⁷¹ min Varažkalnu pie ezera, kur agrāk latvieši karojuši ar igauņiem. Tur

kritušie septiņpadsmit latvieši aprakti trīs kapos un naktīs tur arvien vēl karojot latvieši ar igauņiem. Lokalizējot šo teiku dabā, jādomā, vai tik te nav domāts bijušās Bauņu muižas tuvumā esošais Varžukalns. Tāpat teika⁷² min Vilka kalnus, kas atrodies “starp Burtnieku ezeru un Salacu”. Pirmkārt, ja jau Salaca netek paralēli ezeram, tad jau starpā nekas nevar atrasties. Otrkārt, Vilku kalni tiešām ir, tikai atrodas ezera A pusē starp Silzemniekiem un bijušo Radziņu mežsargmāju. Teika stāsta, ka tur karojuši grieķi ar vāciešiem (ko gan viņi tur dalījuši?), pie tam grieķi “apkārt mežam sacēluši valni, lai vācieši netiek ārā”.

Ezera austrumu krastā noturīga tradīcija bijusi kopīga ligošana. Burtnieku Vecžagaros dzīvojušais Jānis Laiviņš sacerējis “1936. gada Jāņu atskaņas Burtnieku ezermalā”⁷³. Dzejojumā pieminēti daudzi pagasta tālaika saimnieki, kaut ne vienmēr tas viņiem bija glaimojoši. Piemēram:

*Tad iet un apmetas pie pirmā laivinieku mieta,
Jo tur, kā redzams, vemšanai ir brīva vieta.*

Tā jau apdziedāšanās vien bija. Edvarts Tūters ezeru piemin dzejolī “... Kur trejas zvaigznes”⁷⁴. Laimonim Pēlmanim ir senāks dzejolis “Burtnieka atmoda”⁷⁵, tiesa, ar toreizējās ideoloģijas pieskaņu. Pašreizējais burtniecietis Dzintars Vītols vienu dzejoli veltījis “Burtnieku ezeram”⁷⁶, tajā starp citu teikts:

*Es zinu – grūti atrast nemainību,
Un bieži ceļš caur lētu prieku ies –
Par tavu balto rožu uzticību
Es tāpēc atnākšu reiz pateikties...*

Burtnieciešu pašreizējā himna ir “Burtnieka ūdeņos”⁷⁷ ar Rutas Roķes vārdiem, tai mūziku komponējis Arvīds Rihters. Tās piedziedājums jūsu ieskatam:

*Zilas tāles, baltas buras,
Spēks, kur rodies vējus veikt?
Sirmais Burtniek, vai tu jūti –
Nākam tavu daili sveikt.*

Burtniecietis ir arī Pēteris Zirnītis, par ezeru sakarā ar sevi pašu dzejolī “Burtnieks”⁷⁸ viņš teic:

*ar tavu gaišmu iezīmēts
es šajā laukā esmu sēts
un izkaisīts un atraisīts
kā dzīvība
kam jāuzdīgst*

Vai Burtnieks būtu tikai vienkāršs ezers, ja jau tam veltītās tik daudz teiku un dzejas rindu? Atbildi dod dzejnieks Kārlis Eliāss⁷⁹:

*Tu svēts. No tavām zilām dzelmēm
Dveš gaišums, teiku apmirdzēts;
Nāk Lāčplēsis ar āvu spožu
Nest gaismai brīvību. Tu svēts! [..]
Un kamēr Latvija vien dzīvos,
Tu cilšu ciltīm būsi svēts.
Pats pļavu, mežu lokā jozies –
Un druvās šalkodams – tu svēts!*

Vēres

¹ Almanahā “Sēta, daba, pasaule”. 1860, 3.

² Senču kalendārs 2000. un turpmākiem gadiem. Saldus, 1999, 186. lpp.

³ Indriķa Livonijas chronika. Tulkojis J. Krīpēns. Rīga, 1936, 70. lpp.

- 4 *Essai sur les ossements fossiles des bords du lac de Burtnek en Livonie. Extra memoires de l'Academie imp. des Sciences de St.-Petersbourg, 4. Saint-Petersbourg, 1836.*
- 5 LFK 1968, 3418–3419.
- 6 Latviešu pasakas un teikas. Sakopojis P. Šmits. Rīga, 1937, 15. sēj., 429. lpp.
- 7 LFK 23, 3970.
- 8 Latviešu pasakas un teikas. Sakopojis P. Šmits. Rīga, 1937, 15. sēj., 420. lpp.
- 9 Antoloģijā “Dzeja” Rīga, 1921
- 10 LFK 17, 627, 98.
- 11 LFK 1, 37, 6.
- 12 LFK 1771, 6812.
- 13 LFK 884, 662.
- 14 LFK 1978, 192.
- 15 LFK 1978, 2690.
- 16 Žurnālā “Skola un Ģimene”. Rīga, 1990, 6.
- 17 LFK 1978, 2382.
- 18 LFK 1772, 4961.
- 19 LFK 1978, 756.
- 20 Valmieras novada teikas. Valmiera, 1999, 52. lpp.
- 21 LFK 76, 715.
- 22 LFK 1980, 2368.
- 23 LFK 1978, 2667.
- 24 Antoloģijā “Dzeja”. Rīga, 1921.
- 25 LFK 2049, 412.
- 26 LFK 2049, 734.
- 27 LFK 1978, 2281.
- 28 LFK 1968, 3420.
- 29 Laikrakstā “Liesma”, 1989, 19. maijā.
- 30 Latvju dainas. Kr. Barona un H. Vissendorfa izdotas. Petrograda, 1909, III 3. sēj., 25128. 1. daina.
- 31 Turpat, 1910, IV sēj., 28371. 5. daina.
- 32 LFK 584, 1201.
- 33 Latvju dainas. Kr. Barona un H. Vissendorfa izdotas. Petrograda, 1904, III 1. sēj., 13286. daina.
- 34 Turpat, 1361. 6. daina.
- 35 LFK 804. 5050.
- 36 Valmieras novada teikas. Valmiera, 1999, 51. lpp.
- 37 Rudzītis R. Svētceļotāja piezīmes. Rīga, 1929.
- 38 LFK 556, 3587.
- 39 Latviešu pasakas un teikas. Sakopojis P. Šmits. Rīga, 1937, 15. sēj., 420.–421. lpp.

- 40 Ziemeļnieks J. Aizejošais. Rīga, 1923.
- 41 LFK 556, 3118.
- 42 Skrīna T. Dzintars asiņo. Rīga, 1978.
- 43 LFK 1978, 2493.
- 44 LFK 1635, 874.
- 45 Akuraters J. Dienu prieks. Rīga, 1921.
- 46 *Topographische Nachrichten von Liv- und Estland. Rīga, 1774, 1.*
- 47 Pumpurs A. Lāčplēsis. Rīga, 1888.
- 48 Žurnālā "Mājas Viesa Mēnešraksts". Rīga, 1905, 8.–12.
- 49 Rūja V. Mēnesstārs. Rīga, 1987.
- 50 Ozols E. Caurvēja savalgošana. Rīga, 2002.
- 51 LFK 1978, 2779.
- 52 LFK 1978, 2237.
- 53 Melnalksnis A. Vadonis pa Dzimtenes kalniem un lejām. Vidzeme. Ziemeļrietumu daļa. Rīga, 1930.
- 54 LFK 1978, 2780.
- 55 Cedriņš V. Sidraba jātnieks. Rīga, 1935.
- 56 LFK 1885, 114.
- 57 LFK 1459, 1615.
- 58 LFK 1978, 2119.
- 59 LFK 1978, 1922.
- 60 LFK 1978, 1922.
- 61 Cedriņš V. Ziemeļu dārzos. Rīga, 1942.
- 62 Melnalksnis A. Latvijas novadi. 3. Mazsalaca. Rīga, 1927.
- 63 Žurnālā "Sējējs", Rīga, 1939, 3.
- 64 Žurnālā "Daugava", Rīga, 1934, 4.
- 65 Senču kalendārs 2000. un turpmākajiem gadiem. Saldus, 1999, 185. lpp.
- 66 Laikrakstā "Baltijas Vēstnesis", 1873, 34.
- 67 Birzgalis R. Šoreiz – bez grima. Bruklina, ASV, 1981.
- 68 LFK 1968, 4961.
- 69 Latviešu pasakas un teikas. Sakopojis P. Šmits. Rīga, 1925, 1. sēj., 378. lpp.
- 70 LFK 852, 15.
- 71 LFK 1978, 2220.
- 72 LFK 771, 562.
- 73 Laikrakstā "Liesma", 1994, 22. jūn.
- 74 Tūters E. Dzīvošu dziesmā. Leonia, ASV, 1992.
- 75 Krājumā "Pār deviņi novadiņi. Rīga, 1975.
- 76 Laikrakstā "Liesma", 1999, 2. febr.
- 77 Zālītis L. Burtņieki likteņgriežos. Burtņieki, 2000.
- 78 Krājumā "Dzejas diena". Rīga, 1978.
- 79 Krājumā "Mana tēvu zeme". Sast. A. Zālītis. Rīga, 1936.

KO NEPASAKA PIEMIŅAS PLĀKSNE

Pie divstāvu ēkas Strenčos, Rīgas ielā 17, redzama piemiņas plāksne (1988), ka te kādreizējā Dāvida Spundes fotodarbnīcā dzīvojis un strādājis dzejnieks Jānis Ziemeļnieks (1897–1930). Nav grūti “atrast rakstos”, ka viņa īstais vārds ir Jānis Krauklis, ka dzejnieks dzimis Bilskas pagasta Bānūžu muižā. Literātu enciklopēdijā¹ rakstīts, ka Strenču ministrijas skolā (tā atradās tagadējās skolas mācību darbnīcu ēkā Ziemeļnieka ielā) Jānis mācījies 1912.–1914. gadā. Jāiebilst, ka sācis mācīties citā skolā un citā ēkā – Strenču elementārskolā (likvidēta 1913. gadā), kas atradās universālveikala (1972) vietā. Tieši ministrijas skolā Jānis iemīlējies savā skolotājā Zelmā Miķelsonē, kas bija tikai dažus gadus vecāka par viņu. Abi vakaros pastaigājušies pa Mīlestības vēri, Jānis veltījis viņai dzejoļus. Tomēr var rasties vēlēšanās kaut ko vairāk uzzināt par dzejnieka dzīvi mazpilsētā šajā laikā, arī par pašu ēku. Ar kādiem mums zināmiem cilvēkiem vēl tā saistīta? Kāpēc dzejoli “Strenči”² Ziemeļnieks to vērtē:

Rīgas iela 17, Strenčos (2001)

[..] *Starp četriem ceļiem, kuri sadod rokas, –
Uz sārtas smilts stāv drūmais Strenču miests.*

Toreiz tiešām miests, jo pilsētas statuss Strenčiem tikai no 1928. gada.

Fotogrāfs Dāvids Spunde (1878, Vijciema Zālītēs, tagad mājas atrodas Plāņu pagastā – 1960) Strenčos par fotogrāfu bija no 1909. gada, viņš arī cēlis šo ēku, pie tam visu darījis gandrīz viens pats, tikai pie smagākajiem darbiem ņēmis paligus. Laikam maza auguma vīram tas nemaz nebija tik viegli, jo māja pabeigta tikai 1916. gadā. Pie viena – D. Spunde bija godprātīgs, satīcīgs un taisnīgs cilvēks, cienīts sabiedrīks darbinieks. Viņš fotogrāfēja arī sadzīves skatus, nojaucamās mājas, uz visām “bildēm” uzrakstījis, kad un ko uzņēmis. Fotodarbnīca atradās otrajā stāvā, trīs telpās ielas pusē, un tur mājai bija stikla jumts, ko gan no ielas nemaz nevarēja redzēt. D. Spunde ļoti pārdzīvojis mājas nacionalizāciju 1940. gadā. Stipri bojātais jumts nomainīts 60. gados.

Jānis Krauklis nevarēja noturēties nevienā darbā. Smiltēnē mēģinājis strādāt par aptiekāra mācekli. Kara laikā sācis strādāt pie kāda Jērcēnu saimnieka, bet kad, vedot no meža malku un žaģarus, apgāzis vezumu, saimnieks viņu patriecis. “Provējis” būt kurpnieks. Nolēmis pamēģināt Strenčos pie fotogrāfa. Līgumā bija paredzēti seši mācekļa mēneši, kuros Jānis dzīvojis atsevišķi, ēdis savu pārtiku, pēc tam vēl divi mēneši jānostrādā par brīvu. Šos laikus rakstnieks Jānis Plaudis savā grāmatā “Ziemeļnieks”³ attēlo šādi: “[..] fotogrāfa amats viņam padevās bez lielām pūlēm. Arī principāls – kā Jānis un otrs māceklis Mickītis sauca Spundi – nomanīja, ka Kraukļu Jāņa prasme un spējas

Rīgas iela (vēst. foto)

daudz pārākas par otrā jauneklā spējām; viņš tam sāka uzticēt aizvien atbildīgākus pienākumus, sevišķi klientu apkalpošanu un attēlu retušu.

Jānis bija diezgan labs cilvēku pazinējs. Viņš ātri uztvēra citu vājības un savādības – sevišķi dāmām prata izrunāt pa

*Tilts pār Gauju pie Strenčiem
(vēst. foto)*

Plostnieki (vēst. foto)

prātam, sēdinādams viņas uz fotografa krēsla taisni tā, ka izcēlās tās miesas vai apģērba daļas, ar kurām kliente visvairāk lepojās. Viņš ātri ieguva dāmu simpatijas. Bet vēl jo vairāk klientiem glai-
moja Jāņa retušētāja māksla. Šī māka dibinājās uz Jāņa patiku
darboties ap cilvēku attēliem tādā nozīmē, ka viņš mīkstināja da-
bas un rakstura izveidotos rupjos un nepareizos vaibstus, centās
fotografijas pagatavot tā, lai attēli būtu daiļāki par oriģināliem”.

1915. gadā Spundem draudēja iesaukšana armijā, viņš brīvprātīgi pieteicās pie Rēveles (tagad Tallina) cie-
tokšņa nostiprināšanas dar-
biem, par fotodarbnīcas saim-
nieku palika Jānis. Pēc ligu-
ma puse no ienākumiem pie-
nācās Spundem (kad viņš at-
griezīsies), otra – Jānim.

Pie Spundes bieži braucis
gleznotāja Teņa Graša tēvs
Dāvids Grasis, mākslu studē-
jošais Pēteris Grūbe, Jānis
Kārklīņš no “Jaunākajām Zi-
ņām”. Te atbraucis arī dzej-
nieks Jānis Sudrabkalns, kam
esot bijis dimanta gredzens un
“dauzīdamies” viņš ar to ieskrā-
pējis logu. Varbūt vēl tagad

Kapličas būve (vēst. foto)

Rencēni (vēst. atklātne)

6. dzīvoklī esošais skrāpējums ir tieši viņa roku darbs. Jānim Sudrabkalnam kādreiz nācies arī izlēkt pa otrā stāva logu. Tad šī māja bijusi vēl “puspabeigta”. Pēc viesošanās pie vēlākā rakstnieka Jāņa Kārkliņa (1891–1975, Stokholmā) viņa dzimtajos Jērcēnu Rēpeņos otrā rītā apmeklējuši D. Spundi. Apakšstāvā izdzirduši uradņika balsi (iepriekšējā naktī Strenčos bija izkaisītas proklamācijas, kuras no Rīgas laikam bija atvedis cits J. Kārkliņa paziņa), ka vainīgajam “vajagot būt D. Spundes mājā”. Lai nekļūtu par bez vainas vainīgo, nācies izlēkt pa logu.

Kad sākās 1917. gada notikumi, Strenčos ienāca lielinieki. Kādu reizi, kad viņš stāvējis pie darbnīcas durvīm, garām gājis krievu karavīru pulks. Norībējis sprādziens, Jānim pieskrējuši divi zaldāti ar saucienu: “Tu meti bumbu!” Pazīstams latviešu virsnieks, kas gadījies tuvumā, krievus savaldījis. Izrādījās, ka kāds krievu karavīrs aizmetis bojātu granātu. 1918. gadā lielinieku laikos Ziemeļnieku ievēl par izpildkomitejas sekretāru, tad gan viņam bijis kreiss noskaņojums, bet vietējos varasvīrus viņš nevarējis paciest. No sekretāra darba viņš atteicies, lai nebūtu jāpiedalās rekvizīcijās.

Kad atgriezies D. Spunde, arī viņam bija “piedzīvojumi” ar militārajiem. Reiz pa trepēm, piešiem klaudzot, uzskrējis augsts virsnieks ar lielām ūsām, kas pavēlējis aiziet un nofotografēt nošautos sakropļotos sarkanarmiešu izlūkus, kas bijuši izlikti, liekas, uz baznīcas trepēm. Uzdevums tiešām nav bijis no patīkamajiem. Pēc kara, kad fotogrāfs redzējis Jāņa Fabriciusa bildi, pazinis, kas viņu toreiz apmeklējis.

Strenču kapos apglabāta dzejnieka māte, jaunākais brālis Konrāds un māsa Paulīne, kura gribēja, lai viņu sauc par Paulu. Paulu Jānis pieņēmis fotodarbnīcā par mācekli, māsu pieminot (viņa mira 27 gadu vecumā), Jānim vienmēr aizlūzusi balss, viņai veltīts arī dzejolis “Māsas piemiņai”⁴. Jānim vienmēr patika mazi bērni, tie barā parasti gājuši viņam nopakaļ. Pats viņš sacījis, ka bērni patīkot tāpēc, ka viņos nav ļaunuma, bet pieaugušie gan esot “maitīgi”. Kad Jānis kaut kur braucis, bērni stacijā viņu vienmēr pavadījuši un sagaidījuši.

1919. gadā Ziemeļnieks pārcēlās uz Rīgu. Ap 3000 fotoplašu no šīs darbnīcas 2004. gadā saņēma Latvijas Fotogrāfijas muzejs.

Vēres

¹ Latviešu rakstniecība biogrāfijās. Rīga, 1992.

² Ziemeļnieks J. Skūpstis. Rīga, 1928.

³ Plaudis J. Ziemeļnieks. Rīga, 1936, 69.–70. lpp.

⁴ Ziemeļnieks J. Nezināmai. Rīga, 1923.

DĒLIŅKALNS

Uz Alūksni var aizbraukt dažādi. Vairāk pa ceļam būs redzējis tas, kas nedosies pa parasto asfaltēto šoseju, bet aiz Apekalna, kur atrodas Apekalna luterāņu baznīca (1779, ir augstāk stāvošā baznīca Latvijā, tās pamatu augstums 235 m vjl.), ko varam pamanīt no šosejas jau pa gabalu, nogrieziesies pa labi. Pēc aptuveni trim kilometriem, tūlīt aiz Cielavu fermas, vēlreiz jānogriežas pa labi. Priekšā, uz Jaunlaicenes un Ziemeru pagastu robežas, redzams Dēliņkalns. Martas Bārbales vārdiem dzejoli “Alūksne”¹ runājot:

*Te mazi un lieli ceļi
Satek un tālāk aujas.
Dēliņkalnā lec saule,
Dusēt aiziet aiz Gaujas.*

Vispirms – par nosaukumu, kā tas radies? Teoloģijas zinātnu doktors Kārlis Beldays (1868–1936) savulaik rakstīja par novada iedzīvotājiem²: “Šai kalnu tautai ir savas īpatnības, kas citiem tautiešiem nav. Viņi ir vairāk dabas bērni”. Tāpēc varam saprast arī šādu teiku³, kas vēsta par kalna nosaukuma rašanos. Dienvidos no kalna jau senos laikos bijušas mājas Augstumi, kur dzīvojis puisis Stiprais. Kilometru tālāk, citās mājās dzīvojuši meitene Asne, abi bijuši samīlējušies, bet zviedru laikā meiteni iemīlējis zviedru karalis, kam par sievu nu viņai bija jāķļūst. Kāds vecītis, redzot abus raudam, pēc viņu vēlēšanās tos padarījis uz mūžu nešķiramus: piesitis ar nūjiņu zemei trīs reizes un puisis pārvērties par Dēliņkalnu, meitene par Meitiņkalnu. Uz Dēliņkalna

uzaudzis liels ozols, uz Meitiņkalna – priede, un koku zari saķērušies kopā. Senos laikos kāzu vakarā meitas nesušas ziedus pie priedes, bet puīši pie ozola. Te gan ceļotājs jābrīdina, ka Ziemeru izlokšnē nesaka “meita”, bet “maita”, tikai noteikti jāsaka lauztā veidā, lai neiznāk “maita”.

Mazāk poētiska ir cita teika⁴, par sīvām cīņām bruņinieku laikos pie toreiz vēl nekristītā kalna, kur krita neskaitāms daudzums mūsu tautasbrāļu. Kāda veca sieviņa šeit vaimanājusi: “Še dus mūsu dēliņi!”. Un tā latvieši, kuru senči šeit uzvarējuši, šodien kalnu sauc par Dēliņkalnu, vācieši, kuri kauju zaudējuši – par Velna kalnu⁵.

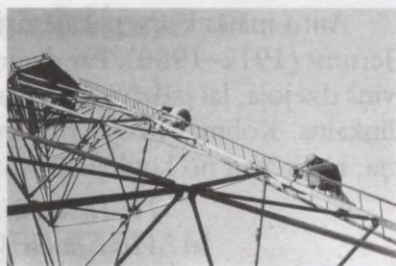
Bet kā tad kalns radies īstenībā? Domājams, ka tas cēlies kvartāra apledojuuma beiguposmā, pirms vairāk nekā 13 000 gadu. To veido smilts, grants un bezakmeņu māls. Tā augstums ir 271,5 m vjl. Savulaik tas tika uzskatīts par ceturto augstāko Latvijā, taču, izrādās, Vidzemes augstienē Madonas rajonā bez Gaiziņkalna netrūkst citu pakalnu – Nesaules kalns, Sirdskalns (otrs augstākais Latvijā, pie Talejas ezera), Mazais Gaiziņš u. c., kā arī Latgales augstienē, kas ir augstāki, tāpēc Dēliņkalns vairs neiekļūst pat pirmajā desmitā. Bet ceļotājam ne visai interesē kalna absolūtais augstums (izņemot, protams, paša augstākā), jo ainaviski labāk uztverams kalns ar lielu relatīvo augstumu. Tādā ziņā Gaiziņkalna relatīvais augstums ir ap 60 m, kamēr Dēliņkalnam tas iznāk apmēram 71 m. Tā nogāzes stāvas, to slīpums 20°–40°, apaugušas ar eglēm un baltalkšņiem. Dēliņkalna vēju caurauklotās egles piemin Gunārs Krieviņš savā dzejolī “Dēliņkalns”⁶, bet brūnos alkšņus, kuriem “[..]

Pie Dēliņkalna (1977)

plaukstās agrā rubeņlaika dziesma” – Skaidrīte Kaldupe dzejolī “Dažas rindas par Dēliņkalna vēju”⁷. Gunāram Selgam arī dzejolis “Dēliņkalna zvans”⁸. Skaidrīte Kaldupe, kā pati raksta grāmatas “Vidzemes ceļinieks”⁹ ieskaņā, min, ka “Dēliņkalns

man pastāstīja nepabeigtu pasaku, rūgtas atziņas kā melnas ievu ogas pretī mezdams”. Pasaku par kalējdēlu ar kārkla stabuli, kas sasauc zvaigznes tumši zilajās debesīs un varbūt arī dālderu vai pērļu lietu. Tos, kas grib dzirdēt viņa dziesmu, Dēliņkalns aicina: “Atnāc pie manis, kad kūstošā sniegā urgas sāk dziedāt, kad eglainēs rubeņi rūko, kad aprīļa vējš alkšņu ziedu dūmakas šūpo, un tu dzirdēsi jaunā kalēja dziesmu [..]”.

Dēliņkalna tornis (1977)

20. gs. sākumā kalna virsotne bijusi apstrādāta. Šī tendence apaugt apmeklētājam vairs nav patikama, lūk kāpēc. Jau 1962. gadā Dēliņkalnu ieskaitīja aizsargājamās dabas objektos. Pēc 1977. gada tapa dabas parka projekts, no uzbraucamā ceļa tika izveidotas vairākas skatu perspektīvas, kas tagad jau aizaugušas tā, ka pat vairs nav pamanāmas to kādreizējās vietas. Arī ceļš uz virsotni vairs nav ērti ejams, kur nu vēl braucams. Bet no virsotnes DR virzienā tomēr paveras tālumi, nemaz nerāpjoties tornī, kas piemērots tikai lieliem drošminiekiem.

Kā Dēliņkalnā izskatījās agrāk, uzzinām Riharda Rudzīša grāmatā “Svētceļotāja piezīmes”¹⁰, kur gan tas kļūdaini nosaukts par augstāko Latvijas virsotni: “Viena mala iegarena, nodruvota. Otra vienos kokos. Visa apkārtnē aiznirst kā riņķu joslā: ziedu druvas, birtalas aploka piekalnes. Starp kalnu pauguriem balti cērpotas pļavas. Šur tur krāšņatas. Bet iztālēm caur zilo birgu noslēpumaini mierīgs atviz Alūksnes ezers”.

Kas te vēl būtu jāredz? Liellopu novietnes būves darbos tika atrasts 14.–17. gs. kapulauks. Tagad gan šī būve ainavā, kas paveras no kalna pa ceļam uz virsotni, iekļaujas kā svešķermenis. Tuvējā Skultu māju grupā 17. gs. dzīvojis Ansis (nebrīnieties, ka bez uzvārda, tad to latviešiem vēl nebija), kas ir senākais zināmais tēlnieka Teodora Zaļkalna (1876–1972) priekštecis, dzimis ap 1645. gadu.

Antu mājās kalna pakājē dzimis un dzīvojis represētais Jānis Jerums (1912–1980). Par dzejnieku viņu tomēr nevarētu saukt, viņš dzejoja, lai izdzīvotu. Viņa dzejā daudzkārt minēts arī Dēliņkalns. Kolimas dzejas rindām, protams, pavisam cita noskaņa, te citēsim no kuplejiskā Antu mājām veltītā dzejojuma¹¹:

Pie Dēliņkalna "Antu" mājās

Visai jautri kādreiz gāja:

Bērni – skaitā septiņi,

Pilni visi kaktiņi.

Otrupus Māriņkalna ceļam uz neliela pakalna brūk kopā Ādiņu saiešanas nams, celts 1882. gadā kā guļbūve uz mūrētiem laukakmeņu pamatiem. Draudze dibināta jau 1784. gadā. Ēkā lielāko daļu aizņem lūgšanu telpa – t. s. dziedamais kambaris, galā trīs nelielas atsevišķas telpas. Stūros atrodas vīriešu un sievietes pieejas, pa vidu tētiņu kambaris. 1841. gadā saiešanā bija 277 locekļi. Brāļu draudžu saiešanas nami Vidzemē darbojās no 18. gs. vidus, bet jau 20. gs. sākumā hernhūtiešu kustība sāka pasīkt, pēdējās draudzes darbību izbeidza drīz pēc 2. pasaules kara. Zēl, ka bojātā jumta dēļ šis interesantais tautas celtniecības piemineklis praktiski gājis bojā.

Vēres

¹ Laikrakstā "Malienas Ziņas", 1996, 28. sept.

² Citāts J. Mustes rakstā laikrakstā "Oktobra Karogs", 1989, 20. maijā.

³ LFK 1990, 798.

⁴ LFK 1202, 3211.

⁵ LFK 1584, 2352.

⁶ Laikrakstā "Padomju Jaunatne", 1984, 11. sept.

⁷ Kaldupe S. Meža grāmata. Rīga, 1982.

⁸ Laikrakstā "Cīņa", 1982, 14. sept.

⁹ Kaldupe S. Vidzemes ceļinieks. Rīga, 1979.

¹⁰ Ķudžītis R. Svētceļotāja piezīmes. Rīga, 1929.

¹¹ Citāts no V. Viķsmas raksta "Viņš dzejoja, lai izdzīvotu ..." laikrakstā "Malienas Ziņas", 2000, 12. febr.

Vidzemes vidienē

APKĀRT LĀDES EZERAM

Piedāvājam bez steigas apiet apkārt aptuveni 2,5 km² lielajam Lādes ezeram, kas atrodas D no Limbažu pilsētas. Tas ir domāts kā gājiens no Lielezera dzelzceļa pieturas vietas līdz Lādes stacijai, protams, ne pa sliedēm, bet gan pa ezera pretējo krastu. Šobrīd vilcieni gan vairs neiet, bet vismaz izejas punkts viegli sasniedzams ar autobusiem, kas kursē pa Limbažu–Raganas ceļu.

Gājienu sākam pie **Pulku** autobusu pieturas. Šis nosaukums iepriecina, jo Limbažu pagasta Pulkās dzimis gleznotājs un zinātnisko grāmatu ilustrators Jānis Cīrulis (1908–1995, Ņutonā pie Bostonas, ASV). Viņa 85. dzimšanas dienā tika izdota plaša grāmata latviešu un angļu valodā par viņa dzīvi un latviešu tautas traģēdiju. Mākslinieks, kas vēlējās, lai viņu apglabā tautastērpā, guldīts Ģetzemanes kapu latviešu nodaļījumā, viņa dzīvesbiedre Marta uz zārka kaisīja Liepājas jūrmalas smiltis, ko 1945. gada 8. maijā, bēgot uz Zviedriju, bija paņēmusi līdz. Uz Latviju jau atvestas 330 J. Cīruļa gleznas un 5 kastes ar dokumentiem.

Bet no autobusu pieturas līdz Pulkām pat gaisa līnijā ir 2,5 km, tās atrodas Lielezera pretējā krastā, pamatīgi pārbūvētas, ar liela izmēra logiem. Pieturai tuvākās ir Paldažas. Nevajadzētu domāt, ka 50. gados pietura nosaukta apkārtnes slavenāko māju vārdā, gluži vienkārši tur dzīvojuši padomju varai “ļoti uzticami cilvēki” un nevarēja taču pieturu nosaukt kulaku māju Paldažu vārdā!

Pie dzelzceļa līnijas birzīte, kas izaugusi kopš 1940. gada tūruma vietā. Tās malā “**Vizinātais akmens**”. Kā stāsta¹, tas bijis

plaviņā, saimnieks melioratoriem licis to aizstumt pie birzītes. Skatās, pārvietots pie mājas. Tad vēlreiz licis aizstumt, kur domāts, kas ar diviem traktoriem arī izdarīts.

Pie **Ceļmalu** mājām otrs – “**Pludinātais akmens**” 8 m apkārtmērā. Māju saimnieks viesiem stāsta², ka šeit dabūts “ar pludināšanu”: lej šņabi un straume nes pat akmeni. Ceļmalu dzīvojamā ēka (1906, apmūrēta 1968. g.) uzcelta iepriekšējo, apkārtnes vecāko nodegušo māju vietā, senākās kartēs to iepriekšējais nosaukums – Priedītes. Pie mājām katram dēlam stādīti koki, komunistu savulaik nomocītajam arī bērziņš nikst. Māju tuvumā no akmens celta rampa (1980) lopu dzišanai mašīnās. Pie karoga masta stabiņš ar Latvijas ģerboni no tiem daudzajiem, kas “Ulmaņa laikos” iezīmēja dzelzceļam atsavināto joslu.

Uz šosejas pusi uzkalns. Pār to uz Limbažiem nākuši bermontieši, bet igauņu “zaldāti” neesot cīnījušies pretī. Pašreizējā māju saimnieka Edvīna Miķelsona tēvam bijusi šautene, viņš izšāvis vienu magazīnu, pārējie bermontieši aizgājuši tālāk uz Limbažiem. Kritušie bermontieši apbedīti, kapa runu teicis melderis Bērziņš – zemi meklēja, zemi dabūja. Vācu laikos kritušos izraka un pārveda uz Limbažu Vācu kapiem (ierīkoti 18. gs. beigās – 19. gs. sākumā, jo 1930. gadā vecākais atrodamais uzraksts bijis “1803”), kas tagad nolīdzināti un to vietā izveidots Jaunatnes parks.

Pret Ceļmalu māju ceļa galu pie šosejas ezeriņš, kur 20. gs. 30. gados “spaiņiem” lasītas rotas lietas. Nevienam tolaik tās nevajadzējis un tās aizmestas, tagad arheoloģijas pieminekļu sarakstos šī vieta nav iekļauta. Starp citu, 1 km uz DR no Ceļmalām esošajos **Ozolkalnos** (30. gadu beigās; saimniecības ēka no lieliem skaldītiem akmeņiem) atrasta 13. gs. bronzas sakta, kas nodota muzejam.

Pāri šosejai nogriežas ceļš uz bijušajām Paldažu (Upīšu) ūdensdzirnavām, kas uzceltas uz Paldažas (Stiņķu) upītes, kura tek pa Limbažu–Nabes senleju uz Lielezeru. Pa šo ceļu tālāk starp **Stiņķu** un **Auru** mājām atrodas **Ozolu grava** (1981. gada dabas pieminekļu sarakstā minēti 46 koki), kur kopsaimniecību laikos svinēti Jāņi. Z no gravas vēl 1999. gadā pie **Baltgalviem**

un **Jaunsilāriem** atrasta pakavsakta un 27 cm garš šķēpa uzgalis, kas attiecināms uz 11.–12. gs. Tuvumā atrodas Auru senkapī.

Pie šosejas Rīgas virzienā pa kreisi bijušo **Paldažu vējdzirnavu** vieta – neliels uzkalniņš.

Pa labi caur nelielu mežiņu pa sānceļu, kura malās vietām vēl bijušās alejas ozoli, var nokļūt pie **Rožkalniem** (1935) – kādreizējās kalpu mājas, kas sastāv no vairākām istabām, katra ar savu virtuvi. Ēkas kreisajā pusē veca kūts, akmeņu mūris, augšējā daļā māla kleķis. Dzīvojamā daļa no skaidu betona. Kopš 1990. gada mājas pieder pirmajam atjaunotās Latvijas enerģētikas ministram A. Lagzdiņam, dzīvojamā ēka pārbūvēta pēc arhitekta G. Legzdiņa projekta, tad uzbūvēta arī veranda. Turpat arī jauna arhitektes I. Dālmanes projektēta pirtiņa. Kā stāsta kaimiņi, agrāk mājas piederējušas Zeltiņam, kas bankrotējis, būvējot Limbažu dzelzceļu (atklāts 1934. gadā), viņam piederējusi arī tagadējā Izglītības ministrijas ēka Vecrīgā. Savai zemei (79 pūrvietām) apkārt sastādījis ozolus, no kuriem saglabājušies nedaudzi.

Tālāk šosejas kreisajā pusē Dravnieki – bijušās **Buļļu pusmuižas** apbūves komplekss. Ceļš pagalmā ved starp bijušo klēti zem viena jumta ar cūku kūti un kalpu māju no sarkaniem ķieģeļiem (tās Z galā bijusi pienotava). No dzīvojamās mājas saglabājusies puse, priekšelpā uz bēniņiem ved metāliskas vītņu kāpnes. Vēl saglabājusies pārbūvētā govju kūts.

Pa ganību ceļu var aiziet līdz apmēram 1 km attālajam Buļļumuižas kapulaukam meža un krūmu audzē. 700.–300. gadā pirms Kristus izdarītie apbedījumi pētīti 1929.–1930. gadā (E. Šturms u. c.) un 1965. gadā (J. Graudonis). Tie ir somiskā tipa uzkalniņi (**Velna klēpji**), kuru augstums līdz 2 m, diametrs līdz 14 m. Apbedījuma centrā no lieliem laukakmeņiem izlikts riņķis, kam, pēc ticējuma, nevarēja tikt pāri ļaunie gari. Apbedījumi orientēti Z–D virzienā, parasti bez senlietām, akmens šķirstos, kas pārsegti ar zemi un nosegti ar 0,3–0,7 m biezu akmeņu kārtu. Te bijuši 14 uzkalniņi. Šo vietu apvidū dzīvojošie ar dziļu bijību glabāja kā svētu, neaizskaramu tuvinieku atdusas vietu, kas tādi saglabājās gadu tūkstošiem.

Līdz Kaijciema pagriezienam redzami vairāki dižozoli 3,1–3,5 m apkārtmērā. Tālāk pa labi kādreizējais **Lādes krogs**, kas vēlāk pārbūvēts par kalti, uz sienas redzams uzraksts “1836”; daļa ēkas sagāzusies. Pie kroga griežamies uz bijušo Lādes muižu. Aiz **Pļaveniekiem** (1935, māja apmesta 70. gadu vidū) sākas liepu un ozolu aleja. Lādes muižu Rīgas pilsēta saņēmusi no Zviedrijas karaļa kā kompensāciju par lielajiem zaudējumiem 1621. gadā, kad Rīga izturēja pusotru mēnesi ilgu aplenkumu. Lai gan savulaik bērni par apkārtnes vietvārdiem skaitījuši pantiņu: “Stienis lādei priekšā un atslēga ciet”, ar lādi nosaukums nav saistīts – seno lībiešu ciemu *Namküel* ar muižu Rīgas virsbīskaps uzdāvinājis Pēterim fon Ladenam.

Lādes muižas kungu māja celta 1780. gadā kā vienstāva būve ar mansarda jumtu. No profilētajiem ķieģeļiem veidotais dekoratīvais portāls (kas neapšaubāmi ir K. Hāberlanda projektēts – viens no pirmajiem viņa darbiem) saglabājies tikai daļēji. Tas bija 18. gs. otrās puses Rīgas un Vidzemes arhitektūras paraugprojekts – daļēji baroks, daļēji klasicisms. Ēkā bijušas 4 glazēto podiņu krāsnis, profilētas durvis. Par tās arhitektūru un

Lādes muiža (2000)

interjeriem sīkāk var lasīt Imanta Lancmaņa rakstā³ “Hāberlands Lādē, Lāde laika upē”. 1975. gadā Rundāles pils muzeja ekspedīcija atsegusi durvju vērtīgu gleznojumu, kas bija paredzēti kā dekorācija anfilādes ilūzijas radīšanai. Interesanti, kad vēlāk izdevās atrasts īstas 18. gs. durvis no šīs ēkas, tās pilnībā atbildušas uzgleznotajām. Te bijis arī iluzors rožaina marmora panelis. Nišu no ēdamzāles uz centrālo zāli abās pusēs ietvēra gleznotas avenkrāsas kolonnas. Tas nemaz nebija viss, sīkāk par šiem atradumiem var izlasīt Ievas Lancmanes rakstā⁴ “Pēdējos gados republikā atrastie 13.–19. gs. monumentāli dekoratīvās glezniecības paraugi”. Šī par Liepkrajiem nosauktā ēka 60. gadu sākumā vēl bijusi pilnīgā kārtībā, ar apkuri, ūdeni. To visu sagrāvuši “gucuļi vai čigāni”, kas tur izmitināti, tāpēc tagad pārmetoši izskatās viens saglabājies parādes kāpņu balsts, ar seno kāpņu “ēnu” uz sienas. Kopsaimniecību laikos (kādu laiku te bijis lauksaimniecības artelis “Staļina Konstitūcija”) esot likts apgāzt ēkas mūrus akmeņu iegūšanai, taču apgāztā siena “diemžēl” nav izjukusi. Ja kopsaimniecību laikos savlaicīgi būtu salabots ēkas jumts, celtnes liktenis neapšaubāmi būtu citādāks.

Rīgas dome muižu iznomājusi, līdz pēdējais nomnieks, Jānis Praudiņš, 1907. gadā to ieguvis savā īpašumā. Viņa pēcteči tagad to visu atguvuši. Atguvuši ar visu “spoku”. Kā stāsta⁵ Olga Fridolda (1907) agrāk vidusdaļas pagrabā (ar cilindriskām un krusta velvēm) arī dzīvojuši cilvēki un viens puisis tur pakāries. Pēc tam pēcpusdienā neviens vairs negribējis iet uz pagrabu, viņš vienmēr rādījies.

Lādes muižā dzimis tiesībnieks Vilhelms fon Krēgers (1799–1852, Rīgā) un ar Triju Zvaigžņu ordeni apbalvotais rakstnieks, žurnālists un gleznotājs Vilis Mednis (1894–?), kas 1923. gadā Valmierā nodibinājis Latviešu veco strēlnieku biedrību un bijis pirmais tās priekšnieks. Bijis Jēkabpilī iznākoša bezpartejiska nedēļas laikraksta “Zemgales Ziņas” izdevējs un redaktors, kā rakstnieks darbojies ar pseidonīmu Melnais Mednis.

Piebraucamās alejas galā bijusi klēts – apmesta laukakmens ēka ar ķieģeļu aiļu apmalojumu. Sānsienu augšdaļā spēcīgi profilēta karnizes daļa. Tālāk šajā rindā atradusies kalte, aiz tās bijusi

Lādes ezers (2000)

modernieka māja, govju kūts vieta, vāgūzis. Šīs rindas aizmurgurē diķis un kopsaimniecību laiku būve Liepkalni. Aiz pils Lādes ezera krastā kalpu māja (graudnieku māja).

Lādes ezers tiek saukts arī par Nabes ezeru, tā platība ir 246 ha, atrodas 47,4 m vjl. Lielākais dziļums sasniedz 8 m. Ezerā veidots akmens ceļš no Lādes muižas uz tā pretējo krastu iepretī Mazviķuļiem. Tā dibens dūņains, to slāņa biezums līdz 1 m. Ezera krasti pārsvarā zemi, vietām applūstoši.

Tālāk uz D šosejas labajā pusē **Samši** (19. gs. beigas). Tā ir kādreizējā Latvijas brīvvalsts laika Vilhelma Eglīša paraugsaimniecība ar vēja ģeneratoru, kanalizāciju, ūdensvadu, dzīvojamā māja ar mansarda stāvu un balkonu, bet ēka kopsaimniecību laikā degusi. Klēts (19. gs. b.), kūtiņa (1890), 1935. gadā celtā jaunā kūts 60 govīm sabrukusi 80. gadu beigās.

0,5 km no Samšiem pie ezera neliela peldvieta.

Kaimiņu mājas – Kalna Samši jaunāki, celti ap 1930. gadu.

Blakus **Vankuļi** būvēti 1903. gadā (veranda 80. gadu sākumā); klēts – 1913. gadā. Vankuļos dzimis ārsts – pulkvedis,

medicīnas doktors (1912) Augusts Pētersons (1878–1966, Gēteborgā, Zviedrijā). Pārapbedīts Meža kapos Rīgā 1992. gadā. Pēc demobilizācijas bijis Rīgas pilsētas bērnu slimnīcas direktors (1923–1925), Tautas labklājības ministrijas Veselības departamenta direktors (1925–1935). Apbalvots ar Triju Zvaigžņu ordeni un diviem Krievijas ordeņiem.

Pie Jaunvankuļiem (kādu laiku saucās par Gundegām) neliela ozolu audze (vairāk kā 100 koku). Tālāk aiz Mežmalām (ap 1932) aug 7 ozolu grupa.

Esam ceļu krustojumā pie **Ausmu** autobusu pieturas. Šo vietu vecāki cilvēki sauc par **Zaļo stabiņu** – te tiešām bijis zaļš stabiņš ar ceļu virziena rādītāju, cara laikā ar vītņveidīgām baltzilsarkanām (tā laika karoga krāsas) stripām. Turpat piemiņas akmens, uz tā kādreiz bijusi plāksne par šeit nošautajiem padomju aktīvistiem. Patiesībā te vācu laikā šauti ebreji. Šaušanas vieta bijusi apmēram 1 km attālumā mežā starp Limbažu un Lēdurgas ceļiem, nelielā Āmeņu purva malā; tālāk uz priekšu sākas lielākais **Vankuļu purvs**. Ārija Pavasaris stāstīja, ka kara beigās vācu lidotājs, kam bijis pavēlēts bombardēt Nabes muižu, visas bumbas sametis Vankuļu purvā. Stāsta arī, ka krievu gūstekņi no Zaļā stabiņa uz muižu esot nesuši malku, daži palīduši zem žagaru kaudzes, tomēr atrasti un it kā nošauti. Vai karagūstekņi varētu būt “aktīvistu”? Bet – bija taču laiks, kad katra sevi cienoša ciema padome centās atrast iemeslu uzstādīt kādu “ideoloģisku” pieminekli.

Aiz Vankuļu purva atrodas **Peļņu** mājas, kur dzimis medicīnas doktors, tiesu ārsts Jānis Kocers (1901–?), bijis Rīgas alkoholiķu ārstēšanas punkta vadītājs, rakstījis par medicīnas problēmām; apbalvots ar Atzinības krustu. Par šo māju nosaukuma rašanos rakstījis A. Kalniņš⁶ – no agrākām Krauļu mājām (no vārda *karaul* sardze) radušās Peļņu mājas, jo tur sūtīti kalpi peļņā meža darbos. Uz austrumiem no Peļņiem aiz Katlera meža (kas esot nosaukts krievu cara Ivana Bargā karavadoņa Katlera vārdā, jo šajā mežā esot uzkalniņš no akmeņiem – Katlera apbedījums) esošajā Koknera mežā bija **Spirgas** – gleznotāja un dekoratora Pētera Krastiņa (1882–1942(?), Rīgā) dzimtās mājas.

Katleru mājas tagad sauc par **Zaļumniekiem**, tuvējās **Putreizas** kādreiz sauktas par **Putrēžiem**, bet **Jokas** apdzīvotas jau no 1750. gada. Vidrižniece Gunta Zeltiņa stāsta⁷: Nabes barons aizbraucis uz Rūjienas pusi medībās, un viņam bijis līdzī skaists medību suns. Rūjienas baronam tas ļoti patīcis, viņš teicis: – Dod tu man to suni! –Es tev viņu nedošu, tas ir ļoti labs! –Nē, dod man! –Ja tu man dosi vislabāko dzimtcilvēku, es tev to suni došu! Šis dzimtcilvēks dzīvojis **Jokos**, viņš bijis stāstītājas pirmais zināmais sencis.

Rīgas virzienā pa labi no šosejas **Kalnādzeņi**, kur dzimis pedagogs Jānis Stegers (1881 vai 1882–1914). Ceļš uz mājām starp diviem uzkalniem – **Kalnstarpu**, kādreiz skaistu vietu, kur bijis arī “balles laukums”.

No Zaļo stabiņu krustojuma dodoties Mārstagu virzienā (Mārstagi atrodas pie Limbažu–Stienes ceļa), pa kreisi redzama bijusī Ausmas kultūras nama ēka, kas pirms 10 gadiem pārbūvēta (Cēsu “Agroprojekts”) par **Lādezera pamatskolu**, mīļi sauktu par Sveču skoliņu. 1996. gadā skolas apkārtnē sakoptības ziņā ieguva 3. vietu Latvijā. 1999. gadā darbu uzsācis jauns, mūsdienīgs un ērts internāts ar 8 istabiņām, turklāt ēkas plakanais jumts modernizēts. Kopš 2001. gada skolai savs karogs, kura autore māksliniece Inta Brikmane. Tajā attēlota svece, grāmata un Lādes ezers.

Iepretī skolai padomju laikā uzceltā Lādezera (Ausmu) ciema kvartāla otrā pusē vienkārša Līvānu māja **Zvani** (1981), kas 1995. gadā godalgota konkursā “Sakopta saimniecība sakoptā pagastā”. M. Torima dārzam izcils vilkābeļu dzīvžogs.

Turpinot ceļu pa šo lielajam ceļam paralēlo ielu, nonākam pie **Bērzkalniem** (1991, arhit. V. Felcs), arī sakoptu māju, kur dārzā aug pat aprikozes.

Aiz ciema pa kreisi mežā **Empagu svētavots** – augšupejošs avots ar 5–7 izvirdumu vietām, kas nes baltas smiltis. Svētvieta pētnieks Ivars Viks gan to labprātāk sauktu par Emporu svētavotu, jo tas igauņu valodā nozīmē “mātes dubļi”, kas it kā norādītu uz dziednieciskām dūņām. Igauņu valoda ir līdzīga lībiešu valodai un, tā kā pagastā 1853. gadā atrastas tipiskas

libiešu senlietas (arī jau pieminētie 1999. gada atradumi), zināma sakarība varētu būt. Māju nosaukumi mēdz mainīties, kā to redzējām jau Katlera meža apkārtnē. Empagi gan redzami jau 1864. gada māju plānā, tiesa, lietots arī nosaukums Empaki. Avots atrodas enerģētiski spēcīgā vietā, kur iet 9 āderes. Piesārņoto avotu iztīrījusi Ārija Pavasaris, 2004. gadā sakopta arī apkaime.

Empagos padomju laikos esot atrasts Mārtaņa Zeltiņa sarakstītais manuskripts "Ausmas sarkanais barons", kur sarkanais barons bija domāts viens no kopsaimniecības priekšsēdētājiem.

Turpinām ceļu. Pa labi paliek Lādes ezera līcis **Mazezers**. Tas jau trešais Mazezers pie Limbažiem. Pa kreisi var nokļūt līdz apmēram 1,5 km attāļajam **Ozolkalnu ozolam** (6,6 m apkārtmērā, Limbažu rajona dabas objektu sarakstā tā apkārtmērs uzdots 7,5 m), kurš atrodas starp Dambīšu un Ozolkalnu mājām; Ozolkalnu mājas celtas 1926. gadā. 100 m tālāk bijusi Vilcumuiža (pusmuiža).

Tālāk pa labi no lielceļa uz ezera pusi jau redzams **Nabes muižas komplekss**. Teika⁸ stāsta, ka torņveida ēkā blakus jaunajai pilij dzīvojušas mūķenes. Uz Lādes muižu zem ezera esot gājuši apakšzemes eja, mūķenes pa eju vienmēr gājušas plikas, vienai bijusi liela naba, tādēļ muižu sauc par Nabes muižu.

Cits teikas variants⁹: te bijis sieviešu klosteris, Limbažos vīriešu klosteris. Kad Ivana Bargā karaspēks nācis cauri, mūķenes uztraukumā klosteri pametušas, palikusi tikai pati klostera priekšniece. Karavīri, protams, klosterī iebrukuši, mūķeni izģērbuši kailu un piesmējuši, drēbes aizejot paņemdami līdzī. Zemnieki nākuši skatīties, kas tad te noticis un ieraudzījuši mūķeni "ļoti nomocītu" un viņai bijusi tāda naba (nabas bruka), ka klosteri sākuši saukt par Nabas klosteri.

Ja jums liktu sadomāt teiku par Nabi, šajā virzienā, iespējams, arī būtu pirmā doma. Taču arī Kurzemē ir divi Nabes ezeri, un pirms 13. gadsimta šāds nosaukums tika dots tādiem ezeriem, kurus ar jūru vai kuģojamu upi savienoja kanāls – nabas saite. Varbūt arī Vitrupe kādreiz bijusi kuģojama. Vācu valodā *die Nabe* nozīmē ratu rumba.

Nabes muižas jaunā ēka

... un tornis (2000)

Bet tuvējai dzelzceļa stacijai cits nosaukums? Stāsta¹⁰, ka sākumā bijusi Nabes stacija. Kad pirkuši biļetes, vienmēr iznāca amizieris: cits teica – līdz Nabai, cits – drusciņ zemāk, citam vajadzēja drusciņ augstāk un beigu beigās staciju nosaukuši par Lādes staciju. Muižai gan nosaukumu negribējuši mainīt, bet beigās nosaukuši par Ausmām.

Nabes arhibīskapa pils minēta 1318. gadā – muiža 1466. gadā. No pils saglabājies nocietinātais **dzīvojamais tornis** – donžons (13.–14. gs., vēlāk pārbūvēts), kurā vēlāk bijis klosteris. Sienas tam 1,9 m biezas un tajās esot iemūrēta slepena eja no pagraba līdz trešajam stāvam. Sienas mūrētas no laukakmeņiem un ķieģeļiem, kuru izmēri 29 x 15 x 7 un 31 x 16 x 7 cm. Pamatstāvā saskatāmas apkures sistēmas paliekas – kādreizējā kamīna vieta ar dūmvada izeju. 2. stāvā ir krusta velves un grēksūdžu nišas, izciļņi. Galvenā ieeja aizsardzības nolūkos stipri pacelta virs zemes līmeņa. D pusē tornim ir divas aizmūrētas durvju ailas, kas var liecināt par kādreiz bijušu mazāk izturīga materiāla piebūvi šajā pusē. 15 m uz R no torņa atrodas no laukakmeņiem celta mūra paliekas, iespējams, viduslaiku pils aizsargsiena, kas vēlāk izmantota par saimniecības ēkas ārsienu.

Kungu māja celta 19. gs. 2. pusē, tā pārbūvēta, izveidojot divus dažāda augstuma vienu otram perpendikulārus korpusus un vairākas verandas tipa piebūves. Celtne orientēta uz villas tipa būvi un tāpēc galvenais bijis panākt tās telpisko izteiksmību.

Tās pagraba daļā piecstūrainas velves. Te regulāri atbrauc barona fon Zīversa mazmeita Ada fon der Reke, kas jau vairāk kā 40 gadus dzīvo Vācijā. Viņas tēvs bija ļoti iecienīts vienkāršo ļaužu vidū. Viņš ļāvis svētdienās nākt uz muižas parku pastaigāties, tikai obligāti bija jābūt baltam kreklam un “šlipsei”. Ja nebija, tad prasīja: – Vai tev naudas nav? – Še tev nauda, bet bez šlipes nenāc uz parku¹¹. Kad viņš nomira, zārku uz kapiem (nav apglabāts kapličā, bet blakus) uz saviem pleciem aiznesa vietējie iedzīvotāji. Tas nav nemaz tik tuvu – gandrīz 2 km; no muižas torņa vedot apakšzemes eja.

Saimnieciskās celtnes pārstāv 1844. gadā celta klēts, stallis (1902), spirta brūzis, kalte, jaunā kūts (1904), dzirnavas, ratnīca u. c. būves. Jaunās kūts moderes galā vācu laikā dzīvojis “Limbažu stāstu”¹² autors Bruno Plūme (1929). Diezgan interesanta ir vešūža ēkas apdare ar īpatnu graudainu apmetumu, kur it kā ar dažādiem instrumentiem būtu iespiestas dažāda izmēra bedrītes. Iepretī kungu mājai diķis, pie kura bijusi pīļu māja, ap 1918.–1920. gadu tajā notikuši luterāņu dievkalpojumi, 1924. gadā ierīkota krejotava, kas pastāvējusi līdz 1964. gadam, pēc tam dzīvojamā māja Tīreļi. Diķi maza saliņa, kur Jāņos stāvējusi alus muca, no parka puses uz to vedis tiltiņš.

Muižas “priekšnieks”, tas pats, kas kādreiz devis naudu šlipesēm, kādā avotā esot ielicis zelta naudu¹³, tikai muižā avotu daudz, arī zem galdniecības ēkas, jo pie pamatiem pastāvīgi ūdens.

Tālāk var doties uz Mārstagiem pie Limbažu–Skultes ceļa vai gar Lādes ezera R krastu līdz maršruta sākumpunktam. Ejot pa Mārstagu ceļu, pa kreisi paliek mežiņš ar ozoliem. Aiz tiem neliels tīrums un aiz grāvja bijusi **Ķēniņa nora**, ar daudziem akmeņiem. Norai varējis pārklūt, lecot no akmens uz akmeni. Mājas saukušās Ķēniņš, un saimnieks bijis Ķēniņš, tagad gan mājas saucas Avotkalni. Kopsaimniecība noru nomeliorēja, akmeņus sagrūda kaudzēs – daži esot bijuši 3 m diametrā. Rajona dabas objektu sarakstā minēti 3 valriekstu koki, tos gan nemeklējat, “attīstītā sociālisma” periodā tie nocirsti, lai iztaisītu zirgiem pagaidu aploku. Saglabājusies rinda lapegļu, kas stādītas barona laikos. Tālāk gan neejat, jo teika¹⁴ stāsta, ka tik “briesmīgi

nu gan nekur nespokojoties”, kā Zeltiņos. Katrs gan tur redzot savādāku spoku.

Pa labi no lielceļa **Ausmas diķis**, kas izveidojies Vangu pļavas vietā, aizsprostojot 6 km garo Nabi – Lādes ezera noteku; tikai nejauksim ar 9 km garo Braslas pieteku Nabi Cēsu rajonā. Aiz tā paveras skats uz gandrīz unikālo Nabes **Sibīrijas ciedrupriežu audzi** netālu no dzelzceļa līnijas. Šie stādījumi labi redzami no attālu ma kā liela tumša skujuoku audze. Koki, domājams, stādīti 20. gados, daudzi iznīcināti pavisam nesen, no kādreizējiem 56 kokiem palicis pavisam maz. Pie diķa “kungu laikos” bijis ķieģeļceplis, zem krūmiem vēl esot atrodamas ķieģeļu lauskas.

Aiz dzelzceļa pārbrauktuves pa kreisi var nokļūt uz **Vecvīdiņiem**, kur dzimis žurnālists, redaktors, mākslas fotogrāfs, žurnālu “Tilts” un “*Voyaeur*” izdevējs Hugo Krastiņš (Kaspars Strūga, 1914–1999, Mineapolisā, ASV). Viņa senčos ir Vidzemes jūrmalas lībieši.

Tālāk lielceļa malā ozols 4,3 m apkārtmērā, aiz tā Ziedgravas, vēl tālāk **Lojas pusmuiža**, kas ietver Saulesdārzu (celtas zviedru laikos, bet vairākkārt pārbūvētas) un Strautmaļu (1926, guļbūve uz veciem siena pūnes pamatiem) mājas. Tuvumā arī Lojas pusmuižas bulļu kūts atliekas.

Apmēram 200 m no ceļa iepretī Saulesdārziem Nabes **baronu kapi**. Tur no ķieģeļiem celtas kapličas (19. gs. sāk.?) drupas, kapu kalnu ietver akmens valnis. Redzami kāda 1862. gada kapakmens fragmenti. Vietējie šo kalnu sauc par Kapelkalnu.

Vēl uz priekšu Lejnietu mājas. Pie tām Hilda Kastiņa (1908) jaunībā reiz naktī uz rīta pusi, no balles nākot, redzējusi, kā debesis atveras¹⁵. No vienas malas līdz otrai debesis “tāda kā pātaga nogājusi”, palikusi balta svītra, kas arvien kļuvusi platāka. To skaistumu, kas sekojis, neviens cilvēks nevarot iedomāties. Koki un visi akmeņi bijuši kā ar zeltu aplieti. Tad lēnām viss aizvēries ciet.

Pēc 2,5 km sasniedzam Limbažu–Skultes ceļu (pa to caur Stieni kursē autobusi).

Ja no Nabes ejam uz maršruta sākumpunktu, tad pie dzirnavām jāšķērso Nabes upe. Tūlīt aiz tilta pa labi no ceļa vieta, “no kuras baidās zirgi”¹⁶. Tas ir **Priežkalns**, kur senāk bijusi

kapsēta ar uzkalniņiem. Uz kalna augušas priedes, tās nocirstas un tagad tur tīrums. Tuvumā pļaviņa, kas saucas Zaķlaidars, lejā pie ezera mazs purviņš – Kaziņteikšis. Turpat Dzeņu birzs, agrāk iecienīta zaļumbaļļu vieta.

Pa kreisi no ceļa **Pālītes**, kur “kungu laikā” dzīvojuši kalpi. Senāk apkārt visur bijusi muižas zeme, tikai Teņu mājās bijis saimnieks, kurš ar lielkungu spēlējot kārtis, māju nospēlējis. Saimnieks, kad gāja ārā no mājām, visām sava lielā ābelēdārza ābelēm aiz mizas aizbēris sāli, izdzīvojušas tikai trīs. Lielkungs mājas pārdēvējis par Pālītēm¹⁷. Taču lieli ozoli (3–4 m) starp Pālītēm un muižu vēl ir.

Pa labi no ceļa Dzeņi – dzīvojamā māja celta 1934. gadā, bet mājas ar šādu nosaukumu te atradušās jau vairākus gadsimtus. Iepretī mājām ezerā Annas kakts. Lādes stacija nepilnu kilometru tālāk uz priekšu, no tās pa sliedēm 3 km līdz maršruta sākumpunktam.

Aiz Dzeņiem pa labi ezermalā paliek Markšu rija. Markšu mājas (1929) esot cēlis toreizējais Limbažu bankas direktors Treimanis. Markšos savulaik no muižas govju piena ticis gatavots siers. Netālajos Lielviķuļos ap 1957. gadu iekārtota atpūtas bāze, jo tur labi pieklūt ezeram. Vēl tālāk uz ziemeļiem Ezergaļos bijusi Nabes muižas barona vasaras rezidence. Kad māja nodegusi, tās pašreizējā saimniece pārgāja uz klētiņu, kas iepatikās “pērkonam”, un tagad dzīve rit vagoniņā.

Tiem, kas mēģinās iziet šo maršrutu, novēlu iet ar vērīgu skatu, atrast vēl ko jaunu. Patīkamu ceļojumu!

Vēres

¹ LFK 2049, 209.

² LFK 2049, 209.

³ Žurnālā “Māksla Plus”, 1999, 1.

⁴ Žurnālā “LPSR ZA Vēstis”, 1984, 3.

⁵ LFK 2049, 247.

⁶ Laikrakstā “Auseklis”, 1995, 28. okt.

⁷ LFK 2049, 215.

⁸ LFK 2049, 12.

⁹ LFK 2049, 210.

¹⁰ LFK 2049, 211.

¹¹ LFK 2049, 720.

¹² Plūme B. Limbažu stāsti. Limbaži, 2003.

¹³ LFK 2049, 721.

¹⁴ LFK 877, 3021.

¹⁵ LFK 249, 728.

¹⁶ LFK 2049, 722.

¹⁷ LFK 2049, 724.

BULĻIEM IR SAVI KROGI UN TILTI

Bet varbūt arī muižas? Kad 1913. gadā atklāja Lielupes staciju uz Tukuma dzelzceļa līnijas, tās nosaukums sākotnēji bija Bulļi. Šo tagadējās Jūrmalas pilsētas daļu par Bulļiem (Bulļu ciemu) dēvēja līdz trīsdesmitajiem gadiem. Bet pati Bulļu muiža? Tā atradās nedaudz sāņus – tagadējās **Daugavgrīvas** (Bulļu) **salas** vidusdaļā pie Bulļupes. Šīs muižas virzienā Rīgā ved arī Bulļu iela, kurai dzejoli veltījis krievu dzejnieks Sergejs Žuravļevs. Muiža minēta jau 1495. gadā. Satiksme ar Rīgu bija iespējama ar Jūrmalas līnijas kuģiņiem, kas 1913. gadā kursēja 6 reizes dienā. Brauciena ilgums bija 1,5 stundas. Muižas ēka bija divstāvu koka būve ar 18 istabām, tā sagrauta I. pasaules kara laikā, tagad te redzamas nelielas pamatu atliekas. Tuvumā, Rojas ielā 1, atrodas bijusī muižas kalpu māja, kas gan tagad uzmanību nepiesaista, jo tā 1991. gadā apšūta ar silikāta ķieģeļiem. Blakus pamatīga kūts, plānota 12 govīm un 2 zirgiem, pie kam katra mājlopa priekšā atrodas no betona veidota siles sekcija, ar atsevišķiem nodalījumiem miltiem un šķidrajai barībai, turpat arī siena novietošanas vieta. Bulļumuižā dzimis Lāčplēša Kara ordeņa kavalieris Dāvids Riekstiņš (1897–1947, PSRS, Austrumsibīrijā) un tālbraucējs kapteinis Vilhelms Teodors Sole (1894–1947, ASV, Ņujorkā).

1865. gada plānā atzīmēts uz Daugavas pusi esošs krogs, kas gan nesaucās bulļu vārdā, bet par Plosta krogu. Gadsimtiem ilgi tieši Bulļu muižas plosts tika atzīts par vienīgo pārceltuvi pāri Lielupei ceļā uz Kurzemi. Jāatgādina, ka līdz 1755. gadam,

kad Lielupe izlauza pirmo patstāvīgo savienojumu ar jūru, tā ietecēja Daugavā tagadējās Mīlestības salas vietā pie Bolderājas. Tiesa, arī Daugava līdz 1567. gadam ietecēja jūrā pie tagadējiem Vecāķiem.

Buļļu salas un upes nosaukums esot radies šādi: Vārnu krogā bijis liels saimnieks, kas turējis buļļus. Bija nemierīgi laiki, nākuši virsū kari. Viņš gribējis buļļus pārdzīt uz salu, jo tad Vakarbuļļos bijis tilts. Kad pirmais bullis kāpis no tilta nost un pēdējais bullis tiltam virsū, tilts lūzis, un visi buļļi noslikuši upē. Tā radies salas un upes nosaukums¹.

Savukārt Kurzemē bijis Slakteru tilts (varbūt pār **Kuldīgas rajonā** esošo 4 km garo Slakteru grāvi jeb Slakterenes valku, Zaļumu strauta pieteku?). Teika² gan pierakstīta 1939. gadā Ventas pretējā pusē, Pampālos. Tilta tuvumā kāda sieva ganijusi, bullis iebrīdis upē padzerties un sācis slikt, bet pasauktie palīgi to izvilkuši. Tad patiltē noskanējis un kāds teicis: “Simtu gadu gulēju, vēl simtu jāguļ [..]” Tur esot aprakts zārks, pilns ar naudu. Ja sieva būtu ļāvusi bullim noslikt, būtu to naudu dabūjusi.

Buļļupe ir arī **Tukuma rajonā**. Tā ir 30 km gara Imulas pieteka, kas plūst dziļā gravā. Sava Buļļupe ir **Ludzas rajonam** pie Zurzu ezeriem, arī **Valmieras rajonā** ar šādu nosaukumu pazīstama Sedas pieteka. Talsu rajona **Ģibuļu** pagastā atrodas 5,7 ha lielais Bullītis. Rīgas rajona **Garkalnes** pagastā ir 2,8 ha lielais Buļļezers – dabas liegums, kur aug vairāku aizsargājamu sugu augi. Kas aug Buļļu birzē pie Buļļu mājām **Turlavas** pagastā, man gan nav zināms.

Govis laikam nav izdarījušas neko neparastu, tāpēc man nav zināms neviens govju vārdā saukts ezers Latvijā, kaut gan Latvijas brūnās pasaulē esot pazīstamas. Ir Tirzas kreisā pieteka Gosupe (Govsupe) **Lizuma** pagastā, turklāt tās krastā vienmēr atrodas savs Velns, tiesa, Viļa Zvaigznīša darinātā pieminekļa veidā. Maziņa Govsupīte ir arī **Ogres rajonā**.

Cita Buļļu pusmūža atrodas **Limbažu** pagastā. Tur var nokļūt, braucot pa Raganas–Limbažu ceļu, tā atrodas tūlīt aiz pagrieziena uz Kaijciemu. Dzīvojamai ēkai (19. gs.) laukakmens mūra sienas ar šķembu pildījumu. No priekštelpām uz

Buļļu puzmuiža Limbažu rajonā (2001)

bēniņiem ved metāliskas vītņu kāpnes. Kompleksā atrodas arī cūku kūts (tās tālākajā galā klēts) un bijusī kalpu māja, kuras vienā galā savulaik darbojās pienotava. Uz Raganas pusi ceļa malā slejas kroga ēka, tiesa, no tās saglabājusies tikai daļa un tā pati pārbūvēta par kalti. Būves gads labi salasāms uz ēkas sienas – 1836. Žēl, bet šo krogu nevar saukt par Buļļu krogu, jo tas nodēvēts tuvumā esošās muižas vārdā – par Lādes krogu.

Buļļu dzirnavas bijušas gan **Drustu**, gan **Ukru** pagastā.

Buļļu vārds izmantots vairākos vietvārdos Talsu rajona **Lībagu** pagastā. Aklāciema tuvumā ir māju grupa Bullnieki. No stāsts³ vēsta, ka kādreiz pie mājas gulējis liels krustakmens. Pēc kopsaimniecības dibināšanas partorgs licis to aizvākt. Nedaudz vēlāk gan viņš, gan viņa ģimene traģiski gāja bojā. **Virbu** pagasta teritorijā ir Buļļu mājas, pie tām Buļļu purvs. Teika⁴ stāsta, ka reiz kalnā ganījušies Slaparu un Tomrēdu māju buļļi. Tie sākuši badīties un badoties iekrituši “acī”, kas bijusi kalna pakājē. Tā tur viņi palikuši. Ūdens vien vārijies. No tā laika purvu sauc par Buļļu purvu. Buļļu pļavai Kuldīgas rajona **Rumbas pagastā** cauri tek Veldzes upīte, bet Buļļu kalnam **Ērgļu** pagastā pie Ķikutu

mājām pāri iet Ērgļu–Kokneses ceļš. Buļļu kalns ir Jērcēnu pagastā pie Liepsalu mājām.

Izskatās, ka buļļiem vienmēr paveicies kaut kur iekrist. Lūk, kāds notikums atgadījies Ēdoles pagastā. No Ēdoles uz Basiem ved ceļš, kuram Olafs Gūtmanis veltījis dzejoli “Ēdoles–Basu ceļš”⁵, jūsmodams:

*Uzšūpo pakalni ceļu no ielejas
Pārredzēt suitu novadam pāri [..]*

3 km no Ēdoles–Kuldīgas ceļa uz tā ir caurteka, kas pēc tradīcijas tiek saukta par Buļļu tiltu. Baronu laikos Ēdolē buļļi tika baroti ar brāgu un salmiem. Salmus pārlēja ar karstu brāgu un deva lopiņiem ēst. Kad bija gana nobaroti, dzina prom uz Liepājas kautuvi. Ticis uz tilta, viens bullis nokrita un aizgāja bojā un līdz ar to tiltam radās nosaukums “Buļļu tilts”⁶. Alfrēds Šķēle⁷ stāsta par uzņēmīgu ēdolieti, vārdā Āzi, kas līdzīgā veidā nobarojis no vietējiem uzpirktus bullēnus. Tur gan minētas Ventspils kautuves. Tāds sakars buļļiem ar spirta ražošanu no kartupeļiem.

Buļļu krogs Vilzēnos (2000)

Buļļu krogs ir Vilzēnos, Limbažu rajona **Braslavas** pagastā. Garās ēkas priekšpusē izbūvēta segta nojume ar apaļu kolonnu virkni. Mūrī starp laukakmeņiem rūpīgi iespiesti granīta gabaliņi. Krogs piederējis muižai. Kad baronam atbrauca ciemiņi, zirgus parasti izvietoja pie kroga. Lielajām kariatēm esot bijusi speciāla stedele. Ēkas vidusdaļā atradās tējnīca ar virtuvi. Vilzēnu Annas-muižā 1916. gadā dzimušās Ermīnes Roces tēvs stāstījis, ka tas “visādā ziņā bijis labs krogs ar labu apkalpošanu”.

Vēres

¹ LFK 2049, 198.

² LFK 1206, 4176.

³ LFK 1955, 19283.

⁴ LFK 1960, 3003.

⁵ Laikrakstā “Leņina Ceļš”, 1978, 19. aug.

⁶ LFK 2049, 232.

⁷ Šķēle A. Dzimtas hronika. Rīga, 1992.

KO PARASTI NEPAMANA LIELSTRAUPĒ

Uz Valmieras šosejas ir **Braslas upes tilts** (atjaunots 2000. gadā), kas norobežo Rīgas un Cēsu rajonus. Ja 70 km garā Brasla augštecē tek pa plašu palieni, tad no Straupes Pārupes kapiem sākot, tā iegrauzas dziļi smilšakmens iežos un vietām tās krastos skatāmas stāvas kraujas.

Upes kreisajā krastā bijis tālu izslavētais Braslas krogs, arī biežu kautiņu vieta. To cēlonis parasti bijušas trīs krodzinieka skaistās meitas. Kroga vairs nav, kurp doties mums?

Uz ziemeļu pusi labāk neiesim, vismaz – siena laikā. Tur mēs nokļūtu Avaidos, kur savulaik saimniekojis Lāčplēša Kara ordeņa kavalieris Ernests Štauers (1891–1945). Stāsta¹, ka tur reiz 40. gadu beigās diviem cilvēkiem līdzī nākusi siena kau-dze, kas “gribējusi gāzties virsū”. Tolaik tur vēl bijusi redzama senkapu vieta, tagad viss aizaudzis.

Ejot uz Straupi pa šoseju, pa labi no tās **Melnezers**, kur esot iebraukusi kariete ar visiem baroniem², bet vīri, kas to gribējuši nosusināt, kļuvuši akli³. Tālāk pa kreisi no šosejas var redzēt 1798. gadā celto zirgu pasta staciju ar saimniecības ēku kompleksu un varenu lapegļu rindu, vecā ceļa malā piemiņas akmens (1990, tēlnieks V. Titāns) pie Lapaiņiem (1935) šeit dzimušajam pilskalnu pētniekam un dievturu mācības pamatlicējam Ernestam Brastiņam (1892–1940).

Rīgas rajona pusē pie tilta Braslas labajā krastā **Podnieku iezis**, taču pa lauku ceļu pretējā krastā pēc 1,4 km esam pie Aņītēm, kurām iepretī Braslas ūdenskrātuves (17–20 ha) krastā **Aņītes Garais iezis** – augšdevona Gaujas svītas smilšakmeņu atsegums. 800 m tālāk Braslas HES (1927–1971), kuras būve bija iecerēta jau 1919. gadā, ar 270 kW lielu jaudu. Ūdens pievades caurule bija 1,6 m diametrā 0,4 km garumā. Vēl tagad pilnīgā kārtībā betona aizsprosts ar aizvariem, spēkstacijas ēka ar turbīnu, taču to visu 70. gadu sākumā pārveidoja par ... zivaudzētavu. Vienulaik šeit audzēti arī platspīļu vēži. 2000. gadā tika atjaunota HES, šoreiz ar 400 kW turbīnu. Ūdenskrātuvē sala, netālu no aizsprosta Rīgas rajona pusē 4–7 m augstais

Aņītes Garais iezis (2001)

Varšavu iezis. Pa Braslu uz leju krastos cits citam seko vai desmit ieži, pat ar grūti pamanāmo **Adamaiša alu** Buļu iezi, kurā laupītājs esot slēpis savu guvumu. Alas garums 18 m.

Pie Aņītēm savulaik pēc laupītāja Adamaiša (viņš arī – bagāts kungs Rīgā, piecstāvu nama īpašnieks) pavēles Pēteris Rudzītis kļūdas dēļ nošāvis savu brāli, kas tepat mežā aprakts.

Turpinot ceļojumu uz Lielstraupi, braucot ar auto, jāatgriežas gandrīz līdz šosejai un tad pa labi. Pēc kilometriem diviem pa labi esot Velna purviņš, kur, kā stāsta teika⁴, braucot muižkungam, parādījies Velns un ietricis to purvā.

Nākamajā krustojumā pa labi bijušais Lielstraupes **pagastnams** un viena no “Ulmaņa birzītēm”, ēkā tagad gan tikai pasta nodaļa, pie tam tieši kādreizējās cietuma telpās, citur dziļi. Ēkai ir arī iluzorie logi, zem viena no tiem pamatu līmenī lasāms gadskaitlis – 1882. Uzkalnā aiz pagastmājas Pekšu gulbūve, kura filmā “Purva bridējs” rādīta kā nabagmāja. Īstā kādreizējā nabagmāja tagad divstāvēģa un arī nosaukums cits – Birztales. Netālu redzams Pekšu ezers (9,7 ha), lielākais dziļums 15,5 m. Tā D krasts augstāks, iztek strauts uz Plaužu ezeru. Varbūt būtu jāsaka – uz vienu no četriem Latvijas Plaužu ezeriem. Uz DA paliek dabas liegumi – Apiņu un Tavaiņa purvi.

Uz R no ceļa var nokļūt labā atpūtas vietā pie 13,6 ha lielā Plaužu ezera, kura ūdens mēdz būt oranžs. Ezerā sastopamas lobēliju-ezereņu kompleksam raksturīgas augu sugas, pie tā konstatētas 73 paparžaugu un sēklaugu sugas. Te aug arī ūdensrozēs. Ietek upīte ar interesantu nosaukumu – Ačgārnupīte. Tāds nosaukums varētu būt radies tāpēc, ka tā tek nevis uz Braslu, bet pagriežas uz austrumu pusi un ietek ezerā. Māras dienas rītā upītē esot jāmazgā mute⁵. Kādreiz pie ezera darbojās Latvijas komjaunatnes CK atpūtas bāze.

Tālāk ceļš dalās. Kreisais atzarojums pa daļēji iznīkušo ozoļu aleju ved uz Straupes centru. 400 m aiz **Diētu** mājām ceļš šķērso grāvi. Muižas laikos kāds zemnieks lielījies, ka pārvarēšot Velnu. Pie šī tiltiņa Velns no tiltapakšas ārā un nostājas lielībnīkam priekšā. Tam nu visas bikses trīsēja, bet uz cīkstēšanos sataisījies. Pārmetis krustu un pateicis: “Dievs tēvs! Dieva dēls! Nāc

man par palīgu!” un meties Velnam krūtīs. Nebija ilgi un – Velns jau gulēja garšļaukus. Piecēlies un, gari nospļāvis, Velns pārlēca pār grāvi un, mežā ieiedams, sacījis: “Ko nu viens pret trim!”. Šis nostāsts publicēts 1894. gadā iznākušajā “Jelgavas Latviešu biedrības Rakstniecības nodaļas ceturtajā rakstu krājumā”.

Jaunais Braslas HES (2001)

Ap 1 km pirms Straupes centra bija Rozenu dzimtas kapi, to kapu plāksnes tagad var apskatīt Straupes pils pagalmā. Te bijušas kapličas ar nišām (lai nespiež zemes smagums). Teika vēsta, ka pie šiem kapiem vairākkārt parādījies spoks, kas saucis, lai pagaida. Kad nu vienreiz gaidījuši ar, pienācis nevis spoks, bet āzis, kas gribējis badīt. Tad sākuši sist, līdz nosituši un “tai vietā palikusi zelta čupa”⁶.

Nogriežoties pa labi, Ungurmuižas virzienā. Pekšu ezera Z krastā redzam bijušo Lielstraupes **pagastskolas** ēku (1871) – pamatīgu mūra būvi, kuras otrais stāvs 1904. gadā uzcelts no ķieģeļiem. 1906. gadā skolnieki divas reizes mēģinājuši nodezīnāt skolu, bet uguns laikā pamanīta. Pašreizējā Straupes skola – Mazstraupes pils arī degusi – 1993. un 1995. gadā, vēl atjaunošanas gaitā pēc pirmās degšanas. Te skola pastāvējusi līdz 1971. gadam.

Šajā skolā kā skolotāja dēls dzimis gleznotājs Eduards Lindbergs (1882–1928), par palīgskolotāju darbojies (1890–1891) rakstnieks Augusts Saulietis, te strādājis (1901–1904) izglītības darbinieks, Triju Zvaigžņu ordeņa kavalieris Krišs Melnalksnis (1879–1930), viņa kundze Antonija rakstījusi stāstus ar pseidonīmu “Antija”, ir vairāku grāmatu autore. Te strādājis vēlākais diplomāts Jānis Sesks (1877–?) un grāmatas “Raunas stāsti” autors Uldis Strupulis (1930).

Šis skolas pirmsākums bija pagaidu telpas Cīruļos (A virzienā no šejienes). Jānis Lerhs (1895–1944, rakstīts arī Lerhe,

1940. gadā mainījis uzvārdu uz *Lejnicks*) no Cīruļiem bija Lāčplēša Kara ordeņa kavalieris, Lielstraupes pagasta vecākais. Šeit jāpievērš uzmanība kādam interesantam faktam, ka Lielstraupē savulaik bija tradīcija, ja mājas vārds latvisks, tad uzvārds dots, pārtulkojot šo nosaukumu vāciski. Lerha gadījumā tas pilnībā atbilst. Tagad vecajai skolas ēkai pie ieejas plāksnīte ar uzrakstu latviski un angļiski "Pusaudžu kolektīvs *Saulrīti*". Te ar darba terapiju (bez medikamentiem) ārstē narkomānus, toksikomānus, alkoholiķus. Telpas šeit neatgādina slimnīcu, drīzāk gan atpūtas namu.

Ja nākamajā krustojumā paiesim pa labi, ieraudzīsim **Lielsvabadniekus**. Šo māju barons kādreiz dāvāja Bīderu Miķelim, tā sāka celt 1900. gadā no ļoti lieliem tēstiem laukakmeņiem, kas salaisti kopā ar minimālām atstarpēm. Velvētajos pagrabos barona vajadzībām gatavoja vīnus, apkārt mājai liels ābeļdārzs. Daļa no saimnieciskajām būvēm gājušas bojā, bet ir vēl saglabājusies 1890. gadā celtā klēts un citas būves. Pie mājām aug dižozols 5,3 m apkārtmērā.

Tālāk ir vēl Mazsvabadnieki, nav tikai "parastu" Svabadnieku, kuros, kā min daži avoti, stārasta ģimenē būtu dzimis vēsturnieks, tiesībnieks, rakstnieks un folklorists profesors Arveds Švābe (1888–1959, Stokholmā). Zināms, ka ģimene 1906. g. pārcēlusies uz dzīvi Zvejniekos (A virzienā pie Pūricu ezera, nojaukti 60. gados meliorācijā, saglabājies tik vītols), tā kā nebūs pareizas tās publikācijas, kas min Zvejniekus kā A. Švābes dzimšanas vietu. Pie viena vēl par viņa uzvārdu. No Svabadnieku vārda cēlies arī 1826. gada dvēseļu revīzijā dotais dzimtas uzvārds, kuram tāpat, kā pats rakstnieks autobiogrāfijā norāda, nav nekā kopīga ar Vācijas švābiem. Būs jātic žurnālā "Latvju Domas" (iznāca Vācijā) 1947. gada 5. numurā publicētajam, ka A. Švābe dzimis Lielstraupes muižā ap 6 pēcpusdienā. Tas noticis pils kalpu mājā.

Lai nokļūtu pie Pūricu ezera, dodamies atpakaļ uz ceļu, kas veda gar pagastskolu un – uz priekšu! Nedaudz aiz **Lielandzām** (tās 1997. un 1998. gada Straupes pagasta padomes rīkotajā konkursā tika atzītas par vienu no sakoptākajām lauku sētām),

nogājuši mazliet vairāk kā 3 km no pagrieziena, griežamies pa labi, pēc 0,8 km ceļš uz **Pūricām**, pamatīgām guļbaļķu mājām. Pūricu ezers (Ikuļu ezers, 32,1 ha) stipri dūņains, aizaugošs, tā kā par peldi nav ko domāt. Pēc teikas⁷ Ziemeļu kara laikā straupēnieši nav devuši savu baznīcas zvanu Pēterim pārlīet, bet nogremdējuši Pūricas ezerā. Teikas nobeigumam gan divi varianti – pēc kara vilkuši laukā un likuši tornī atpakaļ, vai – ja ezers rudenī “riktīgi” aizsalstot, lejā dūņās varot redzēt, ka zvans spīd. Par ezeru vēl cita teika⁸, Velns gribējis aizbērt Pūricas ezeru ciet. Paņēmis maisu, pielasījis ar akmeņiem un steigdzies šurp. Nabags nav redzējis, ka maiss ir caurs. Nākot pa kalniem, akmeņi birst un birst. Velns gandrīz atnācis pie Pūricas ezera, kad iedziedājies gailis. Tad nu meties atpakaļ, skrējies uz elli, maisu turēdams klēpī, bet pie Sārniņu mājām gailis iedziedājies otrreiz un velns nometis maisu ar pēdējo akmeni un aizdiedzis uz elli atpakaļ. No tā laika apkārtējās mājas Sārniņi, Vēverīši, Cīruļi, Mežokas, Birzgaļi, Apiņi saucas par Akmenskalniešiem. Zeme tur tāda, ka mūsdienās pat ar traktoru nevar uzart. Pēdējais akmens no velna maisa esot saspridzināts un iemūrēts Līgatnes papīrfabrikas pamatos. Pēc teikas cita varianta⁹ Velns griezis maisu ar akmeņiem sev ap galvu. Akmeņkalniešos būtu jāieskaita arī mums jau zināmie Svabadnieki. Vispār Akmenskalnieši uz Gaujas pusi, tur skatāmā būtu daudz, bet mēs griežamies atpakaļ, uz Straupes centra pusi.

Jāpiebilst, ka 0,2 km ZR virzienā no Pūricām mežā atrodas X–XII gs. senkapi, saukti arī Turku kapi. Tur 51 uzkalniņu kaps un 3 uzkalni ar akmens riņķi. Pie paša Pūricu ezera kāda tipiska 20. – 30. gadu jaunsaimniecība saucas Akmenskalni. Bet Straupes *lopu muižiņā* Šņorēs (uz D pusi, saglabājušies tikai pamati) rentnieka ģimenē (šajā ēkā dzīvojuši 7 rentnieki) dzimis ar Triju Zvaigžņu ordeni apbalvotais Latvijas universitātes profesors (1934) Kārlis Tormanis (1882–1950), kas 1923. gadā veica izpēti priekšdarbus jau skatītās Braslas HES celšanai.

Ja kāds nav bijis pie Ungurmuižas pils, var jau tālāk doties krustojumā pa labi. Kājnieki jau iepriekšējā krustojumā taisni pa taku iznāks pie tagadējām Sauleskalna mājām, kas ir daļa no

Straupes Veco kapu kapliča (2001)

Lielstraupes kādreizējās pusmuižas Kuķēniem. Autobraucēji vai nu uz priekšu līdz pagasta robežai pie Klāmaņiem un tad pa kreisi, vai arī pa otru ceļu, atpakaļ, aiz Lielandžām. Šie abi ceļi vizuāli izteiksmīgi. Jaunais ceļš pāri Vārnkalna augstumiem paver plašu skatu uz tālu apkārtni. No tā dziļi lejā liekas Lielstraupes pils tornis un Straupes centrs.

Tāpat pa labi Straupes **Vecie kapi**, kas atklāti 1775. gadā un tos daļēji ietver akmens krāvuma žogs. No Mazstraupes kapličas (1774) tagad dru-

pas, Lielstraupes kaplicai nav atrodamā pat vieta. Kapi vairākas reizes paplašināti un 1848. g. izveidots arī pareizticīgo nodalījums. Te apglabāts pareizticīgo draudzes mācītājs Emilijans Menšikovs (1846–1919). Kapliča uzcelta 1936. gadā. Neparasta formas granīta piemineklis Rožu dzimtai, kapos ir lieli krusti. Interesants 1,3 m augstais krusts pie kapličas durvīm uz akmens pamatnes. Jau vairākus gadu desmitus kā “pazudusi” slīpētā granīta plāksne ilggadējā draudzes skolas skolotāja, ērģelnieka un kora diriģenta Dionisija Garklāva (????–1907) kapam. Viņa vādītais koris ir to četru koru skaitā, kas dzied pirmajos latviešu Dziesmu svētkos Dikļos 1864. gadā. Te apglabāts ilggadīgais Straupes mācītājs Pauls Frīdrihs Kīglers (1845. – 1902.) un Straupes prāvests Frīdrihs Zīlmanis. Šajos kapos atrodami 63 dažāda veidu kalti krusti.

Mācītājmāja (2001)

Pēc teikas¹⁰, kad kādu skopu saimnieku veduši uz kapiem, divi zirgi to putās vilkuši. Pie baznīcas kalna kāds vecītis teicis – skatieties, melns kungs jau jūsu mironi pār purvu uz pleciem nes. Kad attaisījuši zārku, miroņa vairs iekšā nebijis. Nācies iebērt iekšā akmeņus un tā apbedīt. Bet purvs varbūt domāts te tuvumā esošais dabas liegums Baukalna purvs.

Nogriežoties pa labi pie kapiem, var nokļūt pie vecās draudzes skolas mūra ēkas (1847, otrais stāvs koka no 1871.), kas degusi 1851. gadā. Te skola pastāvēja no 1847. līdz 1951. gadam. Pie ēkas piemiņas akmens (1985) ar marmora plāksni skolotājiem M. Sudrabam-Lācim, V. Knoriņam un A. Viksnem. Te strādājuši arī jau pieminētais Jānis Sesks un ar Triju Zvaigžņu ordeni apbalvotais skolotājs, ērgelnieks un sabiedriskais darbinieks Augusts Zālītis. Tagad te dzīvo skolotāji.

Uz Valmieras šosejas nokļūstam pie mācītāja mājas (18. gs.) ar klēti, apstādījumos te aug smaržīgā apse. Viens no Straupes mācītājiem – G. G. Sokolovskis izdeva periodisku izdevumu “Ziņas par Notikumiem iekš Dieva Valstības” (1833–1834). Droši vien viņa dēls ir pastorātā dzimušais mācītājs Emīls Georgs Hermanis Sokolovskis (1819–1869, Rīgā), kas kalpojis Raunā un Ģertrūdes draudzē Rīgā, tulkojis un sacerējis garīgas dziesmas. Tepat rentnieka ģimenē dzimis ķirurgs, LU profesors (1937–1944), Latvijas ārstu biedrības priekšsēdētājs Jānis Šulcs (1885–1979, Grāftonā, Ziemeļdakotas pavalstī ASV), daudzu zinātnisku darbu autors. Vēl šeit pat dzimis mācītājs Pauls Rozenbergs (1906–1942, Vorkutā), bet miris jau pieminētais P.F. Kīglers.

Saulītes, aiz Mazstraupes pagrieziena, ir bijusi pareizticīgo baznīca, īsu laiku arī *krievu skola*, pārbūvēta par dzīvokļiem, vien pie jumta bijis krusts, tās nodegušas 2000. gada janvārī, bet tagad jau atjaunotas. Austriņu mājās dzīvojis Lielstraupē dzimušais profesors, filoloģijas doktors, vairāku grāmatu autors Kārlis Račevskis (1939).

Tad jau klāt Straupes pils komplekss ar senpilsētas vietu, kas, domājams, redzēts jau sen. Šeit ceļojums beidzas. Vai šoreiz Straupe ir jums atklājusies no citas puses?

Vēres

- ¹ LFK 2049, 464.
- ² LFK 1840, 66.
- ³ LFK 2049, 465.
- ⁴ LFK 2049, 882.
- ⁵ LFK 2049, 1011.
- ⁶ LFK 1000, 103.
- ⁷ LFK 2049, 472.
- ⁸ LFK 2049, 473.
- ⁹ LFK 1662, 230.
- ¹⁰ LFK 219, 367.

DRUSTOS DAUDZ NEPARASTA

Gar Drustiēm neved asfaltēti ceļi, tādēļ šis Cēsu rajona pagasts varbūt daudziem nav visai pazīstams.

Ja Drustiēm tuvojamies no Raunas puses, tad drīz aiz Lubūža, šī 14,2 ha lielā ezera, esam jau cita pagasta teritorijā, šoreiz tas ir tikai nedaudz vairāk par 1 km platais Dzērbenes pagasta stūris. Apmēram 1 km pa kreisi no lielceļa paliek 248 m augstais Slapjuma kalns, kas visai ērti novietojies pie divu rajonu un triju pagastu robežas. Tā virsotni gan klāj egļu mežs. Jau Drustu pagasta teritorijā, **Gauduļos** (mājas nojauktas), dzimis visu pirmskara Latvijas Saeimu loceklis, skolotājs (Jelgavā 1906. gadā dibinājis tirdzniecības skolu un to vadījis līdz 1912. gadam), zemniecības darbinieks Augusts Briedis (1877–1937). Viņš bijis laikraksta “Brīvā Zeme” atbildīgais redaktors, rakstījis stāstus un garīgas dziesmas. Mazliet tālāk, pie Valdiera (5,6 ha liels ezers 177 m vjl.), Skripstu māju tuvumā par Zviedru kapiem saukts paugurs. Tajā arheologi strādājuši 1991. un 1992. gadā. Izpētot piecus apbedījumus, konstatēts, ka 8.–10. gs. te atradies kādas nelielas kopienas kapulauks. Protams, ne jau zviedru apbedījumi.

Ainaviski interesantāk tomēr Drustiēm tuvoties no Dzērbenes puses, vai, ceļojot no Raunas, pie Dolēm pagriezties uz

Auļukalnu. Skaists nosaukums – **Auļukalns**. Bet vai tam ir arī kāda konkrēta nozīme? Izrādās, “aulis” ir no egļu mizas vai izdobta koka taisīts bišu koks. Tā gan varētu būt tikai fonētiska sakritība, jo līdz 1795. gadam lietots nosaukums Aulas muiža. Ap 1784. gadu Drustu novads ti-

Ķeveri (2001)

ka sadalīts, izveidojās Gatartas, Briņģu, Jaundrustu un Auļu muižas. Auļukalnā (muižā?) dzimis tiesībnieks Jūlijs Lezdiņš (1903), kurš rakstījis par piensaimniecības un kopdarbības jautājumiem.

Pie ceļa Auļukalna ezers (23 ha, 183,7 m vjl.) – jaunākajā kartē jau Vaiveles ezers. Palaikam ezeriem sastopami vairāki nosaukumi. Kāda 1880. gadā pierakstīta teika¹, kur minēta Vaiveles ezera nolaišanās netālu no “Auļukalna valsts nama”, muižas laidaru un ganību vietā, attiecas tieši uz šo ezeru. Lopi ta pspēti pārdzīt mājās, bet divi auni bijuši aizņemti ar badišanos un vēlāk vēl ezera dzelmē manīti, kā arī atsevišķas mājas. Laidara vārti arī savulaik esot malā izvilkti. Tā teika, bet ezerā tiešām atrasta klāstu mītne.

Aiz nezālēs iesaugušā muižas nama, ko vēl rotā uzraksts “Лучшим сынам нашей родины” un divi sīki spraišļoti pusapļa lodziņi, uz dienvidiem no ceļa 1870. gadā celta mūra ēka **Ķeveri**, kur bijusi skola un kādreiz arī nespējnieku patversme. Ķeveros dzimis Triju Zvaigžņu ordeņa kavalieris, agronoms Indriķis Hugo Lācis (1891–1953, Vācijā, Oldenburgā). Bijis Lauksaimniecības akadēmijas privātdocents, Jaungulbenes laukkopības izmēģinājumu stacijas vadītājs. Tepat dzimis vēl viens Triju Zvaigžņu ordeņa kavalieris Krišjānis Lācis (1863–1939), skolotājs, kopš 1929. gada bijis Siguldas pilsētas valdes sekretārs. Apbedīts Siguldas kapos. Var pieminēt, ka šajās pašās mājās dzimis arī Otto Hollanders (1860–?), kas savulaik krievu valdības laikā apbalvots ar “sidraba medali un par ļaužu skaitīšanu saņēmis žetonu”. Pie Ķeveriem atrodas arī senkapi.

Tālāk Auļukalna Muižniekos, kas tagad ir triju māju grupa, dzimis pulkvedis leitnants Pēteris Briedis (1894–1941, Noriļskā). Bijis latviešu strēlniekos, Jelgavas aizsargu pulka komandiera palīgs. Arī viņš apbalvots ar Triju Zvaigžņu ordeni un Vies­tura ordeni.

No Auļukalna Drustu virzienā, pa kreisi no ceļa, pamanāms **Seisuma** ezers (19,8 ha, 175,3 m vjl.). No tā iztek 14 km garā Gaujas pieteka Pērļupīte. Šis nosaukums, domājams, varētu būt radies 18. gs., kad vairākās upēs bija sastopama saldūdens pērlene. Uz ziemeļiem no ezera, Seisuma pusmuižā, dzimis gleznotājs un mākslas kritiķis Helmutš Markvarts (1894–1938). Kāds nelatvisks uzvārds? Viņa tēvs ir īrs, Drustu muižas spirta deģis Hermanis Vilhelms Kristiāns Markvarts. H. Markvarts par mākslu daudz rakstījis periodikā un Vilhelma Purviša rediģētajā mākslas vēstures grāmatā².

Esam nokļuvuši pie Drustu **kapiem**, kur H. Markvarts apbedīts. Pa kreisi no ieejas Hāgemeisteru dzimtas apbedījumi. Šī dzimta Drustos un Gatartā valdīja apmēram 150 gadus. Lūk, ko stāstījis 1847. gadā dzimušais Kārlis Slaidiņš: “Juzdams nāves tuvumu, Hāgemeisters saviem gatartiešiem sarīkojis izmēģinājuma bēres. Zālē stāvējis tukšs zārks, ap kuru degušas sveces. Izvadīšanas ceremonija notikusi ar dziesmām un runām, jo lielkungs gribējis redzēt un dzirdēt, kā viņu izvadīs. Pēc ceremonijas teicis: “Mani mīļie, kad es būšu īsti nomiris, tad jūs mani izvadīsiet tieši tāpat kā šodien”. Pēc tā bēres ar paša piedalīšanos dzēruši vai visu nedēļu”³.

Mums jāpiemin vēl viens Drustos dzimušais Hāgemeisters, Leontijs (1780–1834), Krievijas kara flotes 1. ranga kapteinis, kas 1816.–1819. un 1828.–1830. gadā apbraucis zemeslodi. Okeānijā atklājis Kvadžaleina (Menšikova) atolu Māršala salās. Beringa jūrā atrodas viņa vārdā nosauktā sala, 1935. gadā Amerikāņu meža dienests piešķīra viņa vārdu Baranova salas D gala augstākajai virsotnei.

Kapsētas galvenā celiņa malā atdusas boļševiku nošautais zvērīnātais advokāts, arī literāts un publicists Voldemārs Teikmanis (1870–1918). Otrs te apbedītais advokāts Jānis Dančauskis

(1877–1930) bijis Cēsu Viesīgās biedrības priekšnieks. Te gul-dīts Rideļu māju saimnieks, Drustu pagasta vecākais, Lāčplēša Kara ordeņa kavalieris Jānis Barons (1898–1945), kurš pie Lejas-mindaugu mājām kritis kaujā ar čekistiem. Tuvu kapličai, pa labi no ieejas, ģimenes kapos apbedīts Pēteris Miķis (dzejnieks Pēteris Atspulgs; 1908–1962), dzimis Raunas pagasta Baložos. Un vēl viens ar rakstniecību saistīts apbedījums. Te apglabāts arī zemnieks un sabiedrisks darbinieks Juris Upīte (1851–1934) – Gatartas pa-gasta Kalna Milākšu saimnieks, viņš ir viens no pirmajiem pub-licēto mednieku stāstu autoriem. Viņa grāmata⁴ iznākusi 1911. gadā, 500 eksemplāru lielā metienā. Par šo tematiku ma-za atkāpe. Grāmatā “Mednieku stāsti un anekdotes”⁵ aprak-stīts gadījums: netālo Gatartas Šķerbeļu māju tuvumā 1926. gadā suņa dzītais pelēkais zaķis kā pašnāvnieks ielēca māju akā. Skaisti pieminēkli ir Kristīnei Kārkliņai no Jaunkaldavām (kur aug 6,5 m resns dižozols) un Vikmaņu ģimenei. Interesi izraisa arī pieminēkli Žvīguļu dzimtai un Indriķim Kārkliņam, diemžēl autoram nav zināms pieminēkļu tēlnieks.

Ar Drustu kapsētu saistītas teikas⁶. Bija izrunāts, ka te esot viens, kas ceļa braucējiem pa mazām “skrambiņām” izplucinot drēbes. Tā kādam braucējam norauts mētelis, rītā atraduši tikai pogas, pati drēbe “bijusi pa spalviņai izplucināta un gubiņā sa-likta”. Citam, kas no kāda kapa bija norāvis vienu rozi, ejot cauri bērū kambarim, durvis aizšāvušās ciet. Otrā rītā atrasts bērū kambarī stāvot.

Aiz kapiem nokļūstam uz Raunas–Jaunpiebalgas ceļa. Tā malā atrodas restaurētā kādreizējā muižas **magazīnas** ēka. Pre-tējā ceļa pusē, attālāk, jau redzama bijusī Drustu muižas dzīvo-jamā ēka, taču lai to sasniegtu, sekosim kādreizējā būvmeistara iecerei un tikai pirms veikala griežamies pa labi, nākamajā krus-tojumā atkal pa labi, kur jāiet garām 19. gs. celtajai klētij (kādreiz skaistajai, kolonnām rotātajai ēkai jau sen nepieciešama restaurācija). Tālāk aiz ceļa pagrieziena paveras skats uz bijušo muižas pārvaldnieka dzīvojamo ēku, nākamais pagrieziena beidzot paver skatu uz uzkalnā novietoto ansambļa centrālo ēku – bijušo **kungu māju**, kas gan nav grezna pils. Šāda muižas ansambļa

Drustu baznīca (2001)

atklāšanās pakāpenība daudzkārt palielina kopējo iespaidu. Kungu māja celta 1787. gadā. Katrā stāvā logi ir atšķirīgi, tāpat kādreizējai vienkārtīgai ēkai vēlāk uzbūvēts otrais stāvs. Ēka ilgstoši izmantota kā padomju saimniecības kantoris. Pēc Ojāra Rodes vadītās tautskolas perioda ēka nonākusi mantinieku pārvaldījumā.

Aleja no Jaunpiebalgas ceļa noved pie Drustu **baznīcas**. Pirmā baznīca Drustos uzcelta 1616. gadā J. Drobiša valdīšanas laikā, tā nodega 1705. gadā Ziemeļu kara laikā, pēc tam dievvārdus nācās

klausīties gan muižas piedarbā, gan pirtī, pat krogā. Pašreizējā mūra baznīca, kas sekoja pēc 1750. gadā celtās, uzbūvēta 1837. gadā. Namdara un galdnieka darbus veicis pazīstamais Cēsu celtnieks Mārcis Sārums (1799–1859), savulaik saukts par Cēsu apkārtnes pēdējo lībieti, bet mums viņš ir nozīmīgs kā pirmais zināmais nevācu būvuzņēmējs. Viņa piemiņa ir arī Jāņa baznīcas tornis Cēsīs, Dzērbenes un citas baznīcas. Ja iznāk pabūt pie viņa kapa krusta tuvu Cēsu Lejas kapu kapličiai, atcerēsimies, ka viņa, dzimtcilvēka, bērēs piedalījās 78 pajūgi. Jānis Dronis viņam veltījis eseju “Ozolzīle Mārcim Sārumam”⁷. Bet H. Hāgemeisters 1838. gadā izdevis grāmatu “*Sinnes paa Drustu-draudses baznīcu, muischahm un semneekem, kur waer redseht, kā weccos laikos sehe bij un kā taggad ier; Drustu-draudsei paa labbu saarakstītas un pee jaunus basnīcas eeswehtschanas paa peemīneschānu isdohtas no Weccos-Drustes leelakunga Heintich von Hāgemeister*”.

Baznīcas gaišajā altārī ar četrām kolonnām atrodas F. Donnera-Rihtera glezna “Kristus debesbraukšana” (1898). Pašreizējās ērģeles (E. Martina firma) ar 10 reģistriem darinātas 1901. gadā. Pēckara gados Drustos virsmācītāja pienākumus

pildīja Edgars Jundzis (1907–1986), vēlākais teoloģijas profesors un seno mezglu rakstu pētnieks. Dievkalpojumus baznīcā aprakstījis Kārlis Lapiņš⁸.

Pie baznīcas pelēks Somijas granīta pieminēklis (1932, E. Kuraļa firma) pirmajā pasaules karā un Latvijas Brīvības cīņās kritašajam 41 draudzes dēlam. Tā pamatos iemūrēta kaste ar dokumentiem. Starp vīriem, kam veltīts pieminēklis, ir arī Pēteris Šūlmeisters. Otrpus baznīcas ieejai piemiņas vieta četriem 1905. gada revolūcijas represiju upuriem, un arī te tas pats uzvārds – zemnieki Dāvis Šūlmeisters (1861–1906) un viņa dēls Jānis Šūlmeisters (1886–1906), dzimis Auļukalna Vecauļos, kā arī pamatskolas pārzinis Jēkabs Šīrons (1863–1906). Rudenī nošauts arī ceturtais – Jānis Pauris. Diemžēl kādreizējo kapa vietu, ko apjoza granīta stabi un metālā kaltas ķēdes, savulaik nomainīja ar bezpersonīgām cita laikmeta apbedījumiem raksturīgām betona plāksnēm. Cerētā ieguvumā tikai “ķeksītis” īsta vēstures pieminēkļa vietā. Bet par pašiem nošautajiem vislabāk pateikusi rakstniece Lūcija Ķuzāne⁹

“Soda ekspedīcijas virsnieks licis saviem kazakiem no visām mājām sadzīt kopā vīriešus, pat zēnus no sešpadsmit gadiem. Dienu un nakti klausināti, kas iepriekšējā gadā nošāvis vietējo uradņiku. Kad neviens nezinājis, vesti pie baznīcas, kur priekšā jau gaidījusi bedre. Vispirms nošāvuši skolotāju Jēkabu Šīronu, tad otro skolotāju Šūlmaheru kopā ar dēlu. Pēc tam piekodināts: pagaidām par uradņiku trīs dzīvības, par katru nākamam valdības cilvēku deviņas, pēc tam... astoņdesmit viena, līdz nebūšot vairs neviena latvieša.” Tiesa, tišām vai netišām te personu vārdi sagrozīti. Pie tam kļūdas dēļ bijis nošauts “nepareizais” – Gatartas, nevis Drustu uradņiks. Bet Jānis Medenis publicējis balādi “Drustu asins lietus”¹⁰ par šo pašu notikumu.

Pieminēklis pie Drustu baznīcas (2001)

Un vēl par pieminekļiem – Drustu centrā nelielā koku iekļautā uzkalniņā represēto un bojā gājušo iedzīvotāju piemiņai stādīti ozoli un oši, uzstādīts arī piemiņas akmens.

Tūlīt aiz veikala paveras skats uz Kroga ezeru (10,7 ha, 173 m vjl.), pie kura atrodas **Drustu skola**, kas celta 1936.–1937. gadā pēc Cēsu apriņķa būvinspektora Pētera Bērziņa projekta kā 6 klašu pamatskola. 1989. gadā atklāta skolas vēstures ekspozīcija, ko izveidojis skolotājs J. Arājs. Un vēsture te diža – skola dibināta 1687. gadā (pie skolas stēla tās 300 gadu jubilejai). Tā atradusies pie lielākā no Drustu ezeriem, ko sauc gan kā Drustu, gan kā Draudzesskolas jeb Skolas ezeru (34,3 ha, 172,7 m vjl.). 19. gs. Drustu draudzes skola tika uzskatīta par vienu no labākajām Vidzemē. 1809. gadā vecās koka ēkas vietā Skoliešos skolai uzbūvēja jaunu mūra ēku, tā paplašināta 1873. gadā, savu izskatu saglabājusi līdz mūsdienām. Ilgu laiku tā izmantota arī kā brāļu draudzes saiešanas nams.

Aiz Kroga ezera no Jaunpiebalgas ceļa sākas nozarojums uz Drustu **dzelzceļa staciju** (arhitekts Jānis Ņezbers), kur gan vilcieni vairs neiet un arī pati stacijas ēka uzspridzināta 1944. gadā. Arī te atrodas mājas, kur dzimuši slaveni ļaudis. Kreiļos dzimis Latvijas Lauksaimniecības universitātes docents, inženierzinātņu doktors Jānis Barbars (1929), kas pētījis mazo sateces baseinu hidroloģiju. Zundos Kreiļu ezera tuvumā dzimis cits pedagogs – Indriķis Cīrulis (1860–?), viņš par skolotāju strādājis Durbē, Torņakalnā; zinātniskajam darbam par drustēniešu izlokсни savulaik piešķirta Jēkaba Velmes prēmija. Šajā pagasta stūrī Lībiešos dzimis arī tulkotājs no krievu valodas (ticis pat pie V. Ļeņina rakstu tulkošanas) Jānis Ozols (1903–1975, Rīgā). Blakus, tagad vairs neapdzīvotajos Kalna Lībiešos, dzimis rakstnieks un žurnālists Kārlis Lapiņš (1895–1942, Petropavlovskā, Kazahstānā). Miršanas vieta neizraisa izbrīnu, ja pieminam tikai vienu viņa darbu – romānu “Čekas gūstā” (1930). Lībiešu ciemu K. Lapiņš aprakstījis grāmatā “Jaunības laiki”, Lībiešu Gaujmalī nosaucot par pagasta paradīzi – “Gaujas krasti zied un sapņo... Žūstošā pļava iztvīksmina no savas krūts saldu smaržu reibumu, kurā gurst sirds un miglo acis... Nekur vairs negribas

Gatartas tiesas māja (2001)

*Iluzorā balustrāde
Gatartas pilī (2001)*

tālāk iet par šo sapņu valsti [..]”.¹¹ Lurantos, Pērļupītes tuvumā, dzimis mākslinieks un pedagogs Jānis Rība (1998–1981), kas savās gleznās daudz atainojis Drustu apkārtnes dabu. Drustos dzimuši daudzi Latvijai nozīmīgi cilvēki, no kuriem šeit pieminēti tikai ievērojamākie.

Gatartā pie Krustriju mājām atrodas unikālās muižas trīskorpusu rijas (1816) paliekas. Pie centrālā sešstūrīnā piedarba starveidīgi pievienoti trīs korpusi – divas rijas un vēl viens piedarbs. Skatoties uz pašreiz redzamajiem korpusiem, vajadzētu iztēloties, ka kādreiz visus tos ietvēra plaši palieveni, kuru jumta konstrukcija ar pārlaidu nojumi balstījās uz ķieģeļu stabiem (nav saglabājušies). Centrālās daļas jumts sasniedza 12,5 m augstumu. Rijas restaurācijas projekts tika izstrādāts jau 1978. gadā, taču, neskatoties uz to, ka centrālais atbalsta stabs bija 56 cm diametrā, kādā ziemā zem bagātīgas sniega segas jumta konstrukcija sabruka. Diemžēl! Pēc ilgāka laika šīs daļas drupas tika aizvāktas.

Lauva Gatartā (2001)

Tikai nedaudz uz priekšu, bet mazliet atstatos no ceļa, tā kreisajā pusē, atkal interesanta ēka (19. gs. 1. puse) ar koka kolonnu portiku. Arī sienas klāj dēļu apšuvums, kas domājams, jau būvēšanas laikā izveidots mūra ēkai. Kāpēc tad tā? Dažkārt koka ēkai ar apmetumu

centās piešķirt respektablāku, mūra ēkas izskatu, bet te – otrādi. Būves kādreizējais pielietojums – tiesas ēka arī nedod atbildi. Varbūt tiešām muižas īpašnieks gribējis, lai tikai pils būtu visrespektablākā? Šim nolūkam tieši kungu dzīvojamai ēkai arī citās Latvijas muižās izvēlēti atšķirīgi apdares materiāli. Sakars ar tieslietām te parādījies arī vēlāk – te dzīvojušā dārznieka ģimenē 1929. gadā dzimis jurists Jānis Dzenītis, kas no 1980. gada bija Latvijas PSR prokurors un iemantoja tautas nicinājumu par pretošanos latviešu neatkarības centieniem, tāpēc viņu pievēca Maskava.

Piebraukšana pilij izveidota tradicionāli – 1823. gadā celtā ēka atrodas taisni pret piebraucamā ceļa galu. Pie ieejas divas pamatīgi cietušas lauvas, šobrīd jau bez galvām, laikam tādēļ pret pienācēju vienubrīd bija pagrieztas pretējās, mazāk cietušās ķermeņa puses. Arī ēkas ārējais veidols liek domāt, kā tad te izskatījies agrāk. Te nu mums palīdzējuši Rundāles pils muzeja darbinieki, kas 1983. gadā, veicot zondāžas (vienkāršāk sakot – istajā vietā notīrot krāsojumu), atklājuši iluzoras balustrādes zem logiem, spraišļotus segmenta logus un citus dekoratīvus elementus. Saprotais, ka tie bijuši arī citās ēkas vietās, tikai kāda remonta laikā aizkrāsoti. Muižas ēku kompleksā arī klēts (19. gs. sākums) ar segtu lieveni un piecām arkām fasādē. Te arī mūra kroga ēka (1853). Arī tai vairs nav kādreizējā lieveņa ar kokgriezumiem rotātām detaļām, tam 1976. gadā gluži vienkārši uzbrauca kāds transporta līdzeklis. Tagad pils atdzimst, guvusi jaunu saimnieku.

Vēres

- ¹ LFK 1400, 12254.
- ² Mākslas vēsture. Redaktors V. Purvītis. Rīga, 1934–1936, 1.–3. sēj.
- ³ Laikrakstā “Padomju Druva”, 1989, 10. aug.
- ⁴ Upīte J. Mednieku laiki. Rīga, 1911.
- ⁵ Mednieku stāsti un anekdotes. Rīga, 2000.
- ⁶ Latviešu pasakas un teikas. Sakopojis P. Šmits. Rīga, 1936, 14. sēj., 232., 300. lpp.
- ⁷ Laikrakstā “Dzimtenes Balss”, 1980, 8.
- ⁸ Lapiņš K. Jaunības laiki. Rīga, 1936, 167. lpp.
- ⁹ Kuzāne L. Jūlijs Dievkociņš. Rīga, 1980, 12. lpp.
- ¹⁰ Krājumā “Bij toreiz piepildījies laiks”. Rīga, 1975.
- ¹¹ Lapiņš K. Jaunības laiki. Rīga, 1936, 125. lpp.

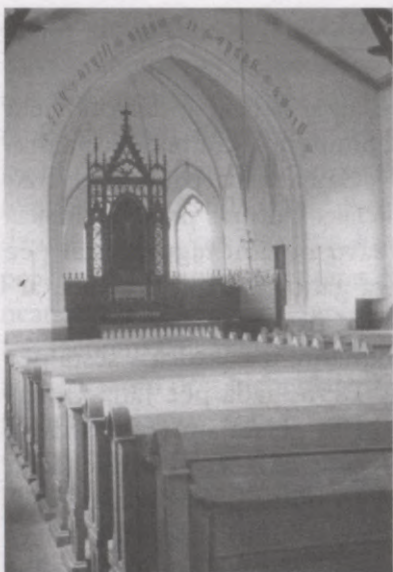
VELĒNA

Velēna nav pat pagasta centrs, tikai neliela apdzīvota vieta Gulbenes rajona Lizuma pagastā, Smiltenes–Gulbenes ceļa malā. Blakus kādreizējais ūdensceļš – Gauja. Līdz pat 20. gs. trīsdesmitajiem gadiem Velēna bija lielāks kultūras un sabiedriskās dzīves centrs nekā Lizums, kas savu nozīmi ieguva tikai pēc dzelzceļa izbūves. 2. pasaules kara gados, atkāpjoties vācu armijai, apbūve baznīcas apkārtnē tika nodedzināta.

Velēnas galvenā ainaviskā dominante ir **baznīca** – sestā pēc kārtas – celta neogotiskās formās 1898. gadā pēc Jāņa (Johana) Brauna projekta, paredzēta 1400 personām (600 sēdvietas). Diemžēl pārējās J. Brauna celtās baznīcas (Gaujienā un Lejasciemā) nav saglabājušās. Arī šo būtu gaidījis līdzīgs liktenis, ja vien 1944. gadā būtu pažēlotas 4 kandžas pudeles. Toties Vecpiebalgas Labdarības biedrības nama celšanai (tas vēl tagad ir

Velēnas baznīca (2001)

Velēnas baznīca (2001)

kultūras nams) J. Braunu uzaicināja biedrības priekšnieks Matīss Kaudzīte un tapa ēku komplekss, kas ir viens no spilgtākajiem 19. gs. beigu posma arhitektūras paraugiem Latvijas laukos. Laikraksts “Рижский Вестник” 1888. gadā to vērtējis, kā neatpaliekošu no visbagātāko Vidzemes muižu saimniecības celtnēm. Ādolfs Alunāns tā atklāšanai sacerējis dzejojumu. Tas ļauj novērtēt J. Brauna devumu un Velēnas baznīcas nozīmi.

Kādai no iepriekšējām koka baznīcām esot bijis salmujumts, noaudzis ar zaļām ve-

lēnām, un tā arī esot cēlies apdzīvotās vietas nosaukums, kaut gan iespējams, ka vietvārds tomēr ir vecāks. Bet iepriekšējo baznīcu stāstā “Vecā baznīciņa”¹ aprakstījis Apsīšu Jēkabs, kurš, starp citu, mācījies Velēnas draudzes skolā, tajā pašā, kas vēlāk tika pārveidota par meiteņu skolu. Skolas ēka vēl tagad redzama Gulbenes virzienā, kurā skatoties, pamanīsiet paaugstinājumu tuvējā mežā – kēmu pauguru Augstos kalnus. Māju puduris Lielpēteri esot dabūjis nosaukumu tad, kad pret zemo durvju stenderi galvu esot apdauzījis krievu cars Pēteris I. Velēnā pēc atgriešanās no deportācijas par virsmācītāju kalpojis Edgars Jundzis (1907–1986), vēlākais teoloģijas profesors un seno mezglu rakstu pētnieks.

Altārgleznā “Golgāta” (19. gs. sāk.) attēlots krustā sistais Pestītājs, to gleznojis Endats Minhenē, saglabājusies arī vecā altārglezna; divus kroņlukturus (1792) dāvājis Sinoles muižas īpašnieks V. Mengdens, 17 reģistru ērģeles (1898), vienas no labākajām Latvijā, būvējis ievērojamais vācu ērģelbūvētājs Vilhelms Zauers Frankfurtē pie Oderas. Velēnas ērģeļu ieraksti

iekļauti skaņu plašu sērijā “Latvijas vēsturiskās ērģeles”. Kopš 1964. gada baznīcā notiek arī katoļu dievkalpojumi.

Dievnamam tuvākajās mājās zem nojumes rūpīgi tiek glabāts baznīcas zvanītāja un rūpīgā sargātāja Viļa Galeja (1915–2000) saglabātais 1909. gadā Anglijā būvē-

Velēnas tvaika dampis (2001)

tais tvaika dampis. Teika² stāsta, ka baznīcas uzkalnā esot liela, resna priede, zem kuras saknēm esot liela kaste ar naudu. To rokot gan nedrīkstot runāt un skatīties apkārt. Pati baznīca celta senas kapsētas vietā, vēlāk atklāta tagadējā Velēnas **Gaujas kapsēta**. Nav īstas skaidrības par ierīkošanas gadu, tiek uzskatīts, ka tas ir 1752. gads, bet 1774. gadā Velēnas baznīcas grāmatā rakstīts: “Tā kā atraitne baroniete fon Mengden kundze pret pagājušā gadā ietaisīto kapsētu sirdīgi pretojas, tad uz augstās ģeneral-gubernas valdes pavēles tika ietaisīta jauna kapsēta, kurā arī viņa vēlas vēlāk tikt apbedīta”. Jāsaka, ka viņas vēlēšanās ir piepildījusies. Kapos ir arī barona Malama dzimtas kapi, kas veidoti kā vaļēja būve ar sešām dažādu izmēru arkām

fasādē, tās centrā klasicisma formās darināts pieminēklis. Velēnas kapos apglabāts rakstnieka Apsīšu Jēkaba tēvs skolotājs Andrievs Jaunzems (1830–1888, čuguna krusts) un rakstnieks Jānis Kārstenis (īstajā vārdā Jānis Šmits, 1884–1921). Kapos atdusas Lāčplēša Kara ordeņa kavalieri Viktors Sviklis (1899–1986) un Pēteris Sebris (1895–1965).

Tuvumā vecākais **tilts** pār Gauju Gulbenes rajonā, kas 1949. gadā celts uz Viřešu ceļa pēc Ērika Vikmaņa projekta.

No veikala uz baznīcas pusi 2. pasaules karā nodegušā kroga vieta.

Gosnupes velns (2001)

Apsīšu Jēkabs³ min, ka 1688. gadā krogs Lizumā neizkrogo vairāk par 19 vai 20 mucu alus gadā. Tas tomēr nebūs atradies šeit, netālu no Gaujas, bet vecā Velēnas–Lizuma lielceļa malā, jo tur “braucēji ne labprāt apmetušies, jo tuvumā nav bijis ūdens”. Netālu no Velēnas–Lizuma ceļa uz austrumiem atradās Velēnas pusmuiža, uz rietumiem – **Cepļa pusmuiža**. Cepļa kroga īpašnieka meitu Annu savulaik ieskatījis vēlākais bibliogrāfs Jānis Misiņš, tā kļuva viņa sieva. Cepļa pusmuižā atradies doktorāts, kur no 1827. gada strādājis Dr. Kārlis Viherts (1801–1875), tur izveidota arī neliela slimnīca. J. Misiņa arhīvā saglabājusies 1881. gadā Dr. A. Šumera izdotā apliecība, ka viņš četrus gadus bijis māceklis un vienu gadu darbinieks Velēnas doktorātā, strādājis aptiekā, palīdzējis operācijās un slimnieku kopšanā. Velēnas **aptieka** dibināta 1890. gadā (farmaceits te neoficiāli darbojies jau no apm. 1820. gada), tikai 1974. gadā tā pārcelta uz Lizumu, veco muižkunga ēku. 19. gs. astoņdesmitajos gados Ceplī pastāvēja tiesa, kur par rakstvedi strādājis Jānis Poruks. **Cepļa krogā** toties par krodzinieku strādājis Pēteris Jaunzems, dēvēts arī par grāmatasējēju. Tā varēja rasties arī J. Misiņa interese par grāmatām. Bet par Jaunzemiem (tas ir Apsīšu Jēkaba dzimtas uzvārds) – Lizumā bez Apsīšu Jēkaba dzimuši vairāki ievērojami Jaunzemi: ar Triju Zvaigžņu ordeni apbalvotais ārsts pulkvedis Valters Jaunzems (1896–1959, Kalifornijā, ASV), arī viņa urna ar pelniem pēc sākotnējā apbedījuma Eslingenē, Vācijā, apglabāta Velēnas kapsētā; Valkas muzeja izveidotājs, žurnālists Artūrs Jānis Jaunzems (1899–1976, ASV); arhitekts un etnogrāfs Jānis Jaunzems (1903–1978, Gulbenē).

Netālu, kur Velēnas–Lizuma ceļa vecais posms šķērso 19 km garo **Gosupi**, atrodas Viļa Zvaigzniša darinātā Gosupes velna skulptūra. Stāsta, ka tajā vietā vietējais krogusbrālis Rutgalvju Krustiņš sniedzis roku pretī velnam, kas to gandrīz aizvilcis uz elli. Lizumā atrodas skaista vienā eksemplārā darināta grāmata par šo notikumu, kuru ar oriģinālvareļiem ilustrējis Varaidotis Galviņš (1931–1990), kurš dzīvoja pie vāciešu 1944. gadā nodedzinātajām Silto dzirnavām, 3,5 km no Velēnas baznīcas

uz Smiltenes pusi, pie Uriekstes upes. Senāk gan lietots nosaukums Ureikste, pret tagadējo nosaukumu savulaik iebilda gan Kārlis Egle, gan Jānis Endzelīns.

Silto dzirnavās (kas minētas jau 17. gs. dokumentos, bet pēc nopostīšanas Ziemeļu kara laikā, 1738. gadā atjaunotas 300 m zemāk par iepriekšējām) dzimis arhitekts Verners Vitands (1903–1982), Madonas aizsargu nama un Daugavpils Vienības nama projektu autors. Par šo dzirnavu senumu liecināja tikai ar cirvi apstrādātās sijas.

1937. gadā ierīkotajos **Sila kapos** – ceļa malā starp Velēnu un Gosupi, apglabāts Gosupes velna autors V. Zvaigznītis (1913–1997), akvarelists Jānis Brekte (1920, Rīgā – 1986), kurš kļuvis slavens ar virtuozajām Vecrīgas ainavām. J. Brektes un viņa skolnieka V. Galviņa darbi vienmēr apskatāmi Lizuma centrā, vējdzirnavās, kas nedarbojās no 1932. līdz 1979. gadam, bet tagad atdzimušas – tajās iekārtota izstāžu zāle.

Vēres

¹ Apsišu Jēkabs. Raksti, 12., 1897.

² LFK 219, 1137.

³ Apsišu Jēkabs. No Lizuma senatnes. Rīga, 1928.

BIKSĒRĒ, KUR NAUDU SKAITA MUCĀM

Biksēri Madonas rajona Sarkanu pagastā var nepamanīt, paskriet tai garām. Var jau nogriezties pie Gvido Bula ironiskā pieminekļa koka rublim. Ja, braucot no Madonas uz Cesvaines pusi, ieraugāt uz postamenta novietotu lokomobili, ko 20. gs. sākumā ražojusi Anglijas firma “R. Garets un dēls”, tad jau esat tikpat kā garām. Pie lokomobiles nogriežoties, ceļš gar veikalu ved kalnā, taču vislabāk kājām paiet estrādes virzienā, citādi neredzēsiet Artas Dumpes 1989. gadā darināto skulptūru “Jāņu nakts”, kas atrodas blakus estrādei un ir vienīgā akmens skulptūra visā Biksērē. Ceļa malā vēl viena skulptūra – Nikolaja

Petraškeviča “Kontakts” (1990), kas uzstādīta akmeņu krāvu-
mā, kas veido Latvijas kontūras.

Pa kreisi pavisam tuvu tek 18 km garā Libes upe, tās vārdā
savulaik saukta arī Bikšēres muiža – *Libbien*. Ja vācu valodas pra-
tējam pirmās asociācijas ir ar vārdu *Liebe* (mīlestība), tad esat uz
nepareiza ceļa. Arturs Goba raksta¹, ka Sarkaņu pagastā pie Bo-
des kalna esošie Libenieki nosaukumu dabūjuši no senču drau-
džu vecākajiem – lubēņiem vai lūbeniekiem. Endzelīna topo-
nīmu vārdnīcā ir visai daudz toponīmu ar sakni *lub-*, bet vācis-
kās rakstības ietekmē kāds pagasta skrīveris varētu būt uz burta
“u” uzlicis umlautu.

Uz upes pusi redzams akmens – te nogalināts vietējais sko-
lotājs Jūlijs Ramanis (1889–1919). Nostāsti vēsta arī par Nāves
ieleju Bikšēres gravā un akmeni, uz kura klaušu laikos pērti zem-
nieki. Pretējā pusē pakalna virsotnē aug dižozols 4,6 m apkārt-
mērā, pie tā Mariannas Veilandes darinātā skulptūra “Rīts”
(1987). Pret dzirnavām, kas, atkarībā no tā, no kuras puses mēs
uz tām skatāmies, ir vai nu vienkārša vai divstāvu ēka, kalna pusē
gar ceļu gara atbalstsiena.

Bikšēre (2002)

Krustojumā esam pie īpatnēja kokā darināta ceļu rādītāja ar jumtiņu. Pa labi vēl ne tik sen bija redzams auseklītis, ko 1987. gadā darinājis koktēlnieks Ģirts Burvis. Tas vēl bija laiks, kad auseklīti par auseklīti saukt bija diezgan bailīgi, tāpēc darbam tika dots nosaukums "Laika zīme". Toreiz te vēl bija kop-saimniecība "Sarkanais Stars". Mēs gan atrodamies Sarkanu pa-gasta teritorijā, bet ar sarkanu krāsu sakars nav jāmeklē, tā drīzāk domāta rītausma vai kas līdzīgs. No 1987. līdz 1990. gadam Bikšērē katru augustu strādāja koktēlnieku grupa, kuras mērķis bija radīt Latvijai netradicionālu koktēlniecību. Tā tapa jau mi-nētie un vēl citi darbi, kopā 26. Interesanti, ka lielākā daļa no māksliniekiem pirmoreiz iemēģināja roku koktēlniecībā, arī Ar-ta Dumpe, kura šeit izstādījusi darbu ar nosaukumu "Ligzda" (1989). Iepretī tam aiz diķa redzama jauka klētiņa ar puskolon-nām sānu sienu priekšpusē un icapaļiem lodziņiem sānos. Pa labi no tās otra klēts, kas restaurēta 1956. gadā. Klētī no 2000. gada atrodas Sarkanu pagasta priekšsēdētāja Andra Tre-čaka jau pusotru gadu desmitu vāktā etnogrāfisko priekšmetu kolekcija. Iepretī muižas kungu mājai novietots Guntas Zemī-tes darbs "Degošie koki".

Kungu māja vienkārša, tās fasādes kreisajā pusē, gandrīz sa-sniedzot jumta kori, piebūvēts neliels amizants tornītis. Vienā no telpām saglabāties arī vecais parkets. Pa labi – jauna piebūve, diemžēl uz manu jautājumu par tās arhitektu saņemu atbildi – Bernhards. Bet iespējams arī, ka tā ir Aija Bernharde. Kā pa-rasts, pat žurnālisti vairāk pievērš uzmanību tam, kurš funkcio-nārs kam stāv blakus ēkas atklāšanā, nevis tās autoram un tieša-jam darba darītājam. Kad tas nākamajā dienā parādās avīzē, šī "informācija" vairs neder pat varbūtējam teroristam, jo tas cil-vēks jau vairs tur nestāv. Tagad pilī izvietots agrofirmas kantoris un pagasta valde.

Bikšēres muiža kādreiz piederējusi Bukšēvdeniem, no kuru uzvārda varētu būt nācis Bikšēres latviskais nosaukums, vēlāk tās īpašnieks bija barons fon Magnuss – tik milzīgi resns vīrs, ka pats saviem spēkiem nav varējis uzkāpt kalnā (kas būtībā ir Vidzemes augstienes nogāze, aiz muižas paveras tāls skats uz

apkārtējo lidzenumu un ciematu). Klaušinieki tad atspieduši kungam pret dibenu tādas kā dakšas un uzstūmuši kalnā ar stumšanu. Par Magnusu tautā bijis izplatīts šāds pantiņš:

*Uz augsta Lībes krasta
Stāv muiža, kas ne prasta,
Tur dzīvo resnais māgnūzis,
Kam vēders tāds kā vāgūzis.*

Tuvumā tikai nav baznīcas. Teikā stāstīts, ka verstis četras uz A pusi pie Pagrabiešiem bijusi vēl viena muiža un tur arī baznīca, bet bez zvana. Toties tās sētas vara vārti atverot esot tā skanējuši, ka varējuši divi jūdzes tālu dzirdēt.

Vēl 1969. gadā pierakstīta teika², ka “zviedru kara laikā, kur iet garākais lielceļš gar Biksēru muižu un tagad atrodas kapukalns”, notikušas sīvas kaujas. Zviedri tur aprakuši divas zelta mucas, katru savā ceļa pusē, pār ceļu gājusi zelta ķēde. Šīs teikas teicējs bijis kāds Jānis Ķirsons. Uzvārds “Ķirsons” pieminēts arī Aivara Aivieksta dzejolī “Biksēres valstis”³ un līdz ar to arī “Rudzons, Vējons, Kaltons” u. c. Tagad Sarkaņu pagastā iekļauta arī Patkule, kas savulaik bijusi Patkules pagasta centrs un, kā zina stāstīt bibliotekāre Aida Pintāne, tad Patkules pagasta skrīveris nedevis cilvēkiem vaļu pašiem izvēlēties sev uzvārdus, bet ņēmis dažādas dabas parādības, lietas, kokus u. c. un šiem nosaukumiem pievienojis galotni “-ons”. Tātad visi, kuriem Latvijā ir pēc šāda parauga darināti uzvārdi, var būt droši, ka viņu dzimtas saknes ir Patkulē. Un ne tikai Latvijā dzīvojošie – Cesvaines baznīcas kapos 1991. gadā pārapbedīts ASV mirušais luterāņu prāvests Pāvils Ķirsons (1913–1965). It kā muižnieks šādi vēlējies uzzināt, kur viņa bijušie dzimtcilvēki aizklidīs un par ko kļūs.

Biksērē atrodoties, mums jārunā vēl par vienu mucu. Šī vispār laikam ir bagāta vieta, kur naudu neskaita savādāk, kā mucām. Stāsta, ka Vecezerā, kas atrodas 100 m no lokomobiles, kara laikā esot iesviesta muca ar baznīcas naudu, lai pasargātu to no ienaidnieka. Izvilkt naudu varot gan tikai pašā pusdienas laikā.

Pie muižas diķa vēl redzams Artas Dumpes darbs “Zem viena jumta” (1987) un Laimdotas Griķes “Spīguļo, saulīt” (1988). Otrās klēts priekšā – Andas Neretnieces “Lūgšana” (1990), bet 200 m no tās skolotāja J. Ramaņa apbedījuma vieta. Vēl ēku kompleksā izvietotas Oļega Skaraiņa, Guntara Zvaigznes, tēva un dēla Bulu u. c. skulptūras, bet tās jums jāatrod pašiem! Tas var būt ne tik viegls uzdevums, jo Gvido Bula skulptūra “Dieva pirksts” atrodas Rēķu kalna virsotnē 4 km no pils. Dažas skulptūras, kā A. Gulbja darinātā “Četri novadi”, jau gājušas bojā.

Pie otra ceļa, kas gar dzirnavu diķi ved uz šoseju, kalngalā redzamas Magnusa kapeņu drupas. Tur arī krusts trim leģionāriem. Otrs krusts atrodas 50 m no ceļa, 350 m no krustojuma ar ceļu rādītāju šosejas virzienā. Senais zirgu pasts un arī Libes krogs gan nojaukti. Toties 1,8 km attālumā atrodas muzejs Latvijas bērnu ķirurģijas tēvam profesoram Aleksandram Bieziņam (1897–1975) viņa dzimtajās mājās – Dilmāņos.

Vēres

¹ Goba A. Akmenim dziļas saknes. Rīga, 1995.

² LFK 1990, 823.

³ Laikrakstā “Staburags”, 1992, 7. janv.

BLAUMAŅA KALNĀ

*Blaumaņpaps no palsā akmens
izšķīl smaīdu siltu,
Salnas zieds pār Grota kapu
pārliiek ziemas tiltu.*

Tā Arturs Goba raksta dzejolī “Teiksma par eziem”¹. Savs vērtējums Ilgai Rismanei dzejolī “Divas acis”²:

*Divas acis Ērgļiem mirdz –
Blaumanis un Grots –
grāmatlapās nevīstošās.*

Tagad uz Ērgļu **Blaumaņa** (Vecajiem) **kapiem** ejam arī pie mākslinieka Ādolfā Lielā (1918–1993). Viņa dzimtās mājas Rīksēni atrodas tepat pie Ērgļiem Pulgosņa ezera krastā. Viņš ilustrējis 30 grāmatu, tātad ar grāmatām sakars ir, tomēr līdz nāvei saistības ar pašiem Ērgļiem nebija. Abi iepriekš citētie dzejoli publicēti jau 1982. gadā, tātad to autoriem pārņemst Ā. Lielā neminēšanu nekādi nevar. Rūdolfs Blaumanis (1863–1908) dzimis Ērgļu muižas pavāra mājā, bet Ērgļu pagasta Silamuižas Lejas mājīnā (nav saglabājusies) dzimušais dzejnieks Jānis Grots (1901–1968) dzīvoja Grotupēs Ērgļu R pusē, uz augstā Vēja kalna, no kura redzams netālais ezeriņš Develnītis.

Imants Lasmanis dzejoli “Pavasariņas rindas”³, kurš veltīts Jānim Grotam, beidz šādi:

*Kad putni vaicā savos pārķļos,
Kur esi, brīdi mulstu tad
Un atbildu, ka esi Ērgļos
Un Rīgā nebūsi nekad.*

Savu kapa vietu dzejnieks izvēlējis pats, kaut tolaik Vecajos kapos vairs nevienu neapglabāja. 1981. gadā tika atklāts Ukrainas granītā cirstais Grota kapa pieminēklis. Tā autore, tēlniece Lilija Līce, savu pusotru gadu garo darbu – 3,3 m augsto skulptūru – nosaukusi par “Solveigu”. Varbūt tādēļ, ka 1936. gadā žurnālā “Atpūta” bija publicētas J. Grota četras vēstules dzejā, kas vēlāk kļuva pazīstamas ar nosaukumu “Vēstules Solveigai”⁴. Milda Losberga dzejoli “Jānis Grots Ērgļu kalnā”⁵ vēsta:

*Solveiga!
Kāpēc no tava skumjā vaiga
Norit asara
Kā zvaigžņu kristāls smalka?*

Kad Grotu izvadīja no Ērgļu kultūras nama, bija sanākuši “vai visi ērgļēnieši” – tā min rakstnieks Zigmunds Skujiņš savā darbā “Sarunas ar jāņtārpiņiem”⁶, kurš pats ar draugiem gan atnāca otrās dienas vakarā un te arī apraudājās. Bet vienmēr te, “Pie Jāņa Grota Ērgļos” Martas Bārbales vārdiem sakot⁷:

*Uz kapu kalna, vējiem segusies,
Stāv Solveiga ar lepni celtu galvu.*

Mums jāapstājas turpat blakus vēlreiz, jo:

*Ērgļu egles ir sniegā,
un sniegs ir uz Blaumaņa kapa
Un Grotu Jāņa, jā, Grota, [..]*

Tā dzejoli "Tajā stundā" sāk iespaidus par šo kapu apmeklējumu Vizma Belševica⁸. Blaumaņa pieminēklis atklāts rakstnieka 60. šūplāsvētku – 1923. – gadā. Kāpnes uz to gan uzbūvētas tikai 1939. gadā. Pats akmens ņemts no Braku mājām, uz tā rakstnieks bieži sēdējis, "pārdomādams savu darbu tēlus". Arī par Brakiem vesels birums dzejas, bet šeit gribētos atgādināt tikai dažas Benitas Veisbergas rindas no darba "Brīnumaini"⁹: "Un vai jūs zināt, ka tas, ko tagad pazīstam kā "Blaumaņa Brakus" – nav viņa dzimtās mājas, nekad nav viņam piederējušas? Ar grūtībām viņš visu mūžu gādāja lielkungam nomas naudu, vēl pēdējā laika vēstulēs pieminēdams nesamaksāto "ši pavasara renti". Viņš Brakos dzīvoja un strādāja. Viņš tos milēja un kopa, stādīja kokus un sapņoja, kā būtu izdaiļojams dārzs. Gribēja domāt par nākotni. Kā es viņu saprotu. Un visu laiku līdzās bija drauds šo no bērnības ierasto un iemīļoto mājvietu, kur viņš vislabāk varēja rakstīt, pazaudēt.

*Jāņa Grota kapa
pieminēklis (2001)*

*Pieminēkļa akmens
pie Brakiem (2001)*

*Blaumaņa
kapa piemineklis (2001)*

Visu dzīvi, līdz pēdējiem slimības nomāktiem mēnešiem, nebija savu māju drošuma.” Šis aspekts parasti Braku apmeklētājam neienāk prātā.

Blaumaņa kapa pieminekli izveidojis tēlnieks Burkards Dzenis. Tajā laikā viņš bija dekoratīvās tēlniecības darbnīcas vadītājs Latvijas Mākslas akadēmijā. Viņa Blaumaņa piemineklis ir tradicionāls, mierīgā, apvaldītā skumju izteiksmē, ar rakstnieka ģimetni.

Tepat apglabāts rakstnieka tēvs Matīss Blaumanis, māte Karlīne Blaumane, arī Rūdolfa brālis Arvīds ar sievu Annu, arī viņu dēls Edgars ar kundzi Ruti Līviju Zvīgzni-Blaumani, šis urnas tikai 1999. gadā atvestas no Amerikas.

“Pie Blaumaņa kapa” pabijis Jānis Liepiņš¹⁰. Arī Jānim Grotam ir divi dzejoļi, ar tikai nedaudz atšķirīgiem virsrakstiem: “Pie Rūdolfa Blaumaņa Ērgļos”¹¹ un “Pie Rūdolfa Blaumaņa kapa”¹², kaut kapu kalns minēts abos. Pēdējais no tiem sākas šādi:

*Tavs kaps pret ūdeņiem, pret straujo Ogri stīdz,
Tavs kaps ir piekalnē un saules apmirdzēts,
Tu savai tautai dzīvo viņas mūžos līdz –
Nekas nav iznīcis, nekas nav pazaudēts.*

Liekas, viss būtiskais jau pateikts, pārējo jau zinām paši vai arī izjutīsim, stāvot šajā kalnā. Nobeigumā vēl vārds Antonam Austriņam – puse no viņa dzejoļa “Rūdolfa Blaumaņa piemiņai”¹³:

*Paraugies, Smaidošais, lejup no aizsaules zeltaiņiem dārziem!
Tauta, lūk, pulcējas Tevi nemirstībā vēl sveikt,*

*Iemūžots tēlos jo Tavos tai Krustiņa, Roplaina gājums,
Indrāni vecie i jaunajie, Edgara, Kristīnes vaigs.*

Papildinot par literārajiem tēliem – tepat tuvumā arī melns granīta piemineklis Andriksona prototipam – R. Blaumaņa tēvabrālim.

Vēres

- ¹ Goba A. Saules ritmi. Rīga, 1982.
- ² Krājumā "Dzejas diena". Rīga, 1982.
- ³ Lasmanis I. Mana maize. Rīga, 1971.
- ⁴ Grots J. Vēstules Solveigai. Rīga, 1938.
- ⁵ Losberga M. Sniega gaisma. Rīga, 1971.
- ⁶ Skujiņš Z. Sarunas ar jāņtārpiņiem. Rīga, 1992, 174. lpp.
- ⁷ Bārbale M. Pa sirmu rasu. Rīga, 1987.
- ⁸ Belševica V. Dzeltu laiks. Rīga, 1987.
- ⁹ Žurnālā "Karogs", 1992, 5.–6.
- ¹⁰ Liepiņš J. Balzamīne. Rīga, 1981.
- ¹¹ Grots J. Vakarū stāsti ciematā. Rīga, 1959.
- ¹² Laikrakstā "Jaunākās Ziņas", 1935, 6. sept.
- ¹³ Austriņš A. "Dzīves burvība". Rīga, 1925.

Pa senu ceļu pēdām

CEĻŠ STARP EZERU UN UPI

Lai gan Jūrmalas apvedceļš atklāts 1993. gada jūlijā, tā pirm-sākumi, iespējams, meklējami jau pirms Rīgas dibināšanas. Te daudz senatnes liecinieku, lai tos apskatītu, jāiet kājām.

Aiz apvedceļa pagrieziena otrais ceļš pa kreisi ved uz nelielu Eglūciemu Babītes pagasta teritorijā, kas no R un D iekļauj ko-kiem apaugušu morēnu pauguru – **Baznīckalna**, kur pēc no- stāsta nogrimusi baznīca. Tā ir sena kulta vieta, svētvieta. Kā saka Vētru māju saimnieks – vecie latvieši tur lūguši Dievu. R malā Pērkoni, kas celti pēc arhitektes Laumas Pommeres pro- jekta. Mazliet tālāk Mežvijās (1959, piebūve 1992) dzīvo tēl- nice Inta Berga ar dzīvesbiedru interjeristu Uldi Bergu, neliela skulptūru ekspozīcija.

Vēl tālāk, 800 m aiz Baznīckalna, kādreizējā mežsargmāja Strēl- nicki (agrākās Amendas), domājams, 19. gs. sākuma būve, kas cel-

“Strēlnicki” (2001)

ta bez pamatiem, uz horizontāli no- vietotiem baļ- ķiem. Ēkā apvalk- dūmenis, kādreiz bijis niedru jumts. Blakus jaunā dzī- vojamā ēka. D no mājām priede 2,75 m un bērs 2,6 m apkārtmērā.

Iepretī starp šoseju un Lielupi,

11. kvartāla 4. nogabalā, atrodas dabas liegums (1977) – **Darmštates priēžu audze**. Tā ieadzēta no Vācijā, Darmštates apgabalā, iepirkām sēklām, bet šeit Vāczemes priedes auga ar kropliem, likumainiem stumbriem, ļoti zarainas. Tagad to vecums ap 100 gadu.

Sasnēguši gāzesvada trasi, atgriežamies šosejas kreisajā pusē. Te priedulājā pauguru grupa, viens no tiem – **Babītes pilskalns** (Poļu kalns). To sauc arī par Marijas vai Salas pilskalnu. Par Babītes pilskalnu tiek uzskatīta 1225. gada dokumentā minētā “*castrum Baboth*” (arī *St. Marien*), kuru cēlis Zemgales bīskaps Lamberts. Indriķa un Atskaņu hronikā tas saukts par Babates pilskalnu. Tā augstums ap 9 m, taču nezinātajam to grūti atrast.

Iznākam pie **Varkaļu hidromezgla** (1988), kur uzbūvēts tilts pār 1,4 km garo un 0,12 km plato kanālu. Tā maksimālā ūdens caurlaides spēja ir 730 m³ sekundē. Aizberot Spuņņupi, kanāls veicina Lielupes ūdens caurteci visā Babītes ezera garumā. Ar tiltā iekārtotajiem 4 aizvāriem iespējams stabilizēt ezera līmeni un aizsargāt to no jūras ūdens ieplūšanas, taču slūžas netiek darbinātas. J. K. Broce ap 1807. gadu rakstījis¹, ka vētras jūras ūdeni Lielupē uzdzēnot līdz pat Jelgavai. Pēc šī kanāla izbūves vairākkārtīgi paātrinājusies ūdens apmaiņa, samazinājusies ezera aizaugšana.

Vēl tālāk redzams bijušais **Varkaļu** (Vārkaļu) **krogs**, tiesa, ievērojami pārbūvēts. Daži vietējie iedzīvotāji stāsta, ka ap 1916. gadu krogs nodedzis, tad celts par jaunu, citi atkal to noliedz. Stāsta, ka uz šejieni braukuši Rīgas kungi, lai sievas nevarētu noķert viņus ar meitenēm². Līdz 1955. gadam ēkai bijis niedru jumts. Uzkalnā blakus krogam atradusies deju grīda. Ap 1890. gadu no Majoriem uz Varkaļu krogu sāka kursēt 30-vietīga motorlaiva. 1899. gadā no t. s. Kabakas raga uz šejieni ierikoja plostu vasarnieku vajadzībām. Vēl pirms 25 gadiem daļēji bija saglabājies Slokas ceļa posms no vertikāli liktiem koka bluķiem (vietām ceļš bija no koka vairogiem), kas būvēts 1944. gadā vācu armijas atkāpšanās vajadzībām (pēc citām ziņām – krievu armijas atkāpšanās vajadzībām 1916. gadā). Ceļa

paliekas nokurinātas malkā. Varkaļu māju saimnieks Labrencis Klīve pieminēts jau 1650. gadā Rīgas pilsētas rātes dokumentos. Viņš apsūdz kādu Barbaru, kas nobūrusi tā lopus.

Bet kāpēc Rīgas rātes dokumentos? Salas pagasta teritorija jau no 1226. gada bija pievienota Rīgas patrimoniālajam apgabalam, te atradās viena no senākajām Rīgas pilsētai piederošajām muižām. To iznomāja kādam Rīgas pilsonim, kas rātei maksāja nodevas.

Par kaujām pie Varkaļu kroga 1919. gadā 8 karavīri saņēmuši Lāčplēša Kara ordeni.

Aiz Varkaļiem vecais ceļš paliek pa kreisi no šosejas. Tur pie Dambjiem (1913) aug dižozols 5,6 m apkārtmērā. Nākošās mājas – Šķutes, kur pēc arhitektes Intas Uzkalnes projekta zem viena jumta apvienota vecā dzīvojamā ēka (1886 – tāds bija uzraksts uz kāda baļķa) un klēts. Būvdarbi veikti augstā kvalitātē Ērika Analta vadībā. Šķūtēs saglabājies arī 19. gs. šķūnis. Tālāk, pie ceļa, kas ved uz Babītes ezeru, **Selgu dižozols** (5,05 m). Blakus Dzimtsromjiem un Romjiem atrodas 1970. gadā daļēji pētītā Romju akmens laikmeta (neolīta) apmetne – senākās

Selgu ozols (2001)

apdzīvotības pēdas Salas pagastā. Apmetni senas lagūnas krastā 3. gadu tūkstoša pirms Kristus vidū un otrajā pusē apdzīvojusi zvejnieku-mednieku kopiena. Bez pārējām senlietām te atrasti arī vairāk kā 150 dzintara gabalu, no kuriem 12 bijuši apstrādāti. 1969. gadā te atrasts dzintara veidojums – skulpturāls cilvēka galvas atveidojums – amulets, tagad tas atrodas Palangas dzintara muzejā.

Babītes ezers (2359 ha) krasi atšķiras no citiem Rīgas apkārtnes ezeriem ar savu

bagāto augu un dzīvnieku valsti. Ūdensputnu bagātības ziņā tas ieņem pirmo vietu Latvijā. Saglabājušās ziņas, ka pēc Rīgas nodibināšanas visu pilsētas zemju Z daļu Daugavas kreisajā krastā saukuši par Babīti. Vairākas teikas stāsta par ezera izcelšanos, tajās minēta gan vecene Baba, kas Dievam upurējusi tikai vecos un slimos lopus un Dievs uzsūtījis negaisu, kas viņu noslicinājis³, gan ganumeita Babīte, kas aicinājusi mākonī ar lietu, līdz pati kopā ar raibuļu noslikusi⁴. Minēts arī⁵, ka Babītes pils pusnaktī nogrimusi ezera dibenā. Šī piejūrās lagūnu tipa ezera (pastāv arī uzskats, ka ezers ir veca Lielupes gultne) dziļums neliels – lielākais 2 m, tā dibenā 4–5 m bieža dūņu kārtā, tas stipri aizaudzis meldriem un niedrēm. Dūņas satur diezgan daudz svina no mednieku skrotīm. Šis seklais ūdens piemērots daudzūzīvu sugu nārstam. Tas gandrīz pilnīgi apjots ar dambjiem. Starp ezeru un Babītes poldera (tā būve uzsākta 1939. gadā) kanālu izveidota mākslīgo salu virkne. Babītes ezers ir dabas liegums, tas iekļauts Starptautiskās putnu aizsardzības padomes Eiropas nozīmīgo putnu vietu sarakstā, tas ir caurceļotāju putnu atpūtas vieta.

“Babīte sauc” – tāds ir Ilgas Bērzas dzejoļa nosaukums⁶.

Varkaļciemā no šosejas pa labi – 1890. gadā celtie Veckrogī, tagad mājas katram galam savs nosaukums: Mežvidi un Priedes. Pie ceļa 19. gs. beigu rija. Tālāk Labieši (30. gadi, agrāk Bražas), kur tolaik dālijas audzēja Kārlis Ruks (1904–1990). Pa kreisi Ozoliņi – arhitekta Voldemāra Ozoliņa (1899–1991) dzimtās mājas. Pašreizējās ēkas celtas apmēram 1936.–1937. gadā pēc viņa projekta. V. Ozoliņš projektējis daudzas dzelzceļa stacijas un ūdenstorņus. Majoros dzimušais mākslinieks Ansis Cīrulis (1883–1942) no 11 gadu vecuma ganu gaitās no Jurgiem līdz Mārītiņiem bija Veckrogos un vēlāk Ozoliņos. Varkaļciemā dzimis jurists Aleksandrs Kazaks (1913–1985, Otavā, Kanādā), kam no dažādiem pienākumiem bijis arī šāds – Kvebekas provinces Latviešu organizāciju pārstāvības komitejas priekšsēdis Kanādas karaliskajā komitejā par valodām un kultūru. Starp Jaunklīvu mājām un Lielupi 1979. gadā atrasti krama rīki.

Turpat ceļš šķērso t. s. **Baņķa grāvi**. Tā rakšanu 1858. gadā apstiprināja pats ķeizars, jo cerēja, ka 5 m platais un 1,2 km garais kanāls ar laiku paplašināsies un Lielupe izveidos jaunu gultni, tā vairs neapdraudot krastu pie Dubultiem. Pavasara ūdeņu sanestās dūņas veido auglīgu palieni, t. s. Baņķa pļavu, ko gan līdz grāvja izrakšanai 1860. gadā sauca par Ozoliņa pļavu. Vietējie pļavas nosaukumu uzskata par atvasinātu no vārda *banka* (par zemes renti nāca nauda), bet, iespējams, ka tas cēlies no krievu vārda *банка* – sēklis. Te ir arī savs Poļu sēklis, kur senāk poļi esot vilkuši strūgas. Klajumā atrodas Ūdru un Rožkalnu mājas, otrā pusē Lielupei redzama Dubultu stacija. 1886. gadā šeit notika lielas jāšanas sacīkstes, uz kurām 4 tvaikoņi veda skatītājus no Dubultiem, iepretī Majoru stacijai Latvijas brīvvalsts laikā atradās šautuve.

Tālāk netālu no šosejas pie Ķīšiem pēc dažiem dokumentiem esot bijusi Salas Bartolomeja (Bērtuļa) baznīca. Te 1. pasaules kara laikā pāri Lielupei tika uzcelts peldošais tilts, kas būtu ļāvis mainīt notikumu gaitu, bet “kara kungu” neizdarības dēļ tas netika izmantots.

Iepretī pa kreisi no šosejas Krievi – kādreizējā mācītājmuiža. Blakus t. s. **Sīpolciems** (apkaimē tiešām galvenokārt audzēja sīpolus, tikai 30. gados, kad sāka izplatīties sīpolu slimības, pārgāja uz burkānu audzēšanu) un Sīpolkalns – neliels morēnu paugurs Babītes ezera krastā, 80. gados daļēji norakts; te 17. gs. beigās bijusi baznīca – kalna nogāzē atrastas viduslaiku celtniecības paliekas: ķieģeļu, kārniņu, krāsns podiņu drumslas. Tuvumā saglabājusies 19. gs. beigu dzīvojamā ēka. Arī te, Babītes ezera šaurākajā vietā, 1915. gadā kara vajadzībām uz pāļiem tika uzbūvēts ap 1,5 km garš koka tilts līdz Annas ragam, kur atradās Annasmuiža un baznīca.

50 m aiz Sauliešu autobusu pieturas starp šoseju un Lielupi 400 m no Karuļu mājām (rekonstruētas pēc arhit. I. Kalniņa projekta) atrodas **Lēģerkalns** – augsta dabiska kāpa, kur 1812. gadā atradās krievu armijas priekšpostenis. Tālāk pa kreisi no šosejas pie Rābantiem redzams kādreizējo vējdzirnavu korpuss (vecā ceļa malā); Sudmalās (1869) 1924. gadā dzimis koka tēlnieks Arvīds Blūmentāls.

Iepretī Spuņņuciemam pie šķūņa no šosejas jānogriežas pa labi, lai dotos līdz Salas **Jāņa baznīcai**.

Senā baznīca, domājams, atradusies Babītes ezera ZA galā, netālu no Babītes pilskalna. Ir arī ziņas par divām kādreizējām kapelām. Pašreizējās baznīcas tuvumā 1694. gadā uzcelta mūra baznīca pēc Ruperta Bindenšū projekta, tā skatāma Johana Kristofa Broces 1807. gada zīmējumā.⁷ Tās samērā īsais mūžs izskaidrojams ar to, ka mūra būve bija celta uz koka brusu pamatiem. Tagadējā baznīca pēc arhitekta Kārļa Felsko projekta celta 1869–1870. gadā. Jūliusa Dēringa 1871. gadā gleznotā altārglezna “Jēzus pie krusta”. Blakus dzeltenu ķieģeļu ēka – vecā pamatskola. Skola te bijusi 1880–1962. gadā, ilggadīgi skolmeistari bijuši Vismaņi, tēvs, pēc tam dēls. Beigās tā bija vienkomplekta pamatskola ar vienu skolotāju, pēdējā tās pastāvēšanas gadā bija tikai 7 skolēni.

Kad vācieši 1944. gadā atkāpās, pie skolas pāri Lielupei uzbūvēja koka tiltu, ko pēc tam uzspridzināja.

*Salas baznīca no apšīdas puses
(2001)*

Netālu **Salas kapi**, kas ierīkoti 1773. gadā, vairākkārt paplašināti. Kapu senākā daļa no ieejas pa labi. Te apglabāti: ērgelnieks Pēteris Sīpolnieks (1913–1984), bij. kopsaimniecības “Padomju Latvija” priekšsēdētājs Jānis Sologubovs (1926–1982) – ļaužu cienīts vīrs, kam uzstādīts tēlnieka Oļega Skaraiņa veidots kapa piemineklis. Vēl ir skaisti pieminekļi Eleonorai Kīsis (tēln. Ojārs Feldbergs) un Speru ģimenei. Maijas Valteres piemineklim Jāņa Karlova veidots cilnis. Kapos apglabāts arī arhitekts V. Ozoliņš, Lāčplēša Kara ordeņa kavalieris

Indriķis Bite (1894–1968), aktiera Eduarda Pāvula vecāki. Pagastā dzīvo ļoti senas dzimtas, arī Pāvuli baznīcas grāmatās minēti jau 17. gs. Tad pat minēti Romji, Klivji, Bražas, Pērnēs, Straupes u. c.

Aiz kapiem atrodas mehāniskās darbnīcas, kuru administrācija savulaik bija izvietojusies vagoniņos. Turpat kā tehnikas piemineklis uzstādīta 1958. gadā Hersonā (Ukrainā) ražota lokomobile. Tālāk, aiz a/s “Tēvzeme” ad-

Lokomobile (2001)

ministratīvās ēkas, pie Lielupes uz bijušā Baltā kroga pamatiem celtā pagasta valdes ēka. Baltajā krogā dzimis Jūrmalas pilsētas galva (1920–1924), grāmatas “Rīgas Jūrmalas, Slokas un Ķemeru pilsētas ar apkārtni” (1935) autors Pēteris Belte (1862–1945, Minhenē). Te filmētas dažas kinofilmas “Ilgais ceļš kāpās” epizodes. Šajā vietā vācu armijas daļa 1944. gada oktobrī cēlusies pāri Lielupei uz Valteriem. Viņi, cilvēku 80, ar

visu bruņojumu sakāpuši uz plostā, kas apgāzies, visi noslīkuši un tāpēc, kā stāsta⁸, viņu uzdevums – nodedzināt Jūrmalu – palicis neizpildīts.

Ap šo vietu atradās Friča Dravnieka 1932. gadā⁹ uzrādītā Lielupes dziļākā

Salas bijušās pamatskolas ēka (2001)

vieta – 25,5 m. 1999. un 2000. gadā to nolēma pārbaudīt Aigars Liepiņš un Juris Smaļinskis, kuri rūpīgi pārmērija Lielupi

Jūrmalas garākā posmā. Viņu atrastā dziļākā vieta bija 17,2 m. Nav brīnums, ka Lielupes gultne ir mainījusies.

Šķērsojam šoseju un gar bijušo ēdnīcu (1983, arhit. Zaiga Gaile), kuras arhitektūrā jūtamas zemnieku sētas tradīcijas, nokļūstam a/s “Tēvzeme” ciematā Spuņņuciemā, kura nosaukums cēlies no senas zvejnieku mājas Spuņģis. Zaiga Gaile, kas no 1980. gada strādāja par kopsaimniecības “Padomju Latvija” arhitekti, veikusi arī Līvānu dzīvojamo māju piesaisti, ir individuālo dzīvojamo māju projektu autore. Pateicoties viņai, ciemats ieguvīs savu, atmiņā paliekošu, izskatu. Pa kreisi atrodas Salas vidusskolas (arhit. Z. Gaile) jaunbūve, kuras pabeigšana pagaidām nav paredzama. Tiesa, 1996. gadā ar Kristīgās misijas finansiālu atbalstu abiem korpusiem tika uzlikts jumts. Pēc skolas lielas vajadzības vairs neesot, jo uz vietas darba tikpat kā neesot, un vecāki, braucot darbā uz Jūrmalu vai Rīgu, arī bērnus paķer līdzī.

Tepat blakus bārs “Salve”, kur var ne tikai paēst, bet arī pasūtīt uzreiz trīs litrus brendija “Minhauzens”, ko pasniedz oriģinālā gandrīz metru garā stikla šautenē. Ar visu pleca siksnu. Sestajā starptautiskajā specializētajā vīnu, degvīnu un liķieru izstādē Sankpēterburgā 1999. gadā šīs firmas “Berlat” ražojums ieguva zelta medaļu. Noteikta naudas summa no katras pārdošanās pudeles tiek ieskaitīta Latvijas dabai veltītajā kontā. Pudeles apskatīšana gan šeit naudu nemaksā.

Pie individuālo dzīvojamo māju apbūves rajona atrodas bijušais bērnu dārzs (1990), tag. **pamatskola**. Vēsture šai skolai snieždas gadsimtos – pirmā skola Salā ierīkota 1680. gadā. 1868. gadā par skolu pārveido Balto krogu, to pašu, kur vēlāk ierīkoja pagastnamu. Kopš 1900. gada skolas pārzinis ir vēlāk ar Triju Zvaigžņu ordeni apbalvotais Salas skolas pārzinis Eižens Vismānis (1879–?). Mūsu dienās te sadarbibā ar ASV Kalifornijas universitātes Civilzinību attīstības centru un Indiānas universitātes Civilzinību centru

Salas skolas jaunbūve (2001)

pirmoreiz Latvijā realizēts projekts "Pilsonis". Tradicionāli notiek vēstures nedēļas.

Ielas galā celiņš pāri diviem tiltiņiem ved uz estrādi.

R galā Spuņņuciems robežojas ar 1988. gadā aizbērto **Spuņņupi**, kam bija jāveicina ūdens apmaiņa Babītes ezerā un jānovērš Slokas papīrfabrikas piesārņoto ūdeņu nokļūšana ezerā. Tā tika izrakta 1815. gadā Babītes ezera savienošanai ar Lielupi, lai samazinātu postu palu laikā. 180 asu garo grāvi izraka kareivji, vēl tagad ezeram pieguļošo Spuņņupes daļu sauc par Grāvgalu. Nostāsti vēsta par kādreizējo krogu Spuņņupes R krastā, kurā salabojusi uz bijušā tilta salūzušo riteni krievu ķeizarienes Katrīnas Lielās karietei. Tad ķeizariene likusi izrakt grāvi platāku un "iztaisīt riktīgu tiltu"¹⁰. Cits nostāsts vēsta, ka pār vienu no Spuņņupes attekām reiz ticis uzbūvēts "Katrīnas dambītis". Tiešām, te bijusi gan plos-ta pārceltuve, gan 1913. gadā vāciešu uzbūvētais peldošais tilts, kuru 1944. gadā (atkal vācieši) saspridzināja, tad prā-mis, vēlāk pontonu tilts (atvests no Rīgas HES būvvietas Do-lē). Tikai – varbūt te, tāpat kā Pliņciemā, nostāstos minē-tās Katrīnas vietā bijusi ķeizariene Elizabete.

Par 1919. gada kaujām pie Spuņņupes Kārlis Eglītis un Alek-sandrs Kalniņš apbalvoti ar Lāčplēša Kara ordeņiem.

Tālāk esam **Salā**, vienā no lielākajām Latvijas salām (pēc Spuņņupes aizbēršanas tā kļuvusi vēl lielāka).

Pie Kompleksa autobusu pieturas Mežupenieki ar senu pirti (1871), tiesa, daļēji pārveidotu. Latvijas Vēstures muzejā gla-bājas šajās mājās atrasts akmens cirvis. Tālāk uz D no Dzegužu (20. gs. 30. gadi) mājas, kur atrasts cits akmens cirvis, kas attie-cas uz 1. gadu tūkstoti pirms Kristus. **Pērnciema** nosaukums radies no 1828. gadā celtajām Pērņu mājām, kas diemžēl node-gušas jau 1956. gadā. Tālāk šosejas malā bij. Salas muižas kalpu māja Ceļmalas, Brieži (1936), kur savulaik dzimis pulkvedis leit-nants Andrejs Liepiņš (1888–1961, Salas pag.), kas bijis Bru-ņošanās pārvaldes Apgādības daļas priekšnieks. Pašreizējo div-stāvēgo māju uzcēlis zvejnieks, kas piegādā zušus Rīgas un Jūr-malas restorāniem.

Vēl tālāk pie šosejas Lielupes malā atrodas bijusī **Salas muižas** vieta. Muiža pirmo reizi dokumentos minēta 1588. gadā ar nosaukumu Medus muiža (*Hönighof*), jo te esot bijis daudz bišu koku. Salas muižas nosaukums parādās vēlāk, jo muiža tiešām atradās uz Lielupes saliņas. No 1636. gada muižkunga uzraudzībā atradās zvejas uzraudzība šajā Babītes novada daļā. Salas muižas 18. gs. vidus apbūve skatāma J. K. Broces 1897. gada zīmējumā¹¹. Domājams, vēlāka muižas dzīvojamā ēka nodega 1965. gadā, saglabājusies veca dzīvojamā ēka, kurai pirms 1970. gada uzbūvēja vēl otro stāvu. Tieši pie autobusu pieturas “Muiža” ir bijusī kalpu māja, kādreiz arī tajā bijusi skola. Pagasta iedzīvotājiem gan pašiem īstas skaidrības nav, par muižas ēku sauc gan šo kalpu māju, gan pārbūvēto, gan to, no kuras vairs nekas nav palicis pāri.

Teika stāsta¹², ka muižas kungs daudzreiz vasaras laikā ar kamanām braukājis pa “Babišu ezeru” un Rīgā daždien braucis pār visiem augstākiem torņiem; tikai kučierim nav bijis brīv atpakaļ paskatīties. Cita teika vēsta par kāda garāmbraucoša burvja izdarībām pie muižas brūža.

Pie Briežiem no šosejas uz D atzarojās ceļš uz Straupciemū. Ceļa sākumā Kaziņas, domājams, 19. gs. ēka. **Straupciemā**, kas radies 17. gs. un ir attēlots J. K. Broces 1807. gada zīmējumā¹³, gani 1864. gadā atraduši dzintaru, te sākusies tā meklēšana, esot bijis arī “Katrīnas dzintarlauks”.

Tieši no Straupciema var nokļūt arī savdabīgajā Gātciemā, kas atrodas Lielupes krastā. Ceļš, kas abu ciemu starpā atzarojas pa kreisi, ved līdz 1,5 km garajai **Gātei**, kas savieno Lielupi ar Babītes ezeru. Tā pie ezera dalās sīkos kanālos, ko savulaik rakuši apkārtējo māju saimnieki, tā arī katram radies savs nosaukums, piemēram, Vidus Gāte, Lielā Gāte, Mātes Gāte, Tēva Gāte, Zirgu Gāte, Putrene, Pērkonceļš, Peļu ceļš, Piņķu kunga ceļš. Kanāli rakti arī seklā Babītes ezera dibenā gar krastiem no Gātes līdz Varkāļiem ūdens apmaiņas nodrošināšanai ezerā. Lielu palu laikā 1/3 no Lielupes ūdens caur Gāti novirzās uz Babītes ezeru.

Gar Gāti Babītes ezerā iestiepjas zemes mēle, – Garozis. Par to stāstīts A. Kāpostiņa rakstā “Pētera Garoziņa atreibība”¹⁴:

“Pretēji pārējās saleniešu zemes priežu bāgām, kas smilšu zemīti kaisa garajām sveļotajām skuļām un kaikuru čemuriem – Garozis bagāts melnu trūdu zemi, ezera dūņu sanestu pazemi un lieliem, apaļiem, gludi nograuztiem, sarkani vizošiem akmens zvīņiem. Lielākais no tiem – Lielais Dieviņa klaipts”. Tālāk stāstīts, ka te kādreiz Dieviņš lūdzis naktsmājas, kas tam mīļi dotas. Vakariņās bijusi tikai viena garoziņa, ko ciemiņam atdevuši. No rīta Dieviņš tencinājis un teicis: “Šī vieta ļaužu mutē būs uz mūžiem Garoziņš. Kas te dzīvos, tam nekā netrūks”. Taču raksts krietni garāks, vēstī par bajāru laikiem. Bet vai minētais akmens vēl atpazīstams?

Gātciemā gandrīz pie katras mājas no Lielupes puses pieņāk ne tik sen rakts kanāls – personīgā “osta”. Par ciema nosaukumu – Aina Lazdinska Straupciema Puriņos apgalvo, ka tas cēlies no angļu vārda *gate* – ceļš. Bet gribas iebilst – kāds sakars ceļam ar Gāti, kas ir sazaroti kanāli. Gātciemā ravējot bieži tiek atrastas 100 un vairāk gadu vecas monētas. Šņoru māju iemītniece Berta Jaunzeme nodzīvoja 102 gadus. Žagāros dzīvojis pulkvedis leitnants A. Liepiņš. Mazliet tālāk pēc arhit. Z. Gales projekta celtie Rudziši, aiz tiem bijusi prāmja vieta, tālāk Āriņbeltos saglabājusies veca krāsns.

600 m augšpus tilta Lielupes labajā krastā atrodas **Jāņrags** (Piešrags), tam iepretī krāces Pļaviņu svītas dolomītos. Šeit līdz 1692. gadam atradusies Jāņa kapela, viena no Salas baznīcas priekštecēm, kas iegāzusies upē, kuras dziļums gan tikai ap 2 m. Lielupe te grauzusies krastā, atsegdama senus kapus.

Nonākam pie **tilta** (1987–1993), kas ir garākais (420 m, bez viaduktiem kreisajā krastā) metāla tilts Latvijas ceļos. Upei šeit ass likums, tāpēc pat izteiktas prognozes, ka palos pēc bargas ziemas nelīdzēsot pat ledus spridzināšana un Pēterburgā projektētajam tiltam paredzama ... bojā eja. Toties Lielupe dolomīta sliekšņa dēļ te tik sekla, ka savulaik kuģu ceļš bija jāizspridzina.

Uz Z no tilta, Birzniekos, dzimis augļkopis, vairāku grāmatu autors Jēkabs Karulis (1915). Vēl tālāk, aiz Plečgaļiem (tur 1879. gada klēts), bijušās pārceltuves vieta.

Lielupes otrā krastā, aiz tilta, **Sloka**. Jau no tilta redzams Bāžciema vējdzirnavu korpuss, pēc 2. pasaules kara tām vēl bija

saglabājušies spārni, tālāk prom atrodas t. s. Hercoga Jēkaba kanāls, kas izrakts tikai daļēji, jo bijis iecerēts izveidot kanālu lai apietu dzirnavas, kas bija uz Slocones upes. Vēl tālāk Slokas apbūve – vienīgā vieta Jūrmalā, kur saglabājusies vecā, 19. gs. raksturīgā pilsētas apbūve, ko daļa garāmbraucēju var būt nav pamanijuši, kur nu vēl izstaigājuši.

Uz D no šosejas **Braņķu ciems** – vairāku māju grupa. Šis ciems, kādreiz saukts arī *Frankendorf* (tieši tā tas saukts J. K. Broces zīmējumā¹⁵), vienu laiku (1816–1819) kopā ar Pavasara muižu piederējis Kasparam Biezbārdim.

Nav saglabājušās Upeskrūtainu mājas, kur dzimis grafiķis un dzejnieks Alberts Kronenbergs (1887–1958). Viņa bērnības atmiņās “palikuši lēnie, mierīgie un darbīgie ļaudis savās noteiktās pelēki vienmuļās gaitās. Kā savādāki un spilgtāki notikumi iespiedušies atmiņā krievi, akmeņu lauztuves strādnieki, kas svētdienās kāvušies ar igauņiem, ka kažoki putējuši vārda pilnā nozīmē”¹⁶.

Likumciema Dirbās (tagad Vasariņi) jaunsaimnieks bija Lāčplēša Kara ordeņa kavalieris Jānis Balodis (1806–1931).

Nepilnus divus kilometrus tālāk, pie vecā, 1891. g. būvētā Kalnciema ceļa (tagadējais Kalnciema ceļš, pāri Krāču kalniem, būvēts padomju laikā) bijusī **Pavasara muiža**. 19. gs. sākumā te ieguva ģipšakmeni, kas atradās zem 1,5–3 m biezas segkārtas. Pēc augšējās kārtas noņemšanas ģipšakmeni spridzināja ar paštaisītu “melno pulveri”. Ģipšakmeni ieguva pat zem ūdens. Slokas ūdensdzirnavās to samala un tādā veidā sūtīja tālāk uz Krieviju. Pavasara muiža ir niknu kauju vieta 1915. gadā. Tās aprakstījis Aleksandrs Grīns¹⁷. Par kaujām Lāčplēša Kara ordeni saņēmuši Arvīds Bergs, Jānis Tālivaldis Rozentāls un viena no mūsu trim ar šo ordeni apbalvotajām sievietēm – Līna Čanka-Freidenfelde, kas šeit pēc ievainojuma atgriezās kaujas laukā un turpināja cīņu, līdz tika ievainota otrreiz. Pati muižas ēka celta pēc pirmā pasaules kara no vācu kara ceļu kokiem, alejas (saglabājusies daļēji) otrā galā nedaudz agrāk celtā bijusī kalpu māja. Starp abām celtnēm bij. muižas staļli, tagad ferma.

Pie piemiņas akmens melioratoriem diķis, kur 2. pasaules kara laikā, vāciešiem atkāpjoties, ielūzis smagais lielgabals “tūģeris”.

0,5 km gar Lielupi uz augšu, netālu no dambja Biezbārži, kur dzimis publicists un valodnieks Kaspars Biezbārdis (1806–1886). Aiz kādreizējā prāmja, Upmaļu māju kūts galā vieta, kur pēc 2. pasaules kara nošauti un apbedīti divi no tur dzīvojušajiem četriem meža brāļiem – nacionālajiem partizāniem. 2 km uz R no turienes, meža malā, Alstes, tur 1888. gadā dzimis un līdz pat savai nāvei 93 gadu vecumā dzīvojis ar Triju Zvaigžņu ordeni apbalvotais Slokas pamatskolas pārzinis Jānis Alste.

Vēres

- ¹ Broce J. K. Zīmējumi un apraksti. Rīga, 1996, 2. sēj., 393. lpp.
- ² LFK 2049, 858.
- ³ LFK 2000, 3215.
- ⁴ LFK 965, 24.
- ⁵ LFK 1079, 809.
- ⁶ Bērza I. Upeņvējš. Rīga, 1972.
- ⁷ Broce J. K. Zīmējumi un apraksti. Rīga, 1996, 2. sēj., 346. lpp.
- ⁸ LFK 2049, 859.
- ⁹ Dravnieks F. Lielupe. Rīga, 1932.
- ¹⁰ LFK 2049, 14.
- ¹¹ Broce J. K. Zīmējumi un apraksti. Rīga, 1996, 2. sēj., 341. lpp.
- ¹² Latviešu pasakas un teikas. Sakopojis P. Šmits. Rīga, 1936, 14. sēj., 125. lpp.
- ¹³ Broce J. K. Zīmējumi un apraksti. Rīga, 1996, 2. sēj., 339. lpp.
- ¹⁴ Žurnālā "Labietis", 1940, 3.
- ¹⁵ Broce J. K. Zīmējumi un apraksti. Rīga, 1996, 2. sēj., 387. lpp.
- ¹⁶ Žurnālā "Labietis", 1939, 5.
- ¹⁷ Grīns A. Dvēseļu putenis. Rīga, 1934, 1. daļa, 73.–106. lpp.

KĀJĀM PA VECO JELGAVAS CEĻU

Vecais Jelgavas ceļš piemērots interesantam pārgājienam jebkurā gada laikā, pat sniegotā ziemā. Pilsētniekam tas dod iespēju pabūt sāņus no pilsētas kņadas, relaksēties, vērojot lauku ainavu.

Senais ceļš no Rīgas uz Jelgavu 13. gs. gājis pa Babītes ezera DA krastu uz Klīvi, tad gar Lielupi uz Jelgavu, jo pēc kartēm

jau redzams, ka taisnais ceļš iet pāri purviem, tātad bijis izmantojams tikai ziemā. Ne velti, būvējot visjaunāko Jelgavas šoseju, Rīgai tuvākajā posmā tika norakts 6 m biezs kūdras slānis un izveidota grunts pamatne. Taisnā ceļa trase parādās tikai 17. gs. kartēs jau kā galvenais ceļš starp Rīgu un Jelgavu. 1632. gada 28. septembrī tika apstiprināti pasta pārvadāšanas noteikumi un grafiks maršrutos Rīga–Jelgava un Rīga–Mēmele (atcerēsimies, ka tā savulaik sauca Klaipēdu), šo dienu tagad atzīmējam kā Latvijas pasta dienu.

Vecā Jelgavas ceļa izveidošanos pēc senām kartēm mēģinājis izsekot arī Ivars Viks. Viņš secinājis, ka dokumentos Olaine un šis ceļš pirmoreiz pieminēti 1700. gada ziemā. Olainē dežurējusi zviedru patruļa. Tā pārbaudījusi lielāku ceļotāju grupu – it kā zemniekus, pēc citām ziņām, tirgotājus, kuri ragavās veda precī uz Rīgu. “Ceļa vīri” un “prece ragavās” izrādījušies maskējušies sakšu (vācu) karavīri, kuri negaidīti uzbruka patruļai. Tomēr zviedri paguva izšaut sarkanu raķeti, brīdinot Rīgas aizstāvjus. Ar šo epizodi sākās Ziemeļu karš, kurš Latvijas iedzīvotājiem nodarīja milzu postu. Šo sadursmi piemin gandrīz kā Olaines dibināšanas gadu. Tomēr, zviedru patruļa diez vai dežurēja mežā, neapdzīvotā vietā. Arī viņu šauto raķeti no Rīgas pamanīt nevarēja, tātad visā ceļā pastāvēja arī citas patruļas, arī jau apdzīvotās vietās. Visbeidzot, diez vai rūpīgi dežurēja uz otršķirīgiem ceļiem.

18. gs. beigās sastādītajā grāfa L. A. Mellina kartē “*Der Rigische Kreis*” D no Rīgas, starp Daugavas kreiso krastu un jūru, iezīmēts tikai viens ceļš, kas apzīmēts kā lielceļš – ar divām līnijām. Pārējie ceļi pa kreisi no Daugavas apzīmēti tikai ar vienu līniju, otra raustīta, t. i. kategoriju zemāk. 17. gs. vidū zviedru kartogrāfa Joana Jansonija sastādītajā kartē “*Livoniae accurata descriptio*” vietā, kura atbilst Olainei, apzīmēta vieta “*S. Olai*” un iezīmēts punkts – apdzīvota vieta ar vārdu “*Schudding*”.

Gan jau minētajā Mellina kartē, gan citās, kā arī vairāk detalizētajā Mellina kartē “*Liefland*” netālu uz D no “*Olai*” kādas upītes D krastā apzīmēta otra vieta “*Oley*”. Tālāk uz D apzīmētas “*Petterhof*”, “*Dalbing*”, “*Lelkenhof*”, vai arī “*Zelkenhof*” un vēl grūti izlasāma vieta pie lecavas ietekas Lielupē. Olai-

nē (Olai) apzīmēta pasta stacija. Olaine šai kartē zīmēta kā jau samērā liela apdzīvota vieta.

18. gs. visumā bija grūtas un ilgas atkopšanās periods no lielo karu un mēra radītā posta. Šai laikā diez vai notika jaunu objektu būtiska attīstība. Tāpēc, secina I. Viks, varam izteikt domu, ka gan Olaine, gan Dalbe u. c. šeit minētās vietas pastāvējušas jau vismaz Kurzemes hercogistes uzplaukuma laikā. Vairākkārt literatūrā sastopamais uzskats, ka no 1700. gada sadursmes apraksta izrietot, ka "Olainē bijis tikai ziemas ceļš", šķiet nepārdomāts.

Tagadējā trase tika pabeigta 1835. gadā, melnais segums līdz Jelgavai tika uzlikts 1927–1929. gadā. No Vecās Jelgavas šosejas vienu kociem apstādītu posmu labi redzam Gaismās pie Stūrīšiem (1930) pirms Baložu dzelzceļa stacijas. Bet Stūrīšu mājās pēdējā kara laikā ir pabijuši gan sarkanārmiešu, gan vācu komandpunkti, tuvumā vēl redzams vecais bunkurs.

* * *

Ceļojumu pa Veco Jelgavas ceļu varam sākt vai no Dalbes dzelzceļa stacijas, vai turpat blakus, uz Rīgas–Jelgavas šosejas pie moteļa (arhit. Gunārs Heimanis) nepabeigtās jaunbūves, kuru, garām braucot, grūti nepamanīt. Tepat Ceļasargu māja – viena no divām mazpārveidotām šosejas mājiņām starp Rīgu un Jelgavu, savulaik tādas bijušas vismaz četras vai piecas.

Tūlīt aiz stacijas sākas dārziņu komplekss, taču kāds varbūt vēl atceras, ka savulaik tieši te bija divas lielas un trīs mazas barakas. Gaitenis pa vidu un uz abām pusēm iedzīvotāju mītnes. Te dzīvoja krievi un iebraucēji no Latgales, kas strādāja vietējā kūdras purvā, 1,5 km no ceļa. Ar lāpstām izraktos kūdras kvadrātus lika grēdās un žāvēja. Ciematīnā pat cūkas staigājušas pa lielceļu, bet elektrības līdz 1965. gadam neesot bijis. To visu redzēja no "visas Padomju Savienības" pa dzelzceļu garām braucošie. Tālab 70.–80. gados Ānē visiem iedeva dzīvokļus, bet "šanhaļu" nodedzināja ugunsdzēsēju uzraudzībā. Tā sakot, sarīkoja civilās aizsardzības mācības.

Jau pa gabalu redzama **Dalbes luterāņu baznīca**. Draudzē šeit dibināta jau ap 1640. gadu. Pirmais ķesteris bijis Dalbiņu māju (tagad pāri ceļam Meždalbiņi) saimnieks, no tām arī baznīcas nosaukums. Domājams, ka Ziemeļu kara laikā 1709. gadā krievu cars Pēteris I vienu nakti pārgulējis Dalbes mācītāja mājā, tagadējās Valdavās (pašreizējā ēka celta ap 1918. g.), kas atrodas kilometrus trīs no baznīcas pāri šosejai. Pēc tam viņš “atsvabinājis to uz visiem laikiem no zaldātu iekortelēšanas”. Stāsta, ka pie mācītājmājas augošo liepu 2,5 m apkārtmērā stādījis Pēteris I. Te vietā citāts no Jāņa Lapsas “Zilās grāmatas”¹: “Pēteris I, protams, iegājis vēsturē. Kā savas tautas apgaismotājs un ... citu tautu nežēlīgs apspiedējs. Jo vēsturei labpaticies pajokot – kas vienai tautai nacionālais varonis, otrai – lāsts. Jebkādi mēģinājumi glorificēt viņa Baltijas politiku noved pie vēstures viltošanas, rupjiem meliem”.

1713. gadā Kurzemes hercogs Ferdinands šeit algojis mācītāju, lai “nabaga ļautiņiem nebūtu tālu pār purviem un ūdeņiem

Dalbes baznīca (2001)

jāmeklē dvēseļu gans”. Zināms, ka pirmā koka baznīca atjaunota kā koka ēka vismaz trīs reizes, tad 1869. gadā celta mūra baznīca pēc guberņas arhitekta Nikolaja Guseviča projekta. Sienas celtas no plēstiem laukakmeņiem, apdarei izmantojot sarkanos ķieģeļus. Dalbes baznīca ir viens no labākajiem neogotikas darbiem Zemgalē. Tā gan izpostīta 1. pasaules kara laikā, pēc kara atjaunota. Diemžēl 1944. gadā uzspridzināja tuvējo dzelzceļa tiltu pāri Misai, no sprādziena viņa baznīcai pārplīsa aizmugures siena, ēka zaudēja visus logus. Pēc vairākiem sīkiem remontiem tā kapitāli atjaunota 1973.–1975. gadā. Kā saka, tautas saimniecībā padomju varas gados šo ēku par noliktavu nevarēja izmantot, jo tā atrodas kapos.

Baznīcā koka altāris, kuru rotā altārglezna “Kristus svēti bērņus” (1926, Augusts Annuss). Nepatīkams pārsteigums gan bija, apskatot divus sakrālās mākslas atklātņu komplektus, vienu parastā izmēra, otru – dubultā. Redzēju, ka ar vienādu parakstu publicētas divas dažādas Dalbes baznīcas altārglezņas. Sižets gan ir ļoti līdzīgs, vienai fonā lauku mājas, otrai – baznīca. Mazais komplekts, ko izdevis Kristīgās mākslas centrs, ir ar pareizo attēlu. Glezna ir ar tumšu kolorītu, arī Kristus seja te drūmāka, nekā A. Annusam parasts. Glezna savulaik bija izgriezta, tagad atjaunota. Vēl viena glezna – “Svētais vakarēdiens” sakristejā, to gleznojis un dāvinājis pērminderis A. Freimanis.

Kāpēc gan vēsturnieka Jāņa Juškēviča raksts saucas “Reņģes aste uz Dalbes baznīcas altāra”²? Mums vēlreiz jāatgriežas pie krievu cara apmeklējuma, kad īsi pirms viņa un svītas ierašanās mācītājmuižu apmeklē laupītāji – kazaku jātņieki, aizvedot visus uzņemšanai sagatavotos pārtikas krājumus, aizdedzinot ēkas. Dalbiņu māju saimnieks Tonis apsolijs caram, ka pēc stundas pārtika būs, devies uz baznīcu un uz altāra pēdējos saules staros ieraudzījis zivs asti. Nu viņš atcerējies pats savus vārdus, ja Dieva dēls Jēzus ar pieciem klaipiem un trīs zivīm esot paēdinājis 5000 izbadējušos žīdu, tad viņš ar reņģes asti varētu paēdināt veselu Dalbes draudzi. Tonis, labi zinādams, ka šajos apstākļos visā draudzē nevar būt nevienas reņģes astes, to uztvēra kā Dieva solījumu.

Cars ar mācītāju sekojis vecajam saimniekam uz baznīcu. Altāra priekšā Tonis klupa un atplēsa kādu altāra kāpni, aiz tās parādījās slēptuve ar lieliem pārtikas krājumiem – kara laupījumu, domājams, no 1702. vai 1708. gada karadarbības.

Baznīcas ērģeles iegādātas 1819.–1820. gadā. Ozolkoka pieņemšanas plāksne I. pasaules karā un Latvijas Brīvības cīņās 14 kritušajiem uzstādīta 1932. gadā, tās autors koktēlnieks Augusts Andersons (1897–1961), kurš pats atdusas Dalbes kapos. Tā atjaunota (O. Brošs-Prošs no Ozolniekiem) un atkal uzstādīta 1994. gadā. Koktēlnieka dēls Ilmārs Andersons (1927–1995) tēvam veltījis grāmatu par latviešu strēlniekiem³, kas nebūt nav vienīgā viņa sarakstītā grāmata.

Par kapos atrodošos baznīcu zināms šāds nostāsts⁴: kāds tiesnesis nakts vidū gar kapiem braucis pa gaisu. Tumšajā naktī ar kučieri neko nevarējuši saskatīt, un rati aizķērušies aiz baznīcas torņa un viens ritenis nokritis, bet viņi braukuši tālāk. No rīta pie baznīcas ritenis atrasts guļam zemē. Cerams, ka šis gadījums nav kļuvis par iemeslu, kādēļ 1996. gadā nolūza baznīcas krusts, kas te bijis kopš 1869. gada. Atjaunotais tornis un krusts iesvētīts 1998. gadā. Par to pašu tiesnesi vēl citas teikas – pabraucot garām kapiem, viņš brīdinājis savu kučieri atpakaļ neskatīties, bet tas nenocieties un ieraudzījis garus kā baltus dūmus dzenamies pakaļ. Citureiz, kad tiesnesis braucis viens, viņš pamanījis garus, izlēcis no ratiem un līdz Dalbes krogam skrējis viens. Kāds zēns, kas bijis aizsūtīts savākt zirgu, stāstījis par lielu, melnu suni ar sarkanu purnu.

Ap baznīcu **Dalbes kapi**. Jau tuvojoties tiem, labi redzams skulpturāls piemineklis Raimondam Holtam (1990, tēln. A. Terpilovskis). Otrpus baznīcai saglabājies sens krusts ar akanta rotājumiem Eifrosinei Švarcai (1797–1828). Virs pagārā pieņemšanas teksta vācu valodā attēlots vārpu kūlis. Iepretī baznīcas sakristejai jūgendstilā veidota dzelzs sētiņa. Kapsētā apglabāts Lāčplēša Kara ordeņa kavalieris Hugo Brente (1897–1949), arhitekts E. Dambekalns, ilggadējais ZRA “*Biolar*” ģenerāldirektors Vladimirs Zamahs (1927–1997). Brāļu kapos apglabāti 1915. gada oktobra-decembra kaujās pie Olaines kritušie 40 vācu

un 19 krievu karavīri; 1938. gadā uzstādīts piemiņas akmens. Kā domā vietējie, te bijis vairāk apbedīto, jo lielas tranšejas raktas naktī un neviens nav laists klāt. Meža dienās 1931. gada 19. maijā kapos iestādītas 20 liepiņas, 4 lapegles, 350 eglītes, tagad lapegļu jau vairāk, zinātājs pamanis arī kalnu kļavu. Kapu vārtiņi pēc vecā parauga atjaunoti 1946.–1947. gadā.

Iepretī kapiem Meža Dalbiņi (ap 1928), taču agrākā māja (nodedzināta 1. pasaules kara laikā) ar smēdi bijusi stipri tālāk no ceļa, tur palicis tikai dižozols, kas esot stādīts par godu garām braukušajam caram Pēterim I.

Pirms meža pa kreisi redzamas Paužas. Šī vecsaimniecība celta 1906. gadā, tagad redzama apmesta gulbūve. Par šīm mājām jau teikā⁵ rakstīts, ka mājas nosauktas pēc to dibinātājiem: Pirāgi, Paužas un Kauguri. Turpat teikts, ka Paužu pirmie saimnieki atnākuši no Rīgas, divi brāļi, cītīgi strādnieki, viens no viņiem aizgājis uz Sloku un tur atvēris preču bodi. Paužas agrāk saukušās par Žagaru Paužām jeb Mežakalējiem.

Krustojumā griežamies pa mazāko ceļu pa kreisi (pa labi mežā bijusi padomju armijas raķešu bāze, kur, kā stāsta, bijušas arī atomgalviņas). Aiz meža, kas saucas Vāverliekņa, pa labi jānogriežas uz Daiļiem, kas, domājams, varētu būt pati vecākā māja Cenu pagastā (pagasts izveidots mākslīgi, no visa bijušā Ozolnieku un Teteles pagasta un daļas Pēternieku pagasta). Neņemot vērā “bleķa jumtu”, te daudz kas saglabājies kā agrāk. Lūk, ko saka kāds no mājas iedzīvotājiem: “Kad

*E. Švarcas pieminēklis
Dalbes kapos (2001)*

es gāju 4. klasē (1934. g.), tad māja bija tāda pati kā tagad.” Kompleksā ir arī kūtiņa un klēts.

Aiz Zvaigznēm (1936) pa labi bijušā kroga vieta, tieši pret lielu ceriņu krūmu. Krogam (neviens gan nezināja pateikt, kā tas saucies; Cenu krogs bijis pie pašreizējās šosejas) bijuši lieli pagrabi, un, kā stāsta vietējie, te esot tālākā vieta, ko sasniedzis Napoleons. No kroga akmeņiem likti pamati visām trim tuvākajām mājām: Zvaigznēm, Auzēniem un Laicēniem (1926). Interesanta ir Laicēnu māju nosaukuma rašanās. Jānis Ķikulis (dzimis 1883. gadā), kas cēla māju, jaunībā bija draugs ar rakstnieku Linardu Laicenu, tāpēc mājas nosaucis par Laicēniem, bēt savam dēlam (miris 2001. gadā) devis vārdu Linards.

Aiz Laicēniem no Vecā ceļa pa kreisi nogriežas ceļš uz Cenām aiz Misas tilta. Pie šī ceļa atrodas Brīvzemnieki (ap 1925), kas celti uz bijušās Magazīnas muižas klēts pamatiem. Par 1919. gada kaujām pie Magazīnas muižas Lāčplēša Kara ordeni saņēmuši pieci vīri. Iepretī Indrāni piedalījušies konkursā “Latviskākā lauku sēta”, tur arī Latvijā modernākais kartupeļu pagrabs. Tālāk pirms Misas tilta, 1. pasaules kara Dziru (*Wadsagen*) brāļu kapi. Tur apglabāti 16 vācu karavīri un 2 krievu karavīri, kas krituši dažādās kaujās. Pieminēklis uzstādīts 1938. gadā, bet pati kapsēta stipri postīta.

Ejam tālāk pa Veco ceļu. Kā Vija Gune teic savā dzejoli “Zemgales līdzenumā”⁶:

[..] Māju puduri, ozoli, birtzalas
Peld kā kuģi plašajā klaidā.
Visu mūžu man liekas –
Kāds mani šurp sauc,
Visu mūžu kāds mani te gaida.

Dziru brāļu kapi (2001)

Pa labi no ceļa Jenķeļi, par ienaidnieka “izsišanu” no šīm mājām 1919. gadā leitnants Arvīds Kalniņš apbalvots ar Lāčplēša Kara ordeni. Te 2. pasaules kara laikā bija vācu noņemta. Mājas laiku gaitā mainījušās, vēl 60. gados te bija maza būdiņa. Ceļa labajā pusē esošie Buļļi piedalījušies konkursā “Bērna vieta lauku sētā.” Laukaiņos savulaik bijis krogs.

Aiz Glūdām pārejām Misas pieteku Cenu, sauktu arī par Dančupi. Tās garums 15 km. No zāgētavas apm. 1 km attālumā Cenas muižas baronu kapu vieta. Ar lielu meklēšanu var atrast divas kapu plāksnes ar uzrakstiem, bet agrāk gan bijušas trīs. 1894. gadā Kalniņu Jēkabs raksta⁷, ka Cenas muižas grāfam bijis suns, kas no viņa neatgājis, kad grāfs miris, tas “no kapa negājis un turpat nobeidzies. Citur nekur ceneniekos lakstīgalas nepogo, kā tik vienīgi uz grāfa kapiem”.

Aiz ceļa, kas pa labi nogriežas uz Gauju un Melderu māju grupu, kas izveidojusies 20. gadu sākumā, sadalot Cenas muižas zemi 18 daļās, pretējā ceļa pusē – Brūveri, kur dzīvojis Valgundes muižas kalpu ģimenē dzimušais, visu laiku labākais Zemgales skrējējs Verners Krastiņš (1910–?, deportēts 1941. gadā un sodīts ar augstāko soda mēru). Viņa sporta gaitas sākušās 1929. gadā, bet jau 1933. gadā viņa vārds bijis valsts labāko skrējēju sarakstā, iemīļotākā distance – 800 metru.

Aiz Brūveriem pa kreisi celiņš uz Misas kājnieku tiltu, pa kreisi no tā – kādreizējās **Cenas pils** vieta. Pļavas vidū pie mazaļiem bērziņiem vēl tagad redzami atsevišķi ķieģeļi. Grāfam V. Račinskim pēc 1812. gada kara postījumiem tika celtas jaunas saimniecības ēkas un dzīvojamā māja. Nostāstā⁸ minēts, ka grāfs pēc kara griezies pie prūšu valdnieka ar sūdzību, un tas līcis muižu atkal uzcelt. Ja vecā māja (celta 1761. g.) bija koka un neliela, tad jaunās pils trīsstāvu būvprojoms ar seškolonnu portiku celts pēc tolaik Krievijā lietotajiem “Visaugstāk apstiprināto fasāžu krājumiem” un krievu arhitektūras principiem. Cenas pils nodegusi 1. pasaules kara laikā, tās attēlu varam redzēt Rundāles pils muzeja izdotajā katalogā⁹ publicētajā F. Krauzes litogrāfijā. Daudzo spoku dēļ pils esot iesaukta par “Nāves bedri”. Šad tad pilnmēness naktīs spokojusies pils ziemeļu spārnā

dzīvi iemūrētā sieviete Anniņa¹⁰, pēc citiem nostāstiem – arī vīrietis, pamatos esot ierakta arī zelta nauda. Bieži rādījies pelēkais vīriņš – cilvēks tumšzaļās mežsarga drebēs ar “ūti” galvā, pie kuras piestiprināta spalva. Parasti redzēts “telefonistabā”, uzrunāts tas palocījies un pazudis¹¹.

No pils otrā stāva loga redzētas “trīs upes”. Tā gan ir Misa, kas te pagriežas, un pagriezienā tai pievienojas neliela vecupe. Skatu no pils dārza pāri Misai grāfs esot nosaucis par Cenas muižas pērli. No tilta pa kreisi 200 m līdz Mīlestības saliņai, kur bijuši apglabāti muižas strādnieku bērni. Neatkarīgās Latvijas laikā tur it kā esot atradusies deju grīda. Lielceļa pretējā pusē iepretī pilij atradies spirta brūzis, bet krustojumā, stūrī uz Liepiņu māju pusi, vēl tagad redzams ceriņiem apaugušais t. s. Muzikantu kalniņš, uz tā spēlējuši muzikanti, blakus deju grīda. Tāpēc jāšaubās, vai Mīlestības saliņā, bērnu apbedījumu vietā, būtu notikušas balles. Laikam ļaužu atmiņā kaut kas “pārklājies”. Par Muzikantu kalniņa rašanos ir nostāsts¹², ka slimajam Cenas muižas baronam ārsts teicis, ka tā nevarot dzīvot – nekā nedarot. Ja neesot cita ko darīt, lai staigājot pa pļavu, vācot no kurmja rakumiem cepurē smiltis un berot vienā vietā. Tāpēc arī otrs nosaukums – Cepurīšu kalns.

Iepretī kājnieku tiltam Misas otrā krastā **Mušķu kapi**, te izlasīsiet uzrakstu virs vārtiem: Esi uzticīgs līdz nāvei, tad es tev došu to dzīvības kroni. Kapos apglabāts lauksaimniecības zinātņu kandidāts Austris Gruzis (1910–1990), viņš pētījis zemju nosusināšanu. Te meklējams arī bijušā Skuju skolas pārziņa Jāņa Medņa (miris ap 1985. g.) kaps. Par ozolu, kas aug pie kapu vārtiem, rakstniece Vilma Delle (1892–1980, Kuldīgā) stāsta, ka tādu varenu to redzējusi jau savā bērnībā. Bet nedaudz tālāk uz priekšu ir Mušķi, LLU mācību centrs, sporta zirgu treniņbāze. 2003. gada nogalē te nodota jauna manēža. Te savas bērnības vasaras pie vectēva vadījusi Vilma Delle. Publicēts viņas tēlojums “Treji mūži Mušķos”¹³. Arī stāsta “Negantais nieks”¹⁴ sižets ņemts no kāda sena notikuma Mušķos, kas stāstā gan saukti par Jaunzemjiem. Mušķi bija vecsaimniecība, kas dokumentos minēta jau 1811. gadā. No

Mušķiem uz tagadējās Rīgas šosejas pusi mežmalā redzams baltais krusts, kur apglabāti daži pēc kaujas ar krievu izlūkiem pie Ozolnieku Kaudzītēm 2. pasaules kara dienās mirušie ievainotie.

Uz DR no Mušķiem Silgrauži (1936), kas piederējuši Lāčplēša Kara ordeņa kavalierim Žanim Kļavam (1892–1942, nošauts Novosibirskā). Saimniecība krietni veca, vissenākā no ēkām ir bijusi kalpu māja, kas tagad kalpo par garāžu. Teika¹⁵ vēsta par spoku, kas bijis Silgraužu rijā, jo vienmēr pa nakti “kreima podi” un piena spaini bijuši piebērti pilni ar zemēm. Kad vīrieši gājuši vaktēt, atraduši lielu sirmu suni, kuru saimnieks nekā nevarējis nošaut. Pienu tur vairs nelikuši, un suns arī neesot rādījis. Cita teika¹⁶ vēsta par Silgraužu pirti (tā atjaunota iepriekšējā izskatā), kur vēlu vakarā puisis gājis pērties, bet to no visām pusēm sākuši pērt, saucot: “Ko tu nāc, dzīvs nedzīvo pirti!” Netālu ir ap 3 m augsts uzkalniņš – Silgraužu kapi, kur no kapu zīmēm neviena nav saglabājusies, no lielā krusta palikusi tikai granīta pamatne. Kādreiz tie saukti arī par Zviedru kapiem, bet, pēc vietējā novadpētnieka V. Stafeca domām, te apglabāti aukstajā ziemā mirušie (ne kritušie!) franču un sakšu karavīri.

Silgraužu māju laukos aug Hertas Ārgules ozols. 1964. gadā jātnieku sporta nodarbību laikā zirgs, sperdams otram zirgam, trāpīja Zootehnikas fakultātes 3. kursa studentei. Piemiņas plāksnes gan pie tā nav.

Iepretī Silgraužiem Misa ietek Iecavā. Satekā **Franču skanstis**, kuras 1812. gadā uzbēris franču-sakšu karaspēks, izrakts arī kanāls. 200 x 90 m lielo laukumu no vienas puses aizsargā upe, no otras aiz vaļņa grāvis un purvājs. Valnis abos galos sasniedz upi. Nostāsti vēsta par apraktiem ieročiem, zelta mucām un liелgabaliem, kas atkāpjoties ievelti Iecavas upē. Silgraužu māju saimnieks J. Kļava savulaik stāstījis, ka pirms I. pasaules kara krievu armijas virsnieki fortā veikuši izrakumus, meklējot kādā liелgabala stobrā sabērtu un apraktu naudu, par ko it kā minēts senos dokumentos. 200 m attālumā no Silgraužiem pie ceļa, kas ved uz Rīgas šoseju, aug daudzžuburu priede. Silgraužu meža sargs atvasēs esot atradis baltu zirgu, bet tikko tas

ar viņu sācis jāt, zirgs pacēlies gaisā un gribējis gāzties iekšā Iecavas upē, Silgrauzis tikko paspējis nolēkt krastā. Zirgs pār- peldējis upi un esot pārvērties par skaistu sievieti, kas teikusi: “A, vai nu pazini zirgu?”

Cenas muižas parka teritorijā 1927. gadā būvēta Liepiņu dzīvojamā māja, saimniecības ēkas, kā tas pie kārtīgiem cilvēkiem mēdz būt, celtas agrāk – 1924. gadā. Iemītņieki, kamēr uzcēla ēkas, kopā ar trim citām ģimenēm dzīvoja pilsdrupu pagrabā. No bijušās muižas apstādījumiem redzama lapegļu rinda, aug arī balzama papeles.

Par 1919. gada novembra kaujām pie Cenas muižas četri vīri saņēmuši Lāčplēša kara ordeni.

Tālāk ceļa malā kapi, saukti gan par **Cenas kapiem**, Baronu kapiem, gan Pansionāta kapiem. No ieejas pa kreisi to vecākā daļa, lielāka kopēja piemiņas zīme ir Ozolnieku pansionāta iemītņieku apbedījumu vietā. Starp pārējiem apbedījumiem izceļas pieminekļis ar tēlniecisku cilni (tipveida elements, lietots vairākos Latvijas pieminekļos) 1933. gadā mirušajam Valdim Kraslovskim, kuru māte pasūtījusi Jelgavā “pie dzelzceļa stacijas”. Uz ceļa pusi 1989. gadā pēc arhitektes Aijas Ziemeļnieces projekta labiekārtota kapa vieta 28 latviešu karavīriem, kas krita 1919. gadā Latvijas Brīvības cīņās un šeit pārāpbedīti 1937. gadā. Nostāsts¹⁷ vēsta, ka blakus birzītē mīlestības dēļ nošāvis muižkunga dēls, turpat apglabāts ar visu zelta zobenu. Kapa vieta gan esot izrakņāta.

V. Kraslovskis pieminekļa detaļa
Cenas kapos (2001)

Aiz Straumēniem un Upmaļiem nogriežamies no ceļa kreisajā pusē pa taciņu. Šī taciņa ir pašreizējais Vecā Jelgavas ceļa turpinājums, jo tilts pār Iecavu nopostīts 1. pasaules kara sākumā. Tieši pār šo tiltu Vanagu ģimene 1916. gadā Aleksandra Grīna “Dvēseļu puteni” vēl paspēja pārbraukt. Pēc tam te darbojies plosts, kas

cēlis pāri arī pajūgus, vēlāk bijušas laivas. Tagadējais trošu tilts kājniekiem (pārbūvēts 80. gados) uzcelts pie franču-sakšu skanstis – uzbēruma upes labajā krastā, pa ko ejam uz tiltu. Arī šeit “esot ievelta zelta naudas mucīņa”. Bet skanstis pie Iecavas upes ir vairākas: pie ietekas Lielupē, šīs, Silgraužu tuvumā, Garozā pie skolas un pie Iecavas ciema. Vislabāk ir saglabājušās Silgraužu un Garozas skanstis.

Aiz tilta saglabājies neskarts 150 m garš Vecā ceļa posms, pa kuru savulaik Krievijas kurjeri braukuši uz Parīzi. Vietā starp Līkumiem (20. gs. 30. gadi) un Kaugariem (iepretī Ģeņiem; tur palikuši tikai koki) rādoties spoki¹⁸. Pa labi varam nokļūt līdz 1,0 km attālajiem **Zommeru kapiem**. Baltais krusts tur apglabātajiem leģionāriem 1991. gada 11. novembrī nomainīts ar labradorīta pieminekli. Uzmanību piesaista arī plašie apbedījumi, datēti ar 1871. un 1908. gadu. Aiz kapiem Bulduru mājas, kuru apmetumā kādreiz bijis uzraksts “ANNO 1836”.

Vecais ceļš tālāk noved pie **Ozolnieku skolas**, kas celta 1926. gadā pēc arhitekta K. Bikšes projekta. Vidusskolas

Ozolnieku vidusskolas vecais korpuss (2001)

jaunais korpuss, kas celts pēc arhitekta G. Heimaņa projekta, atklāts 1987. gadā. Vai daudz redzētas skolas, kur, lai nokļūtu pie parādes durvīm, ir jāuzkāpj pa 21 pakāpienu? Skolotāja V. StafECKa vadībā aiz skolas bija izveidota plaša “zaļā klase” ar dažādiem mācību un uzskates līdzekļiem, ieskaitot senlatviešu pili. Pēc skolas jaunā korpusa uzcelšanas šī teritorija diemžēl nolaista. Tepat atradusies vecā, 1846. gadā dibinātā skola, par kuru pierakstīts nostāsts, ka bieži telpu augšā spēruši un zvieguši zirgi. Esot redzēts pie sveces sēžot melns kaķis. 2. pasaules kara laikā 1944. gadā Ozolnieku skolā bāzējās vācu armijas soda rota, 1945. gadā savukārt te bija ieslodzīti gūstekņi – latvieši un igauņi. Pa kreisi, ceļš nogriežas uz Ozolnieku pagasta centru (1949. gadā, kad likvidēja pagastus, tā teritorija bija 15 reizes lielāka, kā tagad, jo 1992. gadā, atjaunojot Ozolnieku pagastu, lielākā daļa bijušās pagasta teritorijas nonāca Cenu pagastā), no ceļa pa kreisi, pie autobusu pieturas “Pansionāts” priede ar vēja slotu.

Tālāk Ozolnieku teritorijā Vecais ceļš jau pārtapis Jelgavas ielā, tās malā arī jaunas dzīvojamās mājas. Jāatzīmē pēc arhitektes R. Milzarājas projekta celtā ēka Jelgavas ielā 22 keramiķim Aleksandram Djačenkō. Savdabīga ir dzīvojamā māja Jelgavas ielā 14, kur uzmanību pievērš no laukakmeņiem mūrēta sienas daļa un pat siena no malkas krāvuma.

Apbūve beidzas krustojumā ar Klijēnu ceļu, kas būtībā ir ielas nosaukums (Jelgavai vispār ir daudzas ielas ar šāda veida nosaukumiem), šī iela vienlaikus ir arī Jelgavas pilsētas robeža. Tāpēc mazliet neparasti, ka pilsēta sākas ar 1,4 km garu meža posmu.

Sākoties Jelgavas vecajai apbūvei, pirmā uzmanību piesaista māja Vecajā ceļā 34 – ar jumta stāva izbūvi un verandu, kas pēdējos desmit gados gan modernizēta. Tālāk Vecais ceļš iet pāri Loka maģistrālei, gar 6. vidusskolu (1978), kurai vienīgajai no Jelgavas skolām ir savs peldbaseins, un caur jaunās apbūves kvartālu, kur nelielā posmā Vecais ceļš pat zaudē savu trasi. Šķērsojošās Strazdu ielas 5. namā dzīvojis Latvijas armijas 7. Siguldas kājnieku pulka vīrsleitnants Osvalds Ņezberis (1907–1993),

dzejnieces Elzas Ņezberes (1911, kopš 1950. g. dzīvo ASV) bijušais vīrs. Viņus izšķīra Noriņska, kaut 1992. gadā vēl iznāca satikties.

Vecajā ceļā 14 Astrīda Čamane veido daiļdārzu, te aug ap 80 rožu stādu un pie vārtiem zirnekļveida egle.

Māju Vecajā ceļā 25 uzcēlis 3. Jelgavas kājnieku pulka komandieris (1919–1934), Lāčplēša Kara ordeņa kavalieris pulkvedis Jēkabs Dombrovskis (1880–1949, Eslingenē), kuram šī saimniecība, bijušā Ozolnieku pagasta Ilgas, 1928. gadā piešķirta par piedalīšanos Latvijas Brīvības cīņās, sākot ar Līvānu atbrīvošanu no lieliniekiem. Nākamā, garā ēka, mazliet nost no ielas ir bijušās Zorgenfreijas muižas zirgu stallis, tūlīt pēc kara tajā iekārtota veterinārā slimnīca. Muižā bija arī otra līdzīga ēka uz ziemeļiem no šīs, tagad tā nojaukta. Barons no Valdekas artēziskās akas uz šejieni bija ievilcis ūdensvadu.

Vecajā ceļā 23 vēl pirms gadsimtu mijas bija sena celtnē – šīs muižas kalpu māja ar pusnošļauptu jumtu un slēģiem. Vārbūt nojaukta tāpēc, lai neatgādinātu traģisko notikumu 60. gadu sākumā, kad viens tās iemītnieks apšāva visu savu ģimeni (tikai sievasmāte paglābusies zem krāsns) un nošāvis pats? Aiz Bērzu ceļa, kas ved uz Bērzu kapiem (1,0 km), 2001. gadā Rīgas ielā 11 uzcelts sporta komplekss “Zemgale” (arhit. A. Račinskis), kur bez ledus halles ir arī boulinga, treniņu zāle, viesnīca, kafejnīca. Tālāk nonākam gājiena noslēguma punktā – Svētbirzī. No šīs puses nākot, pirmais jāapskata baltais krusts (uzstādīts 1989. g.) divpadsmit Jelgavas apsardzības bataljona kritušo leģionāru apbedījuma vietā. Pati Svētbirzs stādīta 1936. gada Meža dienās, 1944. gadā daļēji izcirsta, jo traucēja ... karot. Toreiz tā nosaukta par Vienības, tagad – par Sirdsapziņas svētbirzi. Pie Valsts prezidenta Kārļa Ulmaņa stādītā ozola – Vadoņa ozola – 1989. gadā novietots piemiņas akmens represētajiem. Tā nav nejaušība, jo te sākās Jelgavas iedzīvotāju izvešanas.

Senā pieminēkļa postaments (2001)

Pie Vecā ceļa un Kalnciema ceļa krustojuma sena piemi- nekļa pamatne. Pēdējā laikā sakārtota ķieģeļu mūrējuma pa- matdaļa, uz postamenta uzstādīta piemiņas plāksne “Svētbir- ze”. Teksts uz sen jau nopostītā pieminekļa bijis vācu valodā, tulkojumā tas skanētu tā: “Pāvilam Petrovičam, Viskrievijas patvaldniekam, lielam labvēlim, no Drīzenu dzimtas, 1797”. Kas bija Drīzens? 1795. gadā Kurzemi pievienoja Krievijas impērijai un tad par Kurzemes gubernatoru kļuva Drīzens. Bet kas noticis pirms gada? Lūk, ko uzzinām no laikraksta “Brīvā Zeme”¹⁹: 1796. gadā Krievijas cars viesojies Jelgavā un pave- dis gubernatora meitu. Tā tad piemineklis celts kā pateicība par ...pavešanu un kā tāds laikam būs bijis vienīgais pasaulē. Jāpie- bilst, ka pēc šīs vizītes Drīzena skaistā meita aicināta uz Pēter- burgu par galma dāmu un gubernatoram uzdāvināta netālā Ozolmuiža. Varētu būt, ka tas viss ir patiesība, jo šādas ziņas jau 18. gs. vislabprātāk noklusēja. Lūk, ko man atrakstīja Ve- rēna Ješinska no Valgundes pagasta. Drīzens bijis diezgan na- badzīgs un lūdzis caram Pāvilam kādu muižu ar zemi. Cars bijis pretimnākošs un, būdams Jelgavā, aizvedis baronu Liel- upes malā un norādījis uz plašiem zemes gabaliem, ko dāvājis baronam. Drīzens muižas nosaucis “*Paulsgnade*” (Pāvila žē- lastība) un “*Sorgenfrei*” (brīvs no rūpēm). Vietā, kur abi toreiz stāvējuši, barons uzcēlis obelisku ar pateicības vārdiem, ap kuru savulaik bijis dzelteno akāciju dzīvžogs. Cits nostāsts²⁰ saista pie- minekli ar baronu Reķi un Ozolmuižas baronu. Nav brīnums, ka vācu tekstu daudzi nesaprata, un tāpēc radās jauni nostāsti. Lūk, kas savulaik skolā stāstīts 1924. gadā dzimušajam Arvidam Ci- mermanim no Cenu pagasta: Reķis (barons Reke, Valdekas pils īpašnieks) pirms nāves devis krustdēlam tik lielu zemes gabalu, cik viņš varēs noskriet. Tas skrējis, nabadziņš, riņķi no Ozolmuižas, gar Bēzrmuižu, tad pa Veco ceļu atpakaļ un pakritis, vairāk nav varējis paskriet. Tad viņš noņēmis cepuri un metis to uz priekšu, lai vairāk būtu tās zemes. Tajā vietā, kur nokritusi cepure, uzcelts šis piemineklis²¹. Grāmatā “Mednieku stāsti un anekdotes”²² minē- ta teika, ka Pēteris Lielais te lielajos mežos apmaldījies un viņu no meža izvedis kāds malumednieks. Ķeizars teicis, ka pats gribot

atpūsties, bet vīrs pa to laiku no saules lēkta līdz rietam lai jājot pa mežiem un laukiem. Viss tas, kas pa šo laiku būšot apjāts, tam piederēšot. Tā cēlusies Ozolmuiža. Bet divi vīri vēl Latvijas brīvvalsts laikā stāstījuši, ka tajā vietā divi grāfi gājuši uz divkauju un abi krituši, tas noticis pirms 130 gadiem.

Otrā pusē Vecajam ceļam kādreiz atradās Pļaujas svētku laukums, kas izveidots 1937. gada Pļaujas svētkiem. Te bijusi plaša estrāde, Nameja pils makets, skatu tornis. Protams, no tā vairs nekas nav saglabājies. Labāk veicies Izstādes laukumam pie Garozas ielas, tur saglabājies t. s. Lauktechnikas klubs. Šajos svētkos K. Ulmanis Jelgavas pili nosauca par Viestura piemiņas pili. Pārejot Kalnciema ceļam, iznākam pie Lielupes, lai palūkotos uz Jelgavas pili mazāk redzētā rakursā.

Vēres

- ¹ Lapsa J. Zilā grāmata. Rīga, 1988.
- ² Žurnālā "Atpūta", 1934, 480.
- ³ Andersons I. Gaitu sākums. Rīga, 1991.
- ⁴ Latviešu pasakas un teikas. Sakopojis P. Šmits. Rīga, 1937, 15. sēj., 179. lpp.
- ⁵ Turpat – 378. lpp.
- ⁶ Gune V. Velves. Rīga, 1990.
- ⁷ Jelgavas Latviešu biedrība. Rakstniecības nodaļa. Rakstu krājums. Jelgava, 1894, 4.
- ⁸ Latviešu pasakas un teikas. Sakopojis P. Šmits. Rīga, 1937, 15. sēj., 406. lpp.
- ⁹ Elejas pils. Katalogs. 1992. 168. lpp.
- ¹⁰ LFK 32, 923.
- ¹¹ LFK 32, 924.
- ¹² LFK 2049, 815.
- ¹³ Žurnālā "Karogs", 1975, 1.
- ¹⁴ Delle V. Negantais nieks. Rīga, 1936.
- ¹⁵ LFK 884, 4209.
- ¹⁶ LFK 32, 1773.
- ¹⁷ LFK 2049, 813.
- ¹⁸ LFK 32, 803.
- ¹⁹ Laikraksta "Brīvā Zeme" ilustrētais pielikums. 1934, 8. marts.
- ²⁰ LFK 2049, 834.
- ²¹ LFK 2049, 26.
- ²² Mednieku stāsti un anekdotes. Rīga, 2000.

GAR LIELUPI TETELĒ

Ja vēlaties pastaigāt gar Lielupes krastiem Jelgavas tuvumā, tad var iet uz Teteli. Satiksme laba – var braukt ar pilsētas autobusu, upe labi pārskatāma, saglabājušies visdažādāko laiku vēstures liecinieki, skaista daba – ne velti Tetelē 1932. gada jūlijā bijusi pirmā baptistu jaunatnes nometne.

Vietā, kur 1996. gadā atklātais Jelgavas apvedceļš pa 143 m garo viaduktu šķērsos Iecavas (Garozas) šoseju, aiz Krustpils dzelzceļa līnijas redzami Dumbrāji (tagad gan tos vairāk sauc par Cīruļciemu, jo citi Dumbrāji ir arī otrā Jelgavas pusē, pie Ozolpils), kur 1992. gadā sāka darboties ASV iepirkta pirmā toksisko rūpniecisko atkritumu sadedzināšanas krāsns Latvijā. Krāsns te nokļuva jau krietni nolietota, un tās nekaitīgums apkārtējai dabai ir stipri problemātisks. Pie Rožkalniem šoseju šķērsos liepu un ošu aleja, kas ved uz kādreizējo **Ānes muižu**. Tā atduras pret Lielupēm, mājām, kas divdesmito gadu sākumā uzceltas bijušās Ānes muižas vietā. Tālāk uz upes pusi un pa labi parks ar vairākām stādījumu joslām, diķiem. Ne tik sen te augusi arī Anglijas goba, pelēkais un Mandžūrijas riekstkoki, Krimas liepa, vēl citi eksoti. Nez kā šobrīd? Baltā māja, kurai jāiet garām, kādreiz bija strādnieku māja, pirms pašām Lielupēm pa labi Liepu ielā 3 – bijušais muižas stallis, celts no ķieģeļiem, šifera jumtu.

Ķieģeļi te ir vietējais būvmateriāls, jo Jelgavas apkārtnē atrodams piemērots kvartāra māls, kas nogulsņējies ledāja kušanas ūdeņu sprostezeros. Māli ir slāņaini – konstatētas 44 māla sloksnes ar smilšainu starpkārtu, turklāt vairāk uz D novietotajos karjeros ir par 5 sloksnēm vairāk nekā Z daļā (Ozolniekos). No tā var spriest, ka ledāja atkāpšanās ātrums ir bijis ap 1 km gadā.

Lielupe ir piemērots ūdensceļš gatavās produkcijas transportēšanai uz Rīgu, un, lūk, – 20. gs. divdesmitajos gados Jelgavas apriņķī darbojās 39 ķieģelnīcas ar 3219 strādniekiem. Tāda ķieģeļfabrika darbojās arī Ānē. Blakus Lielupēm bijušās ķieģeļnīcas pārvaldes ēka. Ķieģeļu ražošana neapstājās arī “attīstītā

sociālisma” laikā, būvkeramikas rūpnīcai “Spartaks” bija pakļauts “Sarkanais māls”, kura ražotnei un tās neizbēgamajam papildinājumam – daudzstāvu dzīvojamām ēkām jāiet garām. Ejot galva visu laiku griežas uz upes pusi, taču ne visur, jo daudzviet ražotnes aizņem arī krastu.

Krustojumā jāpagriežas pa labi līdz **Jēgeriem**, bij. ķieģeļu fabrikas īpašnieka Frišmaņa medību pilij. Te arī laiki mainījušies: 1951./52. mācību gadā pili sāka darboties Teteles I. septiņgadīgā skola. Pēc jaunās skolas uzcelšanas te skolas internāts, pēc tam Starpkolhozu celtniecības organizācijas atpūtas bāze un šobrīd nevienam nevajadzīgas drupas. No piebraucamās puses šo ēku tikpat kā pilnīgi aizsedz cita, pilnīgi laikmetīga arhitektūra.

Tālāk dodamies līdz diķiem, kas izveidojušies izlietoto karjeru vietā, tos piepildot ar ūdeni, un vairāk vai mazāk sakopjot ainavu. Aiz diķa ejam pa Bērzu ielu un Progresas ielu, kas nosaukta nākošā ķieģeļceplā vārdā. Šeit tā sauktā “Staļina laika” apbūve. Tagad vairs tā necēl, nav modē tik augsti griesti. Iepretī mājai Progresas ielā 4 priedē vērojama izteiksmīga vējslota.

Iepretī fabrikai griežamies pa kreisi. Un, lai laikmetu sajaukums būtu vēl lielāks, Skolas ielā pavisam jauna māja pēc individuālā projekta. Te nu gribas teikt tāpat kā Imants Ziedonis¹ raksturojot Madlienu: te “pagaidām izskatās kā tāds labi neizmaišīts vēstures maisījums”. Bet ielas galā **Teteles pamatskolas ēka** (1962). Agrāk tā bija pazīstama ar nosaukumu “Sprīdišu skola”. Tai pašai sava stārķu ligzda, skolas priekšā piemiņas akmeņi tās jubilejām. Par skolas un pagasta vēsturi savāktie materiāli skatāmi 1998. gada novembrī atklātajā muzejā “Laiki un likteņi”, ko vada Sarmīte Majevska. Taču muzeja pirmsākumi meklējami jau 1977. gadā, tikai tad galvenā vērība tika pievērsta 2. pasaules kara atainošanai.

Skolas ēka novietojusies bijušās **Tetelmindes muižas** (kādreiz lietots arī nosaukums *Titelminde*) teritorijā. Muižas kungu māju, kas bija celta 18. gs. no koka ar pamatīgu mansarda jumtu un 19. gs. beigās papildināta ar neorenesanses formās celtu trīsstāvu torni, nodedzināja bermontieši 1919. gadā. Pašā

Lielupes krasta kraujas malā – medību tornis, ko 1840. (1845?) gadā barons Bērs cēlis par godu tronmantinieka, vēlākā Krievijas cara Aleksandra III vizītei. Kad šī prominence te vairāk-kārt ieradusies uz medībām, tad virs torņa pacelts karogs. Ja agrāk tas vairāk atgādināja mākslīgās pilsdrupas (jā, arī tādas Latvijā ir četrās vietās), tad deviņdesmito gadu sākumā tornis atjaunots, bet ar jauno jumtu tas zaudējis tik patīkamo senatnes patīnu. Aiz bijušās muižas klēts kādreizējā internāta ēkā (1984) tagad pieaugušo izglītības centrs, tālāk, pie Lakstīgalām, vēl pavisam nesenu bijusi kalpu māja ar pildrežģi. 300 m garumā gar upi stiepjas parks.

Tālāk, Spīdolās – 3, savulaik atradusies plaša ekspozīcija par kokmateriālu pludināšanu. Baļķi pa Lielupi tika pludināti jau sen, taču četrdesmito gadu beigās Tetelē izveidoja pludināšanas reidu. Šeit no augšas pludinātos vaļējos kokmateriālus pie t. s. “elastīgās ragatas” savāca un padeva uz šķirošanas koridoriem. No plenēšanas reidiem plostus un kūļus ar velkoņiem vilka uz Rīgu. 1972. gadā Latvijas pludināšanas kantoris beidza pastāvēt. Arī ekspozīcijas te vairs nav.

Tornis Tetelē (2001)

*B. Freidenfelda cilnis
Teteles kapos (2001)*

Teteles kapi (2001)

Pa Parka ielu, kas sākas skolas priekšā, iznākam pie **Teteles kapiem**. Te apglabāti Lāčplēša Kara ordeņa kavalieri Jānis Kupens (1898–1944) un Jēkabs Roze (1900–1946). J. Kupens bijis lauksaimnieks Apiņos, J. Roze – Rozēs. Abas šīs saimniecības atrodas netālu uz Garozas pusi. Kapu Z daļā 1. pasaules karā kritušo vācu karavīru brāļu kapi ar 27 apbedījumiem, kur apglabāti arī 3 krievu karavīri. Kapu augšdaļā, tuvāk kapličai, atdusas baronese. Vēl var pievērst uzmanību portretam-cilnim Bernharda Freidenfelda pieminēklī, pamatīgajai Kristapa Kliedera kapu metāla sētiņai un pat atrast eņģeļa attēlu uz kādas kapu plāksnītes. Ar Tetelmindi ir tāpat kā Kaučmindi (Kauces upes ieteka – vācu val.). Tātad būtu jābūt arī Teteles upītei. Jo vairāk tāpēc, ka savulaik Emburgā pierakstīta teika, ka mācītājs Kundrāts reiz braucis uz Jelgavu un, kā piebraucis pie Tetelmindes tilta, dzird, ka bērns bļauj. Licis kučierim apturēt, izkāpis un vietu nokristījis, arī bērnam ielicis vārdu. Tad tas apklusis. Tur esot bijis nogalināts nekristīts bērns². Un, kādu citu reizi, dzirdēts bērns bļaujām “apakš tilta”, tad ratos nosēdies “balts, tāds kā vīrs”. Pie kapiem tas nolēcis un iegājis kapos³. Diemžēl neviens no mūsu aptaujātajiem vecākās paaudzes tetelniem šādu upi starp kapiem un Velna grāvi (jau pie Garozas) nezināja. Topogrāfiskās kartes uzrāda tikai lielāku skaitu grāvju. Tad kurš no tiem īstais? Jo apkārtnē tik tiešām parasts upes iztaisnot, pat lielā Iecava starp Garozu un Ozolniekiem tā pārveidota, ka abās pusēs palicis liels skaits vecupju likumu. Kaut gan – aiz Būrniekiem tāds kā līcītis ar ieteku.

Vēres

¹ Ziedonis I. Tik un tā. Rīga, 1985.

² LFK 32, 2710.

³ LFK 32, 2711.

PAR SKURSTENIEM UN SKURSTENMUIŽU

Kam domāts skurstenis un kāds tas parasti izskatās, laikam taču zin arī katrs centrālāpkures apstākļos dzīvojošais. Bet bija arī laiks, kad celtnēm nebija visvienkāršāko dūmeņu – lai atceramies kaut vai zvejniekciemū kādreizējās dūmistabas, kur dūmi no krāsns nonāca istabaugšā, bet no turienes pa speciālām atverēm – brodiņiem – laukā. Vēl 19. gs. bija izplatīti apvalkdūmeņi (manteļskursteņi), kuru plašajā pamatnē ietilpa vesela virtuve. Tajos žāvēja gaļu, kūpināja desas. Rīdziniekiem, kuri vēl tādus nav redzējuši, nav pat jābrauc uz Latvijas Etnogrāfisko brīvdabas muzeju, pietiek iegriezties “Trīs brāļos” (15.–18. gs.), Mazajā Pils

Lustes pils (2001)

ielā 17, 19, 21, kur saglabājušies pat vairāki apvalkdūmeņi. Laukos šad tad redzamas ēkas, kur viens skurstenis paliels (apvalkdūmeņa gals), pārējie mazāki – tie parastie.

Ja ēka liela, skursteņu daudz. Par Jelgavas pili stāsta, ka cik gadā dienu, tik šai ēkai logu, cik gadā nedēļu – tik skursteņu. Taču daudzie dūmeņi ne visai rotā ēkas izskatu, varbūt tieši tāpēc Lustes muižas, kas bija celta kā medību pils, dzīvojamai ēkai (18. gs. septiņdesmitie gadi) Dobeles rajonā skurstenis bija tikai viens. Visi dūmvadi pieslēdzās centrālajam skurstenim bēniņos. Tomēr tas nav nekas unikāls. Piebalgas novadā lielajās

Ūdenstornis Strenčos (2001)

Skursteņmuiža (2003)

dzīvojamās ēkās centās iztikt ar vienu, mājas centrā novietotu skursteni, bet būves klona grīdā izveidoja garu un sarežģītu dūmvadu sistēmu no vairākām apkures vietām. Ar to varēja arī papildus apsildīt telpu. Zosēnu pagasta Gaujmaļos, piemēram, dūmvads negāja vis pa taisnāko ceļu, bet zem grīdas meta likumu.

Pavērosim skursteņus! Interesants ir Cēsu alusdarītavas dūmenis. Pavisam savdabīgs ir Strenču psihiatriskās slimnīcas teritorijā 20. gs. sākumā celtais skurstenis. Divas tā trešdaļas no garuma atgādina parastu, no sarkaniem ķieģeļiem mūrētu ūdens-torni, kura tvertnes daļa izpildīta pildrežģa tehnikā, kamēr augšējā daļa ir pavisam parasts skurstenis.

Ir jau ēkas, sauktas šīs celtnes sastāvdaļas vārdā. Gāršenes pagastā ir Skursteņa krogs, celts 1865. gadā. Kā stāsta vietējie, nosaukums cēlies no tuvējām mājām.

* * *

Jelgavas rajona Sesavas pagastā atrodas **Skursteņmuiža**. Kā stāsta vietējie¹, nosaukums cēlies no tā, ka te bieži sastopami apvalkdūmeņi (manteļskursteņi) – gan bijušajā muižā, gan apkārtnē: mācītājmuižā, Ozolkrogā, Rozentālos u. c. Tiesa, tagad tie parasti pārbūvēti par pagrabiem vai ko citu. Šai apdzīvotajai vietai agrāk izmantots arī vāciskais nosaukums – Šorštate (*Schorstädt*). Trīs gadsimtus muiža atradies Heinriha Klopmaņa (kas novadu saņēmis kā dāvanu par piedalīšanos karā pret

*Parka Kalna diķis Skursteņmuižā
(2003)*

Skursteņmuižas skursteņi (2003)

Krievijas caru Ivanu III) dzimtas valdījumā. 19. gs. sešdesmitajos gados to nopirka Pēterburgas notārs Hermanis Ernsts Konradijs (1819–1888) un sāka te iekārtoties. Kādreizējo kungu māju nodedzināja 1915. gadā, tagad tās vietā redzams tikai pagrabs. Konradiju dzimta muižā saimniekoja ar panākumiem, ap 1938. gadu visas vajadzīgās ēkas bija uzceltas un arī parādu vairs nebija. Dzīvojot gan nācās bijušajā **pārvaldnieka mājā**, kas ar pildrežģi jumta stāvā saglabājusies vēl tagad. Un, kā jau Skursteņmuižā, tajā ir bijuši divi apvalkdūmeņi. Skursteņmuižā muižas pārvaldnieka ģimenē ir dzimis ar Triju Zvaigžņu ordeni apbalvotais pulkvedis leitnants Alberts Rumba (1892–1962), Latvijas Fiziskās kultūras un sporta komitejas ģenerālsekretārs. Turklāt Alberts Rumba bijis rekordists ātrslidošanā un Latvijas pirmais olimpietis, divkārt piedalījies Olimpiskajās spēlēs, izsūtīts uz Amūras apgabalu, bet apglabāts Ziepniekkalna kapos Rīgā.

Muižas apbūves kompleksā (19. gs. 1. puse) blakus pārvaldnieka mājai apskatāms t. s. baltais ērbēģis, aiz tā klēts-kalte, vēl tālāk – no sarkanajiem ķieģeļiem celtā kalpu dzīvojamā ēka. Diemžēl būves tiek demolētas. No staļļa saglabājusies tikai puse, nav arī vairāku šķūņu. Laidara drupu stūrī atrodams akmens ar rūpīgi iekaltu uzrakstu vācu valodā: simbols cildenam priekam.

Muižas parkā varens **dižozols** 5,35 m apkārtmērā. Šajā kokā 1914. gadā 5–6 m augstumā bija ierīkota platforma, kur kungiem dzerot kafiju, varējuši novietoties ap 20 cilvēku. Vācijā dzīvojošais, bet Skursteņmuižā 1926. gadā dzimušais Hermanis Konradijs – ja numurētu Hermanis IV – atceras, ka arī viņam bijusi kāda maza platforma, kur viņš mielojies ar ērkšķogām un pēcpusdienās paklausīgi gulējis diendusū, kā to līcis tēvs, kurš Kēnigsbergas universitātē studējis lauksaimniecību.

Par vairākiem bijušajiem muižas dārziem saglabājušies tikai nostāsti. Viens no tiem ir šāds: laikā, kad Latvijā tomāti vēl netika plaši audzēti, tos dēstīja siltumnīcā, bet muižas dārznieks ļāvis kalpu sievām siltumnīcā strādāt tikai tik ilgi, kamēr tomāti bijuši zaļi. Tāpēc sievas nekādi nevarējušas saprast, kāpēc jāaudzē tik negaršīgi dārzeni [...]

Pagasta augstākā vieta esot **Skursteņkalns**, kuru 1860. gadā, rokot dīķi, esot uzbēruši dzimtilvēki, zemi sanesot ar priekšautiem un savedot ar ķerrām. Tam apkārt izrakts kanāls. Tā pamatne esot grantēta, un tur ierīkota kungu peldētava, bet krastā uzcelta būdiņa, kur pārgērbties. Kalna virsotnē izvietoti galdiņi un rīkotas dzīres.

No Skursteņkalna uz ZR atradies mazs, vilkābelēm aizaudzis uzkalniņš. Vēl 1967. gadā stāstīts, ka te esot zviedru karavīru kapu vieta. Tam var ticēt, jo 1701. gadā Skursteņmuižā uzturējies Zviedrijas karalis Kārlis XII, kas ar saviem karapulkiem devies uz Jelgavu.

Ap 30 m no mājām bijis vēl Milestības kalns 4,5–5 m diametrā. Kādreiz tur varēja laubē ēnā pasēdēt un arī pamīlēt, bet tagad kalns norakts. Tālāk mežā atrodas muižnieku **kapi**. Sākotnēji tie veidoti pļavā, tad gar ceļu iekopta aleja un apkārt kapsētai apļa formā iestādīti koki. Pašreizējais mežs gan uzaudzis pats. Jau sākotnēji kapūs aptvēris grāvis, jo te izsenis bijis augsts gruntsūdens līmenis. Bijis arī krūmu dzīvžogs ar koka vārtiņiem, bet tas līdz mūsdienām nav saglabājies. Šajā vietā apglabātas 9 personas, ieskaitot jau minēto H. E. Konradiju, kura mazmazdēls 1992. gadā te uzstādīja krustu, kapus sakopa un 1993. gadā par jaunu iesvētīja. Dzirdēti nostāsti par balto aunu, kas bieži pie kapsētas ceļa redzēts skrienam, neatstājot pēdas pat svaigā sniegā. Tas pārlēcis pāri grāvim kalna virzienā un cilvēka balsī saucis: “E, ka mani nenoķēri!”.

Vēre

¹ LFK 2049, 205.

VECAIS BAUSKAS CEĻŠ

Ne vienmēr ceļš uz Bausku gājis kā tagad. Vietām varam it labi izsekot kādreizējai trasei. No Rīgas robežas līdz Ķekavai dzīve tā malās bija nesaraujami saistīta ar Daugavu. Īpatnēji, ka aiz Jāņa Čakstes gatves 1,5 km garumā pa Bauskas ielu iet Rīgas un Ķekavas pagasta robeža. Kad 1974. gadā Rīgas robežas paplašināja, pilsētas teritorijā varēja iekļaut arī Valdlaučus, taču tur jau atradās vissavienības mēroga Liellopu fermu kompleksās mehānizācijas vadošais specializētais konstruktoru birojs. Lauksaimnieciska rakstura iestādēm tai laikā vajadzēja atrasties laukos, nevis pilsētā, jo vairāk tāpēc, ka tur bija arī eksperimentālā bāze – cehs un govju kūts (tagad tur izstāžu komplekss) un nevarēja taču kūts atrasties pilsētā.

Rīgas teritorijā Bauskas ielā 48 atrodas Fridriha muiža (*Bellevue* – skaistais skats; dažreiz tiek saukta arī par Belleru), viena no diezgan daudzajām Pārdaugavas bijušajām piepilsētas muižinām. Vienu laiku tā bijusi ģenerāļa Volkovica īpašumā, tāpēc dažkārt tiek saukta arī tā uzvārdā. Dzīvojamā māja celta 18. gs. 3. ceturksnī, tagad gan vairs nav saglabājusies garā šveiciešu stila veranda tās vienā fasādē. Pie tās vēl redzami vecu stādījumu fragmenti, resnākās liepas apkārtmērs 3,6 m. Pa Bauskas ielu pagājušā gadsimta sākumā brauca zirgu tramvajs, tagad te kursē 10. līnijas tramvajs, savdabīgs – ar viensliežu posmiem un tramvaju mainīšanās vietām, nemainīgu pasažieru sastāvu. Grupas “Labvēlīgais tips” mūziķi tam veltījuši speciālu dziesmu.

Krietni tālāk vēl viena muižiņa – **Bišumuiža** (Bauskas ielā 147a), kas pilsētas teritorijā iekļauta 1828. gadā. Uz klasicisma formās celto muižas pili (19. gs. sākums) ar diviem jonisko kolonnu portikiem ved liepu gatve, garākā, kas samērā labi saglabājusies Rīgas pilsētas robežās. Te arī dižozols 5,0 m apkārtmērā. Muiža tiek saukta arī par Brandenburga vai Šildera muižu. Bišumuižas barons Brandenburgs reiz esot saderējis, ka Daugavā Jāņos ies ledus un ... uzvarējis. Ziemā ledus bijis izzāģēts, apbērts ar zāģa skaidām un kalpi to vajadzīgajā dienā nopludinājuši¹.

Bišumuižas pils (2001)

Šī muiža no ielas nav redzama, bet ielas pagriezienā pirms tramvaja tagadējā galapunkta (zirgu tramvajs gājis tikai līdz Bauskas ielas 145. namam) redzēsiet 12 km garo Bišumuižas grāvi. Tūlīt aiz tā pa labi viena daļēji saglabājusies Katlakalna ūdensdzirnavu kompleksa ēka. Dzirnavas te minētas jau 17. gs., bet 1744. gada pavasara lielajos plūdos pilnīgi izpostītas. Pēc vairākkārtējas īpašnieku maiņas, 1842. gadā tās iekļautas Bišumuižas teritorijā. 1787. gadā sastādītā plānā redzams, ka galvenais korpuss atradies nostāk no ceļa, tūlīt aiz pašlaik redzamās būves. Gulbju ielā 4 atrodas sērskociņu fabrika “Komēta” (dib. 1914. g., pabeigta 1924. g., pēc ugunsgrēka atjaunota 1952. g.), netālu rūpnīca “Vulkāns”, tagad SIA “Troja”.

Pie tramvaja galapunkta Bauskas ielā 166 Bišumuižas bibliotēkas (dib. 1961.) ēka (1879) ar čuguna lējuma balkoniņu, tajā pieejami arī materiāli par Bišumuižas kompleksu. Vizuāli interesanta 19. gs. būve Bauskas ielā 168 (Ramas krogs te bijis līdz 1. pasaules karam), jau 1787. gada plānā tajā vietā redzama kroga ēka. Aiz bijušā kroga ēkas nogriežas Bukaišu iela, kurā saglabājusies pārbūvētā Bukaišu muiža (*Fokenhof*). Pa labi

no Bauskas ceļa jau 17. gs. nogriezies ceļš uz vēlāko Nummurmuižu. Krustojuma tuvumā arī jaunāka apbūve – Bauskas ielā 170 (1901) un 149 (1908).

Rīgas piena kombināts Bauskas ielā 180 uzcelts vietā, kur bijušas iekškontinentālās kāpas, pēc tur atrastajiem kauliem – iespējama sena kapu vieta. Te vispār viena no senākajām apdzīvotajām vietām Rīgas tuvumā. Šī vieta pievienota Rīgai tikai 1974. gadā. Ražošanas korpuss uzcelts 1989. gadā pēc Tampere firmas "AIRIX" projekta. Te arī tēlnieka Ozoliņa darinātā skulptūra. Pa kreisi J. Čakstes gatve izved uz Bukaišu ielu – kādreizējo veco ceļu uz Katlakalnu, kas pirms Rīgas HES celtniecības bija tuvu Daugavai, tur esot bijis betona blukis ar riņķi virspusē plostu piesiešanai. No J. Čakstes gatves pa labi nogriežas Lejupes iela, tās labajā pusē atrodas Valdlauči 10 – kādreizējā Katlakalna mācītājmuiža. Tā celta ap 1635. gadu, daudzkārt gājusi bojā gan karos, gan ugunsgrēkos, pēdējais bijis 2000. gada 27. janvārī. Pašreizējā būve varētu attiekties uz laiku ap 1813. gadu, šobrīd notiek tās rekonstrukcija pēc arhitekta L. Erenštreita projekta, jo tagad mācītājmuiža atdota Katlakalna luterāņu draudzes rīcībā. Tai piederējušas astoņas mājas, tai skaitā Piziķi, kas ir līvu vārds, ar nozīmi – krūmi. 30. gados pēc pašu vēlēšanās tie pārdēvēti par Vaivariem, tagadējā adrese – Bukaišu iela 28. Blakus mācītājmuižai bijušais zirgu stallis Valdlauči 11, kam 20. gs. 40. gadu beigās uzcelts vēl viens stāvs. Savulaik bijis pat Katlakalna mācītājmuižas pagasts (starp Piena kombinātu un uzņēmumu "Cido"), jo ap 1790. gadu pagastus daudzkārt nosauca muižu vārdos, vēlāk to apvienoja ar Katlakalna pagastu, bet 1974. gadā pievienoja Ķekavas ciema padomei.

Varbūt vecais ceļš gājis te? Rīgas rāte veltīja uzmanību satiksmes ceļu stāvoklim pilsētas apkaimē. 1794. gada 28. septembrī tā izdeva pavēli par ceļu un tiltu uzraudzību, kurā minēta Bauskas iela, *Katharinenhof* (Bišumuiža), Katlakalna pastora rāts, Ramas muiža, Depkina un Krūzes muižas, caur kuru teritoriju šis ceļš caurvijas. Tomēr jau 1668. gada kartē pastora rāts iezīmēts sānis no Bauskas ceļa.

Pēc tam kad mācītājs A. Treijs 1944. gadā no mācītājmuižas izlikts, viņš dzīvojis Štrausos (1937) – mājas tagadējā adrese Bauskas iela 185. Bet pie Štrausu autobusu pieturas (Rīgas virzienā) pāri ielai priede it kā saaugusi kopā ar diviem bērziem. Sākumā minētā konstruktoru biroja ēkā bijusi firma Gutta, tagad to izmanto Unibanka. Bet par konstruktoru laikiem rakstijis Visvaldis Lācis², kas pats tur strādājis no 1965. gada.

Pie veikala no Bauskas ielas nogriežas ceļš, kas pār Olektes upītes kājnieku pontonu tiltu noved taisni pie Katlakalna baznīcas. Olekte (garums 5 km) kādreiz bijusi Daugavas atteka, kas atdalīja Akmeņsalu. Tagad tā savāc ūdeņus no meliorācijas sistēmām 6,2 km² kopplatībā. Upes nosaukums atvasināts no kādreiz izplatītā garuma mēra (apakšdelma garuma). Olektes kreisajā krastā atradušās Rīgas rātes ganības. Upīte ietek Daugavā pret Krūmiņsalu, ko tautā gan sauc par Milesības saliņu, uz kuru var nokļūt tikai pa braslu.

Akmeņsala (3,2 x 1,1 km) izveidojusies, Daugavai iegrauzoties pamatiežos pēc Baltijas ledus ezera regresijas. Līdz Rīgas HES izbūvei tā pavasara palu laikā regulāri pārplūda. Salā atradās dolomīta (kas devis salai nosaukumu) lauztuves. Dolomītu ar liellaivām veda uz Rīgu, taču 19. gs. beigās te bija kaļķu ceplis, kuru pārdeva 1911.–1912. gadā un uzbūvēja divus jaunus ceplis. Sala bija samērā blīvi apdzīvota, taču karu laikos iedzīvotāji tika izraidīti. Te bija arī baznīca, smēde un krogs. Cepla tuvumā atradies smilts-grants paugurs Akmeņkalns, ko norokot ap 1954. gadu atsegušies vairāki cilvēku skeleti, pie kam daļa bija apbedīti sēdus. Tur bijis 3. gadu tūkstoša beigu – 2. gadu tūkstoša sākuma pirms Kristus kapulauks.

Aiz tilta – Vidzemnieki, tālāk Daugavas krastā atradusies Belles (Belas, Beliņa, Vitmakera) muiža, ko 1816. gadā zīmējis

*Pietauvošanās akmens
pie bijušās Belles muižas
(2002)*

J. K. Broce³. Par muižas pārvaldnieku 19. gs. sākumā bijis publicista un valodnieka Kaspara Biezbārža tēvs. No vairākstāvu ēkas, kur darbojusies 1812. gadā celtā V. Grēna cukurfabrika, redzami tikai pamati. Muižu postījuši gan kari, gan plūdi. Pēc 2. pasaules kara bijušās vēl vairākas celtnes, tagad saglabājusies tikai kalpu māja. Savulaik tur ebreji pirms izceļošanas praktizējušies lauksaimniecībā.

Blakus Vidzemniekiem bijis plostnieku krogs, no kura vēl redzamas vīna pagraba paliekas.

Tālāk uz D no Līvenas muižas (*Lievenhof*) Olektes krastā gan palicis tikai nosaukums vecās kartēs. Jāņem vērā, ka pirms tam tā bijusi Kālena un Šildera muiža. Vēlāk namnieks H. Ramms tur izmitināja savas muižas kalpus.

Bauskas ielas malā izstāžu komplekss “Rāmava”, kas celts 1980. gadā kā lauksaimniecības tehnikas izmēģinājumu korpusu pēc Baltkrievijā pārveidota kara tehnikas remontu darbnīcas tipveida projekta. Pēc arhitektes A. Lūses projekta tas 1993. gadā pārveidots par starptautisku izstāžu kompleksu. Blakus tam atrodas SIA *Gutta* rūpnīca, kur pilda arī minerālūdeni “Rāmava”.

Aiz izstāžu kompleksa pa kreisi nozarojas vecais Bauskas ceļš, bet iepretī Bauskas ielā 209 atrodas ūdensapgādes komplekss “Daugava”, kas sāka darboties 1979. gadā. Ūdeni ņem no Rīgas HES ūdenskrātuves un pa 14 km gariem spiedvadiem pārsūknē uz ūdens attīrīšanas iekārtām. Kompleksā ūdenim pievieno koagulantu, nostādina, filtrē caur smilšu slāni un dezinficē ar hloru. 2001. gadā tika palaistas jaunas iekārtas, ar kurām hloru izmanto 10 reizes mazāk, tagad galvenais ūdens attīrītājs ir ozons.

Uz D no ūdensapgādes kompleksa, aiz Ziepniekkalna ielas, Vālodzes mājās sešpadsmit gadu vecumā dzīvojis vēlāk pazīstamais bandīts Ansis Kaupēns. Kopā ar tēvu viņi 1915. gadā atbēguši no frontes pie Jelgavas. Vecajam Kaupēnam bija galdnieka darbnīca, bet Ansis savu “amatu” ieskatījies no vecā Vālodzes, kas bijis nadzīgs kramplauzis un rūdīts zirgu zaglis⁴.

Tālāk no Bauskas ielas nogriežas (šķērsojot arī veco ceļu) asfaltēts ceļš uz Katlakalna baznīcu. Akmeņsalā ceļš iet gar

Ziedoņu dārziņu rajonu, kas atrodas ieplakā ar senu nosaukumu Kuiļāda. Tur parasti pavasaros sadambējušies ledus gabali, bet ieplaka no putna lidojuma tiešām izskatoties kā izklāta kuiļa āda.

Pirms baznīcas **Katlakalna kapi**. Kā pirmo no kapos apbedītajiem minam Baltijas vācu apgaismotāju, publicistu, rakstnieku Garlību Merķeli (1769–1850). Jānis Peters dzejoli “Trīs minūtes pie Garlība Merķeļa”⁵ raksta:

*Sveiks, vecais vācieti!
Šai rudens dienā salnā
es domīgs atspiežos
pret kapu Katlakalnā.*

Savs vērtējums dzejā “Garlibs Merķels Katlakalnā”⁶ arī Andrejam Kurcijam, bet Ojārs Vācietis dzejoli “Pie Merķeļa”⁷ uzskata:

*Te ir aprakta uguns,
un dziļumā
ellīgā versmē
kūst zeme
un akmeņi kūst.
Te var izrauties vulkāns, [..]*

Piemīņas akmens ar čuguna krustu virs tā pie viņa kapa tika novietots 1869. gadā, taču lielo izmēru dēļ to pa vārtiem nevarēja iedabūt. Nācās izplēst kapu mūra sētu un vēlāk to atkal aizmūrēt, tā vieta vēl tagad manāma. Tieši viņa dzimšanas dienā 1992. gada 1. novembrī “pateicīgie latvieši” izlauza

Soliņš Katlakalnā kapos (2001)

Katlakalna baznīca (2001)

piemiņas plāksni un nogāza krustu. 1994. gadā pēc fotodokumentiem plāksni atjaunoja ģipsi tēlnieks Zigurds Galūns, RTU to atlēja čugunā.

Kapsēta ierīkota 1773. vai 1774. gadā, tās vecākā daļa ZA malā tuvāk Daugavai. Pamatīgs krusts gleznotāja un literāta, Pēterburgas Mākslas akadēmijas īstenā locekļa, Johana Heinriha Baumaņa (1753–1832) apbedījumam, viņš esot uzgleznojis 1713 darbus. Reti skatīts pieminekļa veids ir J. D. Brandenburga apbedījumam – tas veidots kā neliels templītis, kurā zem arkas aiz režģveida nožogojuma novietota vāzīte. Nav saglabāties kāda barona – tējas cienītāja – apbedījums. Netālu no vārtiem viņam bijusi urna, izveidota tējkannas formā, tā esot sašauta kara laikā. Kapu vecajā daļā skatāmi vēl vairāki pieminekļi ar māksliniecisku vērtību un metāla krusti. Īpaši jāatzīmē trīsvietīgs metāla dīvāns, kura vecums tuvojas 200 gadiem. Ir arī nesen darināti pieminekļi ar tēlnieciskiem elementiem: Margeviču dzimtai (pēc 1980. gada), Nopelniem bagātajam agronomam Jūlijam Plostiņam, Laurim Stādiņam, apaļskulptūras Pēterim Lavrinovičam un Marijai Direiko. Šeit apbedīts arī teātra darbinieks un aktieris Kārlis Igaunis (1913–1998), dzejnieks un atdzejotājs, publicists Kārlis Priedītis (1938–1988), veterinārmedicīnas doktors Arnolds Zvaigzne (1915–1994), vēsturnieks un arhīvu pētnieks Aleksandrs Jansons (1916–1991), arhitekte Daira Viķe (1963–2000), zviedru izcelsmes krievu armijas ģenerālis, kādreizējais tuvējās Depkina muižas īpašnieks (kuram tā piederēja pēc G. Merķeļa mantiniekiem) Aleksandrs fon Grotenhjelms (1831–1899), ģitārists Zigurds Mencis (1936–1997), Katlakalna baznīcas ērģelnieks pedagogs Kārlis Rudzītis (1873–1936). Toties nav īstas skaidrības par it kā šeit apbedītā vācu komponista un ērģelnieka, lielā Baha skolnieka Johana Gotfrīda Mītela (1728–1788), kas bijis Rīgas Pētera baznīcas ērģelnieks, apbedījuma vietu.

Bet šeit apglabātajam Triju Zvaigžņu ordeņa kavalierim Robertam Gabrim (1903–2000) no Katlakalna kapiem bijis bail. Kad dienējis Latvijas armijā un vēlu iznācis iet gar kapiem, vienmēr turējis uzvilktu pistoli rokā. Kaut pats apzinājies – ko

tad spokam ar pistoli padarīsi⁸. Viņa vectēvs gan stāstījis par baltiem tēliem, kas nākuši no kapiem un – iekšā Daugavā, kurš iekāpj, – tā nočūkst kā karsta dzelzs. Pats toreiz bijis piedzēries un ar otru vīru irušies laivā pa upi, mēģinot no tiem izbēgt. Pats Gabris gan piebilda, ka laikam vectēvs to izdomājis vai nu visu, vai ko piedomājis klāt, lai būtu “bērniem ko stāstīt”⁹. Vēl jau stāstīts par Takšu Jāni, kurš dzērumā saderējis, ka aizies uz kapiem un atnesīs pirms gada apglabātā, Krūmiņ’ Viļa, krustu. Tas arī izdarīts, bet, atnesis krustu atpakaļ, ielicis vietā, vairs nevar piecelties – Krūmiņ’ Vilis nogrābis šo aiz mēteļa un tur. Pēcāk vīri iet skatīties, kur palicis, tas ar sirdstrieķu jau pagalam. Bet garā mēteļa stūris ar *švunku* iesists caurumā zem krusta¹⁰. Cita teicēja piemin vēl viņa pēdējos vārdus: “Mīļo Dieviņ! Es gribēju pajokot, palaid mani vaļā!”¹¹. Te gan uzreiz jāpiebilst, ka līdzīgus nostāstus autors dzirdējis par vairākiem kapiem Latvijā. Kad meitene kapu aizaugušajā galā kādreiz paņēmusi maijpuķītes un atnesusi mājās, kāds vīrs naktī prasījis – atdod manas puķes!¹².

Blakus kapiem atrodas brāļu kapi, kur sākotnēji bija 6. Sibīrijas korpusa 7. sapieru bataljona brāļu kapi. Katlakalna aizsargu priekšnieka Gustava Godeļa vadībā, veicot pārapbedījumus no dažādām vietām, 1938. gadā te apglabāti Latvijas Brīvības cīņu varoņi. Tad uzstādītais Melnais krusts 1946. gadā tika nogremdēts Mūlkalnu-Tīturgas ezerā, jauns piemiņas akmens te tika atklāts 1991. gadā. 2. pasaules kara laikā te apglabāti 106 kritušie sarkanarmieši, daļēji virsū pirmajiem, saglabājot nelieļu čuguna krustu bez uzraksta.

Pie Katlakalna kapu vārtiem, starp abām priedītēm, esot paglabāta nauda. Kad ejot rakt, tad jāņem otrs cilvēks līdz, kad rakšot, riešot suns, bet tad “nav brīv runāt”. Vecais Miķelis racis ar, bet kad suns sācis riet jau bedrē, tad gan iebļāvis un kaste iekritusi atpakaļ¹³. Līdzīgi gājis Siliņam, tikai tam bijis jārok pie liepas¹⁴.

Pirms doties uz baznīcu, viena teika¹⁵ pilnībā: Reiz kāds vīrs, rakdams bedri, uzdūries uz kaut ko cietu. Racis, racis, līdz izracis katlu ar naudu. Nu vīrs licis, lai par naudu uzceļ baznīcu.

Bet baznīcas jumta celšanai pietrūcis naudas. Tā kā katls bijis tik liels, ka varējis būt baznīcai par jumtu, tad to arī uzcēluši jumta vietā. Tāpēc šī baznīca nosaukta par **Katlakalna baznīcu**.

Baznīca (1791–1794) ir ievērojams klasicisma arhitektūras piemineklis, tās arhitekts ir Kristofs Hāberlands. Celtne līdzīgā Romas Panteonam (te gan citas proporcijas, pielietotas zelta šķēluma attiecības), kaut autors izmantojis vienu no vācu arhitektūras teorētiķa K. Šturma izstrādātiem luterāņu kulta celtnu paraugiem. Plāna pamatā ir aplis, uz sienām balstās kupolveida pārsegums 18 m diametrā, kas gan nav saglabājies sākotnējā veidā – centrālā tornīša (laternas, jo pa tā logiem baznīcā ieplūda gaisma) svaru kupols neizturēja un 1809. gadā iegruva. Tā vietā 1819. gadā (pēc citiem datiem – 1817. g.) uzbūvēja zvanu torni virs sakristejas. Katlakalna baznīca, kā arī cits Hāberlanda darbs – Pētera-Pāvila baznīca citadelē Rīgā – ir ķieģeļu celtniecības tehnikas kulminācija Latvijā. Interjerā sākotnēji kancele atradās virs altāra, 1840. gadā tā pārvietota sānis. Altārglezna ir vācu gleznotāja Bernharda Plokhorsta (1825–1907) gleznas “Kungs, palīdzi man!” kopija. Baznīcēnu soli novietoti divos lokos ap altāra sētiņas veidoto pusapli. Piemiņas plāksne kritušajiem draudzes dēliem iesvētīta 1926. gadā, taču to otrreiz nācās atklāt 1991. gadā. Pirms šīs baznīcas Akmeņsalā bijusi 1732. gadā iesvētīta baznīca (ne jau pirmā šeit), kuru 1781. gadā uzzīmējis J. K. Broce¹⁶, tā atradusies apmēram tagadējās Gražu mājas vietā. J. K. Broce¹⁷ zīmējis arī tagadējo, kurā kādai baznīcas krāsns kurinātājam rādījušies spoki mācītāja un baltos tērpos ģērbtu jaunekļu veidā¹⁸.

Pēc mācītāja profesora Roberta Feldmaņa (1910–2002) iniciatīvas 20. gs. 60. gados ap baznīcu apm. 200 gadus vecajā priežu mežā sāka veidot dendroloģiskus stādījumus. Asu aizsargkrūmu iežogotā teritorijā tapa viena no bagātīgākajām citzemju kokaugu kolekcijām Latvijā, ko 1977. gada dabas pieminekļu sarakstā varēja atļauties nosaukt tikai par G. Merķeļa piemiņas stādījumiem, tātad nesaistītiem ar baznīcu. Te ir arī Korejas ciedrupriede, kas ir vienas no pasaules augstākajām priedēm, tām čiekuri nereti sver 1,5 kg, Japānas dievu koks katsura un daudz

kas cits. Pats mācītājs apglabāts baznīcas dārzā aiz altāra sienas (piemiņas zīmes autors T. Muzikants).

Turpat tuvumā bijušās **draudzes skolas** ēka Ozolkalni. Tā bija pirmā darba vieta jaunajam palīgskolotājam Fricim Bārdam. Viņa dzīvokļa divi logi atradās uz Daugavas pusi augšējā stāvā. Skolotājs te bija arī pērminderis, ērģelnieks un vajadzības gadījumā mācītāja prombūtnes laikā noturēja dievvārdus. Te Fricis Bārda strādāja no 1901. līdz 1904. gadam, tūlīt pēc Valmieras skolotāju semināra beigšanas.

No 1894. gada palīgskolotājs bijis Jēkabs Delle, tai laikā skolas kungs un ērģelnieks bijis Zariņš, kas vēl piepelņījies, apņemoties vairākām ģimenēm kopt un laistīt kapus, kur bijis jāpalīdz arī palīgskolotājam. Skolas kunga madama (vācu mācītāja māsa) pilnā pansijā augšstāvā turējusi dažus mierīgus garāvājniekus, atkal bija iemesls runāt par skolu un trakomāju zem viena jumta. Tādēļ gan nekādi trakumi nav sanākuši, ja atskaita gadījumu, kad viena pansionāta iemītniece gluži kaila izskrējusi no istabas un saskrējusies ar jaunu skursteņslauķi, kurš bija ieradies pirmo reizi darbā.

1999. gadā ēkā atgūtas telpas draudzes vajadzībām, atvērta arī svētdienas skola. Kur atradusies 1848. gadā atvērtā skolotāja Hornemaņa privātā skola, autoram nav zināms. Uz upes pusi drīz tiks pabeigta arhitekta A. Vītola projektētā Starķu dzīvojamā ēka ar ieapaļiem stūriem.

Atgriezušies no Katlakalna, pa veco Bauskas ceļu dosimies tālāk uz Rāmavu. Vēl nesen interesantās galvenās ēkas stāvoklis nebija no labākajiem, un lasīts ne mazums pārmetošu rakstu, ka netiek sakopta Merķeļa muiža. Taču Merķelis dzīvojis t. s. Depkina muižā, un tāpēc pat lasīti raksti, ka godinām ne pareizo muižiņu.

Aiz pagaras ēkas ar uzbrauktuvi (darbnīcas) esam pie alejas, kas gar dārzniecību ved uz šoseju. Stāsta, ka kādā no šīs alejas kokiem naudu bija noglabājis slavens, bet "godīgs" laupītājs. Esot laupījis tikai bagātākos. Bēris naudu iekšā vienā sausā kokā¹⁹. Tad nu meklēts, ar urbjiem un pat ar burvībām, bet, ka kāds būtu ko atradis, neesot dzirdēts. Par dārgumiem nezinu,

bet alejas galā, kur krustojas Bauskas iela ar taisno šoseju, pie-
miņas plāksni Sarkanās armijas 85. gvardes strēlnieku divīzijai,
kas te 1944. gadā sākusi uzbrukumu Pārdaugavai, nav vērts mek-
lēt, tās tur vairs nav.

Vecais ceļš pār Olektes pieteku ievēd **Rāmavas** kompleksā.
Šis nosaukums gan parādījās tikai 1924. gada dokumentā, tas
attiecās uz divām bijušām muižiņām: Ramu un Depkinu. Abas
šīs muižas zīmēji J. K. Broce²⁰: Depkinu 1782. gadā, Ramu
1785. gadā. Pēdējā 18. gs. vidū, kad tā celta, tika saukta Rīgas
grāmatiespiedēja Frēliha vārdā, bet, kad muiža pārgāja namnie-
ku gvaržu rotmistra eltermaņa H. Ramma kunga īpašumā, tā
ieguva jaunu nosaukumu.

Pašreiz redzamā muiža izvietota Daugavas senkrastā, to ie-
kļauj 4,1 ha liels parks. Te aug arī melnalksnis 3,8 m apkārtmē-
rā, kas tiek uzskatīts par Latvijas garāko (30 m) melnalksni.
No ceļa pie pils nonākam caur ķieģeļu arkveida vārtiem un
pāri strautiņam, uz kura uzplūdināts dīķis. Pēc izmēriem tā vai-
rāk atbilst Rama muižas attēlam, taču arhitektūra gan pavisam
cita. Tā muižas ēka, ko zīmējis J. K. Broce un kas piederēja pie
greznākajām Rīgas namnieku vasaras mītnēm, nav saglabāju-
sies. Pašreizējā ēka celta 19. gs. sākumā, 1922. gadā atklāta
paraugsaimniecība – LU liellopu ferma, pēc kara ēkā ilgi atra-
dās izmēģinājumu saimniecības “Rāmava” kantoris. Pēc tam
gan ēka demolēta, no 1996. gada pašvaldības īpašumā, šobrīd
te saimnieko Kristīgās misijas centrs Rāmavas muiža. Saglabā-
jušās sākotnējās balti krāsotās kāpņu margas, durvis. Muižas
ēkā dzīvojis profesors Pauls Lejiņš, tagad viņa piemiņu sargā
pieminekļis ēkas galā. Viņš esot “klapatojis” Bauskas ceļa pār-
celšanu uz tagadējo trasi, lai govīs nenorautu pienu tuvā ceļa
dēļ. Tieši P. Lejiņš ieteica nosaukt šo vietu nacionālā romanti-
sma laikmetā godātās senprūšu krīvu rezidences *Romove* vārdā.
Ramas muižas un Rāmavas nosaukumu līdzība laikam likusi
pašreizējo ēku uzskatīt par Ramas muižu un Depkina muižu
meklēt citur. Taču – pētnieki skatījuši arī senas kartes.

Depkina muiža attēlota 1754., 1792. un 1892. gada plānos
un tās atrašanās vieta identiska pašreizējam Rāmavas centrālās

ēkas novietojumam, tiesa, šajā laikā mainījusies apbūve. No kādreizējās Ramas muižas dzīvojamā ēka nav saglabājusies, tā atradusies tur, kur atrodas pirmās muižas kompleksa celtnes (kūtis un saimniecības ēkas), kurām pagājām garām.

Depkina muiža (2002)

Daudz mazākā **Depkina muiža**, kas piederējusi un kurā ar pārtraukumiem no 1808. līdz 1850. gadam dzīvojis vācbaltu rakstnieks apgaismotājs Garlībs Helvigs Merķelis (1769–1850), atrodas tikai dažus simtus metrus tālāk, aiz grāvja, kas rakts, lai nosusinātu Mūlkalna (Tīturgas) ezeru. K. Lejnīeks (Dziļleja) aprakstījis muižiņas izskatu²¹. Jāpiemin arī Depkinu dzimta, kurā bija četri mācītāji, pēdējais tās pārstāvis bija Rīgas birģermeistars un kases virskungs Liborins Depkins, kurš miris 1782. gadā. R. Gabris savulaik man stāstīja, ka muižiņas kalpu mājā pirms 1. pasaules kara esot dzīvojis Merķeļa pēctecis, krievu armijas ģenerālis. Kad armija nākusi no Rīgas uz manevriem, viņš esot uzvilcis ģenerāļa formu un stāvējis zem liela ozola, tad visi atdevuši godu. Depkina muižas īpašnieks ir bijis arī zviedru izcelsmes krievu armijas ģenerālis Aleksandrs Eduards Magnuss fon Grotenhjelmis (viņu pieminējam jau kapos), kura laikā muižai bijuši “ziedu laiki”. Ceru, ka ar R. Gabra “palīdzību” neesmu sajaucis personas un no vienas “iztaisījis” divas. 1916. gadā notikušas kaujas tiešā Depkina muižas tuvumā, arhitektoniski pētot seno ēku, 1990. gadā zem dēļu apšuvuma atrastas ložu pēdas.

Rudzu muiža: ēka nr. 1 (2001)

Kauju ar bermontiešiem aprakstos minētas Ramas, Depkina un Rudzu muižas. Par 1919. gada kaujām pie Rudzu muižas 4 vīri saņēmuši Lāčplēša Kara ordeni. Ceļš uz to ved pa Kalna ielu, kas

posmā līdz Olektei pāriet alejā. Šobrīd bez galvenās ēkas (otrais stāvs celts ap 1959. gadu) redzama arī ēka Nr. 2 (1938–1939) un no koka celtā guļbūve – strādnieku māja (Nr. 3; 1927–1938), kā arī vairākas saimniecības ēkas. Pirms dažiem gadiem nodega bijusī kroga ēka pāri ceļam. Pie Olektes upītes būvfirmā “Kolonna” ceļ Mākoņkalna savrupmāju ciematu (arhitekts H. Dzirkalis).

No Šmigasa muižas (tas bija Depkina muižas nosaukums 16. gs.) nodalīta Krūzes muiža, kurai piederējis Krūzes krogs, pie kura arī nopelnīts viens Lāčplēša Kara ordenis. Muiža atradusies pie vecā Bauskas ceļa deviņarpus verstis no Rīgas (Depkina muiža – astoņas verstis), no tās nekas nav saglabājies. Tā atzīmēta 1904. gada kartē, bet 1918. gada kartē vairs nav. Tiesa, Krasta ielā uz senas ēkas (muižas?) pamatiem uzceltas divas individuālās ēkas, pie kurām aug arī liela liepa.

Tālāk pa kreisi no ceļa Iklāvkroga vieta, kur no 1983. gadā nojauktās kaķētās baļķu būves manāms tikai pagrabs. Savulaik tur bijusi gan stadula, gan bode, gan kalēja dzīvoklis un smēde. R. Gabra vecaistēvs milējis gari stāstīt, kā tur kādreiz viesojies burvju mākslinieks, kas bāž dunci rīklē un kuram nauda birst no deguna²².

Viena no senākajām mājām Katlakalnā bijušas Ādiņas, kas redzamas jau 1668. gada kartē ar nosaukumu *Adding*. Pašreizējā māja gan gadus 100 veka, pirms gadiem 30 apšūta. Apmetums klāj arī 20. gs. 30. gados no dolomīta celto kūti. Pie mājām dižozols 4,6 m apkārtmērā. Tā galotne cietusi – tur 1944. gadā vācieši bija ierīkojuši sēdekli – novērošanas posteni. 19. gs. beigās ceļš gājis citur – gar Gabru mājām, caur mežu un gar tagadējo ūdenssūkņu staciju, tuvāk pašreizējai šosejai, kas uzbūvēta 1928. gadā. Ādiņās savulaik dzīvojis Cālītis, kuram krastmalā piederējis kaļķu ceplis, viņš bijis arī “ceļa uzpasētājs”, kurš skatījies, lai nezog akmeņus, kaļķus un mālus. Vissenākais ceļš gājis pār kalniem, jo citur pavasaros un rudenos nav varēts izbraukt.

Esam krustojumā pie 26. līnijas autobusa pieturas. Pa kreisi ceļš iet gan uz Rudzu muižu un Katlakalna baznīcu, gan uz

Ģipšustūri, kur bijusi dolomīta atradne izmantota jau sen. Kaļķi šeit dedzināti līdz 1961. gadam. 1668. gada kartē aiz Ādiņām šis vecais ceļš savienojies ar citu, kas gājis tālāk no Daugavas.

Pa labi var nokļūt uz Bauskas šosejas, kur no vecajām Cālišila mājām saglabājušās četras. Krimberģus ap 1880. gadu cēlis kapteinis Kislers. Gabri būvēti 1855. gadā, bet pārbūvēti 1961.–1965. gadā, tad likvidējot veco apvalkdūmeni. To izdarījis šajās mājās dzimušais Roberts Gabris (1903–2000), Triju Zvaigžņu ordeņa kavalieris. Viņš atmiņu grāmatā “Latvju virsnieks Nr. 35473”²³ aprakstījis apstākļus Noriļskas lēģerī, uz kuriem tika izsūtīti ap 500 latviešu virsnieki, no kuriem atgriezušies tikai ap 100. Induļa Kažociņa vērtējums: “Šī grāmata būtu jāizlasa katram latvietim, it sevišķi tiem, kas paši nav pārdzīvojuši padomju varmācības”²⁴. Tas nav vienīgais viņa publicētais darbs, kā R. Gabris pats apgalvoja²⁵ – “Purvmalē” aprakstīta dzīve Katlakalnā 20. gs. sākumā. Tikai Vilis Lācis to rediģēja un nodeva laikrakstam “Jaunākās Ziņas”, kur tas tika publicēts 1939. gada beigās – ar Viļa Lāča vārdu.

20 m no Gabru māju durvīm gājis šaursliežu zirgu dzelzceļš, kura līnija stiepās 33 km garumā. Nācis no Torņakalna stacijas, ar atzarojumiem uz kaļķu cepli, uz pozīcijām pie Skujeniekiem, pie baznīcas un kapiem pāri Daugavai. Bijusi liela platforma, divi zirgi, braucējs un bremze. I. pasaules kara laikā pa dzelzceļu apgādāja armiju ar pārtiku, kā sanitārais transports dzelzceļa platforma tricināja ievainotos krietni mazāk, un 15 km garajā ceļā līdz hospitālim Rīgā, tā izglāba daudzas dzīvības²⁶. Trīs reizes Katlakalna pagastā bijis tilts pāri Daugavai, tagadējās šosejas 13. vai 14. km gājis tilts uz Doles salu, vēl viens salas pretējā pusē uz Parumbi²⁷, kas atradās starp Daugavu un tagadējo Rumbulas staciju.

Agrāk abi Daugavas krasti šeit bija saistīti daudz ciešāk kā mūsdienās, jo Katlakalna pagasts izvietojās abos Daugavas krastos. Arī gleznotāja J. H. Baumaņa dzīvesvieta mūža nogalē – Mazjumpravas muiža, kas 80. gados pārbūvēta par atpūtas iestādi, atrodas Daugavas pretējā krastā kādreizējā padomju gadu lidlauka teritorijā. Latvijā ir vairākas Jumpravas. 1259. gadā

bīskaps dāvina Rīgas cisterciešu klosterim zemi gan Rīgas tiešā tuvumā, gan pie Lielupes un aiz Lielvārdes. Lai atšķirtu klostera īpašumus, to pie Lielupes sāka saukt par Jumpravu, Rīgas patrimoniālajā apgabalā – par Mazjumpravu, bet zemes aiz Lielvārdes par Lieljumpravu. Mazjumpravas muižas robežas stiepās no Olaines līdz Biķerniekiem. Kopš seniem laikiem te vienmēr bija viena no Rīgas pārceltuvēm. Nemēģiniet šeit meklēt Katlakalna pagasta Kapsilu kapus, tie, tagad gan ar citu nosaukumu (Rumbulas kapi), atrodas Daugavas labajā krastā, arī Katlakalna iela atrodas vēl tālāk – pie Jāņavārtu dzelzceļa stacijas.

Arī gleznotājs un dekorators Jānis Sakne 1868. gadā dzimis Katlakalna Ķengaragā. Bet Katlakalna pagasta Grāvīšos 1946. gadā dzimusi tekstilmāksliniece Astrīda Bērziņa. Mājas nav saglabājušās, to vieta tagad atrodas Stopiņu pagastā. Tātad katlakalniešiem novadnieki jāmeklē uzmanīgi.

Skosāni (1963) esot uzcelti vienā vasarā, kā neparasts rekorda darbs. Oskars Skosāns (1912) pa dienu gājis valsts darbā, māju būvējis pa naktīm. Iznāk piemērs savulaik populārajam sauklim “padomju cilvēks var visu”.

Priekšā Katlakalns (saukts arī par Pļavniekkalnu), kur vecākās mājas ir Saliņas (ap 1890, 1971. gadā tai apkārt uzbūvēta jauna ēka, tagadējā adrese Pļavniekkalna iela 56), Dravas, Pļavnieku Skultes. Pa labi t. s. Līvānu mājas. Pa kreisi aiz apbūves Olekte tek cauri Melnezeram, tagad tas vairs nav vietējā peldvieta, pamatīgi aizaudzis, piesārņots ar kanalizācijas “produktiem”. R. Gabris pats redzējis, kā Olekte tek pret straumi, tas noticis 1917. gadā, kad bijusi sniega bagāta ziema bez atkušņiem. Ledus salauzis Parumbes tiltu un tas uzņests uz dzelzceļa tilta. Atdūries pret ledus masu, ūdens atgriezies un Olektē tecējis pret straumi²⁸. Aiz Melnezera bija padomju armijas raķešu bāze, tur bijuši arī kādreizējo Rumbulas aerodromu apkalpošie radiolokatori.

Bijušais Kalnakrogs jau redzams Johana Ābrama Ulriha 17. gs. ceļu atlantā, tolaik gan saucās par Šulca krogu; neatkarīgās Latvijas laikā tajā bija veikals, 1944. gadā to sabombardējusi padomju armija.

*Sauliešu saimniecības ēkas detaļa
(2001)*

Pa labi – bijušais Katlakalna pagastnams, kas uzcelts 19. gs. beigās; vēlāk arī tautas nams. Kad Katlakalna ciemu 1970. gadā likvidēja, tad te tautas nama zālē ierīkoja kopmītņi viesstrādniekiem. No jauna tautas nams sāka darboties 1990. gadā. Te atrodas arī 1907. gadā dibinātā Katlakalna

bibliotēka. Dārzā 1992. gadā novietota akmeņu grupa.

Tagadējā pasta ēkā cara laikos bijis cietums, tur pulcināti arī rekrūši.

Pa kreisi no ceļa Sauliešos 19. gs. saimniecības ēka, kurā zem viena jumta bija rija, šķūnis, klēts un kūts, tagad to lieto tikai kā kūti. Iet bojā 1955. gadā liktais jumts. Šo māju vārdā nosaukts arī **Sauliešu pilskalns**, kas plašāk pazīstams kļuvis 1974. gadā, agrāk saukts par Pļavniekkalnu; tā apdzīvotība attiecināma uz 1. gadu tūkstoši pirms Kristus. Tā pakājē sākas Olekte, kurā bieži no Sausās Daugavas, pārraujot krastu, ieplūda palu ūdeņi un Akmeņsala tiešām kļuva par salu. Pilskalns 1915. gadā gandrīz pilnīgi norakts, lai uzbūvētu aizsargvalni apkārtējo pļavu aizsardzībai pret Daugavas plūdiem, vēl postīts 70. gados. Tagad no 5–6 m augstā pilskalna saglabājies tikai 1–2 m augsts paliksnis, kas apaudzis ar kokiem un krūmiem. Uz pilskalna varējuši iestādīt trīs pūrus kartupeļu, kad tur atgūlušies diendusā, esot bijusi īpatna sajūta, licies, ka apakšā tāda kā dunoņa²⁹. Edgars Šēnbergs³⁰ vārdā “Saulieši” saskata līdzību ar vārdu “kristieši”, mūsu senči no dievietes Saules pielūdzējiem kļuva par Kristus pielūdzējiem. Jebkurā gadījumā vārdi Saulītes un Saulieši Latvijā ir izplatīti, tikai šīs mājas kādreiz sauktas par Slokām.

Tālāk izejam pie Sausās Daugavas, kas tek gar Doles salas DR malu. Jau 18. gs. beigās pēc ķeizarienes Katrīnas pavēles Sauso Daugavu bēra ciet un nostāk no šejienes cēla dambi no Doles salas augšgala līdz Šķībajam krogam Daugavas kreisajā krastā. Tas tika darīts, lai sausajās vasarās vairāk ūdens būtu Ceļa Daugavā, kas tek

gar Doles salas Z krastu. Dambis palu laikā vairākkārt pārrauts. Seit daļēji saglabājies īsi pirms Rīgas HES celšanas būvētais dambis, kaut tas divreiz pārrauts, katrreiz savā vietā. Vienu reizi 10 minūtes pēc tam, kad te amfībija bija ieradies Rīgas rajona partijas komitejas 1. sekretārs J. Tumovs-Beķis un secinājis, ka te viss kārtībā. Pēc HES uzcelšanas dambis zaudēja savu nozīmi.

Seit Sausajā Daugavā pie Doles krācēm bijis nēģu tacis, starp Daugaviņu mājām šajā krastā un Paņķiem Doles salā. Kā man stāstīja Jānis Dumpis, taci vajadzējis solīt. Tas darīts tā: katrs solītājs (bijuši kādi piecpadsmi) ierakstījis slēgtā konvertā savu summu, pēc tam konverti atvērti, un taci dabūjis tas, kurš bija solījis visvairāk.

Ļavniekkalna skolas ēka uzcelta 1911. gadā. Sākumā 1869. gadā dibinātā pagastskola tika iekārtota senā muitnīcas ēkā (tās uzrauga uzdevums bija pārbaudīt, vai Rīgā neieved nemuitotu spirtu). Vēl vecajā ēkā Katlakalna-Ļavniekkalna pagasta skolā mācījies Triju Zvaigžņu ordeņa kavalieris Miķelis Lamberts (1869–?) – Mīlgrāvja patērētāju biedrības dibinātājs, pretalkohola biedrības “Ziemeļblāzma” sekretārs un bibliotekārs, kā arī botāniķis, LU Botāniskā dārza direktore, divu grāmatu līdzautore Emīlija Ozoliņa (1895–1975). 1. pasaules kara laikā te ceļā uz pozīcijām nakšņojuši strēlnieki, kad pēc 1917. gada februāra revolūcijas Rīgas placdarmu aizstāvēja 12. krievu armija R. Dmitrijeva vadībā, viņa štābs bija iekārtots tieši skolā. Otrā pasaules kara laikā te bija vācu hospitālis, dārzā apbedīti mirušie, taču uz tās vietas daļēji uzbūvēta cita ēka. Te 1970. gadā atvērta Centrālās bērnu ekskursiju un tūrisma stacijas tūrisma bāze “Katlakalns”, 1993. gadā atjaunota skola, šobrīd tajā 78 audzēkņi. Pirms skolas atjaunošanas ēkā dzīvojis vēsturnieks, vairāku grāmatu autors, Voldemārs Šteins (1927).

Iepretī profesora Imanta Meirovica (1930) mājai ielas pretējā pusē Ļavniekkalna kapulauks, kas attiecas uz 5.–7. gs. Izrakumos (1901., 1928. g.) izpētīti pavisam 72 kapi, atrasti darbarīki, ieroči un rotas lietas. Tālāk pirmoreiz iznākam uz pašreizējās Bauskas šosejas.

Pie Dumpju autobusu pieturas rinda māju, kas uzceltas to māju vietā, ko 1916. gadā krievi atkāpjoties nodedzināja. Jānišos (1921, paplašināta 1975) ratnīca, kūts un klēts (1932) zem viena jumta. Lai gan māju saimnieka uzvārds ir Dumpis, tomēr viņš nezināja pateikt, kurās Katlakalna pagasta mājās dzimis aktieris Pēteris Dumpis (1909–1993, Ņujorkā). Putriņu mājas gan nojauktas, tur saimniekiem bijuši 10 bērni, un K. Ulmanis esot devis pabalstu, lai gar ceļu esošās mājas būtu skaistas. Aiz Pērsēm vecais ceļš atkal novirzās uz Daugavas pusi. Te nonākam kādreizējā (17. gs.) Godeļu pagasta teritorijā.

Vēlreiz pa kreisi iegriežamies pa asfaltētu ceļu, ko sauc par Priežu ielu, pie pagrieziena bijuši 1. pasaules kara brāļu kapi, aizsargi 1938. gadā izraukuši kritušos un pārapbedījuši pie Katlakalna kapiem. Pie Zaļkalniem 2. pasaules kara laikā apglabāti vācieši. Starp Zaļkalniem un šoseju caurteka, kur kādreiz bijuša tilta celtniecībā pār Tīturgu grāvi strādājuši Kaupēns un Vālodze, kas bija ne tikai kārtīgs amatnieks, bet piepelnījās laupot, un viņu līdzgaitnieks Piebalgs³¹. Kaupēns pēc apcietināšanas esot teicis, lai viņu piekaļot pie ķerras, palīdzēšot būvēt Ķegumu, tomēr – pakārts³².

Šī ceļa galā bijusi Dzelzkaļu kuģīšu pietura. Neatkarīgās Latvijas laikā biļete no šejienes līdz Rīgai maksājusi 40 santīmus, autobuss gan dārgāks – 50. Cilvēki parasti gājuši kājām uz Bišumuižu, jo tramvajā prasīti tikai 7 santīmi. Pašas Dzelzkaļu mājas nav saglabājušās, vecākās tuvumā ir **Krieviņi** (ap 1920), kuru nosaukums, domājams, radies no somugru tautas votu pēctečiem. Viņu senčus 1445. gadā pēc iebrukuma Novgorodas zemē kāds ordeņa mestrs kā gūstekņus atveda uz Latviju un nometināja karos izpostītajā Zemgalē, galvenokārt Bauskas apkaimē un izmantoja kā darbaspēku Bauskas pils celtniecībā. Vietējie iedzīvotāji atvestos votus kļūdaini nodēvēja par krieviņiem, jaucot tautību ar iepriekšējo dzīvesvietu Krieviju. Viņi centās turēties savrup, ievēroja savas tradīcijas, ticību, kā 1636. gadā atzīmējis P. Einhorns, paši savā starpā viņi sarunājoties igauniski – sajaukšanās ar latviešiem sākās tikai 19. gs. sākumā.

Smilšu ielā 3 dzīvojis Katlakalna kapos apglabātais veterinārmedicīnas doktors Arnolds Zvaigzne (1915–1994).

Šķērsojošā iela aizved pie Daugavas, kuras malā Rūtās (1980, arhit. I. Strautmanis) dzīvo vairākkārtējais PSRS čempions riteņbraukšanā, treneris Harijs Japiņš (1930).

Uz vecā ceļa atgriežamies pie **Svīkuļiem**, kas vecās mājas vietā celti 1936. gadā. Svīkuļu mājas un jau minētie Dzelzkaļi (*Sellsgall*) zināmi jau 1607. gadā. Klēts un zirgu staļa (19. gs.) galā bija kara laikā nodegusi kūts. Pagrabs te būvēts 1873. gadā. Pakalni pie Svīkuļiem norakti, grunti izmantojot ceļu būvē. Pie Kalnasvīkuļiem arī bijuši Sibīrijas strēlnieku pulka apbedījumi.

Iepretī Svīkuļiem no jaunās šosejas pa labi nogriežas ceļš uz Skujeniekiem. Aiz Stādiņiem 55. meža kvartāla stūrī pa kreisi piemiņas akmens Raiskuma Meža skolas 1. izlaiduma audzēknim Hermanim Gailim (1906–1993), kurš godprātīgi sargājis šejienes mežu no 1930. līdz 1975. gadam. Skujeniekos bijusi strēlnieku atpūtas vieta kauju starplaikos. 600 m pirms mājām pa kreisi no ceļa 1916. gadā kritušo apbedījumi. Netālu 20. gs. sākumā izrakti milzīgi ziemeļbricža ragi, kas toreiz tika uzglabāti Doma muzeja dabaszinātņu nodaļā. Netālu no šosejas ceļa malā Govspēda, kas agrāk tika izmantota kā zaļumbaļļu un sporta nodarbību vieta.

Uz vecā ceļa tilts pie bijušajām **Tīturgas dzirnavām** (sapspridzinātas 2. pasaules kara laikā). 8 km garās upes nosaukums libiskas cilmes, to varētu tulkot kā “steidzīgā upīte”. Pēc profesores Martas Rudzītes domām, nosaukums jāraksta ar garo “ī”.

Senās kartēs gan visur rakstīts Titurga.

Pie tilta satek divas straumes. No kreisās puses **Ostvalda kanāls**, no labās – Titurga. Eižens Ostvalds (1851–1932) bija augstākās mežsaimnieciskās izglītības pamatlicējs Latvijā, vēlāk LU profesors un mežzinātņu goda doktors. E. Ostvalds laikā no 1883. līdz 1906. gadam bija Rīgas pilsētas mežu pārvaldnieks. Viņa vadībā 1898. gadā sāka veidot mežu nosusināšanas sistēmu purvainajos mežos starp Ķekavu, Plakanciemu un Olaini, ierīkojot grāvjus

Piemineklis Eīzenam Ostvaldam (2003)

640 km garumā. Šis ap 40 km² lielās platības galvenā noteka – Skujenieku-Daugavas kanāls vēlāk nosaukts par Ostvalda kanālu. Šī noteka rakta rokām smilšainās, nenoturīgās gruntīs, tika izmantota arī koku pludināšanai. 50. gados, kad veica šo mežu nosusināšanas sistēmu rekonstrukciju, Ostvalda kanāla lejasdaļa bija tik labā stāvoklī, ka nebija jāatjauno. Jau Ostvalda laikā purvi (izņemot kūdras ieguvei paredzētos) bija praktiski izzuduši un to vietā izveidojušās labas kvalitātes mežaudzes. Pie Siliem kanāla malā E. Ostvaldam 2003. gadā atklāts piemineklis. To viegli var sasniegt, ja pie H. Gaīļa piemiņas akmens nogriežas pa kreisi.

Grantsbedrēs pie Damaltiem, uz Z no Tīturgas ietekas Sausajā Daugavā, 1938. gadā atrasts akmens cirvis.

Blakus dzirnavām atradies Tīturgas veikals (19. gs. vidus), pie tā pēc kara uzņēma kinofilmu “Mājup ar uzvaru”. Te jāpiebilst, ka Baložu pilsētā blakus Rāmavai ir kafejnīca “Tīturga” un arī Uzvaras iela, tikai tai pavisam cita nozīme, kā kinofilmā – iela veltīta uzvarai pār Mēdema purvu. Bet “kinolaikos” veikalam vēl bijusi stiklota veranda, kas tagad skatāma tikai filmā. Māju senākā daļa nojaukta 90. gadu beigās. Tīturgās ceļa tuvumā 1916. gada vasarā bijis 3. Sibīrijas strēlnieku pulka pārsiešanas punkts. Šo apkārtni krievu armija jau bija stipri izpostījusi, vēl pirms te radās frontes līnija. Vārds Aleksandram Čakam dzejoli “Marta kauja”³³:

*Bāl debesis kā noziestas ar kaļķi.
Pie Pundiņu – Tīturgu mājām,
Kur vienā jūklī ceļš ar gurdām kājām,
Nīkst gāzti žogi, peļķes, kaili baļķi.
Vēl kāda ēka
Postā, kā bez spēka.
Pa starpām teltis.*

Aiz Ānužām atkal abi ceļi saplūst. Tālāk sena ēka Ķilp-Pundiņi (19. gs.), no **Ķilpēm** vecais ceļš atkal atdalās. Ķilpe (tā izcelsme saistāma ar somugru vārdu “peldēt”) ir ļoti populārs uzvārds Katlakalnā (arī Raiņa dzimtas saknēs atrodams šis uzvārds). Tie parasti ir liela auguma cilvēki. Raiņa tēvs un viņa senči dzimuši Stelpē, tad tēvs atnācis uz Ķekavas Martaskalna pusmuižu

par vagaru. Arī Raiņa māsa Līza kristīta Doles-Ķekavas baznīcā. Vēlāk tēvs gan aizgājis uz leišmali, kur piedzimis Rainis.

Pirms pagrieziena uz Ķekavas putnu fabriku (celta 1964.–1968. gadā) pa labi Vadoņi (1939, karā nodeguši, atjaunoti), kur pagrabā, dienā, kad Sarkanā armija strauji uzbruka no Baldones puses, dzimusi keramiķe Gunta Graudiņa (1944).

Šosejas pretējā pusē apmēram 1 km garumā 1944. gadā gāja bojā visas ēkas. No tām kādreizējās Būmaņu mājas (tik garas, ka sauktas par krogu), kuru vietā tagad uzcelti **Liepkalni**, bija pirmā profesionālā latviešu arhitekta J. F. Baumaņa tēva Jēkaba Daniela mājas. Pēdējais dzimtas loceklis no šejienes aizgājis 1820. gadā. Būmaņu uzvārdu Jānis nomainīja pret Baumanī pēc pārcelšanās uz Rīgu namdara mācekļa amatā.

Daugavas malā bijušais **Vimbu krogs** (pārbūvēts). Savulaik upe bija svarīgs satiksmes ceļš. Te gāja daudz plostu, un plostniekiem arī vajadzēja atelpas brīdi. Pie kroga bija arī Rīgas–Doles kuģīša pietura. Vimbu krogs atradās uz Rīgas patrimoniālapgabala robežas, kas gar Flāmsu krogu gāja uz Misu. Vimbu kroga krodzinieka ģimenē dzimis rakstnieks un literatūrkritiķis Pēteris Aigars (īstajā vārdā Herberts Tērmanis, 1904–1971, Londonā). Blakus bijušais Zušu krogs, pie kura paveras skats pāri Sausajai Daugavai uz Doles muižas pili (1898), tagadējo muzeju. Savulaik šeit atrasts akmens cirvis. Sauso Daugavu šajā vietā, tikai no pretējās puses, 1985. gadā gleznojis Jurgis Skulme. Gar krogu izejam pie Flāmsu (Flamena) kroga drupām vietā, kur abi ceļi tikpat kā blakus, bet sāk attālināties. Tur arī Vimbu autobusu pietura.

Nedaudz tālāk pie 16. kilometra ir bijusī Katlakalna un Doles pagastu robeža. Šobrīd Doles sala nav Ķekavas, bet gan Salaspils pagasta teritorijā. 1. pasaules kara laikā Doles pagasts zaudēja 80,91% māju, pati Doles sala pēc Rīgas HES uzcelšanas lielu daļu teritorijas zaudēja zem ūdenskrātuves līmeņa.

Uz D pusi ved aleja uz bijušo **Eltes muižu** (Фламенгоф), no kuras visilgāk bija saglabāties pagrabs pie šosejas. Tajā laukā vienmēr nākot akmeņi laukā. Arī šī muiža gāja bojā 1944. gada septembra kaujās. Teikā³⁴ stāstīts, ka bijušajā muižas alus brūzī logā vakaros redzēts Velns sukājam matus. Kad tas pastāstīts

mājās, ganiem bijis bailes dzīt vakaros govīs garām. Brūzis varēja būt pie tagadējām Loreķu mājām.

No šī krustojuma atkal mazs posms senā ceļā, tā malā Jau-nais krogs, no kura saglabājies tikai stadulas gals, pārējais no-jaukts pirms 30 gadiem. Zvejnieku un Lakstīgalu ielas krustojumā vecais ceļš gājis pa pēdējo no tām. Tagadējā šoseja iet pa vidu kādreizējai **Floretes muižas** (*Флоренгоф*) teritorijai, aiz šosejas Muižnieki, šai pusē – Āres, kurās dzimusi etnogrāfe vēs-tures zinātņu kandidāte (1959) Anna Krastiņa (1919), grāma-tas par zemnieku dzīvojamām mājām³⁵ autore. Kad Floretes mazmuiža tika nodota Jurim Simenovam pēc tā apprecēšanās, tad tā kļuva par Doles inteliģences pulcēšanās vietu. Viņš atstājis paliekošu devumu, pierakstot daudzus apkārtnes nostāstus un tei-kas, kas nodoti folkloristam Fricim Brīvzemniekam. Vairāk gan viņš saistāms ar 1884. gadā Ķekavā nopirktajiem Beitīņiem. Par J. Simenova darbību rakstījusi novadpētniece Velta Strazdiņa³⁶.

Ķekavā šoseja kļūst par Rīgas ielu. Attālāk pie daudzstāvu mā-jām kafejnīca “Pie Mārtiņa”. Tās interjera autors ir Oļģerts Bariss. Aiz mājām **Ķekavas (Doles) kapi**. Senākie pieminekļi Gaismas ielas pusē. Jāatzīmē krusts Bukseļu ģimenei un jūgendstila formās lietā čuguna sētiņa A. Ābranta kapam (1909). Kapos apglabāti Triju Zvaigžņu ordeņa kavalieris Pēteris Sēja (1880–1940, Stok-holmā) – skolotājs, kas 1905. gadā bija rīcības komitejas priekšsē-dētājs, vēlāk Latvijas sūtnis ārzemēs; māksliniece Gaisma Ģiga (1938–1999); Vectiturgas priedēs nošautais Juris Simenovs (1852–1906), diemžēl precīza apbedījuma vieta nav zināma; skolotāja, tautasdziesmu teicēja un vācē-ja Ģertrūde Elksne (1900–1993); Lāčplēša Kara ordeņa kavalieri Nikolajs Āboltiņš un Mārtiņš Pilvers; skolotājs, koru un teātra trupu vadītājs Jānis Grunde (1868–1939). Tēlnie-ciski cilņi J. Krastiņa, J. Janso-na, Ē. Freiberga apbedījumiem, L. Zaļkalnei pat apaļskulptūra.

Sētiņas Ķekavas kapos (2001)

Stāsta, ka kapos spokojoties. Kapu sardze Liepa ar draudzeni Lauvieni esot manījušas sievu ar aplātu galvu, kas otrā dienā izrādījies kupls dadžu krūms³⁷. Kāds puisis, kas speciāli ar zirgu jājis uz kapiem skatīties spokus, uz kapsētas vaļņa esot redzējis zārku un uz zārka roku. Puisis ar pātagu iesitis mironim pa roku, tas lecis no zārka laukā un skrējis puisim pakaļ, kas paslēpies kādās mājās. Mironis velti izmeklējis un aizgājis uz kapsētu atpakaļ. Puisis vēlāk ar trieku nomiris³⁸. Ziemassvētku naktī visi miroņi ejot uz Daugavu mazgāties³⁹.

Pārejot Gaismas ielu un, ejot gar transformatoru staciju no labās puses, blakus estrādei esam pie ūdensdzirnavu drupām. Dzirnava pārbūvētas vēl 1923. gadā, 30. gadu beigās tiek uzstādīti papildus elektromotori, taču 1944. gada oktobrī tās uzspridzina. Nav arī 13 ha lielā dzirnavezera, ko sauca arī par Bukseļa ezeru (kāda dzirnavnieka vārdā). Teika vēsta, ka tajā reiz pretinieks ietricis prūšu karaspēku ar visu mantu, zirgiem un lielgabaliem. Lielgabali vēlāk atrasti, kāds pat vilcis tīklā naudas šķirstu, bet tīkls pārplisīis un nauda atkal nogrimusi. Dzirnavnieks Bukselis esot pinies ar pašu Velnu un nekādi nevarējis nomirt, vajadzējis ielikt rokā naudas zuteni. Zārku divi zirgi ar mokām aizvilkuši līdz kapsētai, bet tad gan abi nobeigušies. Bukselis pēc nāves nācis “plosīties un pannas laizīt”. Cita teika⁴⁰ vēsta, ka naktī divpadsmitos balta jauna sieviete iznākusi no ezera, gājusi klāt kādam vīram ar vārdiem: “Aiztiec mani, aiztiec mani, un tev būs laime”. Vīrietis gājis projām, un baltā sieviete žvakstēdama iekritusi ezerā.

Lai gan vecas kartes rāda Kauču mājas tagadējā Ķekavas jaunās apbūves daļā, nav īstas skaidrības, kur īsti atradusies **Kaučas pils** ar dziļu grāvi visapkārt, visticamāk tā bijusi dzirnavezera DR galā. Uzkalns, kur tā atradusies, norakts, iekārtojot bērnu dārza rotaļlaukumu. Teika⁴¹ stāsta, ka kara laikos tuvējā mežiņā bijusi tāda kauja, ka pa asinīm bijis jābrien līdz ceļiem. 1930. gadā tā vieta vēl sauca par Stāvmurgu. Grāvis ap pili piepildīts ar nokautajiem pils iemītniekiem un uzvarētāji ar cepurēm sanesuši tiem virsū zemi, ka no grāvja ne miņas. Lai dziļāk iepazītos ar Ķekavas vēsturi, vērts iegriezties turpat jaunajā apbūves rajonā pagastnamā Gaismas ielā 19, kur 1997. gadā atvērta pagasta novadpētniecības muzejs.

Ķekavas mūzikas skola (2001)

Dzirnavezera saliņā bijusi estrāde, tur notikušas zaļumballes. Tur filmētas dažas epizodes režisora Viļa Lapenieka uzņemtajai filmai “Zvejnieka dēls”. Dzirnavu teritorijā 30. gados bijusi darbnīca, kur atlēja krustus un gatavoja piemiņas zīmes I. pasaules karā kritušo vācu karavīru ka-

piem. Pāri upei aiz sporta laukuma redzama no sarkaniem ķieģeļiem celtā sākumskolas ēka, kas savulaik bijis pagastnams (1896, arhit. K. Pēkšēns). Pa labi no tās Ķekavas mūzikas skola (2000, arhit. L. Skuja).

Kokiem apaugušā uzkalnā sarkanarmiešu brāļu kapi, kur apbedīti 382 kritušie, kā daudzviet, šeit atzīmēti par 21 cilvēku mazāk – tie – nezināmie. Pieminēklim tēlniecisks cilnis. Apbedījumi iekārtoti Ķekavas pirmās koka baznīcas (1668) vietā, tā redzama J. K. Broces zīmējumā.⁴² Kad tā Ziemeļu kara sākumā nopostīta, tad dievkalpojumi notikuši kapsētā un ķestera mājā.

Gaismas ielā 1 atrodas **Kraujas**, ēka ar spēcīgi izteiktiem stūru rustojumiem, pusnošļauptu jumtu, zem kura galā pusapaļš logs. Celtne daudzkārt pārbūvēta, kā draudzes nams tā iesvētīta 1939. gadā. Tagad tā atkal pieder draudzei, bet, pēc nostāstiem, esot vecāka par baznīcu. Kas te tik nav mitinājies! Te bijusi draudzes skola, kur par skolmeistaru, kā senāk bijis parasts, darbojies ķesteris, tāpēc tā pagājušā gadsimta sākumā saukta par ķestereju. Vienu laiku te dzīvojis arī mācītājs, kaut gan mācītājmuiža bijusi Doles salas augšgalā. Tā tur pat 1856. gadā plūdos aizskalota, bet nākošajā gadā atjaunota. Vācu laikā te pārcelts doktorāts, kur strādājis iecienīts dakteris Ligers, bet karā ēkā iekritusi bumba. Pēc kara draudzei nebija līdzekļu atjaunošanai, tad to atdeva I. ceļu pārvaldei.

Starp Kraujām un šoseju, apstrādājot zemi, atrasti akmeņi ar kaļķu javas paliekām, arī ap 1600. gadu kaltas monētas. Tur bijusi kāda senāka ēka. Bet lejā, pie Ķekavas upes, visiem pieejams

avotiņš, kura apkārtni uz sev piederošās zemes labiekārtojusi draudze. Stāsta, ka spējīgs pat dziedināt, tāpēc dažkārt tiek saukts par Svēto avotiņu. Ķekavā ir arī otrs “avots” – “Alus avots”. Tas ir 1998. gadā dibinātā alus ražotne ar šādu nosaukumu, kas atrodas aiz baznīcas Jaunsilos. Tur pirmoreiz Latvijā alu sāka pildīt plastmasas pudelēs. 29 km garā Ķekava sākas lielajos mežos uz A no Baldones, tek cauri Baldones parkam un divreiz šķērso Rīgas–Bauskas šoseju. Ķekava šeit strauja, te rīkotas pat airēšanas slaloma sacensības. Lietuviešu valodnieks K. Būga izsaka pieļāvumu, ka upes nosaukums cēlies no lietuviskas cilmes vārda, piem. *keke* (ķekars, zars). Latviešu valodnieks K. Karulis meklē sakarību ar vārdu *kek* (liks).

Pāri Ķekavas upei pa labi ēka Rīgas ielā 26, kas no kādreizējā kroga 1910. gadā par pagasta iedzīvotāju saziemotiem līdzekļiem pārbūvēta par Doles Saviesīgās biedrības namu, kas kopā ar Īguma māju un baznīcu veido **Ķekavas vēsturisko centru**. Šī ēka vēlāk vēlreiz pārbūvēta pēc arhitekta K. Zēversa 1925. gadā izstrādāta projekta. Aiz tās sabiedriskā ēka, celta 1984. gadā kā kop-saimniecības “Ķekava” valdes ēka pēc arhitektes L. Skujas projekta. Tās arhitektoniskais risinājums ar pildrežģa būvi atgādinošām fasādēm veiksmīgi sasauca ar pāri ielai esošās veikala ēkas īsto pildrežģi. Ēkas būvapjoms divstāvēgs ar četriem atsevišķiem blokiem (katram no tiem interjerā sava tonalitāte) un atsevišķām vienkāršām daļām, kas aptver iekšējo pagalmu, ērtu mākslas izstāžu rīkošanai. Tagad te SIA “Ķekavas kodols”, arī sadzīves pakalpojumi.

Turpat tirdzniecības centra “Dālderis” ēka (1992, arh. Z. Krastiņa) ir liels komplekss, kas veiksmīgi zem viena jumta aptver atsevišķus būvapjomus. Blakus esošajā Īguma ēkā Rīgas ielā 28 darbojusies 1891. gadā dibinātā aptieka, kurā 40. gados pārvaldnieks bijis Lāčplēša Kara ordeņa kavalieris Edvīns Alfrēds Rubenis (1885–1975). Cita aptiekas pārvaldniecība un īpašniece Maša Šura (1903–1941), aptiekas darbinieks viņas vīrs Izaks un divas meitas tika nogalinātas 1941. gada jūlijā. Tagad te krodziņš ar nosaukumu A7.

Doles–Ķekavas baznīca celta par Doles muižas īpašnieka Volde-māra Antona Lēvisa of Menāra līdzekļiem 1783. gadā. Tā cieta

1812. gadā kara laikā. Barokālais tornis uzcelts tikai pārbūves laikā 1900. gadā, to sašāva padomju tanki 2. pasaules karā, jo tornī atradies vācu novērotājs – uz koka kāpnēm var atrast viņa ierakstīto “*Erich Klein, 28.09.1944*”. Vācu novērotāji esot aprakti baznīcas pagalma stūrī. 1980. gadā uz pagaidu torņa uzlika krustu, bet pilnībā tas atjaunots tikai 1992. gadā. Kara laikā sašauts arī G. Švenna lietuvē Rīgā izgatavotais zvans (1925), tagad tornī no Asītes Elku kapiem atvestais zvans (1928).

Doles-Ķekavas baznīca (2001)

Pēc 1. pasaules kara postījumiem (tad arī zem dievnama grīdas raktas patvertnes) baznīcas atjaunošana pabeigta 1920. gadā. Iekštelpas labajā pusē marmora piemiņas plāksne (1933) Latvijas Brīvības cīņās un 1. pasaules karā kritušajiem. Ilgi draudzē kalpojuši Taurišu dzimtas mācītāji, pēdējo no tiem – Vilhelmu Gothardu

Baznīcas interjers (2001)

– nošāva 1906. gada novembrī pie rakstāmgalda *četri bandīti*. Stāsta, ka viņa pēdējie vārdi bijuši – “Paldies Dievam, tie nebija no manas draudzes”. Arī viņam baznīcā melna piemiņas plāksne. Pie šīs pašas

sienas tiek pieminēta draudzes priekšniece baznīcai tik grūtajos “attīstītā sociālisma” gados – Hilda Krūmiņa.

Tagadējais altāris uzstādīts pēc 1. pasaules kara. Altārglezņas “Kristus svētī bērnus” (1929, Augusts Annuss) fonā redzama Daugava. Diemžēl vienā no diviem izdotajiem sakrālās mākslas atklātņu komplektiem attēls samainīts ar Jelgavas rajona Dalbes baznīcas altārglezni, kuras autors arī ir A. Annuss un nosaukums tas pats. Mazajā komplektā, ko izdevis Kristīgās mākslas centrs, ir pareizais attēls.

Interesanti, ka 1739. gada vizitācijas protokolā teikts, ka “baznīca skatās, lai kāzas, bērnu kristības un bēres notiktu kristīgi un kārtīgi”. Stāsta⁴³, ka vecos laikos, kad braukuši uz baznīcu laulāties, tad līgava apbraukusi ap kādu kalniņu trīsreiz riņķī, tas saukts pa Brūtes kalniņu. Vietējie tādu vairs neatceras, novadpētniece Vaida Villeruša kādā senā kartē to atradusi dzirnavu tuvumā, tagad tas norakts. Teika⁴⁴ vēsta, ka kāds “fēlmen-ders” Ziemassvētku sestdienas vakarā bijis baznīcā, kas bijusi pilna ar gariem. R. Gabris stāstīja⁴⁵ par Annu Korts, kas ap 1910. gadu baznīcā nozagusi bībeli, lai izlasītu “norādītās vietas”, jo sapnī eņģelis esot teicis, ka viņas slimo brāli tā varot vai nu izārstēt, vai arī viņš nomiršot. Ne tikai zagt nav bijis viegli (bībelei divi pudi svara, koka un ādas vākos), arī izlasīšanai Rīgā meklēts zviedru valodas pratējs, kuru bijis maz un pēc tā tad policija zagli atradusi. Tiesa esot piespriedusi baznīcas sodu – vienu gadu katru svētdienu jāiet baznīcā. Pēc soda “izciešanas” pati esot palikusi par “pusmācītāju”.

Dodoties tālāk, apskatiet baznīcas iežogojuma stabus – taču ar mīlestību taisīti. Baznīcas sienā vēl tagad redzama iemūrēta franču raidītā lode, kas, kā stāsta vietējie, esot izzvejota no Daugavas. Pa ceļu, kas nogriežas gar baznīcu uz Daugavas pusi, var nokļūt pie kopsaimniecības kādreiz celtās katlumājas, kur bijusi Ķekavas muiža, kuru nodedzinājuši Napoleona karapulki.

Pa Rīgas ielu gabalu tālāk, aiz Miesta Pinču mājām, kuras te pieminu tik jaukā nosaukuma dēļ (kaut Pinču mājas redzamas arī 17. gs. atlasā), nogriežas Pļavu iela – vecais Jaunjelgavas ceļš. Pie Ķekavas saplūda kopā vairāki ceļi. Laikraksts “Balss”⁴⁶ raksta:

“Uz šā lielceļa satek kopā trīs stipri Kurzemes un Leišu lielceļi, – no Ilūkstes, Šēnbergas–Biržiem un Bauskas. Un no šiem brangiem apgabaliem līdz 18 jūdžu attālumā visi lauku ražojumi saplūst Rīgā pa to vienīgo lielceļu no Ķekavas uz Rīgu. Kurzēmē, kā arī Leišos tie trīs minētie lielceļi ir brangi kopti, tā kā tie ir pat sliktākajā gadalaikā ne visai grūti pabraucami, tik līdz uz Rīgu braukdami, tiekam ap Ķekavu Vidzemes daļā, tad atronamies kā citā valstī. Kalniņos dziļa smilte, lejiņās dubļāji un pat muklāji [...]”. 19. gs. 90. gados visā Augšzemē ķekavniekus sauca par cūku uzpircējiem.

Pa Jaunjelgavas ceļu braukdams, K. Ulmanis savulaik pieturējās pie **Leišjāņiem** un dāvājis zviedru krāsu ēkas krāsošanai. Pa Pļavu ielu tālāk pie Ramiņiem pēc arhitekta A. Birzenieka meta celtais pieminēklis (1930) kritušo latviešu strēlnieku piemiņai. Blakus piemiņas akmens 69 kritušo krievu piemiņai. Šajā Ķekavas pusē mežos piemiņas vietu daudz. 1916. gada kaujās krievi zaudēja ap 15 000 kritušo, vācieši – 2500. Par te notikušo vēsta A. Čaks “Mūžības skartajos”⁴⁷. Arī Andrejs Pumpurs dzejolī “Galva ar trim šķēpiem”⁴⁸ par vēl senākiem laikiem 1874. gadā teic:

*Tur kalniņā pie Ķekavas
Stāv lielas, vecas priedes;
Zem priedēm vecas kaņepes
Un kara lauka sliedes.*

Uz **Kalnakroga** gala sienas uzraksts “1927, A. Linde”. Tas taču laikam sakrīt ar Ķekavas ūdensdzirnavu īpašnieces Alises Lindes uzvārdu! Bet šis gadaskaitlis neatbilst ēkas celšanas gadam. 17. gs. kartē te Bikšas (Bikšu krogs). Vai tāpēc ka te kā biksēm divi stari, arī te no Bauskas ceļa atzarojums uz Jaunjelgavu? Tomēr no 2001. gada februāra ēkas funkcija gan atbilst nosaukumam. Pēc arhitektes A. Ziemeļnieces projekta radīts arī savdabīgs interjers. Krogs daudz piedzīvojis savos pastāvēšanas gados, arī dažādus nosaukumus, vienulaik pat saucies Bikšu krogs, kur 1878. gada 22. jūnijā rīkota pirmā teātra izrāde – ar “Pūcespiegeli” viesojušies kaimiņu draudzes locekļi. Te

1906. gada janvārī apmetusies soda ekspedīcija. 2. pasaules kara laikā kroga stadulā (kur tagad ēdamzāle) nošauta jau minētā ebreju Šuru ģimene.

Teika⁴⁹ vēsta – pie kā noved sēdēšana krogā. Kāds vīrs, “kas neesot bijis dzērājs”, ilgi pa darišanām nodzīvojis krogā, ap pusnakti gājis mājās. Skatās, **Odu kalnā** deg uguns. Kad piegājis apskatīties, redz, ka pie ugunskura zārks. Bet tikko vīrs piedūries zārkam, tas sadrupis un no ugunskura un zārka palikušas tikai pelnu čupiņas.

Tagad Odu kalnā L. Skujas projektētais ūdenstornis. Franču karā šis kalns bijis ar prūšu vīriem kā nosēts, itkā odiem noklāts, no tā arī dabūjis savu nosaukumu. Edgars Šēnbergs⁵⁰ gan uzskata, ka *Uodu* kalna nosaukums saistāms ar skandināvu un seno sakšu reliģiju – Odina kultu, kurš esot saukts arī Ods. Teika⁵¹ vēsta, ka tolaik, kad vēl karojuši ar vālēm un rungām, kalna neesot bijis. Karojot ar leišiem izdomāts, ka vajadzētu uzmost kalnu un no turienes leišus nomētāt ar akmeņiem. Nesuši ar cepurēm, apakšā palicis purvs un odu radies arvien vairāk... Kalnā dažu nakti kaltējoties nauda, esot balts (citkārt melns) zārciņš... Kad neesot bijis sērkokciņu, uz pīpja uzlikta oglīte, un vēlāk tur atradies zelta gabals... Teiku pietiek. Vēsture stāsta, ka franči te sakauti, krievu karaspēka komandierim Frīdriham Lēvisam of Menāram par godu te uzcelts pieminēklis (1912, Frīdrihtornis) ar četrām uzrakstu plāksnēm. Tornis sagrāva 1. pasaules kara laikā, tā atliekas esot iemūrētas apkārtējo māju sienās un pamatos, bet zārks rādoties tieši pieminēkļa vietā.

Par varonību pie Odu kalna Lāčplēša Kara ordeni saņēmis Ernests Lielmanis.

Starp šoseju un Odu kalnu 1990. gadā atklāta piemiņas vieta padomju deportāciju upuriem. Turpat tiek celta jauna luterāņu baznīca (arhitekts Līnards Skuja), jo draudze 1996. gadā sašķēlās.

Ķekavas pagasts te vēl nebeidzas, bet mēs savu ceļojumu gan beigsim. Veco Bauskas ceļu varētu pasekot arī tālāk, pašreizējā trase 53 km garumā izbūvēta no 1928. līdz 1935. gadam no Rīgas robežas līdz agrāk pastāvējušajam ceļam pie Codes. Iztaisnojot gabalus starp Rānavu un Ķekavu, kā arī starp Misas

tiltu un Iecavu, ceļa garums samazinājās par 5 km. No 10 m platā ceļa tā segums bija 5 m plats. Tika izbūvēti 75 tilti un caurtekas. Darbu kopējā izmaksa toreiz bija 5 miljoni latu.

Vēres

- ¹ LFK 2049, 222.
- ² Lācis V. Dzīves pārdomas. Rīga, 1999.
- ³ Broce J. K. Zīmējumi un apraksti. Rīga, 1996, 2., 256–258. lpp.
- ⁴ LFK 2049, 223.
- ⁵ Avotiņa D., Peters J. Baltijas toveri sāļi ... Rīga, 1973, 27. lpp.
- ⁶ Kurcijs A. Dzīvība. Rīga, 1933.
- ⁷ Vācietis O. Zibens pareizrakstība. Rīga, 1980.
- ⁸ LFK 2049, 238.
- ⁹ LFK 2049, 170.
- ¹⁰ LFK 2049, 139.
- ¹¹ LFK 2049, 795.
- ¹² LFK 2049, 796.
- ¹³ LFK 937, 14.
- ¹⁴ LFK 937, 78.
- ¹⁵ LFK 464, 4244.
- ¹⁶ Broce J. K. Zīmējumi un apraksti. Rīga, 1996, 2., 266.–267. lpp.
- ¹⁷ Turpat, 268.–269. lpp.
- ¹⁸ LFK 937, 171.
- ¹⁹ LFK 2049, 229.
- ²⁰ Broce J. K. Zīmējumi un apraksti. Rīga, 1996, 2., 261.–264. lpp.
- ²¹ Lejnieks K. Garlibs Merķelis. Rīga, 1935.
- ²² LFK 2049, 169.
- ²³ Gabris R. Latvju virsnieks Nr. 35473. Rīga, 1990.
- ²⁴ Daugavas Vanagu Mēnešrakstā, 1991, 5., 45.–47. lpp.
- ²⁵ Žurnālā "Karogs", 1992, 1., 205. lpp.
- ²⁶ LFK 2049, 227.
- ²⁷ LFK 2049, 228.
- ²⁸ LFK 2049, 228.
- ²⁹ LFK 2049, 890.
- ³⁰ Šēnbergs E. Sensorum. Rīga, 1995, 5.
- ³¹ LFK 2049, 800.
- ³² LFK 2049, 801.
- ³³ Čaks A. Mūžības skartie. Rīga, 1937, 1.
- ³⁴ LFK 937, 107.
- ³⁵ Krastiņa A. Zemnieku dzīvojamās mājas Vidzemē. Klaušu saimniecības sairšanas un kapitālisma nostiprināšanās laikā. Rīga, 1959.
- ³⁶ Strazdiņa V. Ķekava. Laiki, likteņi. 2001.
- ³⁷ LFK 937, 11.

- ³⁸ LFK 937, 184.
³⁹ LFK 937, 91.
⁴⁰ LFK 937, 1.
⁴¹ LFK 937, 4.
⁴² Broce J. K. Zīmējumi un apraksti. Rīga, 2002, 3., 68. lpp.
⁴³ LFK 937, 36.
⁴⁴ LFK 937, 26.
⁴⁵ LFK 2049, 171.
⁴⁶ Par mūsu ceļiem. Laikrakstā "Balss", 1982, 15.
⁴⁷ Čaks A. Mūžības skartie. Rīga, 1. d. 1937., 2. d. 1939.
⁴⁸ Laikrakstā "Baltijas Vēstnesis", 1874, 21.
⁴⁹ LFK 937, 17.
⁵⁰ Šēnbergs E. Sensorum. Rīga, 1995, 5.
⁵¹ LFK 937, 16.

GRIENVALDES PUSE

Bijušās Grienvaldes muižas apkārtnē aizņem tikai nelielu pašreizējā Iecavas pagasta daļu. Lai to izstaigātu, neskaitot 1,5 km attālos Raņķu kapus, būs jānoiet 8 km. Taču laika ziņā tas ietver vairākus gadsimtus. Cik no tā varam vēl redzēt pašlaik, cik varam pieminēt tikai domās?

Kad aiz Iecavas upes tilta no Bauskas šosejas nogriežamies pa Jelgavas ceļu, tūlīt jādodas pa Pārupes ielu. Te, starp 3. un 4. namu, redzami regulāri liepu stādījumi – **Dieva dārzs**. Teika vēsta, ka te gribējuši celt Iecavas baznīcu (vai tā domāta pirmā, jau 16. gs., vai kāda no vēlākajām?), taču dienā ieraktie pamatakmeņi pa nakti vienmēr aizvēlušies uz baznīcas pašreizējo vietu. Šī vieta tomēr nepalika tukša. 1812. gada cīņās pie Iecavas Palejas kroga krīt ap 600 krievu un 100 prūšu. Krievu pozīcijas toreiz stiepās no Cēsniekiem gar pili, kaļķu cepli un mācītājmuižu līdz Zellēm. Kritušie krievi apglabāti šajā bīrzē, ko vēlāk nosauca par Dieva dārzu. It kā katram karavīram stādīta viena liepa, taču koku tagad vairs nav tik daudz. Tikai – nejausim to ar Dieva kalniņu Iecavas parkā!

Teika¹ stāsta par Joda akmeni, kas palicis pāri no Pērkona saspertās klints iepretī baznīcai, kas aprakusi velnu. Pie Pārupes ielas 8 nama pienāk ceļš no kājnieku tilta puses, pa ko zinātājs

Iecava (vēst. foto)

no centra atnāks ātrāk. Pārupes ielā 15 vēl viens dārzs, šoreiz ne Dieva, bet gan Kārļa Fricsona iekopts un 1993. gadā atzīts par trešo skaistāko pagastā.

Uz Skrīveru mājām (ap 1939) ved aleja, kas stādīta mājas celšanas gados, kūts gan te vecāka – celta 1932. gadā. Šeit dzīvojis Zālītes pagasta skrīveris Ekšteins, kura kundze Berta Ekšteina bija ilggadēja vietējo aizsardžu priekšniece. Uz Z pusi redzams priežu puduris Vaņču priedes, pie kurām upes ielejā iegulusi Puķuleja, savulaik iecienīta zaļumbalļu vieta.

Aiz divstāvīgās ēkas pa labi slejas bijusī magazīnas klētis – Rožkalni. Tur kādreiz atradusies **Fridriķmuiža** (kartē atzīmēts – Lielfridriķa muiža), kurā darbojusies arī bijušā Zālītes pagasta valde. Šī muiža piederējusi hercogam Frīdriham, bet otrpus šosejas taču Dartija! Tās nosaukums radies no muižas nosaukuma vācu valodā – *Dorotheenhof*. Latviešu vārds Dārta arī radies no Dorotejas, tālab pat valsts saimniecība vienulaik kļūdaini saukta par Dārtiju. Ar šo vietu varētu saistīties pie mums lokalizētā pazīstamā ziņģe par Doroteju un Fridriķi. Piecdesmitajos gados, kad

Iecava (vēst. foto)

“dzērāji svinējuši Jāņus”, muiža nodegusi. Magazīnas ēka ir skaista mūra būve no dažādas krāsas granīta akmeņiem un dolomīta gabaliem, arī kaļķu javas šuvēs rūpīgi iesprausti sīki granīta gabaliņi. Līdz 1891. gadam pat pastāvējis Fridriha muižas pagasts, bet togad likvidēja visus sīkos pagastus (arī Dzimtmīsas, Zālītes, Grienvaldes, Poda muižas un Granteles), kas tika apvienoti vienā lielā Grienvaldes pagastā.

Stipri sānis pa kreisi, Kurmjos, mūrnieka ģimenē dzimusi ievērojamā aktrise Triju Zvaigžņu ordeņa kavaliere Dace Akmentiņa [īstajā vārdā Doroteja (Dārta) Šteinberga; 1858–1936]. Nav saglabājušās Kabatas, kur dzimis cits Triju Zvaigžņu ordeņa kavalieris pedagogs Krišjānis Mīlgrāvis (1882–1946), Rīgas pilsētas valdes loceklis. Viņa spalvai pieder vairāki publicistiski un literāri darbi.

Pirms nākošā krustojuma atrodas Ogļu kalns, tā šo vietu dēvē kaimiņmājās. Te ir tumšāka zeme kā citur, atrastas arī zviedru monētas. Pie krustojuma Sproģi, kas uzcelti kādreizēja smilšu kalna vietā, bet pa kreisi atrodas Zaldātu mazmājas, kur katram 25 gadus cara armijā nodienējušam zaldātam deva 0,5–0,6 ha zemes. Vēl šo apvidu sauc par Putnu kalniem², jo tur nekas nav audzis, bijušas tikai priedes ar kovārņu ligzdām. Māju rindas galā Tāles, kas 1993. gadā ieguva pagasta skaistākās un sakoptākās mājas godu.

Laukums aiz Sproģiem tautas atmiņā palicis kā krievu armijas raķetnieku izgāztuves vieta.

Pie nākošā krustojuma – pēdējā karā sabombardētās **Grienvaldes skolas** ēkas (1863) vieta. Pati skola gan darbību uzsākusī jau 1859. gadā. Tiesa, vecais ceļš vedis nedaudz pa kreisi, caur pašreizējo mežu, kur pie eglītēm, karam sākoties, aprakti skolas trauki. Te, pirms pagrieziena, redzami 14 soļus gari ēkas pamati. No krustojuma pa labi ozolu aleja, kur katrs ozols stādīts piemiņai no kādas skolu beigušas klases. Pa kreisi no alejas aug Lielais ozols (4,1 m apkārtmērā), pie kura pulcējas skolas absolventi tikšanās reizēs.

Uz R no skolas zaro cits krāšņs koks – Grīnfelda skolas ozols. Grīnfelds – ilggadējs skolas pārvaldnieks, zem šī ozola esot milējis

sēdēt, domāt un rakstīt. Bet 1937. gada bildē – skolas oficiālais nosaukums – Zālītes pagasta I sešu klašu pamatskola. Varbūt tieši šīs Zālītes skolas skolotāja ģimenē 1913. gadā dzimis LZA Goda loceklis, medicīnas doktors Nikolajs Skuja?

Ceļš pa kreisi ved uz Raņķu kapiem, kas nosaukti 1893. gadā būvēto māju vārdā. Mājas apšūtas ap 1910. gadu, senāk bijušas arī jumta istabiņas. Pa vidu ēkai iet ādere, apvalkdūmenis celts tieši uz āderu krustpunkta, tāpat arī pagrabs, kas tāpēc esot auksts arī vasarā. Blakus Raņķi-4 – uz karā nodegušās govju kūts pamatiem kopsaimniecības uzbūvētā dzīvojamā ēka.

Raņķu kapiem, protams, nav nekāda sakara ar Kuldīgas rajonā atrodošos Raņķu pagastu. Centrā zvanu tornis ar uzrakstu 189(3?)9. Ticamāk, ka neskaidrais skaitlis ir 9, jo ķieģeļi te tieši tādi paši kā Raņķiem. Zvans izgatavots Rīgā, 1929. gadā. Te arī audzēkņu liktais krusts Grienvaldes pagasta skolas pirmajam skolotājam I. Riekstiņam. Ievērojams cilvēks esot bijis arī Jēkabs Plostnieks (1861–1928), taču vairāki cilvēki nezināja neko precīzāk, kā vienīgi “kaut kāds direktors”. Tā nav vienīgā neskaidrība. Zināms, ka pa kreisi apglabāti čekistu nošautie cilvēki, kaut kur arī sarkanie strēlnieki. Kapu aizmugurē pa kreisi liela kapu kopa, kas jau apaugusi krūmiem. Interesanti, ka blakus augošajā priedē vēl atrodama vieta, kur kādreiz izcirsta miza un samanāmas arī kokā iecirsta krusa pēdas. Kādreiz te esot rūpīgi kopts... Tagad man neviens nezināja pateikt, kas te apbedīts. Tuvāk ieejai otra, astoņus soļus gara kapu kopa, kur tās centrā pieslieta plāksnīte ar uzrakstu “revolucionārs Pēteris Spēlmanis, 1884–1909). 1905. gadā P. Spēlmanis organizēja laukstrādnieku streiku Grienvaldes muižā. Taču iespējams, ka plāksnīte nākusi no tālākā apbedījuma ar apmali, jo tik daudzi 1905.gada revolucionāri te nevarētu būt apbedīti. Zināms, ka šajos kapos atdušas smagi ievainotais un pēc paša lūguma

Raņķu kapu zvanu tornis (2001)

nogalinātais 1905. gada notikumu dalībnieks Kārlis Relics. Kapu aizmugurē pa kreisi var atrast ierakumu paliekas.

Par visiem Iecavas pagasta kapiem brīnišķīgas grāmatas sarakstījis pensionētais dārzkopis Ēvalds Kivilands (1930), dodot arī vēsturiskās izpētes materiālus, kapu plānus un vecākas fotogrāfijas, 2004. gadā iznākusi tās 3. daļa. Tā ir ierosme, kurai vajadzētu sekotājus visā Latvijā.

Ap 500 m tālāk uz R, vietā, kur Iecavas upe pienāk tuvāk ceļam, atrodas Āpšu kalniņš, iecienīta šo dzīvnieku mītnes vieta.

Ejot taisni no skolas vietas, pa labi starp apstrādātām teritorijām plešas apaudzis laukums – 2. pasaules karā kritušo vācu karavīru apbedījuma vieta. Tālāk tilts pār 136 km garo Iecavas upi. Kā man stāstīja dzirnavās, tai esot “nāves raksturs”, jo visa Iecava “rūpējas” par tās piegānīšanu. Tagad gan ar Somijas atbalstu tiek celtas notekūdeņu attīrīšanas iekārtas. Vēl stāsta, kad diviem dēliem esot bijis jāiet dienēt, tie tik pamatīgi pirms tam mazgājušies, ka noslikuši. Bet tautasdziesmā teikts:

*Iecavniece velējās
Straujupītes maliņā;
Grievaltiete garām gāja,
Dievpalīgu padodama:
Dievs palīdzta tev, māsiņa,
Ogļu maisu velējot!
– Vai tu traka, grievaltiete,
Tie jau mani goda svārki.*

Dzejnieks Vitauts Lūdēns Iecavītei veltī šādas rindas³:

*Tek Iecavīte cauri saules audiem,
Caur siltiem asfaltiem un lielceļiem,
Plūst Iecavīte cauri vārpām, graudiem
Un savu nerimtību atdod tiem [..]*

Starp ceļu un Liepkalniem kādreiz atradies Grienvaldes sadraudzīgās biedrības nams, tagad gan tur nav palicis neviens akmens. Namu varam atsaukt atmiņā, tikai skatot senu atklātņi, jo tas sagrauts jau I. pasaules kara laikā. Netālajā Lācīšu jaunsaimniecībā aug vīksna 4,5 m apkārtmērā un ailantlapu riekstkoks.

Uz **Z Mazajie** (0,8 km), kas, tāpat kā Lācīši, celti pēc 1. pasaules kara. Savulaik te, apkārtnes pašās bagātākajās mājās, līdz 15 gadu vecumam dzīvojis vēlākais LKP 1. sekretārs (1959–1966) Arvīds Pelše (1899–1983, Maskavā). Cilvēks, kas pēc aizbraukšanas no šejienes Petrogradā veiksmīgi iekļāvies vietējo spekulantu un noziedznieku aprindās, vēlāk kļuva vienīgais latvietis (neskaitot J. Rudzutaku 20. un 30. gados), kas PSRS sasniedza tik augstu “karjeru” – kļuva par partijas kontroles komitejas priekšdētāju. Katram laikam pašam savs vērtējums par A. Pelši, bet viņa māte vairākkārt esot teikusi: “Ak Dievs, kādu izdzimteni esmu radījusi!” Pats gan par māti, kad tā viņu pēc atgriešanās no Krievijas gribējusi satikt, teicis: “Tā vecene man nav pazīstama! Mātes man vispār nav”⁴. Blakus esošā ferma vēl Pelšes dzimtas celta. Kad pie KP CK ēkas Rīgā viņa skulptūru novāca, to gribēja atvest te, taču vietējie nebija ar mieru. Tagad te dzīvo Baško dzimta, dzīvojis arī jau mirušais aviācijas pulkvedis Baško no Latvijas aviācijas ģenerāļa Jēzupa Baško (1889–1946) dzimtas.

Uz rietumiem no Mazajiem apm. 1 km attālumā **Kaijas**, kur Janeku ģimene savulaik ieguvusi pirmo vietu par skaistāko sētu pagastā. Pirms kara tur dzīvojis “pārnīeks” Kārlis Bariss. Tā šeit sauca izvadītāju bērēs, kas aicināts itin bieži, jo tā bijis lētāk.

Iepretī Zvaigznēm 1. pasaules kara **vācu karavīru brāļu kapi**, kurus 70. gadu beigās nopostīja, neskatoties uz to, ka uz pāris pieminekļiem bija uzraksti vācu valodā “nezināms krievs”. Nojauca arī ķieģeļu iežogojumu un pieminekļus nostūma sāņus, kur tie vēl tagad mētājas. Aiz krievu karavīru apbedījumiem savulaik bijusi kapela ar Kristus figūru. Kā stāstīja Antonija Jansone (1929), viņas skolas gados bērni divas reizes gadā nākuši ravēt, no Vācijas par kopšanu skolai sūtīta nauda.

Apmērām 150 m tālāk pie vecā ceļa, kas te atrodas vairāk uz upes pusi, uz pamatnes uzstādīts liels akmens – kādreizējās **Grienvaldes muižas** ēkas stūra akmens. Tas tiek saukts arī par Svētakmeni. 1. pasaules kara laikā sagrautās muižas ēka atradusies paralēli ceļam.

Esam nonākuši **Grienvaldes ūdensdzirnavās**, kas celtas ap 1860. gadu, cietušas 1. pasaules karā 1916. gadā, 1930. gadā

rekonstruētas. Pašreizējais dambis darbojas kopš 80. gadu sākuma. Tagad malšanai daļēji izmanto ūdeni, daļēji elektrību. Ja esat dzirnavās, neaizmirstiet apskatīt 1930. gadā uzstādīto, Rīgā, Rūpniecības ielā 12, izgatavoto, griķu un putrainu maļamo mašīnu ar kārtas numuru 359. 1930. gadā dzirnavas pārgāja turīgā iecavieša Dindoņa īpašumā, kuram pieder arī Lejasdzirnavas iepreti Iecavas baznīcai. Pie dzirnavām 1978. gadā ticis spēlēts literāri muzikāls uzvedums "Muzikālās ūdens dzirnavas".

Majoru mājās pirms 1. pasaules kara atradies "laderlangš" – alus sadales punkts. Turpat arī savdabīgs pagrabs ar klēti augšstāvā.

Atgriežoties Iecavā, pievēršam uzmanību mājai E. Virzas ielā 53, kurai pildrežģis ēkas galos. E. Virzas ielā 42 Ulda un Dzintras Dredžeļu diždārzs ar skulptūrām. Tā vairākkārt atzīta par sakoptāko sētu Iecavā. Noslēdzot mūsu ceļojumu ar skatu pagātnē, apstāsimies E. Virzas ielā 25. Te vēl daļēji saglabājušies **mācītājmuižas** apstādījumi. Pati muiža celta 1821. gadā pēc arhitekta H. E. Dihta projekta, taču nojaukta pirms apm. 25 gadiem. Fotogrāfijā mēs šo klasicisma stila ēku redzam 1949. gadā kā garenu vienstāva būvi ar kolonnu portiku fasādē un jumta izbūvi ar pusapaļu logu virs tā. Pirmoreiz te mācītājmuiža uzcelta jau 1699. gadā.

Vēres

¹ LFK 1600, 14108.

² LFK 2049, 184.

³ Ļūdēns V. Vairogi. Rīga, 1980.

⁴ LFK 2049, 185.

PAR LINDES LIEPĀM

Ogres rajona apdzīvotā vieta Linde atrodas Daugavas malā, iepreti Lielvārdei. Šis vietvārds gan parasti saistīties kopā ar Birzgali, un ne tikai tāpēc, ka Linde patreiz atrodas Birzgales pagastā. Pazīstamas vārdkopas ir Lindes-Birzgales draudze, Birzgales-Lindes skola.

Cilvēkam, kas prot vāciski, liekas pavisam vienkārši: *die Linde* – liepa. Zinot, ka savulaik apdzīvoto vietu vāciskie nosaukumi bija pavisam atšķirīgi, pārbaudām arī to. It kā skaidrs. Tomēr latviešu rakstnieks, etnogrāfs un grafiķis Mikus Skruzītis (1861–1905) Lindes nosaukuma¹ skaidrojuma min veselu birumu leišu vārdu, kā “*lendu, līdu*” u. c. un izsaka pārliecību, ka latviskajai formai vajadzētu būt “*liede, Līde*”. Latvijā ir jau arī Liede – upe Madonas rajonā. Tomēr vai piekritīsim M. Skruzītim, ja bijušās Lindes muižas parkā stādīti galvenokārt lapu koki un visvairāk liepas?

Parks atrodas Daugavas palu terases krastā. Kādreiz Jaunjelgavas ceļš atradās starp to un Daugavu, tagad to applūdinājusi Ķeguma HES ūdenskrātuve, un jaunais ceļš pārnests krietni nostāk no upes. Pa to braucot, uz Lindi jānogriežas netālu aiz krustojuma ar Bauskas (Birzgales) ceļu pie rādītāja “Lindes parks” pa asfaltētu ceļu ar vītolu aleju.

No kultūras nama redzamas tikai drupas, kas gan šeit nav vienīgās, arī Lindes muižas pils pašlaik redzama tikai fotouzņēmumos pirms 1915. gada. Vai arī varam lasīt Kārļa Jēkabsona romānu “Heinrihs Rautenfelds”², kur Lindes pils atzīmēta kā “divstāvu ēka, kuru grezno tornīši. Šī muižnieciskā celtne ir tikpat balta kā Lielvārde, un tāpat kā Lielvārdei tai ir ne mazāk kā 25 istabas (īstenībā 29)... Istabās ir gleznas, dārgas dienvīdu palmas”. 1905. gadā Linde, tāpat kā Lielvārdes un Rembates muižas, nav dedzināta, jo to “kungģi uzskatģti par labiem”. Blakus autostāvvietai redzamas pils stģra atliekas. Iepriekšģjās koka apbģves vietģ 1762. gadģ celta jauna vienstģva mģra ēģa,

Lindes muižas vģrtģ (2001)

dīvstāvīgā pils uzcelta, domājams, 1861. gadā. Stāvot pie pils drupu stūra, iedomāsimies skatu pāri Daugavai no pils balkona (tādi bijuši gan pirmajai, gan otrajai mūra pilij). Tāpat jāiedomājas greznais koka tilts pār Jēdes upes uzpludinājumu zivju audzēšanai, kurš izveidots nelielas upītes gravā. To vietējie sauca par muižas ezeru. Tur vienmēr bijis daudz zivju, 2. pasaules kara laikā lielākās no tām pat šautas ar šautenēm.

Uz Daugavas pusi no pils drupām (atcerēsimies, tur kādreiz gāja Jaunjelgavas ceļš) saglabājušies muižas iebraucamie vārti –greznākie Latvijā³, un to dēļ vien ir vērts Lindi apmeklēt. Vārti celti triumfa arkas veidā ar barokālu jumta izbūvi, tie bija iekļauti kādreizējā mūra žogā, tādā veidā ansamblim atgādinot nocietinātas pils izskatu (muiža hronikās minēta jau 13. gs.). Vārtu būves datējums lasāms to D pusē virs pilastriem – 1767. Virs arkas Pletenbergu dzimtas ģerbonis, jo vārti celti to saimniekošanas laikā. Tornī ierīkotais pulkstenis noteicis dzīves ritmu tuvējā apkārtnē. Bet pirms Pletenberga, 16. gs., muiža piederējusi Lindu dzimtai (vēl viens arguments pret M. Skruzīti).

Linde var būt lepna, ka te veikti vairāki pasākumi pirmo reizi Latvijā. Tā ir muižas īpašnieces grāfienes Sofijas fon Mengdenas 1805. gadā dibinātā rekrūšu izpirkšanas biedrība, viņas laikos tika izdotas vairākas grāmatas [“Lindes un Birzgales pagasta pienākumi darbi un klausīšana” (1796) un “Lindes un Birzgales pagasta tiesa” (1805)] un brīvvališanas likums savas muižas zemniekiem. Pēdējais Lindes barons bija Pauls fon Hāns, Kurzemes civilgubernators. Pirmā Hāna dēls savulaik par Birzgales cilvēkiem vēstulē izteicies, ka tie ir čakli, mērķtiecīgi, starp tiem daudz kalēju, audēju un dravnieku. Tiešām 1864. gadā Lindes pagastā dzimis Pauls Grīnups, kas pētījis bišu sugas, no 1920. gada izdevis žurnālu “Latvijas Biškopsis”, bijis Vecbebru biškopības un dārzkopības skolas dibināšanas ierosinātājs. Lindē Hānu ģimenē dzimis Triju Zvaigžņu ordeņa kavalieris pulkvedis leitnants Kārlis Rihards Aleksandrs Hāns (1889–1942), kurš no 1928. līdz 1939. gadam dzīvojis Lindes muižā. Lindes ļaudīm daudz atzinīgu vārdu savulaik veltījis mūsu tautas dižgars Andrejs Pumpurs, kura vārdā tika nosaukta vietējā kopsaimniecība.

Lielisku muižas aprakstu "Latviešu Avīzēs" 1823. gadā⁴ publicējis vietējais mācītājs K. Šulcs. Te bijis kaut kas vidējs starp barokālu un renesanses dārzu. Parka centrālā daļa terasēta, saskatāmas 4 terases, kas toreiz atradušās muižas ezera krastā.

Daugava pie Lindes parka (2001)

Uz vienas no tām pirms I. pasaules kara atradies paviljons svētdienas skolas nodarbībām, uz citas, ar "ačgārni stādītām" liepām, vēl kolhozu laikos rīkotas labi apmeklētas zaļumballes. Uz tām ar laivām braukuši pat lielvārdieši. No apakšējās terases Daugavas krastā otrpus upei redzama Lielvārdes baznīca. Torņa vārtu ceļa galā savulaik bijusi pārceltuve uz Daugavas pretējo krastu. Uz trešās terases atradies danču placis, kas izmantots pilī rīkotajās ballēs. Kādreiz rūpīgi cirptās liepas, kas tagad pāraugušas, augšējā terasē veidojušas labirintu. No vārtiem uz Daugavas pusi ved jauktu lapkoku aleja. Uz A no kādreizējā tautas nama drupām pie gravas aug ozols 4,6 m apkārtmērā, kura stumbrs 3,5 m augstumā sadalās divos stumbros. Zinātājs parkā pamanis arī daudzu introducēto koku un krūmu sugu pārstāvjus – pavisam bijis 27 sugu, tagad gan saglabājušies tikai 16 sugu pārstāvji.

"Baltijas Vēstnesī" 1899. gadā publicēts nostāsts⁵ par franču kara laikiem, kad Lindes muižā bija izvietota franču vienība, bet Daugavas pretējā krastā krievu karaspēks. Krievu virsnieks, apzinādamies franču pārsvaru, mēģinājis tos maldināt – licis taisīt lielu troksni, kurt daudzus ugunsurus, un tie tiešām neuzdrīkstējās uzbrukt. Jumpravmuižas nomnieks pierunājis garāmbraucošo kazaku "sotņu" frančiem uzbrukt, ko tie arī izdarījuši un frančus iztrenkājuši. Bet nākamajā dienā Lindē celtas karātavas un pakārts kāds izbēdzis krievu zaldāts (polis), kas frančiem bija stāstījis patiesību par krievuniecīgajiem spēkiem. Te karots arī vēlāk. Kaprālis Roberts Židovs (1921–1977)

1919. gada ciņās pirmais ar 20 karavīriem pie muižas forsējis Daugavu, par ko apbalvots ar Lāčplēša Kara ordeni.

Pirms autostāvvietas Pakalnu mājas, kur saimnieko Ilona un Aivars Sniedzes. Viņi ne vien sakopuši nopirkto veco māju, bet arī izveidojuši bērnu rotaļu laukumu, kur vietas pietiek paprāvam bērnu pulciņam. D no parka atrodas Zemgaļu mājas (1928), kur dzimis fizikas zinātņu doktors Viesturs Poriņš (1931). Uz Jaunjelgavas pusi, Slaidēnos, bijusi vasaras mītne ārstam profesoram Kristapam Rudzītīm (1899–1978), kas izveidojis terapeitu zinātnisko skolu, viņa zinātnisko un sabiedrisko pienākumu pārskaitījums šeit aizņemtu pārāk plašu vietu. Te aug Kristapa Rudziša ozoli. D no Slaidēniem arī pilskalns, kas pēc nostāsta grimstot arvien dziļāk zemē, tur skatāma Viļņa Titāna veidotā piemiņas zīme. Pilskalns esot ierīkots 13. gs. sākumā, kad Lindes muiža esot saukta par Lielo Daugavas muižu vai Pletenbergi. I. pasaules kara laikā pilskalnu sapostījuši ierakumi.

Riekstos dzimis rakstnieks Juris Kosa (1878–1967), kas apglabāts netālajos Jedes kapos, kur ir arī baronu Hānu dzimtas kapi. Vietējie gan labprātāk šos kapos dēvē par Iedes kapiem, piebilstdami, ka kāda Iede (vai Jede) tur pakārusies. J. Kosa vēlāk dzīvojis Bļodniekos (Birzgales pagrieziena tuvumā), kur arī miris. Kapos apbedīti arī I. pasaules karā kritušie vācieši un somu jēgeri. Jedes kapus rakstniece Regīna Ezera piemin savā romānā “Viņas bija trīs”⁶, kā kapus “tieši mežā, zem slaidu apšu drebošajām lapotnēm”. Romāna darbība noris tieši Lindes-Birzgales pusē, izlasot to, uzzināsiet vairāk par šī novada ļaudīm.

Vēres

¹ Skruzītis M. Sēļi, Kurzemes augšgala senči. Rīga, 1889.

² Jēkabsons K. Heinrihs Rautenfelds. Rīga, 1930.

³ Lancmanis I. Fon Pletenbergu Sansusi Daugavas malā. Žurnālā “Māksla Plus”, 2003, 6.

⁴ Laikrakstā “Latvijas Avīzes”, 1823, 19. jūl.

⁵ Latviešu pasakas un teikas. Sakopojis P. Šmits. Rīga, 1937, 15. sēj., 403. lpp.

⁶ Ezera R. Viņas bija trīs. Rīga, 1963.

Kur blakus šalc jūra

KUĢIS ... BAZNĪCĀ

Ja lielajos okeāna kuģos, un, varbūt ne tikai tajos, starp restorāniem un deju zālēm ir arī baznīciņa, nevienu nepārsteidz. Bet vai var būt arī otrādi – vai varam ieraudzīt kuģi baznīcā?

Lielajā Vācijas ostas pilsētā **Hamburgā** netālu no Elbas pamānīsim trīs jūrnieku baznīciņas – dāņu, zviedru un somu. Lūk, somu jūrnieku baznīciņā ar mūsdienīgu modernu interjeru, uz altāra redzams burinieka modelis. Bet Latvijā?

Jūrkalnes Sv. Jāzepa katoļu baznīcā Ventspils rajonā ir ne tikai kroņlukturi, bet tuvāk ērģelēm pat kuģa modelis. Te jāatceras nostāsts par baznīcas rašanās vēsturi. Pati pirmā baznīca šeit celta pašā jūras krastā, vietā, kur pie smilšainā stāvkrasta nīkna vētra bija izmetusi krastā mastus un stūri zaudējušu kuģi. Cilvēki, kuģa korpuss un krava neesot cietusi, tāpēc kapteinis vietu nosaucis par Laimīgo kalnu (*Felixberg*), un tikai 1925. gadā Jūrkalne ieguva tagadējo nosaukumu.

Šī baznīciņa jau sen kā ieskalota jūrā, tagadējā ir jau trešā, kas pie tam vēl 1861. gadā ievērojami pārbūvēta. Ka tas esot patiesība, liecinot izglābtā kuģa modelis, kas karājas arī tagadējā baznīcā. Modeli izgatavojis Andrejs Saulesleja (Saulītis) no Jūrkalnes pagasta Laiviniekiem. Tagad tam pieslēgta arī elektrība.

Arī pie **Sakaslejas** luterāņu baznīcas (Liepājas rajonā) gries tiem redzams kuģa makets. Senatnē pa Tebras upi kuģi no jūras braukuši līdz pat Aizputei – baznīca atrodas gandrīz blakus upei. Te, pie Tebras un Durbes satekas, bijusi arī osta, blakus Lejasmuižai saglabājusies trīsstāvīga ostas noliktavas ēka. Savulaik kāds kuģa kapteinis baznīcā lūdzis veiksmi un licis sava kuģa maketu novietot baznīcā. Deviņdesmito gadu vidū gan makets

nozagts, bet drīz vien pie upes atrasts. Kāds Pāvilostā dzīvojošs vīrs to atjaunojis un tas atkal skatāms savā vietā.

Uztverot šos maketus plašāk, jāatzīst, ka tiem vēl cita nozīme atrasties baznīcā. Te gribētos citēt pēdējo pantu no Lūcijas Caukas dzejoļa “Laiva ar baltām burām”¹:

*Kungs,
ļauj manā dzīvē braukt šai laivā, –
laivā ar baltajām burām,
līdz Tavam baltās mūžības krastam.*

Netālu no ērģelēm iekārtu burinieka modeli var sastapt arī mazajā **Prerovas** piejūras baznīcā Ziemeļvācijā.

Jūs teiksiet, tie ir tikai modeļi, bet īsts kuģis? Tādu nesolu, bet īsta, liela laiva baznīcā tiešām ir, pats savām acīm redzēju. Vācijā, Sv. Jēkaba baznīcā **Lībekā** blakus tornim esošajā ziemeļu kapelā ir piemiņas vieta 1957. gadā no Atlantijas nepārnākušajiem kuģa *Pamir* jūrniekiem. Te uzstādīta kuģa glābšanas laiva ar lielu, lielu caurumu vienā tās bortā. Pašas mazākās vācu pilsētiņas **Arnis** (ap 380 iedzīvotāju) baznīcā ir ne tikai trīsmastu brigas modelis, bet kā gaismekļa pamatne tradicionāli izmantots kāda kuģa stūresrats.

Roņu salā (igauņu val. *Ruhnu*, kas ir netulkojams vārds) pašreizējiem gandrīz 70 iedzīvotājiem ir divas baznīcas. Vecajai, 1644. gadā celtajai, kas ir vecākā koka būve Igaunijā, vīrs ieejas durvīm veiksmīgi novietots īsts retums – mākslinieciski

Roņu salas baznīcas dekors (1980)

izgriezts dekors no kāda kuģa pakalģaļa, kas vietējiem liecies pietiekoši labs viņu dievnama izrotāšanai. Salinieku dzīvojamām mājām par rotājumu bieži izmantotas daļas no strandējušiem kuģiem – uzraksti ar

Roņu salas vecā baznīca (1980)

kuģa vārdu, izgriezti ornamenti. Ļoti izplatītas te bija zirgu galvas uz dēļu galiem, kas dažādības dēļ dažviet bija nomainītas ar putnu atveidojumiem.

Roņu salas baznīcas iekštelpu dekors gan nav no strandējuša kuģa – te atrodas koka tēlnieka Johana Mertena, kurš salā uzturējies 1731. gadā, darbs. Viņa darinājumi sastopami arī Latvijas baznīcās, tikai visur tie ir bez paraksta. Šajā tālajā vietā tēlnieks uzdrošinājies atstāt piemiņai savu vārdu.

Vai domājat, ka nogrimušā prāmja “Estonia” piemiņas vietas tikai Igaunijā? Piemiņas akmens ir arī **Balvos** pie luterāņu baznīcas, jo ar šo prāmi uz Zviedriju atgriezās četri Vekelsongas brāļu draudzes locekļi.

Jēkabs Janševskis savā darbā “Nīca”² par vietējiem zvejniekiem savulaik gan rakstīja: “pa lielākai daļai nodarbojamies ar zveju, cīnīdamies ar jūras briesmām un bieži paši lūkodamies nāvei acīs, viņi arī par cita dzīvību daudz nebēdā. Saķildojušies krogā vai citur, sevišķi ja galvas karstas, nereti gadās, ka vienam no cīņas varoņiem jākrīt”. Piejūras baznīcu altārglezņas gan runā ko citu. **Mērsragā** – “Jēzus glābj Pēteri”, **Engurē** – “Jēzus un Pēteris”, **Skultē** – “Kristus glābj vīru, kas grimst viļņos”. Par jūras briesmām un savas dzīvības saglabāšanu zvejnieks domā arī baznīcā, tas ticis ņemts vērā, ierīkojot tās interjeru.

Vēres

¹ Žurnālā “Ceļa Biedrs”, 1985, 6 (Kanādā).

² Janševskis J. Latvijas novadi. 4. Nīca. Rīga, 1928.

JŪRMALCIEMS

Uzreiz varam teikt “senais Jūrmalciems”, jo D no Liepājas pirmo reizi tas atzīmēts 1636. gada kartē. Zviedru laikos ap 1650. gadu ugunsgrēkā nodega ne tikai šeit uzceltais darvas cepelis, bet arī apkārtējais mežs. Pēc tam radās plūstošās smiltis, kas aizņēma 13 km garu un 1,5 km platu piekrastes daļu, tāpēc 19. gs. trīsdesmitajos gados klaušu kārtībā tika veikta smiltāja apmežošana. Tas pats vēlreiz darīts pēc 2. pasaules kara. Vēl tagad vēja spēku uzskatāmi rāda priežu slīpie stumbri, jo komponista Emiļa Melngaiļa vārdiem runājot, vējš “cenšas šīs priedes, ja nevar lauzt, tad vismaz liekt”.

Skaistākā Jūrmalciema priede, kurai dzejoli “Miķeļa Pankoka priede Jūrmalciemā”¹ veltījis Māris Čaklais, atrodas pie bijušo Veckupšu māju vietas. Blakus – piemiņas akmens (1986) ar tēlnieces Svetlanas Beļinskas darināto bareljefu koktēlniekam Miķelim Pankokam (1894–1983, Šveicē). Viņa mājas pieminētas Imanta Ziedoņa “Kurzemītē”², taču vērts izlasīt Viļa Veldres grāmatā “Dzīve pie jūras”³ (1938.) Veckupšu apciemojumam veltītās lappuses, kur toreiz “kā pie Pankoka, cepuši arī pankokus”, tā gūstot labu

Olafs Gūtmanis Jūrmalciema Šeiros (2001)

priekšstatu gan par M. Pankoka dzīves veidu, gan mākslu. Ļoti daudz par tēlnieku savulaik bijis rakstīts periodikā.

Miķelim Pankokam kā “šīs smilšu krantes īstam dēlam” un Veckupšiem dzejoli “Jau tuvāk klieudz vētras putni, ...”⁴ veltījis arī Olafs Gūtmanis, kuram ciemā arī ir sava “Olafa priede”, kas izskatās pēc teiksmaina mūzikas instrumenta. Tas tomēr nav vienīgais O. Gūtmaņa dzejolis par Jūrmalcietu, kas “aiz plīvurpuķēm slēpjas” (“Plīvurpuķe”⁵) un “stāv jūras krantē zem stiebru jumtiem” (“Jūrmalcietis”⁶). No 1968. līdz 1970. gadam tapis neliels cikls zem kopēja nosaukuma “Pavasaris Jūrmalcietim”⁷. Dzejoli “Jūrmalcietim mājvārdi”⁸ no ciemā esošajām ap 80 mājām viņš piemin 34 māju nosaukumus, neiekļaujot gan 1900. gadā celtos Šeirus, kas tagad ir viņa paša īpašumā. Šo “iztrūkumu” toties aizpilda Laimonis Vāczemnieks ar savu dzejoli “Cimos pie Olafa Gūtmaņa”⁹:

*Saki, trakais jūrciemiet,
kas tās tev par mājām!
Jūra aprej ciemiņus,
vēji gāž no kājām.*

Tas tomēr nebūtu viss par šo ciemu dzejā. Ja O. Gūtmanis aprakstījis pavasari, tad Augusta Štrausa darbā “Jūrmalcietim”¹⁰ apdzējots ziemas vakars. Vēl Jūrmalcietis pieminēts citos dzejoļos krājumā “Tēvu zemes gaisma”, jo viņš te savulaik uzturējies, tāpat kā rakstnieks Egons Līvs. Tālab paša O. Gūtmaņa dzejolis par Šeiriem saucas “Augustam Štrausam”¹¹ – kādreiz te viņš dzīvojis. Tad dzejnieka rakstāmgalds stāvēja pret dienviņu logu, O. Gūtmanim – pret austrumu. Bet ko tad īsti nozīmē mājvārds Šeiri? Kā pašam dzejniekam vēstulē skaidrojis Ernests Kauls no Kalnišķu ciema Zvejniekiem, tas nozīmē – atraitnis. Dzejnieks gan nav atraitnis, viņa kundze Velga Gūtmane ir gleznotāja, kas iecienījusi pasteļa tehniku. Par Jūrmalcietu viņa saka – te ir saviļņojums no vēja, tas rada saviļņojumu arī dvēselē. To, ko Jūrmalcietis izdara ar radošu cilvēku, to, tikai tur dzīvojot, var sajust.

Jūrmalcietim savulaik dzīvojuši gleznotāja Benita Bitāne, bet te gleznojuši arī rīdzinieks Andrejs Ģērmanis, tukumniece Olita

Gulbe-Gērmāne, kura šejieni raksturo šādi: “Man liekas, ka nekur citur Latvijā nav tādas vietas. Šeit ir ārkārtīgi īpatnēji – kļajums, vējš, kas staigā pāri un gļauda zāli. Vecās koka mājiņas ir tik iederīgas šai vidē. Liels dabiskums, tikpat liels askētisms”¹². Juris Kronbergs dzejolī “Rindas ar Mekdonaldu (tā nav drukas kļūda!), Jūrmalciemū un Māti Latviju”¹³ teic:

*Bet vakar Jūrmalciemā bij cita pasaule
Tur vēja iegriba ir kāpu arhitekts
Tur vēja atvēziens veido viļņu tēlus.*

Mežā atrodas Virgas (vecie) kapi. Te zvanu tornis veidots no četriem baļķiem, virs kuriem jumtiņš un zvans. Te, kapsētā ar savdabīgiem koka krustiem, atrodas tēlnieciskis piemineklis 1926. gadā mirušajai M. Pankoka mātei Maigai Pankoks. Paša tēlnieka veidotajā pieminekli akmenī iecirsts “Esi sveicināta, rīta saule”. Ciemam pretējā pusē ir arī Pankoku kapi, tur apglabāti 1919. gadā Latvijas Brīvības cīņās kritušie Pēteris Tīds un Miķelis Vecvāgars. Te redzami senas formas koka krusti, kalēja kalti krusti un liels krusts ar uzrakstu “Anna Pankok” (mirusi 1923. g.). Par šiem kapiem pierakstīta teika, ka Skaras mežā līdz kapiem līdzī nācis cilvēks, “lupatiem ģērbies”, kurš pārlēcis pār kapa žogu un tūliņ “pazudis”. Taču – ņemsim vērā, ka agrāk te itin bieži jūrā bojā gājušajiem bijušas bēres bez kapa.

Uz D no ciema pie Mietraga esot septiņi pakalni. Te jāatceras, ka Stokholmā 1644. gadā izdotajā Johanna Monsona jūras grāmatā minēta apdzīvota vieta *Sevenbergen*, arī *Sibenberg*.

*Piemīņas akmens M. Pankokam
(2001)*

Taču jau 18. gs. kartēs Septiņkalne (tulkojumā) kartēs jau vairs nav atrodama, domājams, to apputinājušas ceļojošo kāpu smiltis. “Starp Jūrmalciemū un Mietragu”, kas atkal ir O. Gūtmaņa dzejoļa virsraksts¹⁴, atrodas viena no Latvijas augstākajām kāpām – Ķūpu kalns (34 m). Vārds

“ķups” nozīmējot to pašu, ko “strups”. Jēkabs Janševskis grāmatā “Mežvidu ļaudis” min teiku¹⁵, ka tur agrāk varēts debesīs uzkāpt. To izdarījis kāds zemnieks ar sievu. Par to, ka tas piedzēries un “nav pratis debesīs uzvesties, bet daudzījies un delverējies apkārt pa malu malām”, Dievs nosviedis abus zemē un “pastūmis debesīs ir tālāk, ir pabīdījis tās augstāk”. Cita teika min te laupītāju “muižu”. Kalns ir vietējas nozīmes dabas piemineklis, padomju laikā atradies Baltijas kara apgābala pārziņā. No kalna paveras labs skats uz Jūrmalcietu, ko savā darbā “Velnakaula dvīņi”¹⁶ tēlojis arī E. Līvs, dēvējot to par Vējgala ciemu.

*Klajumu vējdzirnavas
Jūrmalcietā (2001)*

Cietmā mājas novietotas samērā izklaidus, koku diezgan maz, vējam ir kur ieskrieties. Viegli pamanāmas Klajumu vējdzirnavas. Blakus bijušajām staba tipa vējdzirnavām (darbojušās no 1930. līdz 1937. gadam) uzceltas pašreiz redzamās, kas ar elektromotoru darbinātas no 1940. līdz 1978. gadam, tā arī spārnus tām nekad nepielika. Kopš 1999. gada pēc arhitektes Agitas Lieģes projekta tās tiek atjaunotas par Oksfordā (Anglijā) dzimušā Pola Veldona līdzekļiem.

Tuvumā baptistu baznīca; draudze cietmā dibināta 1933. gadā. Vairāk uz Z pusi luterāņu baznīca, celta 1833. gadā. Starp abām celtnēm Ievas – kādreizējās skolas ēka.

Ziemeļu pusē Jūrmaļi (1882) – dzīvojamā māja gan divreiz pārbūvēta, apmūrējot ar ķieģeļiem, par 25 cm paceļot griestus. Tagad ēkā tiek uzņemti arī ārzemju ceļotāji. Jāpiebilst, ka 1935. gadā, braukdams uz Nīcas pagasta zemnieku svētkiem, te viesojies K. Ulmanis, kas tikko piedzimušajam

*Jūrmalciema baptistu baznīca
(2001)*

Piestātne Jūrmalciemā (2001)

pašreizējam māju saimniekam Jānim Jūrmalim pabāzis zem spilvena pieclatnieku, vēlāk atsūtot vēl simtnieku.

Jūrmalciems paliks atmiņā, jo atšķiras no citiem Liepājas rajona piekrastes ciemiem. Ja tas ieinteresējis, rajona laikrakstā “Kursas Laiks” daudzos turpinājumos savulaik publicēta O. Gūtmaņa “Jūrmalciema dienasgrāmata”¹⁷, iznākusi arī viņa prozas grāmata par Jūrmalciemu¹⁸.

Vēres

- ¹ Čaklais M. Labrīt, Heraklīt! Rīga, 1989.
- ² Ziedonis I. Kurzemīte. Rīga, 1947, 2., 293. lpp.
- ³ Veldre V. Dzīve pie jūras. 1. No Nidas ciema līdz Kolkai. Rīga, 1938, 43.–47. lpp.
- ⁴ Gūtmanis O. Atgriešanās ceļš. Rīga, 1981.
- ⁵ Gūtmanis O. Godavārti. Liepāja, 1996.
- ⁶ Krājumā “Dzejas diena”. Rīga, 1987.
- ⁷ Gūtmanis O. Zilā glūda. Rīga, 1972.
- ⁸ Laikrakstā “Literatūra un Māksla”, 1988, 1.
- ⁹ Vāczemnieks L. Atsauksmās. Rīga, 1989.
- ¹⁰ Štrauss A. Tēvu zemes gaisma. Rīga, 1984.
- ¹¹ Žurnālā “Karogs”, 1992, 11.
- ¹² Laikrakstā “Kursas Laiks”, 1997, 23. aug.
- ¹³ Laikrakstā “Literatūra un Māksla Latvijā”, 2001, 26. jūl.
- ¹⁴ Laikrakstā “Skolotāju Avīze”, 1987, 2.
- ¹⁵ Janševskis J. Mežvidu ļaudis. Rīga, 1929.
- ¹⁶ Līvs E. Velnakaula dvīņi. Rīga, 1966.
- ¹⁷ Laikrakstā “Kursas Laiks”, 1992, 12. nov.–1993, 5. janv.
- ¹⁸ Gūtmanis O. Jūrmalciems. Liepāja, 2001.

NELAID SKURSTENI MEŽĀ...

Šāds novēlējums nebūt nav dzirdēts no kāda psihiatriskās slimnīcas pacienta, kā pirmajā brīdī varētu likties. Tā neievērošana var dārgi maksāt, kā to norāda rakstnieks Vilis Veldre¹: ja **Jūrkalnes** zvejnieks brauc ar laivu uz Caurumu, kas ir 8 asu (17 m) dziļa zvejvieta, tad “skatās pēc Sakas brūža skursteņa, lai tas ieietu divos Labraga kokos. Nekad nedrīkst laist skursteni mežā, jo tad ir akmeņi un var saplēst vadu. Ne vienam vien zvejniekam akmeņos notrūkušas virves un vadiņš palicis jūrā ar visām plekstēm”. Padomājiet – jūrā taču nav orientieru, mazajām zvejas laivām tie bija jāmeklē krastā. Arī attālumus bieži nākas mērīt pēc airēšanas ilguma, bet zvejvietām bija visiem saprotami nosaukumi: Muižas kalva, Aplociņš, Aizkalva un citi. Laikiem mainoties, lietojot jau lielākus zvejas kuģus, mainījās arī zvejvietu nosaukumi. Mazāk poētisks ir Pohmeļplacis pie **Ventspils**, kas atradās vistuvāk jūras vārtiem, tikai 45 minūšu brauciena. Kā atzīmē Benita Laumane², uz turieni vīri parasti brauca, kad ir pagiras, kad kapteinim slikta dūša un slinkums tālāk braukt.

Savi nosaukumi arī krasta licīšiem, rāgiem. Tā **Vitrupē** pie Kutkāju mājām ir akmeņains sēklis Kutkāja. Bet 200 m attālumā no Kutkāju raga mežā ir neparasti šķautnains akmens, kas interesants arī tāpēc, ka tā garums divreiz pārsniedz platumu. Latviešu tautadziesmās sastopams nosaukums “jūras kāja”, kas lietots liča nozīmē, izloksnēs vārds “kāja” bieži lietots kā šaura zemes daļa, kas iestiepjas jūrā vai citur. Bet kas ir Starpkāja? Tāda atrodas **Rojā** un ir apmēram 300 m plata zvejvieta, kurai abās pusēs akmens sēkļi.

Ziemupes luterāņu baznīca (2001)

Cilvēks jūrā varētu orientēties pēc piekrastes baznīcām, **Mērsragā** ir savs “Baznīcas sausums”. Bet **Ziemupes** baznīcai vispār nav torņa, jo bija būtiski ierobežota augstu un maldinošu orientieru būve kuģu ceļu tuvumā. Vērgales novadpētnieks Alfrēds Šnipke par šo

baznīcu stāsta³, ka kādreiz bija īpašs peļņas veids – kurināt tumsā ugunis, lai burinieki nāk krastā, tad apkalpe iznīcināta un laupītāji tikuši pie mantas. Populāri esot bijis kurināt uguni baznīcu torņos, lai to nepieļautu Ziemupes baznīca palikusi bez torņa. 1748. gadā celtais dievnams tagad no Rundāles pils muzeja atguvis altāri un kanceli, kuri vēl senāki – no 1684. gada. **Engures** jūrskolai ir bijis tornis, ko, sākoties 1. pasaules karam, vācieši nogāza, lai no jūras to neredzētu.

Katram nosaukumam jau ir kas pamatā – asociācija, kāds notikums. **Sārnatē** – Monopola baņķis, kur butes sarodas tikai saulei lecot un pazūd saulei rietot, kad arī šnabja bode (monopols) aizvēra savas durvis (19. gs. beigās). Kalifornija ir tepat pie Ventspils – kāds jūrnieks, daudz braukājis pa pasauli, sacījis, ka tās zivju bagātība viņam atgādina Kaliforniju. Bet tuvumā – Miroņu pagrabs, kur ar vadiņiem izvelk cilvēku kaulus no kāda kara laikā nogrimuša vācu kaujas kuģa. Ja zvejvietas nosaukumā iekļauta “rāva”, tad saprotams, ka vieta akmeņaina. **Carnikavā** ir Bazaņurga – zvejas placis iepretī mazas upītes ietekai.

Starp citu, iedomāsimies, ka kāds neveiksmīgs burātājs galīgi nomaldījies izklūst krastā. Bet uz kuru pusi Rīga? Kauns taču prasīt. Tad vislabākā izeja no situācijas ir pavaicāt: “kā sauc šo strautiņu?” Jo – R-Vidzemē strauta nosaukumā būs vārdiņš “urga”, bet Kurzemes piejūrā to sauks par “valku”. Un skaidrība klāt. Kaut gan – **Upesgrīvā** jūrā ietek upe, ko tās 28 kilometros paspēj dēvēt 12 dažādos nosaukumos: Sārcenes upe, Laidzes upe, Sārājupe, Silenes upe, Lāčupe, Sniķerupe, Kalējupe, Dārtes upe, Mucupe, Jozupe, Uguņupe un lejtecē – Grīva. Jaunajai paaudzei Sniķerupe

var izraisīt saldas konfekšgaršas izjūtas, bet te ir jāpaskaidro, ka par sniķeriem kādreiz sauca galdniekus, kas specializējušies zārku izgatavošanā.

Uz Z no Liepājas atrodas **Šķēde**. Tā ir viena no trim Latvijas Šķēdēm. Vēl viena Šķēde ir Talsu tuvumā un

Papes bāka (2001)

trešā atrodas Saldus rajona Z daļā. Nosaukums varētu būt radies no latviskās šķedenes (skaida), bet ticamāk, ka te varētu būt lejasvācu vārda “robeža” ietekme.

Ja **Melnсила** nosaukumu prasīsim kādam vīram ar palieliem, teiksim 47. izmēra apaviem, saņemsim atbildi *Mustanum*. Un pareizi vien būs – tas ir šīs vietas libiskais nosaukums. Tikai libiešu, kas vienmēr liela auguma, paliek arvien mazāk, un viņiem pašiem arvien retāk iznāk savā starpā parunāt libiski.

Saunaga mājvārds Nigliņi, kas Gunta Eniņa grāmatā “Te pat Latvijā”⁴ diez kāpēc iekļuvis kā Migliņi, domājams, radies no personvārda *Nicolaus* saīsinātās formas *Niglas* (kas izplatīta Igaunijā). Agrāk gan mājas saukušās Melki. **Sikraga** un Saunaga Penti saistāmi ar personvārda *Benedectus* saīsināto formu *Penti*. **Slīteres** rezervātā ir Roču upīte, ir arī Roču mājas, kas, tulkojot no libiešu valodas, nozīmē “zviedrs”. Bet kā jums patik šāds vietvārds (te dota tikai libiskā nosaukuma tulkotā forma) – “Deģušā purva krasta puses kangars” Vaidē? Te gan jāatgādina, ka Slīteres rezervāta piekrastes daļā ir sastopama īpatnā kangaruvīgu ainava (kangari – šauras, garas apaugušas jūrai paralēlas kāpas, starp tām ieplakas – vigas).

Kādam zvejnieku valodā neiesvaidītam svešiniekam, ar “jūras vilkiem” patērējot, daudzi nosaukumi radīs apmulsumu. Bet, ja runa būs par zveju, vēl trakāk. Lūk, kā par zvejniecību savos bērņības gados stāsta Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja Vītolnieku filiāles uzraudze Ausma Brenča (1934): “Apstriegtās ūdas ar ķočiem nesa uz jūru, kad vajadzēja ķudeli vilkt, citreiz ar drāgām. Lai zvejotu tubes, tika kabināts strikts. Kad tubes sanāca vairāk, tās ielaida ikastē”⁵. Bet tas, kā šeit, **Papes Ķoņu** ciemā, sauca vējus, cita ciema zvejniekiem varētu būt nesaprotami: āzenis, saksenis, launadzis, sāmenis u. c.

Neba vienmēr saprašanās panākama pat runājot skaidrā

Signālzīmes Ventspils molu galos
(2001)

latviešu valodā. Lūk, ko kādreiz stāstījis Teodors Skadiņš **Košragā**. Vecais cieminieks Žonags reiz atskārtis, ka izglītība cilvēkam dod iespēju tikt pie fiziski vieglāka darba un viņam, kā vecam vīram, tas varētu būt noderīgi. Aizgājis uz Mazirbes skolu. Durvis bijušas aizslēgtas, Žonags klauvējis pie loga.

–Kas par lietu?

–Esmu atnācis mācīties.

Skolas pārzinis nopētījis veco Žonagu un atbildējis:

–Mācīties? Mācīties agrāk vajadzēja nākt!

Žonags gājis atpakaļ un teicis sievai:

–Zini, šoreiz nekas nesanāca, rīt iešu agrāk.

Nākamrīt sieva atkal sarūpējusi maizes kuli. Vēl tumsiņā Žonags klauvējis pie loga:

–Laidiet iekšā! Atnācu mācīties. Šoreiz agrāk.

Pārzinis saskaities, bet tad aptvēra, kas par lietu:

–Ek tu! Agrāk – tas ir jaunības dienās. Tad tev skolā vajadzēja nākt. Bet tu naktīs klaiņo un nedod cilvēkiem miera.

Savulaik man stāstīja gadījumu, kad kāds krieviski runājošs šoferis rādījis zīmīti ar nosaukumu “Pope”, bet jautātais nevarēja saprast, kur tāda Rore meklējama, nemaz neiedomājoties, ka uz zīmītes uzrakstītais ir skaidrā latviešu valodā.

Dažādi apvidvārdi, specifiskie nosaukumi ir bagātība, kurai nedrīkstētu ļaut iet zudumā. Tie piešķir katrai vietai individualitāti. Jo citādi var gadīties tāpat kā man, pirmo reizi Ukrainā nokļūstot. Kijevā nebija tikpat kā neviena uzraksta ukraiņu valodā. Es jutos piekrāpts un apmānīts, kad uz Kreščatika ielu tirgotājs man “iesmērēja” Rīgā ražotu saldējumu.

Neaizlaidīsim senos vietvārdus zudībā!

Vēres

¹ Veldre V. Dzīve pie jūras. I. No Nidas ciema līdz Kolkai. Rīga, 1938, 89. lpp.

² Laumane B. Zeme, jūra, zvejvietas. Rīga, 1966.

³ LFK 2049, 261.

⁴ Eņiņš G. Tepat Latvijā. Rīga, 1984, 49. lpp.

⁵ LFK 2049, 262.

UŽAVA

*Užavas ūpja elpa
Pakrastes priedes dzintarā
Dūkainā, dūkainā...
Acis raud,
Acis raud...
Tā mana miglas dziesma,
Miglas dziesma,
Miglas dziesma...*

Tā Juris Veitners beidz savu "Užavas dziesmu"¹. Šī apdzīvotā vieta atrodas tikai 23 km no Ventspils, bet braucot pa Ventspils-Liepājas šoseju, var pat to vispār nepamanīt. Cita lieta, protams, ir 67 km garā Užavas upe, tās tilts. Bet ar ko Užava interesanta?

No Ventspils puses braucot, pamanām **Braku** autobusu pieturu. Protams, zināms vārds, bet parasti saistās ar Vidzemi. Prātā nāk vēl Braku mājas un kapi Brocēnu apkārtnē. Šajās Braku mājās 1928. gadā dzimis komponists Aldonis Kalniņš. Diemžēl Užavā tieši no Brakiem 1949. gadā daudziem sākās ceļš uz Sibīriju – to atgādina tēlnieka Paula Jaunzema (dzimis Užavas pagasta Celmos) darinātais piemineklis, kas šosejas (vietējie gan saka – Dižceļa) malā uzstādīts 1990. gadā.

Pa kreisi no ceļa, mazliet tālāk – Užavas **baptistu baznīca**, celta 1886. gadā. Draudze dibināta jau 1861. gadā, kad pirmie baptisti tika kristīti Užavas upē, domājams, pie Birznieku mājām apmēram 12 km attālumā, kur upei bija ļoti tīra dolomītu gultne.

Vēl par **upi** – interesanti, ka 12 km attālumā no ietekas jūrā tās gultne atrodas zem jūras līmeņa. Užava pirmoreiz regulēta 1824. gadā, bet tās gultne ātri piesērējusi un apkārtējās pļavas atkal sākušas pārpurvoties, līdz 1827. gadā valdība piešķīra līdzekļus tās lejteces regulēšanas darbiem. Tātad tieši šeit pirmo reizi Latvijā notika upes regulēšana par valsts līdzekļiem.

Pie **luterāņu baznīcas** nokļūstam, iegriežoties pa labi. Tā ir jau vismaz piektā baznīca Užavā, celta 1783. gadā. Uz viena no abiem vēja rādītājiem burti "PHC" liecina, ka tā celta

Užavas luterāņu baznīca (1986)

pēc Kurzemes hercoga Pētera Birona pavēles. Laukakmens sienas apmestas ar kaļķu javu. Nostāsts vēsta, ka piektdienās pilnmēness naktīs uz baznīcas sienas jūras pusē varot redzēt vīrieša galvu ar trīsstūrainu vīrieša cepuri. Parādība gan esot redzama tikai tad, ja skatītājs ir viens. Četrslīpu jumta konstrukcija veidota no tēstiem baļķiem. Celtnei nav torņa, tāpēc virs galvenās ieejas neliela nojumīte, zem kuras iekārti divi zvani (samērā rets risinājums, līdzīgā veidā zvans uzstādīts arī Ilmājas baznīcai Liepājas rajonā). Lai gan baznīca remontēta 1872. gadā, tās interjerā jūtami 18. gs. risinājumi. Altāris ar gleznu "Kristus" un kancele darināti 19. gs. beigās. Ērģeles, uz kurām atrodas Dundagas Kubeles skolas skolotāja rakstnieka Ernesta Dinsberga paraksts, gaida remontu.

Nav īstas skaidrības, vai E. Dinsbergs ērģeles tikai iemēģinājis un tad parakstījis, bet varbūt arī pats gatavojis: viņa brālis Ansis Dinsbergs 1859. gadā uzbūvējis Dundagas baznīcas ērģeles. Vēl viens no brāļiem Dinsbergiem – Irlavas skolotāju semināru

Užavas baptistu baznīca (1986)

beigušais Krišjānis Dinsbergs par saviem līdzekļiem 1870. gadā atvēris un uzturējis Užavā jūrskolu. Tagad no Nikužu mājām (Bezmeru māju tuvumā), kur tā darbojās, redzamas tikai niecīgas paliekas, tās

Kapteiņa kalniņš (1986)

atrodas pa kreisi no ceļa, kas ved uz jūru pie Užavas upes grīvas. Piekrastes kāpās sastopama ļoti reta augu suga – jūrmalas zilpodze. Neparasti te arī ir aizkāpu veidojumi – klaji platoveida smilšu-oliu lauki, uz kuriem vietām parastā kāpu veģetācija.

Četrus km attālumā uz dienvidiem no grīvas 31 m augstā kāpā atrodas Užavas bāka – tik augstā krastā Latvijā nav nevienas citas bākas. Jūras piekrasti no Užavas grīvas uz dienvidiem vēl aiz bākas aizņem Užavas dabas liegums. **Bāka** celta 1925. gadā (sākotnējā, 1. pasaules karā sagrautā bāka celta 1879. g.). Neparasti, ka tieši blakus 28 m augstajam mūra tornim atrodas arī uzrauga dzīvojamās telpas. Bāku divreiz gleznojis Jēkabs Bīne 1926. gadā un divus gadus vēlāk mēnesnicā.

Mežā 500 m ziemeļos no bākas atrodas **Kapteiņa kalniņš** ar tvaikoņa “Gaisma” kapteiņa Nikolaja Dūves (1903–1941) kapu. 22. jūnija naktī, kad sākās karš, kuģis ar kokmateriāliem bija ceļā uz Vāciju. Plkst. 3.45 Gotlandes tuvumā tas tika apšaudīts no vācu torpēdkuteriem un pusstundu vēlāk nogrima. Ievainotais kapteinis mira laivā, kuru komanda gandrīz pusotru diennakti airēja uz Kurzemes krastiem. Uz kapa tika atstāti divi sakrustoti airi.

Vilis Veldre savā grāmatā “Dzīve pie jūras”² raksta: “Uzkāpiet Užavas bākā un paskataities uz dienvidiem, kur pie Tenņaraga ir klajums meža vidū. Senos laikos tur esot bijis ciems. Un stāsta, ka Užavas upē tad ietecējusi jūrā pie šī ciema. Tagad upe

sastopas ar jūru vairākus kilometrus ziemeļos. Pavaicājiet Užavai, kāpēc viņa bijusi tik nepastāvīga? Lai viņa teiktu, ko teikdama, taču senais ciems pie Teņņaraga vairs neradīsies. Tur palikusi tikai Teņņu kapsēta”. Raga nosaukums radies no personvārda “Tenis”.

Tiešām, paskatieties kartē, cik kilometrus, piemēram, Irbes upe tek gandrīz paralēli jūras krastam! Un arī Saulkrastos Pēterupe pagājušā gadsimta sākumā ietecējusi jūrā gandrīz kilometru uz ziemeļiem. Uzmanīgi apskatīsim arī neliela valka ieteku jūrā. Tieši jūras straumes pakāpeniski no vienas puses veicina aizsērēšanu un tā upe palēnām ceļo. Te gan jāpiebilst, ja citur Kurzemē ar vārdu “valks” saprot nelielu strautu, tad Užavas pagastā tas ir neliela pļaviņa mitrā vietā mežā.

Pie luterāņu baznīcas otrpus ceļam vēl viena bijusī skola, tas ir 1900. gadā celtais skolas nams (pašreizējā celta 1964. g.). Herberta Dorbes romāns “Tikai labu”³ veltīts rakstnieka brāļa – Užavas skolotāja Friča Dorbes piemiņai. Grāmatā gan Užava saucas Palga. Tas ir mazliet dīvaini, jo otrpus Ventai, pie Zlēkām, tiešām atrodas bij. Palgu pusmuiža. Citas vietas romānā nosauktas ar īstajiem vārdiem. Rakstnieks vasarās daudz palīdzējis brālim lauku darbos.

Aiz tautas nama upes krastā pie mehāniskajām darbnīcām atrodas 1836. gadā atklātie senkapi. Šai vietā 1616. gadā uzcelta pirmā baznīca Užavā. Vairākkārtīgos izrakumos te iegūtas 10.–15. gs. senlietas, tai skaitā arī skandināviskā t. s. bruņurupuča sakta.

No šosejas pa kreisi Ratniekos parasta elektrības līnijas staba atbalstam izmantots sens burinieka bloks. Tālāk pie Robež-

Nikužu vieta pie Bezmeriem (1996)

niekiem netālu no upes labā krasta auga upurliepa, saukta par **Elku liepu**. Tās caurajā dobūmā savulaik mesti naudas gabali, sprautas vārpas. Ja cilvēkam radās kāda kaite, tad vainīgo vietu saberzējuši ar lupatiņu, ko pēc tam pakāra liepas

zaros, un liepa vainu noņēmusi. Kaut kam node-rējušas arī kokā sadzītas naglas. Bet no pašas liepas gan neko nedrīkstējuši ņemt. Kādreiz kāds vīrs ar vezumu nevarējis tikt pāri atkusušam grāvim un no liepas nocirtis

Smītu klēts dekors (2004)

trīs zarus. Otrā rītā, mežā malku cirsdams, nocirtis sev trīs pirkstus⁴. Citreiz, Užasvas upi regulējot, ievajadzējies koku, nozāgējuši dažus zarus. Drīz pēc tam viens no zāgētājiem miris. Deviņdesmito gadu vidū rudens vētrā koks nolūza.

Vēlāk tālāk bijušo **Jānieku** tuvumā arī milzīgs divstumbro osis 5,6 m apkārtmērā, kas šobrīd uzskatāms par visdzižāko Latvijā. Bijušo māju A pusē guļ 1,5 m augsts akmens, kura virspusē iecirsts bļodveida padziļinājums. Iespējams, ka meliorācijas darbu laikā tas pārbīdīts no citas vietas.

Var ieteikt doties Liepājas virzienā līdz šosejas 13. kilometram, kur **Smītos** saglabājusies interesanta 19. gs. klēts. Vīrs šīs garās celtnes durvīm redzami stenderē iecirsti tīri ģeometriski veidoli, kā arī augu motīvu, ornamentu. Šādi rotājumi redzēti tikai vietumis Ventspils rajonā. Turpat blakus 1930. gadā pavisam citādi būvēta kūts, ar apmetumā veidotu stūru rustojumu un citām dekoratīvi noformētām daļām.

Vēres

- ¹ Veitners J. Dziesmas gramofonam ar tauri. Rīga, 1975.
- ² Veldre V. Dzīve pie jūras. 1. No Nidas ciema līdz Kolkai. Rīga, 1938.
- ³ Dorbe H. Tikai labu. Rīga, 1972.
- ⁴ LFK 856, 103.

PAR KAZIŅMEŽU UN ČIRKSTOŠO PAVADONI LĪDZ UPĪTEI

Kas pats jau nav zinājis kādu variantu par to, kā cēlies nosaukums “Kolka”, to droši vien būs lasījis grāmatā “Latviešu tautas teikas.”¹ Tam, protams, nebūs noslēpums arī tas, ka **Kolkasrags** cēlies no Stiebrukalna (atrodas pie Nevejas–Mazirbes ceļa) smiltīm, ko izbēris skrejošais Velns² vai arī Velna māte³. Protams, akmeņi nesti, lai pār jūru uztaisītu tiltu, pie kam kā viena no šī ceļa sākuma vietām minēta (pēc E. Dārziņa pieraksta) “Irves upes ieteka”. Ceļa gals bija domāts vai nu Sāmsala⁴, vai Roņu sala⁵, vai pat Zviedrija⁶.

Taču mūsu piekrastei veltītas arī grāmatās vēl nepublicētas teikas. Vispirms, ko 1962. gadā stāstījusi 1904. gadā dzimusi Olga Rozenfelde. Jāpiebilst, lai gan šis uzvārds ļoti izplatīts tieši Kolkā, viņa dzīvojusi Dundagā un pat Kijevā. Šī uzvārda izplatību pamanījis Jānis Melbārzdīs, kas raksta⁷: “Izrādās, ka Rozenfelds ir Kolkā visizplatītākais uzvārds. Neviens nezināja, kad te ieradies pirmais Rozenfelds. Tas bija ļoti sen. Un Rozenfeldi sevi uzskata par dzimtiem kolceniķiem. Tiesa, savā starpā radi viņi neesot, bet satiekot tīri labi, vismaz tā viņi paši apgalvo [...]”. O. Rozenfelde stāstījusi, ka pie Koražu priedes katru cilvēku sagaidot circenītis un pavadot līdz Koražu upītei kur pazūd. Pa ceļam visu laiku sakot “Čirr..., čirr...”. Kur tad atrodas šī upīte un priede?

Ne “Latvijas PSR ūdensteču nosaukumos”⁸, ne “Latvijas upju” sarakstā⁹ šī nosaukuma nav. Tur uz līča pusi no Kolkasraga redzam Rokstvalku, Otrvalku, Trešvalku, Oņķupvalku, Zēņvalku, Sedumvalku, Timatejupi, Aizklāņu upi... Tālāk turpināt nav vērts, ar Triju Zvaigžņu ordeni apbalvotais Edgars Hausmanis man 1990. gadā stāstīja, ka tai jābūt kaut kur starp Kolku un Ušiem, tikai neesot atrasta. Maz palīdz arī piebilde, ka Koražu priede atrodas uz Koražu kāpas. Senlaikos bijušas mājas un baznīca. Tas esot tur, kur aiz Ušiem ceļa malā jūras pusē augot divi bērzi. Tagad (1962) esot tikai smilšu kāpa, apaugusi ar priedēm.

Korešu mājas ir minētas vecās kartēs un vecākās paaudzes cilvēki paši klausījušies circeņiša dziesmu un zina parādīt Korežu priedi, Korešu taku un Korešu upīti (drīzāk gan strautu). Kartē Z no Ušiem tādu te ka biezs. Circeņītis savu dziesmu esot sācis pēc tam, kad kuplajos Korešu priedes zaros esot pakāries kāds cilvēks. Ceļa gājēju tas pavadot tikai no Kolkas Ušu virzienā tieši pa jūras krastu no priedes līdz upītei, tikai naktī no saules rieta līdz saules lēktam, Gundars Bertholds šo priedi sameklējis, tautā to saucot par kuplo priedi. Tās apkārtmērs ir 2,60 m. Kāpa gan apaugusi ar priedēm un paslēpusies aiz piekrastes alkšnāja. Taka esot labāk sazīmējama no purva puses.

No Velna mātes nestajām smiltīm viens klēpis izšļucis un tā radies kalns **Mustamačauka**¹⁰. Tas atrodas ap 1 km no Kolkas ceļa pagrieziena uz Vaides pusi. Šo teiku 1930. gadā pierakstījis Edvards Lorencs Dundagas pagasta Tammaņos. 1990. gadā Edgars Hausmanis stāstījis: “Jaunroču māju saimnieks Janbergs dūšā braucis no Kolkas uz mājām pa jūrmalu, pa liedagu. Zirgs nogriezies ātrāk pa kreisi un nokļuvis Mustamačaukas žāklī un tālāk netiek. Bijis jāgaida rīts, līdz tiek skaidrībā”¹¹. Par Jaunročiem vēl jāpiebilst, ka tur dzimusi Valmieras teātra aktrise Zigrīda Mūrniece. Bēt pie Vecroču mājām (nav saglabājušās) ir Vecročupe, kas tek cauri Vaides diķim un ietek jūrā apmēram 300 m no Vecroču māju vietas. Šī upe ir pieminēta jau iepriekš nosauktajos izdevumos. Pie Vecroču mājām bijušas pāri laipas. Pagājušā gadsimta sākumā trīs vīri te gājuši pāri, līdz viens no viņiem, Liedans, pamanījis, ka blakus iet kāda ļoti resna sieviete. Viņš ļoti izbījies, kur tāda varēja rasties, un ievaidējies “vai!”. Tad sadzirdējis skaļu šķindoņu, sieviete pazudusi, iesaukdamās: “Ilgī šeit esmu gulējusi, un vēl man jāguļ daudzus gadus!” Tad bailes pārņēmušas visus. Šo nostāstu no sava brālēna sievas Augustes pierakstījis lībiešu dzejnieks Alfons Bertholds (1910–1993). Par vīru, kas pēkšņi pieķēries ratiem starp Sīragu un Mazirbi, stāsta cita teika¹², tikai tur teikti vārdi: “100 gadu esmu gulējis, vēl 100 gadus gulēšu!”. Balts spoks esot redzēts arī pie Sīraga kapiem¹³.

Pie Jaunstamstu mājām 1915. gadā sadursmē starp krieviem un vāciešiem krituši 17 vācieši un 2 krievi, to savā 1933. gada

Vīga Vaidē (2001)

Baltā kāpa (2001)

manuskriptā aprakstījis Fricis Īvnieks no Dundagas pagasta valdes. Pagasta iedzīvotājiem kara laikā 24 stundu laikā bija jāizvācas no 10 km platas piejūras joslas (arī Dūmeles un Vidales), un tie atgriezās mājās tikai 1918. gadā.

Saunagā kādam vīram ratos ielēkusi cūka un, braucot pār valku, izlēkusi, teikdama: “Simtus gadus te esmu gulējusi [..]” (tālāk kā iepriekš).¹⁴

Par Košragu ārzemnieki saka, ka te tāda smilts, kāda redzēta tikai Tunisijā! Vecos laikos Košragā Grietai Skadiņš parādījies sapnī, ka viņu pagrabā “esot zem vienu lielu kluci zelta nauda divos podos”. Kad nu pēc kara šo naudu meklējuši, tad to vācieši jau bija paņēmuši. Atrada tikai dažus naudas gabalus un bedres, kur nauda bija izrakta (pierakstīts 1930.–1931. g.)¹⁵. Bet Otilija Breinkopa 1930. gadā stāstījusi, ka pie “Kūkiņ māju piedarba ir bijuši senos laikos kapi un vēl tagad tur esot miroņu kauli”¹⁶. Te jāpiebilst, ka tagad Kūkiņas saucas Anduļi (cerams, ka ne tāpēc, ka Allažos Rīgas rajonā ir citas Kūkiņu mājas). “Miroņlauks” atrodas Pitragā pie Randu mājas. Šis nosaukums radies “kad Mazirbē nebija baznīcas, kad Kolkā jūrā nebija bāka”, tātad jau pirms 1868. gada. Tad “kuģi gāja bojā un miroņus apraka tur”¹⁷, tā stāstījis Augusts Freibergs Kurgatos 1990. gadā. Starp citu, 1935. gadā celtajā pašreizējā Kurgatu dzīvojamā ēkā 1940. gadā dzīvojis gleznotājs Uga Skulme, toreiz ar vienpadsmit ar pusi gadu veco dēlu Jurgī Skulmi, kas tagad arī pazīstams gleznotājs.

O. Breinkopa arī stāstījusi: “Reiz Mazirbē pa Kaziņmežu braukuši divi vīri un uz ceļa ieraudzījuši cilvēkus bez galvām

skrienot mežā un citi atkal stāvējuši uz ceļa priekšā un visādi mēdijušies”.

Par lībiešu piemiņas vietu Mazirbē Šveicē dzīvojošais Dr. Marsels Bertholds teicis “laivas skeleta sānu balsti uz milzīgā akmens likās kā rokas, kas vērsās pret debesīm un sauca pēc labāka likteņa līvu zemei” (vēlāk vētrā nopostīta). Bet Jāņa Rambas dzejolis “Mazirbe”¹⁸ noslēdzas:

*Kur bez skaņas
Bez vārdiem
Skan lībiešu mēle.*

Tā tad – pasaulslavena vieta.

Kaziņmežs atrodas starp lielo jūrmalas ceļu un Avenkalniem pie Mazirbes baznīcas. Te aug augstākās mastu priedes, kas gan cietušas vējgāzēs. Bet aiz baznīcas atrodas Mazirbes mācītājmuiža, kur no 1938. līdz 1941. gadam strādājis ārsts, žurnālists, literatūrkritiķis un tulkotājs Jurijs Nikolajs Vidiņš (1905–1962). Tieši Kaziņmeža bunkurā viņu atklājuši un tad – Vjatlags, Kemerova, 1955. gadā atgriezies Latvijā un dzīvojis Rēzeknē.

Kaziņmežs daudz minēts arī teikās. Ja jau blakus mācītājmuižai, tad te bieži nācies braukt mācītājam. Par to veselās trīs teikas. Reiz te braucis mācītājs Kille ar savu kučieri [tas būs bijis igauņu mācītājs Edgars Ville (1884–1945), kurš Mazirbes baznīcā kalpojis no 1912. līdz 1926. un no 1929.

Jūra pie Ēvažu dabas takas (2001)

līdz 1933. gadam], pretī nācis liels balts tēls, un, kad mācītājs jau bijis diezgan tuvu klāt, tēls apstājies. Zirgs ļoti sabijies un “gandrīz sācis putināt”. Kučieris uzprasījis, ja tu esi labs gars,

tad griezi ceļu un ja ļauns gars, tad pazūdi. Tēls pazudis kā ugunī iekritis un viņi braukuši tālāk¹⁹.

Emīlija Hausmane (1886–?) 1962. gadā stāstījusi jaunībā dzirdēto. Kaziņmežā “dikti spuokuojās”, un mācītājs bijis pus vilkatis. Kad dienestmeitas gribējušas iet uz ciemu, mācītājs teicis, lai neiet jo “vilks nuoplēsīsuot”. Meitas aizgājušas. Mācītājs palicis mājās, bet kad meitas pārradušās, ieraudzījušas, ka mācītājs palicis par vilku²⁰.

Un vēl. Kādreiz naktī, braucot caur Kaziņmežu, mācītājs uzsis zirgam un zirgs “nospraušļās”, devies taisni mežā iekšā un uzskrien kokam. Mācītājs izkritis no ratiem un ieraudzījis vilkatu, kas mācītāju apēdis. No tā laika tur vienmēr, kad cilvēks ejot, parādoties mācītāja gars ar “vilkaču plēšamies”. To pašu nakti gājusi kāda meitene kurai aizķērusies kāja un tā nokritusi zemē un ieraudzījusi “mācītāju ar vilkatu”, tā iekliegusies un aizskrējusi atpakaļ uz mājām un izstāstījusi mātei. Tā sievas to nosaukušas par “Vilkačvietu”²¹.

Bet kā radies Kaziņmeža nosaukums? Vai tad kazas dzīvo mežos? Bet tiem, kas neko tādu nezina, varbūt palīdzēs skriešana riņķī Kolkas krogam, tam, kam “pa vidu ejot braucamais ceļš”, trešo reizi ieskrienot, noteikti varēs redzēt parādības. Viens vīrs tā darot bijis no bailēm pagalam²².

Cits Kaziņmežs – Lībagu pagastā, Talsu rajonā. Tam braucot cauri, ratos kaut kas nograbējis, un zirgi sākuši smagi vilkt. Nobraukuši lejā, tad arī kas nograbējis un zirgi sākuši tik “briesmīgi skriet”, ka neviens tos nav varējis valdīt²³.

Kartē redzams, ka mežs savu nosaukumu guvis no tuvējās Kaziņu mājas.

Uz D no Ventspils Jūras zvejniecības muzeja vēl viens

Piemineklis bojā gājušajiem Kolkā (2002)

Kaziņmežs, kur 1941. gadā nošāva un apraka ap 1000 Ventspils ebreju. Pēc kara nolēma, ka labākais veids viņu piemiņas iemūžināšanai ir tur izvietot tanku pulku un robežsargus.

Mazirbē kāds vecs vīrs redzējis sapni, ka tur, kur tagad Kalšu mājas, jāiet rakt, tur esot vesels katls zelta naudas, bet uz rakšanu jāņem līdz tas, ko rītā pirmo satiekot. Tiešām, izrakuši, nolikuši uz bedres malas,

Baltā kāpa Pūrciemā (2001)

bet tad ieraudzījuši, ka blakus trīs vīri taisa karātavas, taču – viena pateikta vārda dēļ katls ar naudu iekritis bedrē atpakaļ un karātavas arī pazudušas²⁴.

Bet Mazirbes Maija vigā kāda meita gribējusi noglabāt naudas podu, un nogrimusi ar visu podu. Kad viņa celšoties augšā, tas, kas nāks garām, dabūšot naudas podu²⁵. Bet cita teika²⁶ vēsta, ka podu gribēts tikai pārnest vigai pāri un paglabāt pretējā pusē smiltīs. Nesēja bija Moija, tās vārdā viga tad arī nosaukta. Te jāpaskaidro, ka šai piekrastei ir raksturīga vīgu-kangaru ainava, ko veido daudzas jūras krastam paralēlas ieplakas un pauguri (kangari).

Vēres

¹ Latviešu tautas teikas. Izcelšanās teikas. Rīga, 1991.

² LFK 995, 89.

³ LFK 995, 109.

⁴ LFK 995, 109.

⁵ LFK 995, 23.

⁶ LFK 1955, 19658.

⁷ Melbārzdis J. Reportāža dižjūras krastā. Rīga, 1967.

⁸ Latvijas PSR ūdensteču nosaukumi. Sast. R. Avotiņa, Z. Goba. Rīga, 1984, l. 4.

- ⁹ Latvijas upes. Nosaukumi un ģeogrāfiskais izvietojums (ar kartoshēmu).
Sast. R. Avotiņa, Z. Goba. Rīga, 1993.
- ¹⁰ LFK 1052, 1.
- ¹¹ LFK 2049, 4.
- ¹² LFK 995, 72.
- ¹³ LFK 995, 50.
- ¹⁴ LFK 995, 90.
- ¹⁵ LFK 995, 149.
- ¹⁶ LFK 995, 51.
- ¹⁷ LFK 2049, 179.
- ¹⁸ Žurnālā "Jaunā Gaita", Kanādā, 1993, 193.
- ¹⁹ LFK 995, 178.
- ²⁰ LFK 1960, 6691.
- ²¹ LFK 995, 169.
- ²² LFK 995, 3.
- ²³ LFK 981, 138.
- ²⁴ LFK 995, 49.
- ²⁵ LFK 995, 44.
- ²⁶ LFK 995, 41.

KALTENE

Kāds jauks vārds – Kaltene! Kā raksta Vilis Veldre¹: “Katrs vārds ir burvības pilns, tikai vajag zināt, kad tas izrunājams [...] Un gadās, ka daži ļaudis, kas nemaz neliekas dzirdam vārdu pasaule, tie tūdaļ apstājas un pasmaida, kad kāds piemin Kalteni, šo garo zvejniekciemu.” Noteikti to dara operdziedātāja Rīta Zelmane un flamenko ģitārists Andris Kārklīšs, kuriem te vasarnīcas. Kaltene tiešām ir garākais zvejniekciems Rīgas līča piekrastē, tā garums sasniedz 7 km. Bet kā radies šis nosaukums, kas nedaudz atgādina arī Liepājas rajona Kalveni?

Savulaik Kaltene bija slavēta ar savām mastu priedēm – priedēm ar slaidiem stumbriem. Sendāņu valodā “*kal*” nozīmē kails, bet “*ten*” – stumbrs. Vietējie iedzīvotāji gan vārda izcelsmi skaidro ar žūšanu, t. i. kalšanu. Un Kaltenē tiešām list retāk nekā Rojā, Mērsragā vai Vandzenē.

Ja nu tomēr Kaltenes vārds pazīstams, tad droši vien daudzi tur vēl nav bijuši – kā nekā gadu desmitiem tur atradās “pirobežas zona” ar visām tās apmeklēšanas problēmām. Varbūt

aizbrauksim tagad? Skatāmā tur tik daudz, ka labāk sākt ar vienu galu, tālāko no Rīgas.

Tur, kur šoseja Kaltenes Z galā pagriežas pa kreisi, atrodas neliela autostāvieta. Šeit šoseja vistuvāk pienāk jūrai. Akmeņainā piekraste ir neaizmirstama. Tā piesaistījusi gleznotāja Arvīda Straujas uzmanību, savus akvareļus te gleznojis arī Varaidotis Galviņš. Akmeņu krāvumi un bruģi veidojušies, kad jūra no akmeņiem un oļiem bagātās morēnas aizskalojusi prom smalkās daļiņas. Akmeņainās ainavas veidošanā piedalījies jūras ledus, kas virzoties uz krastu, reizēm iznes malā pat lielus akmeņus. Tagad šie akmeņi aptur krasta izskalošanu, ja tie tiktu aizvākti, piekraste viļņu ietekmē mainītos. No Latvijas 499 km garās jūras piekrastes vairāk nekā 120 km garumā vētrās notiek aktīva krasta noskalošana, tiek zaudēta Latvijas teritorija, galvenokārt meži. Vidējais pamatkrasta atkāpšanās ātrums ir 1–2 m gadā, bet uz zemesragiem dažkārt pat 10–30 m gadā. Tiesa, citos piekrastes posmos smiltis uzkrājas (piemēram, Liepājā pēc ostas kānāla izrakšanas 1703. gadā teritorija D no mola pieaugusi par apmēram puskilometru), un vietām aizsērē arī ostu teritorija. Šos procesus Latvijā (arī Kaspijas un Azovas jūrā) daudz pētījis Roberts Knaps (1898–1990), kas pats dzimis pie jūras, Duntēs Erlauskā.

Pavērosim lielo koku dzīvīgumu šajā jūras piekrastē. Tie spītīgi aug smiltīs, pat tuvu ūdenim. Akmeņu krāvums veidojas ne tikai krastā, tas turpinās arī zem ūdens. Šādi plaši akmeņu sēkļi bīstami kuģu kustībai, taču koncentrē zivis. Zvejnieki sen izziņājuši jūras grunts sastāva īpatnības un attiecīgo ekoloģisko vidi, kur uzturas dažādu sugu zivis. Vēl vairāku kilometru attālumā no jūras sastopami lieli laukakmeņu krāvumi – Velna kalvas, kas būtībā ir Labradoras tipa morēnas. Jāatzīmē, ka netālu uz Rojas pusi, pie **Caunu** mājām, jūrmaalā aug trīs skaistas priedes, kuru apkārtmērs 3,5; 3,4 un 3,4 m.

Kaut kur piekrastē atrodas aizmirstas kapu kopiņas, kur apglabāti divi no jūras izskaloti angļu jūrnieki. Par to vēsta savulaik Valsts Talsu vidusskolā pierakstītais nostāsts², kura beigās citēšu pilnībā: “Šo kapu tuvumā dziļš miers, tikai vētras naktīs, kad jūra kā ievainota lauva raustās briesmīgās elsās un ūdens šļakatas augstu lec

pret aukstajām kāpām, iz kapiem tad ceļas mirušo gari. Viņi iet pie jūras, sauc un māj savus biedrus, kas reizē ar viņiem atraduši galu aukstajos ūdeņos. Ilgi tur viņi stāv pie jūras kājām, gaida un māj, bet pēdīgi kā ēnas iet atpakaļ, uz saviem kapiem, lai gaidītu jaunu vētras nakti un sauktu biedrus”. Otrpus šosejai koku parkveida stādījumos **Ilmati** – bijusi Lubezeres barona vasarnīca. Mājvārds lībiešu valodā varētu nozīmēt – “vieta, kur dzīvo burves”. Pie Ilmatiem savulaik uzbūvēti 6 burinieki.

No autostāvvietas ceļojumu labāk turpināt kājām. Pēc apmēram 500 m nonākam pie **Caurnāšiem**, kur bijusi enkurvieta malķas un balķu iekraušanai kuģos, kas pazīstama jau no 19. gadsimta. Tagad gan te izskatās citādāk – kad 1959. gadā būvēja šoseju (vecais ceļš gāja gar mājām), nebija grūti sarunāt, lai pie viena tiktu izveidota neliela osta tuvāko māju vajadzībām. Šo Caurnāšu sedumu viegli pamanīt – divas akmens krāvuma rindas iestiepjas jūrā. Sedums izmantots apmēram līdz 1970. gadam. Jūrā lielākais ir Lunku akmens. Bet vai cilvēki vairs atceras citus apkaimes topoņimus: Teļaploku, Vidstarpu, Ļopu alksni, Piedraba lauku un citus? Aitaploka vietā gan tagad jau jūra. Pie Caurnāšu mājām saglabājusies 19. gs. klētiņa, interesanta arī nelielā kūpinātava. Bet Caurnāšu šķūnis, kas atrodas otrpus šosejai, mainījies gan saimnieku, gan izskatu – tagad grafiķis Vasilijš Šelkovs tur iekārtojies mākslinieka darbnīcu. 90. gados viņš pievērsies eļļas glezniecībai, radījis ciklu “Kaltenes jūrmala”. Uz Rīgas pusi, šosejas pretējā pusē, atrodas **Kalniņi**, kuru dzīvojamā māja saglabājusies no 1812. gada, bet klēts celta 1904. gadā.

Blakus Caurnāšiem atrodas **Mandaugas** (1999), kur darbojas viesu nams “Vanaturs”. Vairākums jau zinās igauņu vārdu *vana* – vecs, un nosaukuma galotne jau “ož” pēc tūrisma. Bet šoreiz tas nav “Vecais tūrists”, te izvēlēts nosaukums no armēņu mitoloģijas. Vanaturs ir Jaunā gada dievība, kas saistīta ar auglības kultu un tulkojumā nozīmē “pajumtes devējs”. Bez mitekļa te var izīrēt arī parasto velosipēdu vai ūdens motociklu, piedalīties zvejā vai izbraucienā ar laivu.

Arī pie **Pindaru** mājām vecais ceļš iet gandrīz pa pašu jūras krastu. Bet par Pindariem jārunā atsevišķi. Te dzimusi dzejniece

Marta Dakne (1900–1977), kas līdz 1940. gadam izmantoja pseidonīmu Guna. Šajā laikā viņas darbi publicēti galvenokārt baptistu periodikā, bet garais stāsts “Kvēlojošās ogles” 1938. gadā izdots atsevišķā grāmatā. Pēckara gados viņas dzejoļu kopas publicētas ASV izdotajos krājumos un “Dziesmu grāmatā baptistu draudzēm” (1978). Dzejniece apglabāta Rīgā, I Meža kapos. Iepreti mājām krastā neliels zemesrags, saukts par Pindaru ragu.

Vairāki palieli jūrakmeņi redzami ūdenī pie **Grantiņu un Kiļļu** mājām. Seklie ūdeņi jūrā ir nozīmīga ūdensputnu uzturēšanās vieta, vasarās te novērojami vairāki simti neligzdojušo paugurknābja gulbju.

Esam nonākuši pie **Maizītēm** (1839). Šo māju, kur vienu-laik bijis pat veikals un skola, vārdā nosaukts pat kuģis – “*Maisit*”, kas 1911. gadā uzbūvēts pie šīm mājām un 1924. gadā strandējis Botnijas līcī. Tas gan ir pēdējais šeit būvētais burinieks, pavisam te tapuši apmēram piecpadsmit Štālu dzimtai piederošu kuģu. Maizītēs Štālu dzimta dzīvojuši jau no 1839. gada. Kā 1983. gadā man stāstīja kuģu būves aculiecinieks Eduards Štāls (1895–1987), parasti būvēts viens kuģis, pie kura strādājuši ap 10 cilvēku. Ziemā saveda būvmateriālus (aiz Rojas upes speciāli meklēja likas priedes, pa jūras ledu veda šurp), rudenī uz augšu sacēla kāres (brangas), pavasarī apkārt locīja blankas un “taisīja gatavu”. Zēģeles gādāja Rīgā, firmas “Štrauss un Krūmiņš” enkurus veda no Zaķusalas, citām mazākām lietām ka-

Maizītes (2002)

lējs atradās tepat tuvumā. Pēc Jāņiem, kad “smukāks laiks”, dzina jūrā iekšā. Tas tikai darīts pa renēm, iesmērētām ar liellopu taukiem. Tolaik šampanieša pudeli nevajadzēja – izbrūvēja alu un cēla

galdā rīsu biežputru ar rozīnēm. Kuģi brauca arī uz Āfriku (Kasablanku) vai “tepat tuvumā” – uz Spāniju un Portugāli. Šeit nebija vienīgā kuģu būves vieta Kaltenē, uz Rojas pusi tuvākā atradās Caurnāšos.

Bijusī Nogales barona vasarnīca (2002)

Maiziņu māju 1986. gadā gleznojusi Ruta Bērzkalne.

Sorento uzceltas vietā, kur bijusi baptistu baznīca, tā sagrauta 2. pasaules kara laikā. Tās sienā bija izšauts milzīgs caurums.

Nākamās mājas atšķiras ne tikai pēc izskata, bet arī pēc “pantomiskā” nosaukuma – **Kosmonauti**. Tās ir kādreizējā mazmāja **Štāli**, kas atradās uz Maiziņu māju zemes, kādu laiku tās vēl sauca par Baložiem.

Pa kreisi drīz atkal redzama lielāka ēka – bijusī **Nogales barona Nolkena vasarnīca**, celta 1899. gadā, taču vairākkārt pārbūvēta. Arī tās loma mainījies – no 1926. gada te atradās pamatskola, pēc kara gados – klubs, tagad atkal sākumskola. Naktīs te grāvi spīdot uguns, jo tur nošauti vācu karavīri³. Tepat tuvumā atrodas Vinkalnu viesu māja, kur var nokļūt ar firmas “Lauku ceļotājs” starpniecību.

Nepaiesim garām **Burliņiem**, kas ir pagara ēka ar verandu un lieveni otrā pusē. Aiz dzīvojamās mājas stallis (1889), ceļa pusē tam cūku stallis ar trim ieejām. Ceļa tuvumā saglabājusies zivju klētiņa ar aku, kas bija domāta zivju uzglabāšanai un apstrādāšanai. Meistars Mārtiņš Morgenšterns 1906. gadā te uzbūvēja burinieku “*Zenson*” – “*Censonis*”. Pie mājām filmēti skati Arvīda Krieva filmai “Sižeta pagrieziena”. Uzkalniņā blakus pagrabam 2. pasaules kara laikā bija ebreju geto, savs geto bija arī Rojā.

Aiz Upītēm 12 km garais Žulniekvalks, dažkārt saukts arī par Kalējvalku. Vidzemes piekrastē mazās upītes sauc par urgām, bet Kurzemē par valkiem. Kāpēc Kalējvalks? Izrādās, tūlīt aiz valka,

Zivju apstrādes klētiņa Burlīņos (2002)

Smilgās atradusies kuģu kalēju darbnīca (nojaukta pirms apm. 7 gadiem), Pēteris Valdemārs 19. gs. pēdējā ceturksnī bija galvenais kuģu kalējs Upesgrīvas–Kaltenes posmā. Viņa pēcnācēji jau divreiz pulcējušies kopējos saietos ar mērķi precizēt savas dzimtas saknes. Mājas ar nosaukumu *Julneek* minētas jau 1795. gadā, bet 1858. gadā, muižu revīzijas aktā kā vienas no 12 Silciema mājām, kas piederēja Nogales baronam. Stāsta, ka arī te spokojies⁴.

Tālāk ceļš aizgriežas no jūras, bet mēs ejam tai tuvāk. Te arī vecās laivu piestātnes vieta, ko 1936. gada vasarā Jūrniecības departaments izveidoja no divām pāļu rindām, kas iestiepjas jūrā 115 m. Akmeņi šeit ne visai tīri, bet vislabāk tos aprakstījis J. Štūlis⁵:

Bijusī Kaltenes piestātne (2002)

“Akmeņu jūrā pie akmeņiem un plieņiem aug stāvus uz augšu kupli un žuburaini jūras augi, dēvēti par mēsliem. Katrs krūmiņš ar kāju stipri piezīdies pie pamata, šie augi ir neatsverami

jūrmalniekiem, viņos dzīvo un vairojas visādas zivis: zuši, asari, lidakas, raudas, sīgas, lucas, reņģes utt., bet rudenos vētrās straume augus noplēš no akmeņiem un izskalo malā, kur zvejnieki tos savāc, sagāž čupās, sapūdē un mēslo zemi [..]”

Apbūve tik tuvu pie krasta citur Latvijā nav redzēta.

50. gados jūra bija patālu no apbūves, starpā vēl tiklu vabas. 1967. un 1969. gada vētras krastu noskaloja. Lielā vētra 2001. gada rudenī izskaloja smilšainu pludmali, jūras zinātāji gan saka, ka tā pastāvēs neilgu laiku. Šeit vairākas ēkas aizsargā no noskalojumiem, īpaši pievedot lielus laukakmeņus. Atliek vienīgi piedomāt, kā vētru laikā te jūtas māju iemītnieki. To pamanījis arī Antons Austriņš, jo rakstā “Pa liedagu”⁶ stāsta: “Kaltene mazgājas gandrīz pašās jūras putās. Ne vien zvejnieku tīklu būdas un žāvētavas, bet arī visas dzīvojamās mājas ar dārziem pašā ūdens maliņā. Vietām viņi skalojas mums pie ratiem. Te kuplais pliederu krūms ar visu stikla balkonu kāpj tīri stāvus jūrā iekšā”. Pie viena jau arī jādara zināms, kā pēc 1938. gada ceļojuma pa jūras piekrasti Kaltenes apbūvi raksturo Vilis Veldre⁷: “Visi kaltenieki rūķīgi cilvēki, cenšas cits par citu labāk savu dzīvi iekārtot, viņi pie mājām iestādījuši augļu kokus un ogulājus, arī ceriņkrūmus, dažu bērziņu vai vēl ko citu, kas koši pušķo jūrmalas akmeņaino pelēkumu”.

Kaltene (2002)

Kaltene (2002)

Tālumā redzams kaut kas līdzīgs molam – tā ir ūdensņemšanas vieta kādreiz vērienīgi iecerētajai ELZAi – Eksperimentālajai lašveidīgo zivju audzētavai. Par tās apmēriem var spriest kaut vai pēc tā, ka ap ceturtdaļkilometru garajā molā atrodas trīs ūdenspadeves caurules 1 m

Bijusī Kaltenes skola (2002)

diametrā. Tagad sadalītā ELZA pilnīgi mainījusi profilu. Vietējiem paliek savs prieks – pie šī mola labākā peldvieta Kaltenē. Šeit, ciemojoties pie mammas, peldas arī aktieris Ivars Stonins, kurš augsti novērtējis šejienes saulrietus.

Ejam gar pastu, bijušo Kaltenes skolu un bijušo Kal-

tenes krogu. Pasta ēka cara laikā bijusi virsnieku māja. Skolas ēka atrodas vecās K. Kriegera skolas (1902–1915) vietā. Kad māju uzcēla tikpat kā no jauna, tajā atkal bija skola no 1950. līdz 1966. gadam. Kreicbergam piederošo kroga ēku 1915. gadā sašāva krievu kara kuģis.

Vilis Veldre raksta⁸: “Eju pār nelielu upītes tiltu pie baznīcas, kur Kaltenes ciemu pārdala divu pagastu robeža. No Nogales pagasta iceju Upesgrīvas pagastā, kaut gan joprojām palieku tajā pašā Kaltenes ciemā”. Tagad paliekam tajā pašā Rojas pagastā. Tātad Baznīcvalks saukts arī par Bazoņgrāvi, Krogvalku, Katrīnvalku, Kalējvalku, Līčupīti. Upītes krastā bijusi kādreizējo Kalēju, tagadējo Štrausu (19. gs. vidus), smēde. Arī Katrīnvalkam savs skaidrojums – kad pēc Kurzemes hercoga pavēles 1567. gadā uzcēla baznīcu Kaltenē, to it kā nosauca par **Sv. Katrīnas baznīcu**. Tā vairākkārtīgi celta no jauna, atkal no koka. 1848. gadā tā celta tikpat kā no jauna no māla kleķa par Katrīnas Firksas līdzekļiem. Atkal iemesls nosaukt baznīcu Katrīnas vārdā. 1896. gadā pilnīgi pārbūvēta un pēc 1. pasaules kara postījumiem (baznīcu sašāva krievu mīnukuģis “Slava”) atjaunota 1921. gadā. Savulaik saukta arī par Jūrmalas baznīcu, jo bijusi Nurmuižas baznīcas filiāle. Interessants notikums te bijis 1905. gadā. Revolucionārs K. Šmīdenbergs, lai izplatītu no Talsiem saņemtās lapiņas, kamēr mācītājs ģērbkambarī, tās iedevs ķesterim, tikpat kā analfabētam, teikdams, ka mācītājs tās licis izdalīt. Ķesteris to arī izdarījis un pāri palikušās atdevis mācītājam, kas sašutumā vairs nav bijis spējīgs dievkalpojumu noturēt. Baznīcā ir vienkāršs koka altāris

ar M. Pola altārgleznu – “Kristus uz ezera” (1886, restaurēta 1995). Kanceles pildīnos saglabājušās četras 18. gs. skulptūras (vienu nozagto – Markus skulptūru – gan nācās atjaunot). Pašreizējās ērģe-

Kaltenes baznīca (2002)

les, kuras 1843. gadā būvējis Rīgas ērģelbūvētājs A. Martins, 1934. gadā nopirktas un uz Kalteni atvestas no Gulbenes, tomēr skanējumam par labu nenāk šī stipri mazākā telpa.

Te arī keramiķes Kornēlijas Ozoliņas darinātās vāzes, bet pie jauniem kroņlukturiem līdzēja tikt ārzemju latvietē Māra Vitoliņa.

Pie baznīcas vārtiem uzņemti pirmie kadri kinofilmam “Ilgais ceļš kāpās”, kā arī “Meldru mežs”.

Pie baznīcas esošie **kapi** gandrīz jūras krastā sava novietojuma pēc nebūtu nekas sevišķs. Vidzemnieku, kuram tuvākie kapi no mājām var būt pat 20 km, pārsteigs, ka te, 400 m attālumā, to veseli četri: Baznīcas un Kalna kapi, otru šosejai pie Nogales ceļa – Šanteru un Kreicbergu kapi. Kalna kapos saglabājies skārda ziedu trauks ar stiklu priekšpusē, kādi pavisam reti kur vairs redzami.

Kaltenes baznīca (2002)

Šanteru kapsētā apglabāti kuģu īpašnieku un kapteiņu (gan diplomētu, gan praktiķu) Štālu dzimtas piederīgie, tāpat četri no pieciem brāļiem Bertliņiem – kuģu īpašniekiem un kapteiņiem.

Netālu no Nogales ceļa zinātājs atradis brīvā dabā augošas efejas.

Uz jūras pusi **Putniņi** – kādreizējā veikala ēka, bet 2. pasaules kara laikā vāciešu nodedzinātajā vecajā Putniņu mājā 1921. gadā viesojies Rainis.

Blakus **Kaulos** Kaltenes mežniecība (lībiski *kaul* – dobs). Jaunā dzīvojamā ēka celta divdesmito gadu beigās, bet pretī iebraucamajam ceļam redzama vecā dzīvojamā māja, ar apvalkdūmeni. Netālu pēc 1. pasaules kara atradusies Jāņa Dambekalna ķilavu darbnīca. Produkcija esot eksportēta uz Gambiju, esot guvusi trīs zelta medaļas. Rojas muzejā redzami tādi šīs darbnīcas etiķešu paraugi: “Augstākā labuma ķilavas “Bauda””. Un vēl piebilde – “oktobra zveja”, pašā apakšā – “ķilavas uzglabājamās sausā un vēsā vietā un vienreiz nedēļā apgrozāmas”. Vai tagadējiem konserviem tas vairs nav būtiski? Dambekalna dzimta uzbūvējusi ap pusotra desmita burinieku. Kaltenē dzimušais Jānis Dambekalns (1883–1942, Novosibirskas apg.) bijis pirmais Rīgas pilsētas prefekts un Militārās policijas priekšnieks, vēlāk zvērināts advokāts. Jau ienākot pagalmā, redzama saimniecības ēka ar uzrakstu 1888, bet tūlīt aiz tās – vecā klēts (1798), celta ar cirvi vien gropētu statņu konstrukcijā. Lai Dievs dod tai vēl ilgu mūžu!

Kilometru tālāk 19. gs. celtās **Dūcumu** mājas. Uz DA no tām redzama **Litorīnas jūras krasta** krauja. Šeit jūras senkrasts ir aizsargājama dabas piemineklis. Kraujas relatīvais augstums ir 4–10 m, to veido galvenokārt laukakmeņi un oļi, bet nogulsņējumos atrodamas kvartāra gliemežvāku atliekas. 2 m biežais gliemežvāku slānis jau izmantots.

Kraujas piekājei pieguļ abraziņas terase, tās jūras pusē aiz nelielas kāples tagadējā pludmale. Iepretī gandrīz puskilometru jūrā iestiepjas akmeņu veidotais Gaušu rags. Starp valni un jūru atkal redzam vecā ceļa vietu. Ainavai savdabību piešķir vietām esošie mūžzaļie kadiķi.

Klētīņa Kaulos (2002)

Ķīros dzīvo dzejniece Laimdota Maria Grīnšteina, kas izmēģina roku arī glezniecībā. Iznācis dzejoļu krājums “Mans patvērums” (1998) un prozas grāmata “Emanuels” (2001). Te pats zaļākais krasts Kaltenē. Par šo zaļumu vienmēr, atgriežoties dzimtajā piekrastē, priecājos kapteinis Fricis Dambekalns, tā nekur citur neesot.

Mārtiņkalniem iepretī atrodas viens no lielākajiem jūrakmeņiem ne tikai Kaltenē vien, saukts par **Raudiņu** (Grīļu) **dižakmeni**. Tas atrodas seklumā. Tā augstums 2,2 m, apkārtmērs 15 m, sastāv no pelēkbrūna ragmāņa-biotīta granītgnēisa.

Tālāk, pie **Dambīšu** mājām, jūrā akmens, uz kura jau daudzus gadus ligzdo kaija. Uz tā sanesti zari un cits, ligzdai nepieciešamais. Tālumā redzams Mērsrags. Pēc tā vietējie zvejnieki vēro laiku: kad tā gals guļot zemāk ūdenī, tad gaidāms auksts, kad izceļoties augstāk, tad silts laiks. Stāsta⁹, ja no jūras pie Talātiem redzot uguni spīdam, tad tur esot aprakts zelts.

Kad esam iznākuši uz šosejas, jau aiz Kaltenes apdzīvotās vietas robežas, 100 m aiz 61. kilometru staba un 50 m pa labi no šosejas aug Karēlijas bērzs. Tā ir savdabīga bērzu suga, ko raksturo sabiezējumi uz stumbra un rakstaina koksnes struktūra. Karēlijas mežos tas sastopams izklaidus, vietām atrodams arī pie mums. Igauņu teika vēsta, ka karaļmeita bijusi salaulāta ar čūsku, kas naktīs pārvērtusies skaistā jauneklī. Viņas brāļi izvilinājuši noslēpumu – ar kādiem vārdiem tā liek ierasties vīram, tad paši izsaukuši čūsku-vīru un nocirtuši tai galvu. Kad karaļmeita atgriezusies pilī, arī tā saukusi vīru, bet tas nav atnācis. Aiz skumjām karaļmeita pārvērtusies Karēlijas bērzā, kurš raudot izdala savas asinis – sulu, kad tam nolauž zaru vai ieurbj.

Gribētos šoreiz atvadīties no Kaltenes ar M. Daknes dzejoļa “Pēc skaistas dienas”¹⁰ (1926) izjustajām rindām:

*“Es nevēlos miegā zust,
Bet klusēt tā laimīga, viena,
Lai ilgāk varētu just
Šo skaistumu, deva ko diena.”*

Vēres

- ¹ Veldre V. Dzīve pie jūras. 2. No Kolkas līdz Ainažiem. Rīga, 1938.
- ² LFK 230, 1661.
- ³ LFK 2049, 979.
- ⁴ LFK 2049, 978.
- ⁵ Štūlis J. Bigauņciema un apkārtnes zvejnieki. Rīga, 1937.
- ⁶ Austrīņš A. Sakasnis. Rīga, 1924.
- ⁷ Veldre V. Dzīve pie jūras. 2. No Kolkas līdz Ainažiem. Rīga, 1938.
- ⁸ Turpat.
- ⁹ LFK 2049, 980.
- ¹⁰ Laikrakstā "Talsu Vēstis", 1992, 31. okt.

KĀPĒC JŪRAS CIEMAM APŠU VĀRDS?

Braucot no Slokas uz Kolku vai Talsiem gar jūrmalu, Tukuma rajonā vesels birums zvejniekciemu. Kurš no tiem interesantākais? Lai gan nākošais, Plienciems, pazīstams kā pirmā vieta pie Baltijas jūras Latvijā, kur muižnieki jau no 1738. gada braukuši uz jūras peldēm (bet vietējie zvejnieki, kā savulaik man stāstīja Apšuciema Līgotnēs, it kā vispār nekad neejot uz jūru peldēties), interesantākais un vērtīgākais ir **Apšuciems**. Tas vislabāk saglabājis un tā apbūve nav traucēta ar modernajiem mūsdienu celtniecības un plānojuma principiem. Garām braucošajiem tas arī ir vismazāk pazīstamais ciems, jo no pašreizējās šosejas tikpat kā nav redzams. Taču jaunā šoseja Viļa Veldres grāmatā¹, citējot vietējo vēstures zinātāju Jāni Smildziņu, nosaukta par "zelta ceļu".

Pagaru dzejoli "Apšuciems" ciemam veltījis arī Jeronīms Stulpāns²:

*Mākonis kad saulrietā deg sārts,
Mani vajā rūgtens apses smārds, –
Kāpēc jūras ciemam apšu vārds?
Kādēļ esmu allaž garām braucis...*

Ciems nosaukumu ieguvis no pirmajām šeit uzceltajām mājām – Apšas, Lejapšas, Mazapšas (celtas 1745. gadā, vēlāk

*Apšuciema pasts
Lejasbalķīši (2001)*

Apšuciema skola (2001)

atjaunotas). Izteiktas arī domas, ka šis nosaukums radies no lībiešu valodas vārda *apša* – laiva. Taču tā tas nav tulkojams, kaut arī tikai dažus kilometrus attālumā, starp Klapkalnciemu un Ragaciemu, “Gausajā jūdžē” 13. gs. bija zemgaļu un lībiešu apdzīvoto teritoriju robeža. Savdabīgi, ka teikā³ nosaukums mēģināts skaidrot ar to, ka pēc lielā mēra pirmie viesi atbraukuši no Sāmsalas ar laivu, kas izskatījies pēc abras.

No autobusu pieturas ceļš ved jūras virzienā, pa kreisi no tā aiz pirmās mājas – Mežmaļiem paceļas Svētkalns, tur kā senā kulta vietā kādreiz bijuši 9 akmeņi. Kāds lietuviešu senvietu pētnieks, starptautiska semināra dalībnieks, vairākus no tiem pa visu ciemu atradis, viens bijis iemūrēts vecā pirtiņā⁴. Tagad apsūņojušā kalna vienā pusē stipri žuburota priede, otrā – žuburots bērzs. Kalns pārvietojoties, no kādreizējā sakņu dārza nekas vairs nav palicis. Savulaik tajā atvērusies “liela sprauga”⁵. Svētkalns bija Rotās dzīvojušās sertificētās dziednieces Elizabetes Ķirules (1930–1994) iemīlota vieta. Dziednieces foto pēc viņas nāves Rasma Rozīte, kas Indijā apguvusi senās zinības, reliģiskās ceremonijas laikā iemetusi Gangas upē. E. Ķirule apglabāta Apšuciema kapos.

Apšuciemā aiz veikala ir arī kalns, ko sauc par Torņa kalnu, jo tajā bijis uzcelts liels tornis. Aiz Svētkalna pirmais ceļš pa

kreisi aizved līdz Lejasbaļķīšiem – pasta ēkas, kur 1910. gadā atklāta t. s. ministrijas skola. Pēc 1. pasaules kara mācībām izmantoti arī Rusbergi.

Ceļu krustojumā Jaunlejpāšas, Lielpāšas. Tālāk tagadējā **skola**, kas celta ap 1745. gadu kā labības noliktava, jo te savāktā apkārtējo muižnieku audzētā labība līdz Tukuma dzelzceļa ierīkošanai tālāk uz Rīgu vesta kuģos. Apšam tajā vietā bijusi siļķu sālitava. No 1913. līdz 1922. gadam ēkā darbojās konservu fabrika, tad to līdz 1928. gadam pārbūvēja par skolu. No 1979. līdz 1990. gadam ēka izmantota par atpūtas bāzi, tad skola atjaunota. Tā var lepoties ar labu pedagogu sastāvu. Kādā zaļo partijas kongresā ovācijas izsauca šīs partijas Apšuciema pirmorganizācija – ar biedriem vecumā no 3 līdz 15 gadiem⁶.

Tālāk varam iet pa galveno ceļu, paralēli šosejai. Uzmaniību pievērš senatnīgā **Jaunžubu** ēka (1906). Starp vāgūzi un stalli atradusies veca klēts, kas kādreiz pārvesta no Cērkstes muižas. Iepretī **Laivinieki**, kur savulaik rīkotas pat izstādes – rādīti kokgriezēja Konstantīna Vesmaņa, dzintara apstrādes mākslinieka Ivara Vesmaņa un Tautas daiļamata meistares, ādas plastikas mākslinieces Dainas Vesmanes darbi.

Kļaviņas agrāk sauktas par Mārtiņbaļķīšiem (vēl ir Silbaļķīši, Jaunkalnbaļķīši, Jēkabbaļķīši, Plostbaļķīši, Jaunbaļķīši, Galbaļķīši) – no baļķiem celtā guļbūve (19./20. gs. mija) 70. gados apšūta ar dēļiem. Nav saglabājies vecais griestu pārsegums: virs griestiem bijusi sūna, tad 10 cm biezs māla kleķa pakojums, virsū dēļi, kuriem viena puse bijusi pusapaļa. Siltumizolācija laba, taču bīstami smaga vecai ēkai. Saimniecības ēka gan pārveidota, jo tagadējais saimnieks gleznotājs Harijs Blunavs to izmanto par darbnīcu. Pagalmā no pārzāgētas laivas veidots slieķis. Te uzstādīts arī keramisks dekors – Aijas Ziles diplomdarbs. Tepat tuvumā esot bijusi cita vasarnīca, kur kādreiz gaidīts ciemos ķeizars, kas gan neesot atbraucis.

Apšuciemā palaiķam dzīvojuši un strādājuši arī mākslinieki Oļģerts Jaunarājs, Pauls Duškins, Harijs Veldre, kuram ir eļļas gleznas “Ziema Apšuciemā” un “Apšuciema priedes saulrietā”. Aiz Kļaviņām, sāņus uz jūras pusi, Vītoliņos, kādreiz atpūšas

Apšuciema Vitoliņi

... un Kļaviņas (2001)

mūsu varenākais bass, Vīnes operas solists Egils Siliņš, starptautisku konkursu laureāts. Viņa māja pārbūvēta pirms 7 gadiem pēc paša ieceres. Mākslinieks saka: “Apšuciems dod man vislielāko relaksāciju pēc lielās ārzemju burzmas, lielpilsētām. Atrodoties šeit, es vislabāk noņemmu stresu”. Netālu no Rotām atdalītie Rotkaļi (1995), kur tiešām dzīvo rotkalis, tautas daiļamata meistars Alfrēds Ķirulis. Rotas stāvējušas pašā kāpas galā, šajā divstāvu mājā bijis veikals, saieta telpa. I. pasaules kara laikā tur stāvējusi kāda armija – rota, gaidījuši desantu. Tā kā ēka izcēlusies kā orientieris, tā nojaukta. Desanti Apšuciemam laikam pierasta lieta – jau 1605. gadā te izcēlušies krastā 4000 zviedru karavīru, par to stāsta leģendas, piekraste vēl ilgi dēvēta par zviedru placi.

Pa ceļu uz priekšu, Ozolos, dzīvojusi keramiķe M. Melnalksne. Kāpkalnos (1895) atrodas sena klēts, kura pie tam pēc vajadzības uz rullīšiem pārvietota pagalma robežās. Klētij uzmanību pievērš baļķu savienojums ēkas stūros.

Pie Dzītariem jānogriežas uz jūras pusi, kur redzama bij. zivju fabrika, tagad dzīvojamā ēka. Ja turpinātu ceļu taisni, tad iznāktu pie autobusu pieturas **Medpunkts** un Meiru mājām. Starp medpunktu un kempingu šosejas malā pie augstas kāpas redzams mazs strautiņš – **Zīvartiņš**. Stāsta⁷, ka divas māsas un brālis nākuši te garām no balles un, ejot pāri Zīvartiņam, pieminējuši, ka te spokojoties kādreiz nosistais jaunais puisis, kuru sitējs paglabājis zem tiltiņa. Kāds pēc tam šai vietā redzējis staiģājam sievu ar mazu bērnu, cits – melnu suni. Kā gājēji suni piemin, tā kalniņā nožvākst un priekšā sēž melns suns spožām acīm. Brālis saka: “kā vilku piemin, tā vilks klāt”. Vecākā māsa

nāk no muguras un prasa: “kur ir, parād man ar!” Tā neredz. Nožvākst atkal un suns pazūd. Nosprieduši, ka būs no Meiru mājām atnācis, bet ejot Meiriem garām, redz, ka suns nāk pretī no būdas un rej.

Gar Zīvartiņa krastu šai pusē esot “taciņš”, kur uz pašas kraujas augusi palika Mīlestības priede. Tur visi jaunie apšciemnieki vakara krēsliņā esot gājuši “pamīlēties drusciņ”. Vai vēl tagad aug? Jau padzīvojušie stāsta, ka vairs neprotot atrast, laikam esot jau “par veciem”⁸.

Cits nostāsts⁹ savukārt min, ka “starp Pliņciem un Apšciem atrodas Jēvāt upīt”, kur kādreiz bijuši kapi, tāpēc tur agrāk spokojušies. Latvijas ūdensteču karte citu upīti te neuzrāda, varbūt, ka domāta viena un tā pati – vai mazums upju, kam pat desmit nosaukumu. Bet kempingā 1993. gadā tika ierīkots pludmales volejbola laukums.

Līgotnes (80. gadu sāk.) nav tautas celtniecības pieminekļis, tās projektējusi arhitekte Vera Savisko. Te uzturējies komponists Ģederts Ramans, kas ar Apšuciemu bija saistīts kopš 1962. gada, te tapušas viņa simfonijas. Māju tuvumā redzami seni zirgu staļļa pamati, te “komteses esot jājušas ar zirgiem”. Cinišos dzīvojis animācijas kino režisors Arvīds Noriņš (1924–2004, apbedīts Apšuciema kapos). Uz Kuģiniekiem gan neskatīsimies, tie šī senā zvejniekciema apbūvē iederas tikai ar mājvārdu. Apšuciemā laikā no 1874. līdz 1904. gadam tika uzbūvēti 5 burinieki: *Anna Maria*, *Gvido*, *Katarina*, *Kristap*, *Willens*.

Uz Rīgas pusi aiz skolas nokļūstam pie lielas kāpas, kur, kā stāsta teikas¹⁰ kādreiz esot bijis līdzenums. Ik pēc simts ga-

Gederta Ramaņa māja (2001)

diem Jaungada naktī bijis jāziedo viena cilvēka dzīvība, tad varot dabūt tur aprakto naudas lādi. Zvejnieks Apša taisni divpadsmitos naktī aizgājis uz to vietu un teicis: “Nāc, naudiņ, nāc! Es tev došu savu veco Kaču (savu sievu)!” Naudas lāde jau

*“Erotiskā” priede Apšuciema kapos
(2001)*

rūkdama nākusi augšā, te Apša iesaucies: “Nāc, naudiņ, nāc! Es tev došu savu veco kaķi!”. Naudas lāde nogājusi atkal zemē, un nu tur gadījies liels kalns. Naudu no tā laika nevar dabūt, tāpēc ejam tālāk uz Apšuciema kapiem.

Kapos, par kuriem raksta rakstnieks J. Liepiņš savā darbā

“Atmiņa par baznīcām”, atrodas Apšuciema baptistu baznīca. Draudze sākusi darbību 1881. gadā un 1883. gadā Dārzbalkšos uzcelts lūgšanu nams, kas nopostīts I. pasaules karā. Baznīca atjaunota 1923. gadā, taču draudze savu darbību izbeigusi 1964. gadā, tad dievnamu izmantoja par kapliču, bet 1991. gadā draudze atjaunota.

Kapsētā ved vārti, kurus 1931. gadā cēlis Lejasbalkšņu māju īpašnieks J. Rusbergs. Vārtos uzstādīta plāksne ar viņa sacerēto veltījumu dzejā “Apšuciema kapiem”. Pie otriem vārtiem (mums gan tie parādās kā pirmie) nelieli kvadrātveida postamenti ar uz tiem novietotām lodēm. Tiesa, pirms dažiem gadiem abu vārtu ķieģeļu daļa atjaunota. Kapos atrodas atjaunotie un sakoptie Apšu dzimtas apbedījumi ar augstu mūra žogu apkārt, krustu ar datējumu “1896”. Te apbedīts arī V. Veldres grāmatā minētais “vēstures zinātnieks” Jānis Smildziņš, skolotāja un rakstniece Antija (īst. vārdā Antonija Melnalksne, dz. Bērziņa, 1877–1967), keramiķe Margita Melnalksne (1909–1989), kuru J. Liepiņš nosaucis¹¹ par “smalkāko latviešu keramiķi, smalkāko Latvijas dabas izjutēju”. Par viņas apbedīšanu J. Liepiņš raksta, ka “mazā kapsētiņa lūgšanu nama sānos tik dabiski vēra savu velēnu vāku, un cilvēks iegrima Dieva mūžīgajā mierā, ka izmisuma

Tiklu būdas (2001)

nebija un nebija nekāda dramatisma, kas tik gauži grauž sirdis parādes dievnamos un parādes kapsētās”. Pieminēkli Rojas zivju fabrikas direktoram Helmutam Skabergam (1927–1982) 1983. gadā veidojis tēlnieks Harijs Sprincis. Tepat apglabāti 1905. gada revolucionāri Ernests Jātņieks un Jēkabs Beķeris. Aiz baznīcas nedaudz pa labi redzama īpatna “erotiska” priecde, ar diviem māzeriem sievietes krūšu veidā.

Nav tālu līdz jūrai, kur 1995. gada septembrī tika izpildīta dzejnieces Mirdzas Bendrupes (1910–1995) pēdējā vēlēšanās – jūrā izkaisīt viņas pelnus. Dzejoli “Pie jūras”¹² M. Bendrupe raksta:

*Jūra manai miesai rada – asaru un asins sāļa. [..]
Kritu ceļos jūras priekšā: “Tevī zinu savu māti –
Māci to, kā man vēl nava: dzelmes miera majestāti.”*

Dzejiece Laima Līvena dzejoli “Apšuciemā”¹³ uzskata, ka Apšuciemā:

*[..] aļģēm ir sava elpa
te pat kaijas tik saldi klieudz
te it visam ir sava jēga
un tu pats sevi neaizliedz...*

Vēres

¹ Veldre V. Dzīve pie jūras. 2. No Kolkas līdz Ainažiem. Rīga, 1939.

² Stulpāns J. Mana plava. Rīga, 1981.

³ LFK 1835, 3376.

⁴ LFK 2049, 871.

⁵ LFK 2049, 870.

⁶ LFK 2049, 873.

⁷ LFK 2049, 8.

⁸ LFK 2049, 874.

⁹ LFK 1835, 3275.

¹⁰ LFK 464, 5063.

¹¹ Liepiņš J. Atmiņa par baznīcām. Rīga, 1992.

¹² Bendrupe M. Dzīvība. Rīga, 1937.

¹³ Laikrakstā “Literatūra. Māksla. Mēs”, 1997, 41.

KAS PALICIS NO CARNIKAVAS MUIŽAS

Vispirms par nosaukumu. Pašreizējā nosaukuma izcelsmi pētījusi valodniece Benita Laumane, tas sastopams kopš 1566. gada, kā *Sarnikau*, *Zarnikau*. Sastopams arī variants *Czernekaw*, kas varētu liecināt par iecelotājiem no Polijas vai Ziemeļvācijas, tātad radies no uzvārda. 18. un 19. gs. minēts latviskais nosaukums Sānkaule, kas varētu būt saistāms ar Gaujas atteku.

Kurā Gaujas krastā Carnikava atrodas? Nedomāju atsevišķos rakstos minēto Veco Carnikavu **Siguļos**, pie baznīcas un šosejas tilta pār Gauju, kas pirms 1638. gada ieskalota upē. Baznīca pašlaik atrodas Gaujas labajā krastā. 17. gs. zviedru mēriņu zīmētā kartē un 18. gs. otrajā pusē kartogrāfa L. Mellina kartē muižas ēka iezīmēta uz salas. D no pašreizējās Gaujas ielas redzama Vecgauja, tātad tagadējā Gaujas gultne radusies vēlāk. Savukārt Vecgaujas ielā 16 atrodas vecākā māja Carnikavā, celta 1843. vai 1848. gadā.

Carnikavas muižas pils Latvijā bijusi unikāla. Tā saukta par lepnāko pili visā Vidzemē, jo lodžijas veida portikam bijušas 14 joniskā ordera kolonnas. Tik daudz nav bijis nevienai citai kungu mājai – vienīgi var salīdzināt ar Peldu iestādes ēku Liepājā (1902, arhit. M. P. Berči), kurai arī ir lodžijas veida portiks ar 16 kolonnām, kas gan nav izkārtotas dubulti kā Carnikavā. To drīzāk var salīdzināt ar Luvras pils A fasādi. Šī pils celta agrāk par Liepājas ēku, bieži būves laiks tiek minēts 1800.–1802. gads, taču vairāki apstākļi liecina, ka tā pastāvējusi jau 1794. gadā. Pils priekšā bijušas divas no dolomīta veidotas laivas, otrā pusē no kupola zāles parkā vedušas monumentālas kāpnes. Kā atzīmējis Imants Lancmanis¹, iekštelpās nav bijis domāts par mājīgumu, dzīves ērtībām, it kā paredzētas tikai pastaigām. Tas it kā apstiprina versiju, ka telpas un ēkas kopējo veidolu iecerējis kāds itāļu arhitekts, bet pils būvvesturē savu lappusi ierakstījis arī ievērojamais būvmeistars K. Hāberlands, kas izveidojis dekoratīvos elementus. Viņam ļoti raksturīgi

kolonnu kapiteļi ar lapu vītņi starp volūtām, arī ēkas mansarda jumts, kas gan laika gaitā mainījis veidu. Pilnīgas un precīzas informācijas par pils celtniecību nav.

Lai atrastu pils vietu, pietiek uzprasīt, – Kur jums ir padomju karavīru brāļu kapi? Pēc 2. pasaules kara tika savākti apkārtnē kritušie un turpat apbedītie karavīri, salikti krievu karaspēkam 1917. gadā atkāpjoties “tālredzīgi” nodedzinātās pils pagrabos. Tie aizbērti un izveidots piemiņas ansamblis 221 kritušajam. Uz Z no tā parkā redzams 0,1 ha liels taisnstūra formas dīķis, ko ieskauj simetriskas liepu rindas un alejas. No pils drupām izlauztie ķieģeļi bijuši labs būvmateriāls karā sapostīto un nodedzināto ēku atjaunošanai. No tiem uzbūvēta māja Atpūtas Carnikavas stacijas tuvumā un Ādažu pamatskolas ēka (nav saglabājusies).

Lai redzētu kaut ko no pašas pils, nemaz nav jābrauc uz Carnikavu. Divi kolonnu dīķomīta kapiteļi uzstādīti Rīgā pie Universitātes Merķeļa ielas puses ieejas, viens – pie Mazās gildes ēkas (agrāk pie Doma baznīcas). Carnikavā viens kapitelis atrodas turpat skvērā pie Latvijas brīvvalsts laikā celtās ēkas, kur atrodas puķu veikals. Četri bijuši iebūvēti Ādažu pamatskolas fasādē. Metāla lasis, kas kādreiz atradās uz pils jumta, tagad redzams uz nēģu fabrikas jumta.

Carnikavas īpašnieks no 1833. gada ir dabaszinātnieks akadēmiķis Kristiāns Panders (1794, Rīgā – 1865, Pēterburgā), kas šeit pirmais iesāka pētījumus Krievijas paleontoloģijas zinātnē. No Latvijas viņš aizbrauca 1842. gadā.

Par muižas pili rakstījis vācbaltu rakstnieka Zigfrīda fon Fēgezaka stāstā “Kāzas Carnikavā”². Tur atzīmēts, ka lieveņu un terases būvei marmors vests no Itālijas un parkā bijis obelisks, kurā iegravēti visu Mengdenam piederošo muižu nosaukumi, “viņš

Carnikavas pils kapitelis (2001)

Carnikavas muižas kalpu māja (2001)

varējis izbaukāt visu Vidzemi, palikdams pats uz savas zemes”. Vai tam visam ticēt, domājiet paši, jo grāmatā pils nodedzināšana kļūdaini saistīta ar 1905. gadu.

Muižas klēts 1938. vai 1939. gadā pārbūvēta par tautas namu; tas atrodas turpat iepretī tirdzniecības centram (1974). Atpūtas ielā 7 bijusi

muižas kalpu māja. Tagad ēka apmesta un nokrāsota, bet vēl 1988. gadā bija labi redzams, ka apakšējais stāvs būvēts no sarkaniem ķieģeļiem, augšējais, padomju laikos celtais, no silikātķieģeļiem. Pievērsīsim arī uzmanību logu formu un izmēru atšķirībām abos stāvos.

Pie Jūras ielas atrodas bijusi muižas pārvaldnieka māja, kurā pēc pils nodegšanas dzīvojis tās saimnieks. Pēdējais muižas īpašnieks kopš 1906. gada ir bijis Rīgas tirgotājs un rūpnieks

Carnikavas muižas pārvaldnieka māja (2004)

*Pārvaldnieka mājas
monogramma (2004)*

Pārvaldnieka mājas fasāde (2004)

Heinrihs Goegingers. Vēlāk ēka piešķirta Latvijas armijas ģenerālim, kara ministram (1929–1931), Triju Zvaigžņu ordeņa kavalierim Mārtiņam Vācietim (1873–1945, Rīgā), apglabāts Carnikavas kapos.

Ēka celta t. s. vasarnīcu stilā, pārbūvēta 30. gados, taču ir saglabājušās oriģinālas, gaumīgi izveidotas koka konstrukcijas. Pie ēkas sienas bez ornamentāliem rotājumiem redzamas monogrammas “M. V.” un “E. V.”, t. i. Mārtiņš Vācietis un Emīlija Vāciete. Tieši M. Vācietis tagadējo armijas poligonu Ādažos pirmais sāka izmantot artilērijas treniņiem.

Rakstnieks Visvaldis Lāms, kas bērnībā dzīvojis blakus bijušajā **Stalļu mājā**, to nosaucis par Balto māju³: “Skaistums? Vai par tādu varēja dēvēt bezgaršīgo Baltās mājas “uzpucēšanu”, raibumraibos veidojumus ap ārsienām, tādu tā torti, kā vāpēni otrā stāva augstumos, ar ievēdotiem burtiem EMV, putekļainos grantētos celiņus un rožu dobes. Brauca viesi limuzīnos, parādījās pats valsts prezidents Alberts Kviesis ar kundzi Minnu. Kā tika stāstīts, augstos viesus pamanījusi, ministra kundze pa galvu pa kaklu metusies pie rožu dobes, griezusi ziedus un nesusi prezidenta kundzei. Tā laipni norājusī: – Nu kāpēc tik ārišķīgi!”

Vietējie gan to esot saukuši par Melno māju, nomelnējušā sarkano kārniņu jumta dēļ. Šajā mājā vienu gadu mitinājusies arī 1867. gadā dibinātā Carnikavas pagastskola, līdz 1868. gadā tai uzcelta jauna ēka Pārgaujā, netālu no baznīcas. Muižas laikos mājas pagrabā atradies spirta brūzis.

Vēres

¹ Žurnālā "Māksla Plus", 1997, 3.

² Fēgezaks Z. fon. Kāzas Carnikavā. Aizpute, 1998.

³ Lāms V. Vienu avota lāsi. Rīga, 1971.

UZ SKULTES MUIŽU

Rīgai tuvākā Skulte atrodas otrpus starptautiskajai lidostai, bet šoreiz par to, kas parasti vairāk zināma – Limbažu rajona apdzīvoto vietu. Šīs Skultes, kas kādreiz lībiski saucās *Adiamūnde*, centrā atrodas it kā viss kārtīgai apdzīvotajai vietai nepieciešamais: baznīca, kapi, dzelzceļa stacija. Ne katrs pamānīs, ka kaut kā te tomēr pietrūkst, proti, muižas. Tā bijusi kilometrus piecus nostāk, pie Stienes ceļa.

Ar elektrisko vilcienu līdz galam – Skultes stacijai (1953). No tās, skatoties uz D pāri Vidrižu ceļam, redzamas **Muižnieku** mājas, kur dārzā vēl tagad ir diķis, ko ar Aģes upi savienoja divi grāvji. Kā stāsta teika¹, grāvī reiz uzradies balts bērns, kas tūlīt iegrimis diķī. Tajā vietā pirms zviedru laikiem bijusi pils, kas nogrimusi, kad to gribējuši izpostīt ļauni ļaudis, kurus arī "vadījis bērns". Tad jau pilis te bijušas daudz – jo 0,6 km uz A-DA no kaimiņu, Stārastu, mājām atrodas Stārastu (kādreiz saukts arī par Skultes) **pilskalns**, ierīkots starp upi un tās sāngravu. Muižniekos 1941. gadā dzimis aktieris Imants Skrastiņš.

No stacijas, dodoties pa šoseju, aiz Buijām šķērsojam Mazupīti un nonākam pie alejas, kas savieno baznīcu un kapus. Pa to pēc stundām savulaik ļoti paticis pastaigāt Skultes pamatskolas meitenēm, varbūt tāpēc, ka skolas direktors Pēteris Loža, kurš ticis

aicināts uz kapiem pavadīt mirušos, reizēm skolas meitas ņēmis līdzī dziedāt. Te kādreiz bijis soda akmens. Nostāstā² minēts, ka uz tā svētdienās pēc dievkalpojuma nostādītas apskatei baltos pagalos ietītas sievietes, kuru bērni nebija dzimuši svētītā laulībā.

Nebaidīsimies aiziet uz **kapiem**, jo tas bijis tikai “reiz”, kad cilvēkam pie “mironu kambara” parādījies kāds kungs ar melnu “ūti” galvā, un no rīta gājējs mājās atrasts nomiris³. Spoki te rādās vēl tagad, arī gaišā dienas laikā. I. Kokina tos redzējusi pat diyreiz⁴. Skultes kapus savā dzejolī “Luču vēršana”⁵ piemin dzejniece Milda Losberga. Gar kapliču (1933) nonākam līdz piemineklim (1998) skatuves māksliniekam Edgaram Liepiņam (1928–1995), ko veidojis tēlnieks Uldis Kurzemnieks. Joku karalis galma tronī. Tautas cienīts “Āksts” (lūdzu nepārprast!), kura kaps tika aizbērts ar rokām. Īsi un kodolīgi par Edžu (tā bija rakstīts uz pagaidu, pēc senlaiku tradīcijām darinātā koka krusta) pateikusi Skultes vietējā dzejniece Vilma Kalde (arī Selga-Kalde) dzejolī “Atvadu vārdi”⁶:

*Dzīvošana ir degšana,
Un nāve? – Sadegšana.*

Netālu sievietes skulptūra (1977) gleznotāja Kārļa Dobrāja (kas pats arī pieminekļa autors) mātei. Te apglabāts arī vitrāžists Pēteris Lapiņš (1934–1994). Bērziņa ģimenei uzstādīts skaists E. Kurau firmas darināts pieminekļis, diemžēl 90. gadu sākumā nozagts tā krāsmetāla bareljefs. Vairākām kapu kopiņām ir saglabājušies vecie iežogojumi un ķēdes. Kapsētā apglabāti arī Lāčplēša Kara ordeņa kavalieri Augusts Bērziņš (1896–1976), Bernhards Vikmanis (1896–1966) un Jānis

*Edgara Liepiņa
kapa piemineklis (2001)*

Skultes baznīca (2001)

Damnieks (1893–1963), Skultes kora pirmais diriģents Mārtiņš Gailis [blakus pieminēklis viņa dēlam Lāčplēša Kara ordeņa kavalierim Jānim Gailim (1892–1919), kurš kritis cīņās pret Bermontu], skolotājs Miķelis Ādolfs Alksnis (1902–1955), vairāku mācību grāmatu autors, kas kopā ar F. Štrauhu sarakstījis arī mācību grāmatu “Pašstudija latviešu valodā vāciešiem”. Jāpiemin arī Triju Zvaigžņu ordeņa kavalieris, tāljūras jahtu kapteinis Jānis Ozoliņš (1911–1998).

Pašā upes krastā zviedru izcelsmes Skultes barona Freitāga fon Loringhofena dzimtas kapliča. Interesanti, ka no tās ved ap 1944. gadu aizmūrēta apakšzemes eja uz lielu, skaistu apbedījumu telpu.

Pa ceļam uz baznīcu, **Strautos**, dzimis Jaunatnes, vēlāk Valmieras teātra aktieris Jānis Prauliņš (1937–1992). **Sv. Matīsa luterāņu baznīca** celta 1757. gadā, kā trešā Skultē, arī barokālā torņa smaile līdz šim laikam saglabājusies maz pārveidota. Baznīcai divi klasiskās formās veidoti portāli, tās teritoriju ietver no laukakmeņiem krauts žogs. Iekštelpas ievērojami pārveidotas jau 20. gs. laikā, kad vecais, 18. gs. veidotais, altāris pilnīgi aizsegts ar jaunu koka darinājumu. Tā centrā bijusi

glezna "Kristus glābj vīru, kas slikt viļņos" nozagta 1991. gadā, toties 18. gs. gleznojumi saglabājušies kanceles pildīnos. Savulaik izpostītās ērģeles atjaunotas. Kādreizējais mācītājs (1932–1944) Alfrēds Sudars (1906–1997) sarakstījis grāmatu "Carnikavas, Pēterupes un Skultes baznīcas un draudzes" (1939). Kā bieži dzirdams par baznīcu celtniecību, arī šo ceļot, no Šmīdeņu urgas ņemtie akmeņi pa nakti atgriezušies atpakaļ, un tajā vietā pa naktīm spīdējušas ugunis un dzirdēts kaļam, tā šī vieta ieguvusi nosaukumu "Velna smēde", bet akmeņi baznīcai ņemti no citas vietas⁷. Cita teika⁸ vēsta ka Velns naktīs dedzinājis ugunis jau gatavā baznīcā.

Aiz baznīcas sākas mežs. Profesors Ilmārs Lazovskis par Skultes mežu raksta:⁹ "Mīlu rudeni. Mežā pie Skultes – sastindzis klusums. Nobrakšķ zariņš, kāda vārņa ķerc... Pastaigā pusstundu un jūties kā saplūdis ar dabu. Nekas tevi vairs neuztrauc, sevišķi kad beidzas sēņu trakumi, viss jau ir pagājis, putni aizlidojuši". Skolēniem gan palaikam mežā pie pašlaik neapdzīvotajām **Ābelītēm** nācies dzirdēt smagus soļus – tas esot vietējais Velns *Vitentūt*. Maz ticams, ka kādam no lasītājiem iznāks viņu satikt, bet, katram gadījumam, dažas rindas no V. Kaldes "Teiksmas par Velnu Vitentūtu"¹⁰:

*...Pleciem stūrainiem un platiem,
Sarainiem kā eža matiem,
Rokas garas – pasarg dievs!
Pieres vidū rags liks, tievs!*

1998. gadā iznākusi viņas teiksmu grāmata "Vitentūts". Pati dzejniece un viņas brālis okeanogrāfs, vairāku grāmatu autors, Mārtiņš Artūrs Šlesers (1901–1982, ASV) dzimuši **Jaunmuceniekos** (1900), tuvāk jūrai.

Mežmaļi, bijušās barona mežsarga mājas, atrodas pie šoseju šķērsojošā vecā Zviedru ceļa, kas izveidots ap 1600. gadu. Tautā to sauķi par "Pugas ceļu". Pašreizējā šoseja no Rīgas rajona robežas ir iztaisnota, vecais ceļš gāja caur Mežmaļiem, starp tagadējo šoseju un jūru. Pie **Dūčiem** nogriežas ceļš uz Limbažiem caur Stieni. Tas izveidojies senā ziemas ceļa vietā,

kas atzīmēts jau 1647. gada kartē. Vecā ceļa malā pie Dūčiem līdz pēckara gadiem atradies akmens stabs, saukts Baltais stabs, – ceļa rādītājs. Pie Dūču autobusu pieturas meža malā vēja slota, kas izveidojusies eglē. Bet kas vairs zina atrast to priedi, netālu no **Vecurgām** (bij. Šmīdenēm), pie kuras Duntas barons nošāvis kādu zemnieku, kas nebija viņu pasveicinājis? **Dūčos** tālbraucēja kapteiņa ģimenē dzimis kādreizējais Latvijas iekšlietu ministra biedrs, pulkvedis leitnants Jānis Legzdiņš (1899–1942, Solikamskā), iespējams, ka šīs mājas saistītas arī ar Skultē dzimušo inženieri, Misūri universitātes raktuvju un metalurģijas profesoru Ādolfu Legzdiņu (1890–?), kas jau no 1935. gada dzīvoja ASV. Lielajā mājā, katrā tās galā, dzīvoja divas kapteiņu ģimenes. Blakus Dūčiem, tagad nodegušajos **Dālderos**, dzimis Latvijas armijas kara lidotājs Edvīns Bite (*Bitte*; 1897–1924), gājis bojā lidmašīnas katastrofā Spilves lidlaukā, apglabāts Brāļu kapos Rīgā. Laikam no tās pašas dzimtas ir arī divi tālbraucēji kapteiņi Mārtiņš un Otto Bites un padomju militārais darbinieks – divīzijas komisārs Augusts Bite.

Dūču silā no Teterlīču dzirnavām braucošais zemnieks reiz esot saticis Velna trijjuģu. Var jau būt, ka to pašu Velnu, kuru citā teikā¹¹ zvejniekpūsis Ūvis reiz patriecis no **Platkājām**, jo Velns traucējis jaunā burinieka ielaišanu jūrā, un kurš ieskrējis “Zarnu puriņā” (ejot no Dūčiem uz Mežmaļiem pa aizaugušo Zviedru ceļu, tā labajā pusē). Tas iedvesmojis V. Kaldi radīt dzejoli “Burinieks un velns”.¹² Bet Platkājas ir tās pašas, pie kurām 1968. gadā režisors Aivars Freimanis uzņēma dokumentālu filmu “Lomi” un pats arī uzrakstīja “Stāstu par to, kā kinostudija Miķelsonu Jānim Jāņos šķūni nodedzināja un filmas direktoram Aleksandram Šnē jūras kaķis uzbruka”¹³.

Uz D no Mežmaļiem Zviedru ceļš šķērso Pugu (Mellurgu). Teikā¹⁴ stāstīts par tiltiņu, ko nav varējuši uzbūvēt pār Mellurgu, cik dienā padarīts, tik naktī nojaukts. Tad urgā noslīcinājies darbu vadītājs un ūdens kļuvis melns. Ceļu tad taisījuši pa tagadējo vietu. Tumšās naktīs redzot, ka no Mellurgas “izceļoties ratu rumba ar uguni tajā”, kurai pakal skrienot spoks.

Pa labi no Stienes ceļa, Mazupītes otrā krastā, tagad neapdzīvotie **Rūtuļi**, kur dzīvojis Skultes kora pirmais diriģents Mārtiņš Gailis. Netāļajās **Stubēs** dzimis Indulis Landaus (1940), viens no Latvijas veiksmīgākajiem pastelgleznotājiem.

Tālāk ceļa kreisajā pusē, **Pinkos**, redzamas nelielas drupas, tās ir atliekas no 1944. gadā nodedzinātā Skultes **pagastnama** (lai iebrucēju rokās nenonāktu tur palikušie dokumenti). Tur atradās arī aizsargu nodaļa, savstarpējā apdrošināšanas biedrība un savstarpējā krājaizdevu sabiedrība.

Uz autobusu pieturas lasāms “Skola II”. Draudzes skola, jeb skola I, atradās centrā starp baznīcu un veikalu. 1946. gadā orkāns tai aiznesa pa gaisu jumtu, kuru nevis atjaunoja, bet skolu noplēsa vispār. Šī ir t. s. **Aleksandra skola**, vēlāk Skultes II astoņgadīgā skola, ar metru bieziem mūriem. Ēku gleznojis Uga Skulme. No skolas pagalma labi redzama pa ceļu uz priekšu esošā **Vadoņa birzs**, kas stādīta par godu K. Ulmaņa Draudzīgajam aicinājumam. To veido kvadrātveidīgi izvietoti bērzi, bet centrālais ozols likvidēts pēckara laikā, kad daudz ko no tautas atmiņas pūlējās dzēst...

Starp **Ieļām** un **Gaužām** ceļš šķērso 15 km garo Aģes pieteku Mazupīti (Aģes strautu). Pie Ieļām, netālu no Kangaru kalna, esot akmeņu blāķis, saukts par Velna klēpi. Velns nodomājis Kangaru kalnā uzcelt pili, lai varētu noskatīties uz kuģiem jūrā. Šis klēpis esot no Velna savāktajiem būvmateriāliem, ko tas nesis uz Kangaru kalnu, tikai iedziedājies gailis...

Mazupītes labajā krasta atrodas **Kazbuļi**, kur astoņu bērnu ģimenē kā vecākais dzimis medicīnas doktors, dermatovenerologs, Latvijas Universitātes profesors Pēteris Sņiķeris (1875–1944), dzimis mātes dzimtajās mājās, apglabāts Rīgā, Meža kapos. Bijis kara ārsts–ģenerālis, Latvijas Vanagu goda priekšsēdētājs, Triju Zvaigžņu ordeņa kavalieris. Sākumā mācījies tepat pagasta un draudzes skolā. Pie viņa nama Rīgā, Brīvības ielā 39, 1993. gadā atklāta piemiņas plāksne. 1995. gadā nodibināta piemiņas medaļa, kuras otrā pusē korporācijas *Fraternitas Metropolitana* (tieši viņš tās darbību atjaunoja 1924. gadā) ģerbonis.

Sniķeru dzimtas (tēvs Mārtiņš bija pagasta vecākais) mājas bija padomju laikā noplēstie **Mežgaiļi**, kur (uz A no Kursiņiem pie Ainažu šosejas) dzimis Fricis Reinholds Sniķeris (1893–1953, Čikāgā), arī LU profesors, speciālists ausu, kakla un deguna slimībās un vēl viena ārste – Alma Sniķere (1897–1971, Denverā, ASV), kā arī tirgotājs Jānis Sniķeris (1877–?), kurš apbalvots ar Triju Zvaigžņu ordeni. Bet 1995. gadā Triju Zvaigžņu ordenis piešķirts Kandavas iecirkņa prāvestam Augustam Āleram (1914–1998), kurš dzimis Mežgaiļu kaimiņos – Laiciema **Mežkūzmās**. Šajā apkaimē, **Zivartos**, vēl tagad ir 1866. gadā celtais brāļu draudzes lūgšanu nams.

No **Sauleslejām** Stienes ceļš tālāk ved pa aleju. Tieši kilometru tālāk, pie **Palejām** (1956), pa kreisi no ceļa redzama **Slepkavbirzs** (Mankena birzs, Nāves birzs), kur nošauti 1905. gada revolucionāri E. Ābols, J. Antons, J. Eglītis, J. Grantskalns, M. Krūzenbergs (visi apglabāti Skultes kapos). Bērzus, pie kuriem viņi nošauti, pēc muižnieka pavēles pavasarī nocirta, jo piederīgie šo vietu kopa.

Tālāk nozarojas ceļš uz Ziediņu staciju (apmēram 2 km). Nākošos ieraugām senās **magazīnas** klēts mūrus, kas vēlāk iekļauti kaltes būvē. Kādreizējā **Gaiļa krogā** tagad veikals, aiz tā pa labi **Skultes muižas komplekss**.

Kādreizējā muižas pārvaldnieka un saimes dzīvojamā māja (18. gs.) pēc 1. pasaules kara pārbūvēta par pienotavu (it kā savulaik te bijusi arī skola), kopš 2004. gada viesu nams. Tās pirmajā stāvā bijusi aptieka, otrajā dzīvojis muižas pārvaldnieks.

No barokālās kungu mājas (1739, ar mansarda jumtu un tornīti) saglabājušies tikai kādreizējās koka ēkas pamati (domājams, nopostīta 1. pasaules kara laikā), kurus no abām pusēm ietver saimniecības ēkas: staļļi (1741), otrā pusē mūra klēts (1739) ar graudu žāvētavu, tajā pēc dzejnieka

Skultes muiža (2001)

Kārļa Skalbes znata arhitekta Roberta Legzdiņa (1901–1990, Zviedrijā) projekta tika ierīkots tautas nams. Pievērsīsim uzmanību arī klēts vēja rādītājam. Aiz šīs ēkas liepu uzkalns, tālāk aiz senatnīgajām **Skujmetēm** (bij. stallis), kurām blakus vizuāli interesants vīna pagrabs, pāri ceļam bijusi kalpu māja (18. gs.). Starp abām kūtīm savulaik atradies “zvēru dārzs” ar stirnām. Pienotavas īpašnieka māja Līgotņi celta 1928. gadā.

Ceļš muižā ievada no bijušās Ziediņu pusmuižas puses caur 18. gs. vārtu torni. Sikāk par Skultes muižas bijušajām vērtībām var lasīt Imanta Lancmaņa rakstā “Baroka pasāžas Skultes muižā”¹⁵.

V. Kalde dzejolī “Ieejot šodien Skultes muižas parkā” palīdz iztēloties senākus laikus:

[..] *No aizmūžiem nāk baronese Loringhoven:*

“Brauc, kučier, palēnām, bet piebrauc taisn’ pie lieven!”

Nāk pretī muižas jaunkundzes un krinoliņi plīv:

“Mums apsveikt mūsu kundzeni no sirds ir brīv” [..]

Skultes muižā dzimis vācu rakstnieks un žurnālists Oskars Grosbergs (1862–?).

Pagriezienā uz Priedulājiem ceļa labajā pusē apglabāts kāds vācu karavīrs, kas nošauts 1944. gadā. Bijis vecākiem vienīgais dēls, ļoti vēlējis pēc kara atgriezties... Tagad te vairs nekas nav redzams.

Stienes virzienā trīs kilometru attālumā pie Menkuļu autobusu pieturas bija kādreizējā Skultes un Stienes pagasta robeža. Pa kreisi **Kroņi** (1924), netālu atradās **Menkuļu pusmuiža**, ko nopostīja pirms vairāk kā desmit gadiem. No Menkuļiem uz Dzirnupēm “esot pazemes eja”. Tautas atmiņā saglabāties, ka tur dzīvojušas divas freilenes (Frau Minnā, Frau Tillā), viena nomirusi otras bērēs. Aiz Mazupītes **Ezermaļi**, bijušās kalpu mājas. Ezers nolaists 1959. gadā, iztaisojot Mazupīti, lai novadītu Stienes purva ūdeņus uz **Bezdibeni**. 650 m uz ZR no Kroņiem atrodas Mālkalns, kur, kā stāsta teika¹⁶, bijusi baznīca, ezers, kapi. Naktī esot izcēlies Misiņzābaks, ja tas ieraudzījis cilvēku, tad skrējis pa kalnu uz leju un ezerā iekšā. Nesis naudas lādi, kas nogrimusi ezerā. Uzkalnā saglabājušies mūri

no zviedru laikiem, pie kam to apakšējie slāņi par pusgadsimtu vecāki. Cita teika¹⁷ vēsta, ka te gribējuši celt pili, bet cik pa dienu uzcēluši, tik pa nakti Velns nojaucis. Tā pili nav uzcēluši, bet atvestie akmeņi saglabājušies. Šo teiksmaino vietu Vilma Kalde apdzejojusi garākā dzejolī "Atjaunotā teiksma par Menkuļmūriem". Lūk, fragments:

*Bet ceļš uz pagātņi mums jāpaver,
Un teiksmu kamols rokām jāsatver.
Ir velnu nakts, un veras Bezdibeņa vārti,
Tur velnu daudz un kuras spoži sārti.
Un raganas tur jautru danci griež,
Un mazie velni pagales klāt gunij sviež.
Un vecais velns sauc: Heisē! Hop!
Lai slēdzam derības: Līkop!*

Pats Bezdibens pa kreisi no ceļa, tas esot savienots ar jūru¹⁸; mazliet tālāk ceļa līkumā **Kalnakrogs**, pie kura zivju diķis sirds formā. Tur filmas "Pūķa ola" uzņemšanas laikā ar saviem iedomātajiem tēliem sarunājušies rakstniece Regīna Ezera.

Vēres

¹ LFK 1131, 6.

² LFK 1978, 1424.

³ LFK 1131, 7.

⁴ LFK 2049, 31 un 32.

⁵ Losberga M. Saules izsalkušie. Rīga, 1983.

⁶ Laikrakstā "Auseklis", 1995, 23. sept.

⁷ LFK 1131, 3.

⁸ LFK 1131, 9.

⁹ Laikrakstā "Diena", 1994, 3. dec. (A. Pelūdes rakstā).

¹⁰ Kalde V. Krājums "Mūža acis". Rīga, 1991.

¹¹ LFK 2049, 29.

¹² Kalde V. Krājums "Mūža acis". Rīga, 1991.

¹³ Freimanis A. Sorento stāsti. Rīga, 1988.

¹⁴ LFK 1131, 5.

¹⁵ Žurnālā "Māksla Plus", 1998, 4.

¹⁶ LFK 2049, 13.

¹⁷ LFK 17, 1987, 1.

¹⁸ LFK 1850, 7704.

KUR PULCĒJAS KADIĶI

Kadiķis, paeģlis... Kaut gan paeģlis patiesībā ir senais īves nosaukums, kas šādi vēl tiek lietots Rucavas apkārtnē. Ziemeļkurzemē (Ancē, Popē un citur) kadiķi parasti sauc par ēci. Ir dzirdēts arī poētiskāks apzīmējums “ziemeļu ciprese”.

Kas pabijis igauņu salās, noteikti atcerēsies ar kadiķiem bagāto ainavu. Brīnišķīgi kadiķu lauki, ko bieži gleznojuši igauņu mākslinieki, raksturīgi alvāriem. Tā ir ainava, kas pasaulē sastopama tikai Igaunijā un Zviedrijā. To būs redzējuši arī Lahemā nacionālā parka apmeklētāji. Bet Latvijā?

Gudenieku pagastā Kuldīgas rajonā uz A no Alsungas-Adzes ceļa pie Rubeņu mājām (10 km no Alsungas) sākas Gudenieku dabas liegums, kas kā valsts nozīmes dabas aizsardzības objekts 75 ha platībā apstiprināts 1999. gadā. Te skatām paveras lielākas un mazākas kadiķu grupas, kas pārsteidz ar koku formu daudzveidību. Redzami gan koki ar piramidālu, gan konisku vainagojumu. To vecums pārsniedz 60 gadus; atsevišķi īpatņi stipri vecāki. Kādreizējās, ilgstoši lietotās ganības pamazām pārpurvojas. Kadiķi aug arī lieguma mežainajā teritorijas daļā.

Dundagas pagastā Talsu rajonā uz Z no Nevejas-Vīdales ceļa, netālu no Slīteres Nacionālā dabas parka robežas atrodas īpatnējā Kadiķu nora. Kadiķu tīraudze (Latvijā reti sastopams biotops) izveidojusies kādreizējo kultivēto tīrumu vietā, kas aizlaisti atmatā lielā akmeņu daudzuma dēļ, taču te ietekmi atstājusi arī lopu ganīšana. Diemžēl nora tagad intensīvi aizaug ar dažādiem citiem kokiem (priedes, egles u. c.), kuri noēno kadiķus, un tiem nokalst skujujas. Arī te 3,8 ha lielā platībā ir dabas liegums (valsts aizsardzībā kopš 1987. gada). Kadiķu norā var nokļūt no kādreizējās Lecnieku autobusu pieturas, paejot pa ceļu 150 m Nevejas virzienā, tad pa ceļu uz Z līdz 0,9 km attālajiem Grižiem (te bija uzsākta atpūtas kompleksa veidošana pēc itāļu arhitekta D. Pastiali projekta), no tiem lauku ceļš ved kadiķu norā.

Kopš 1977. gada kadiķus aizsargā arī botāniskais liegums “Kadiķkalni” (13,1 ha) Vidzemes jūrmalā, Limbažu rajona **Skultes pagastā** starp Čorku un Korbiņu mājām. Šai teritorijai tiek lietoti arī nosaukumi “Allaha dārzs” un “Čigānu birze” (te tiešām kādreiz bieži apstājušies čigāni). Te izveidojies īpatnējs piejūras kāpu komplekss ar Zviedrijas kadiķu audzēm, starp kurām atrodas smilšaini vai zālaini laukumi. Bez kadiķiem te sastopamas priedes, āra bērzs, kārkli, bārbeles. Tiešā kadiķu tuvumā skaists mozaīkveida sūnu paklājs. Pie Čorkām (1852, senzviedru valodā šis vārds nozīmē pakalnus) ir sena kuģu būves vieta, tā atrodas lielā, mākslīgi padziļinātā gravā. Igaņu *tsorg* savukārt nozīmē ieleju, strautiņu. Tātad māju vārds nav cēlies no krievu valodas un ar Velnu te nav nekāda sakara. Blakus t. s. Zviedru kapi – te vēl tagad nožogota vieta, kur kopš seniem laikiem nedrīkstēja ganīt lopus. Ja Latvijā vietām sastopamajos Krievu vai Zviedru kapos parasti nav apbedīti šo tautību pārstāvji, tad te to droši nevar teikt – zviedru laikos vairākas jūrmalas iemītnieku paaudzes bija saradojušās ar zviedriem. Interesanti, ka uz D no Čorkām, 1984./1985. gada ziemā apmēram 500 m garā posmā ledus slāņi pārbīdīja apmēram 200 akmeņu. Uz Z no Kadiķkalniem, Korbiņos, no 1941. gada dzīvojis gleznotājs Volde-mārs Vimba (1904–1985), vēl tālāk – Ķekatas, koktēlnieka Ar-tūra Bērnieka (1886–1964) bijušās mājas. Viena no koktēlnie-

Kadiķkalni Duntē (1988)

ka gleznām attēlo piekrasti starp Čorkām un Ķekatām. Starp šīm abām mājām sākas ceļš, kas izved uz Tallinas šosejas vecā posma pie Duntē veikala.

Skaistas kadiķu audzes redzamas arī Engures ezera A un R

Kadiķu nora Dundagas pagastā (1986)

krastos, iepretī Bērziemam, kā arī netālu no Ziemupes baznīcas, bijušās padomju armijas daļas tuvumā. Mazās Juglas mežos augošos kadiķus apdzejojusi Elza Sudmale dzejoli "Latvijas paeglis"¹, bet Skaidrīte Kaldupe dzejoli "Kadiķu mežos"² tos nosauc par ziemēlu cipresēm:

*Nav daudz šo ziemēlu ciprešu,
Vai vispār kāds kadiķus sējis,
Un cik ir pasaulē koku,
Kas pacieš pat ziemēlu vēju?*

Vēres

¹ Sudmale E. Sidrabupe. Rīga, 1987.

² Kaldupe S. Avotkrūze. Rīga, 1985.

Kurzemes pusē

DUNDAGAS BAZNĪCA LAIKU GAITĀ

Dundagas pili bijusi kapela, ko vēlāk izmantoja vācu draudze. Gan 1666., gan 1683. gadā minēts par jaunas kapelas celšanu blakus pils tornim. Dundagas mācītāja Jākoba Frīdriha Bankava dzejojumā par Dundagas pili¹ 1721. gadā minēts, ka tad jau tā izmantota par noliktavu. Tomēr baznīcu vēsturnieks E. Ķiploks atzīmē, ka dievkalpojumi kapelā turpinājušies līdz pat 1831. gadam, kad tā atzīta par nedrošu un dievkalpojumi tur pārtraukti. Tātad J. F. Bankava aprakstā minētā varētu būt bijusi pirmā kapela, kas atradies pils R stūrī. Pils vārtu tornis tad izmantots par zvanu torni. J. F. Bankavs raksta: “kapelas stūrī esot divi zvani, no kuriem viens “ejot” un ziņojot stundas, bet otrs “stāvot” un aicinot tikai uz lūgšanām”. Tātad jau tolaik tornī atradies mehāniskais pulkstenis. Vēlāk Krišjānis Barons raksta²: “Pils tornī ir pulkstenis, kas laiku rāda. Bet tas labprāt ar citiem šī laika pulksteņiem negrib satikties, varbūt savā prātā par veciem bruņinieku laikiem domādams”. J. F. Bankava aprakstītajā kapelā minēti bagātīgi rotāti soli, kancele, biktssols, altāris un daudzas gleznas. Izcils meistardarbs esot virs altāra ģipsī veidotais Jēzus tēls.

Dundagas pili 1846. un 1853. gadā uzturējies gleznotājs J. Dēriņš. Jau pirmā apmeklējuma laikā kapela bijusi galīgi nolaiستا un nav izmantota, bet zāle pils R stūra otrajā stāvā, kur kādreiz noturēti dievkalpojumi latviešu zemniekiem, tad jau bijusi pārvērsta par teātra zāli. Protams, tad jau bija uzcelta pašreizējā Dundagas baznīca.

Jau 1383. gadā minēts mācītājs *Nicolaus*. Ārpus pils 1721. gadā meistars Langheims (no Jelgavas) uzcēla jau otro koka baznīcu. Par to jau mācītājs J. F. Bankavs rakstā

“Dundaga, bruņinieku pils un privātmuiža Kurzemē”³ min: “Ir trīs tilti, jauni un veci... Trešais uz pļavas, kur Zangheima kungs, paklausot savai sirdsbalsij lika uzcelt baznīcu latviešiem, labāku kā veco, lai arī tiem būtu kur dziedāt, lūgt un pateikties dievam, dzīvot ellei un visai pasaulei par spīti. Arī tāpēc augstu pacelsies mūsu tagadējā patrona slava un gods sakarā ar šo celtni. Šai celtni ir tornis, kāds kopš laikiem nav skatīts, tas

Dundagas luterāņu baznīca (2001)

ir tik tiešām skaists, izrotāts no ārienes un iekšienes. Tornī stāv zvani, viens ir izrotāts ar katoļu uzrakstu un otru mūsu ordenim ir ziedojuši kāda dižciltīga sieviete [..]. Uzreiz jāpiebilst, ka tagadējais tornis celts tikai 1897. gadā. Par zvaniem runājot, jāprecizē, ka 1915. gadā 3 zvani noņemti un aizvesti uz Krieviju. Pēc kara no visiem Latvijā toreiz noņemtajiem zvaniem tika atgūta apmēram puse. Jaunu, Rīgā pie Švenna lietu, zvanu uzstāda 1925. gadā, tas noņemts vācu okupācijas laikā. Tagadējais zvans iegūts Dursupē un uzstādīts 1995. gadā, tas liets 1926. gadā akciju sabiedrības “Tērauds” lietuvē Rīgā. Paliel neskaidrs, kādēļ J. F. Bankava darbā minēts kāds Zangheims, jo vismaz abas pēdējās baznīcas lika celt Osten-Zakeni.

Ja kādam pļava baznīcas celšanai liekas “par prastu”, tad teika⁴ gan stāsta: “Reiz agrāk, kur tagad Dundagas baznīca, ir bijusi kāda ķēniņa pils. Kādā dienā tai pili salaulāja ķēniņa dēlu ar kādu princesi. Pienāca vakars. Apkalpotāji salikuši ēdienus uz galdiem un sākuši ēst. Te viens pieklauvējis trīs reizes pie durvīm un pils nogrimusi”.

Taču baznīcas grimšana gaidāma arī nākotnē! Teika⁵ paredz, ka agrāk runāts, ka baznīca grimšot, kad būšot lieli svētki, vislielākie, kādi vispār redzēti. Būšot baznīcā daudz, daudz cilvēku, un tur iekšā būšot septiņi brāļi, kuri nezināšot, ka esot brāļi. Un tad skriešot trīs reizes balts zaķis un baznīca nogrimšot!

Sevi mierināsim ar domu, kur tad šajos laikos radīsies tik daudz brāļu, gan jau nekas nenotiks. Bet citā teikā⁶ teikts: pāpriekš tas mūris aiz altāra pārplīsīšot trīs daļās. Pēc tam vienos

Dundagas baznīca (2001)

pirmajos svētkos, kad būšot daudz ļaudis iekšā, tad “viņa” nogrimšot ar visiem cilvēkiem un mācītāju. Tas mūris jau esot pārplīsis (tā teikts 1930. gadā), jāgaida grimšana, un tad “būšot teikts patiesība”. Par to pašu vēsta arī cita teika⁷.

Var atcerēties Nurmuižas baznīcu, kas tāpat atrodas Talsu rajonā, kurai jumtā auga bērziņš. Par to jau stāstīja, kad tas sasniegšot ratu ilkss resnumu, baznīca nogrimšot. Manuprāt, tas īstais

izmērs jau bija sasniegts, un, ja par nogrimšanu uzskata to, ka 80. gados draudze bija uz laiku pat atteikusies no dievnama, tad teikai bija taisnība. Bērziņa gan tur vairs nav, jo to “sodīja par arhitektūras pieminekļa bojāšanu”.

Tagadējās baznīcas celtniecība pabeigta 1766. gadā. Līdz pat 20. gs. sākumam tā kalpoja gan vācu, gan latviešu draudzēm.

Iekšējā iekārta – altāris, kancele un kungu sols arī attiecināma uz 1766. gadu. Altāra retablu rotā ažūri kokgriezumi, jūtama rokoko stila ietekme. Kolonnas gar centrālo un sānu nišām. Virs antablementa skulptūra: no mākoņiem izliecies Dievs ar ticības un varas simboliem rokā. Centrālajā nišā Jaņa Rozentāla glezna “Lieldienas rīts” (1912). Sievietes ar pūpolzariem gribējušas rotāt Kristus kapu, bet viņas pārsteidz baltā apmetnī tērptais Kristus, no kura tēla dveš liela cilvēcība un apskaidrība. Marijai pie kājām notupusies grēciniece Magdalēna, zemē izlijusi svaidāmo zāļu krūka. Gleznas fonā pavasarīga Kurzemes ainava. J. Rozentāls šajā altārgleznā pauž prieku par Pestītāja atgriešanos dzīvē. Dundagas pils īpašnieks barons Osten-Zakens vēstulē J. Rozentālam par gleznu raksta: “Tai ir vispārēja jūsmīga piekrišana un man Jums jāsaprot, ka tā tiešām kļuvusi par jauku rotu Dundagas baznīcai”. Pats mākslinieks uzskata, ka “nav nemaz tik viegli uzgleznot īsti labu altārgleznu, jo tā paredzēta nevis izvēlētam īstam mākslas lietpratējam, bet gan visiem un ikvienam”.

Ja nu vēl kāds nav ievērojis, ka gleznotāja vārds nav Jānis, bet Janis, tad, lai tas labāk paliktu atmiņā, neliels Valdemāra Ancīša citāts: “Latviešiem nesamērīgi daudz Jāņu. Tādēļ kurzemnieki darijuši gudri, kādu daļu no Jāņiem nosaukdami par Jaņiem. Janis nav nekāda izloknes forma Jānim, bet vārds ar gluži patstāvīgu leksisku jēgu. Agrāk Kurzemē nereti bijušas ģimenes, kur viens brālis Jānis, otrs – Janis, bet reizēm vēl trešais – Žanis [..]”⁸

Kungu sols novietots blakus kancelei. Arī tā kolonnas, logu un durvju pildīņi veidoti rokoko formās. Zelminī smalka monogramma ar uzrakstu “ANNO 1766”. Kanceles korpusu balsta kolonna ar rokajiem – galvenajiem rokoko stila dekoratīvajiem

elementiem. Aiz kungu sola novietots 1766. gadā darinātais krucifikss, kas savulaik stāvējis aiz altāra.

Pretī kancelei pie pretējās sienas 1935. gadā uzstādīta un iesvētīta piemiņas plāksne Latvijas Brīvības cīņās un I. pasaules karā kritušajiem draudzes locekļiem. Šo plāksni atklāja armijas štāba priekšnieka palīgs ģenerālis R. Dambītis un iesvētīja prāvests A. Jaunzems. Tajā pašā gadā mākslinieka K. Miezīša vadībā telpas pārkrāsotas, pieskaņojot altārgleznei.

Baznīcas ērģeles ar 15 reģistriem būvētas 1859. gadā, tās darinājis draudzes loceklis Ansis Dinsbergs – viens no pirmajiem latviešu ērģelbūvētājiem, tas ir vienīgais viņa darinājums, kas saglabājies. Muzikālās kopskaņas ziņā ērģeles ir sulīgas, spēcīgas, reģistros saskaņotas, izceļas ar kuplu un samtainu toni. 19. gs. ērģeļu prospektu apdare vienkāršojas, bet te mūs pārsteidz prospekta barokālā forma, vienkārša latviešu zemnieka mākslinieciskā intuīcija. Vēl jāpiebilst, ka A. Dinsbergs, vietējā skolotāja un rakstnieka Ernesta Dinsberga brālis, ērģelbūvi nav speciāli mācījies, tik “turējis acis vaļā”. Metāla stabules gadsimta pirmajā pusē nomainītas ar Vācijā ražotajām. Ērģeles remontētas 1899., 1921., 1935. un 1992. gadā. Par to iesvētīšanu dažādi avoti min gan 1859. gada 6. oktobri, gan 1860. gada Lieldienas.

Savulaik par Dundagas baznīcas ērģelēm pierakstīta arī teika⁹, ka vienkāršu ļaužu vīrs, kas uztaisījis brīnišķīgas ērģeles, paredzējis arī taustiņu, kuru nospiežot, no ērģelēm iznākuši divi eņģeļi un dziedājuši līdz. Kungi gan skauduši, jo vācu ērģelmeistari nemācējuši tādas iztaisīt un izdūruši vai izdedzinājuši vīram acis un mūža otro pusi viņš pavadījis aklībā. Kad jutis pēdējo stundiņu tuvojamies, lūdzis, lai aizved pie ērģelēm, bet tad viņš izņēmis no tām dažus kauliņus, pazudusi skaistā skaņa un arī eņģeļi vairs nenākuši no ērģelēm. Līdzīga teika ir arī par 2. pasaules karā izpostītās Lestenes baznīcas ērģelēm (Lestenes baznīcas interjera fragmenti redzami ekspozīcijā Rundāles pils kompleksa staļļos).

Latvijas Vēstures muzeja kokskulptūru kolekcijā izstādīti trīs darbi no 1721. gadā celtās Dundagas baznīcas – divas tikumu

alegorijas (ticība un cerība), kuras nav veidojis profesionāls koktēlnieks un, iespējams, ka tās darinātas pēc grafiskiem paraugiem. Vēl neprofesionāls ir Osten-Zakenu un Brīlu laulību ģerbonis. Izteiktas domas, ka tie varētu būt koktēlnieka Johana Mertensa agrīnie darbi.

Baznīcas ciemiņi var atstāt atsauksmi viesu grāmatā, kurā pirmo ierakstu 1936. gada 2. augustā izdarījis tās dāvinātājs Valsts prezidents Kārlis Ulmanis.

Draudze ir atguvusi ēkas Pils ielā 10 un 12, kā arī mācītājmuižu (18. gs. beigas) Vīdales ielā 5 ar tās ēkām. Šo pastorātu rakstnieks Herberts Dorbe raksturojis šādi¹⁰: “Mācītājmāja bija veclaicīga māja, celta “mūžīgiem laikiem” ar mansarda izbūvi, vienstāva, ar apakšstāvu – pagraba telpu, abos galos ieejas kalpotājiem un apmeklētājiem. Uz galveno parādes ieeju veda akmens kāpnes [...]”. Šajā pastorātā dzimis ar Triju Zvaigžņu ordeni apbalvotais Kārlis Bērenis (1887–1987, Parīzē, apglabāts Londonā), savulaik Latvijas sūtniecības padomnieks Parīzē.

Jāpiemin vēl daži Dundagas mācītāji. No 1672. līdz 1699. gadam (citi avoti min darbības sākumu 1696. g.) te kalpojis Johans Višmanis, kas bija pirmais latviešu dzejas teorētiķis, vācu tautības latviešu garīgās dzejas autors. Viņš sarakstījis “Nevācu Opics jeb īss ievads latviešu dzejas mākslā”¹¹.

No 1711. līdz 1725. gadam Dundagas mācītājs ir vācietis Jākobs Bankavs, kuru jau pieminējam iepriekš. Viņš sarakstījis savulaik populārāko sprediķu grāmatu latviešu valodā¹², kuras pēdējais izdevums iznāca 20. gs. sākumā.

Kārlis Glēzers ir Dundagas mācītājs no 1830. gada līdz pat savai nāvei 1873. gadā. Viņam ir nopelni Kubeles skolas dibināšanā un E. Dinsberģa izglītošanā, kurš 5 gadus bija viņa kučieris. Mācītājs darbojies arī Izglītības ministrijas sistēmā par skolu referentu.

Noslēgumā – vēl pavisam īsi par Dundagas pagastā dzimušajiem garīdzniekiem.

Kubeles skolā dzimis teoloģijas doktors Ludvigs Adamovičs (1884–1942), kas bijis arī izglītības ministrs; pētījis Latvijas baznīcas vēsturi. Mācītājs Hugo Maksimilians Grīvāns (1901)

no 1977. gada pēc Krievijas soda nometnēm dzīvo Zviedrijā; publicējis grāmatu “Avju gans no Jaunarājiem”¹³ (1980). Ģipkā (tagad Rojas pagastā) dzimis Kandavas iecirkņa prāvests Voldemārs Frišenfēlds (1902–1991). Pūcēs dzimis mācītājs Kārlis Krūmājs (1909–1999), kurš strādājis par mācītāju līdz 85 gadu vecumam. Dundagā dzimis baptistu mācītājs Valdis Landmanis (1906–1994, ASV), viņš darbojies arī Vidalē un Dundagā par jaunatnes pulciņa priekšnieku. Dundagas muižas dārznieka dēls Kārlis Dītrihs Vērts (1747–1811) bijis mācītājs Baldonē, Vecaucē un Īlē. Ģibzdē dzimis teoloģijas doktors, Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas arhibīskaps Teodors Grīnbergs (1870–1962).

Vēres

- ¹ *Dondangen, besungen im Jahre 1721 vom Pastor Bankau*. Žurnālā “*Das Inland*”, 1855, 14.–16.
- ² Laikrakstā “*Pēterburgas Avīzes*”, 1862, 21.
- ³ *Dondangen, Ritterschloss und Privatgut in Kurland. Dorpat, 1855*.
- ⁴ LFK 1048, 26.
- ⁵ LFK 1960, 7181.
- ⁶ LFK 1048, 2.
- ⁷ LFK 981, 1158.
- ⁸ Ancītis V. Saknes un galotnes. Rīga, 1981, 135.–136. lpp.
- ⁹ LFK 350, 980.
- ¹⁰ Dorbe H. Uguns logā. Rīga, 1976.
- ¹¹ *Wischmann J. Der unteutsche Opitz oder kurze Anleitung zur lettischen Dichtkunst*. 1697.
- ¹² Bankovs J. Latviski svētdienas darbi. 1725.
- ¹³ Grīvāns H. M. Avju gans no Jaunarājiem. Zviedrijā, 1980.

NO DUNDAGAS UZ ĢIBZDI

Kad 1938. gadā Jānis Jaunsudrabiņš Dundagā viesojās trīs dienas, toreizējā sešklasīgā pamatskolā teiktā uzruna sākās šādi: “Uz Dundagu es braucu ar sevišķu pacilātību un satraukumu. Jo Dundaga ir liels un skanīgs vārds. Acis uzmetuši Latvijas kartei

mēs uzreiz jau viņu ieraugām, visaugstāk saslējušos pret ziemeļiem visā Kurzemē. Nav visā Kurzemē arī otra tik plaša pagasta, un nevienā nav tik daudz dabas dažādību kā šeit. Jūra, meži, kalni, avoti, steidzīgas upes [...]”¹ Taču šoreiz gribētos aicināt ne uz Dundagas pili, parku, baznīcu un citiem centra jaukumiem, bet gan izmest loku Dundagas pagasta rietumu pusē.

Dodoties ārā no Dundagas Talsu virzienā, pie tirdzniecības centram celtās ēkas (1982, arhit. J. Rauziņš) atskatīsimies pār labo plecu – uz kādreizējo šaursliežu dzelzceļa **stacijas** ēku, 30. gadu būvi. Stacijas apstādījumos aug gan kalnu kļava, gan parastais dižskābardis un pelēcīgā apse. Atis Freināts savā darbā “Grāmatnieki”² raksta: “Mazais bānītis” gabalu aiz stacijas tur katru vakaru vēl reiz pietur, lai kādā dziļā grāvī ieņemtu ūdeni” [...]

Tieši uz kādreizējo sliežu vietas atrodas Dundagas **baptistu baznīcas** (1995, arhit. A. Lācis) ieeja. Te uzreiz jāprecizē, ka togad notika pirmais dievkalpojums, bet pilnīgi ēku pabeidza vēlāk. Dievnams kopā ar mācītāja dzīvokli un svētdienas skolas telpām uzcelts ar Zviedrijas Fjugestas draudzes palīdzību, piedaloties arī Kanādas un Anglijas ticīgajiem. Zviedru dāvāto jumtu ārzemju meistari uzlika triju dienu laikā.

0,5 km tālāk nogriežamies pa Popes ceļu. Šo vietu kādreiz sauc par “Pufaikiem”. Pa kreisi redzamajās Dzintaru mājās dzīvo Aina Pūliņa (1930), kura Eiropas meistarsacīkstēs senioriem Budapeštā 1990. gadā uzvarēja augstlēkšanā un ieguva otro vietu tāllēkšanā. Ceļa pretējā pusē “Bišu māja”, tā celta ap 1925. gadu kā dravnieka dzīvojamā ēka, jo muižas laikos tuvumā atradusies barona bišu drava. Ēkas pirmajā stāvā no 1961. gada līdz jaunās ēkas iesvētīšanai atradās Dundagas baptistu draudzes dievnams.

Iepretī “Bišu mājai” pa kreisi taka ved **Karātavu** (Karstavu) **kalnā**. Te laba pastaigu vieta, kaut arī dzejnieks un Kubeles skolas pedagogs Frīdrihs Mālberģis (1824–1907) dzejolī “Spoki Kāķu kalnā”³ piemin spokus, kas te spokojas līdz pirmajiem gaiļiem. Te esot nodurta kāda ļoti skaista meitene, pēc tam pakāries “junkuris”. Kalna plakumā atrodas

Alas Liepniekvalka atsegumā (2001)

“akmens galds” – teika⁴ stāsta, ka tas ir rūķišu noburts latviešu virsaitis, kas noklausījies viņu sarunas. Cita teika⁵ min, kādai meitai ar bērnu par to pārgriezts vēders, izvilks zarnas gals, piesiets pie koka, un pati meita dzīta kokam apkārt, līdz nomirusi. Tiktāl teikas, bet 1833. gadā kalnā izrakts galvaskauss, kas nodots Jelgavas muzejam. Tas bijis 18. gs. beigās sodītās Trīnes galvaskauss, kuras galva pēc nociršanas ar lielu dzelzs naglu caurdurta no priekšas uz aizmuguri tā, ka naglas gals bijis redzams pie lielā aizmugures cauruma. Muzejā šo galvaskausu apskatījis vācu zinātnieks Rūdolfs Virhofs (1821–1902) un atzīmējis, ka šādi atradumi bijuši arī citur Baltijā un tie liecina par senu paradumu – pēc noziedznieka nāves viņa nocirstā galva tiek pienaglota balķim un izlikta ļaužu iebiedēšanai. 19. gs. vidū kalnā bijuši lieli kartupeļu pagrabi.

Pa labi redzams **Barona diķis**, to savulaik licis izrakt Dundagas barons. Arī tam sava teika par mazu baltu nosalušu kaziņu, kas runājusi cilvēka balsī un tad – “diķi iekšā”⁶. Tālāk no ceļa, aiz Galotnēm, Diķsargi, kuru nosaukumam kādreiz bijusi atbilstoša nozīme, jo Pācē, barona diķa sarga

ģimenē, dzimuši 1905. gada revolucionāri Kārlis Bālmanis (1862–1907) un Kristjānis Bālmanis (1887–1942).

Aiz meža, īsi pirms Sabdagu autobusa pieturas, pa kreisi varam iegriezties 150 m attāļajos **Sabdagu kapos**, vienā no 17 pagasta kapsētām, kuru ietver akmens krāvuma žogs. Kapi plaši, nesaspiesti. Te ir 1805. un 1886. gadā darināti čuguna krusti, akmens krusts no 19. gs. beigām. Kapsētā apglabāts 1905. gada revolucionārs jumiķis Kārlis Einfelds (1869–1940) un Operetes teātra klarnetists Valters Liepkalns (1896–1980).

Aiz Kradiņmeža ir Medzeru autobusu pietura. Medzeru mājās dzimusi sava laika Talsu kultūras darbinieka, skolotāja, senvēstures pētnieka, ceļvežu autora Tica (Teodora) Dzin-tarkalna (1874–1937) māte Bille Ceigere (1847–?). Kas vēlas, var pameklēt mežā pa kreisi, puskilometru no ceļa, divus par metru augstākus dižakmeņus, kuru tilpums 10 un 14 m³. Tie atrodas apmēram 200 m viens no otra, ļoti graudaini granīti. Bet vai zināt, kā cēlušies Dundagas apkārtnes akmeņi? Kā stāsta teika⁷, vīri saveduši akmeņus un sākuši būvēt baznīcu, bet nepamanījuši, ka būvē virs Velna alas. Velns naktī pārnācis mājās, ieraudzījis uz savas alas iesākto būvi, nogāzis to zemē. Strādnieki otrā dienā domājuši, ka mūris sabrucis pats no sevis, un sākuši būvēt no jauna. Pēc trešās reizes Velns visus akmeņus izsvaidījis pa plašu apkārtni, viens pat trāpījis Lestenes baznīcas tornim.

Bet pa Dundagas mežiem klejojusi arī Skaidrīte Kaldupe. Dzejolī “Aicinājums”⁸ viņa aicina:

*Nevediet šoreiz mums grozus
Ar vīnogu ķekariem ziliem,
Cienastā brūklenes sniegsim,
Kas smaržo pēc Dundagas siliem, [..]*

Turpinām iet pa Ģibzdes (Popes) ceļu. Kad tas pagriežas pa labi, tūlīt pa kreisi dodamies mežā pa stigu, starp 112. un 111. kvartāliem, kuras vienā pusē izcirtums. Stiga beidzas ar ... **Liepnickvalka smilšakmens atsegumiem**. Te

mazā valka malā ir apmēram 20 m garš, līdz 5 m augsts atsegums ar vairākām alu mutēm. Guntis Eniņš ar palīgiem 1988. gada rudenī tās papētīja, patīrīja – un Latvijai tika garākā dabīgi izveidojusies ala, visu tās eju kopgarums sasniedz 60 metrus. Šo dabas veidojumu sauc arī par Peldangas labirintu, taču šim mazajam valkam zināmi vairāki vārdi – Liepniekvalks (aiz stigas 300 m tālāk ir Liepnieku autobusu pietura), Gleitnervalks, Zustrēņu valks un Irīdas valks. Pie šīm alām tika uzņemtas epizodes Gunāra Pieša mākslas filmai “Maija un Pajja”.

No Liepnieku autobusu pieturas 1,3 km tālāk Ģibzdes virzienā ir pagrieziens uz Priedaines mežniecības Lauksargu apgaitu. 14. gs. un agrāk lauksargi bija ordeņa algoti vietējie iedzīvotāji, to skaitā arī māju saimnieki, kam bija jāziņo par iebrukumiem, dažkārt arī profesionāli karavīri. Šāds mājvārds sastopams daudzos Latvijas pagastos. Lauksargu apgaitā, 154. kvartālā, reģistrēti senkapi.

Ja 100 m pirms Lauksargu pagriezienu pa stigu dodamies mežā pa kreisi, dzejnieka Jāņa Grota vārdiem dzejoli “Vasara Dundagas mežos” runājoš:

*Pa Dundagas lielajiem mežiem,
Prom no draugiem un svešiem,
Tikai zem saules un padebešiem [..]*

pēc diviem meža kvartāliem sākas samērā purvains apvidus, aiz tā nokļūstam pie meža ceļa. Paejot pa kreisi, pēc 200 m pamanīsim nelielu uzkalnu **Jēkabkalnu**, uz kura daudz laukakmeņu. Šeit bijusi sena darvas cepla vieta, pēc nostāstiem, no hercoga Jēkaba laikiem. Rendas mežos Kuldīgas rajonā vēl arvien atrodas no 19. gs. līdz 1927. gadam būvēto darvas ceplu paliekas. Jau 17. gs. hercogs Jēkabs noteicis, ka katrā domēņu iecirknī, kur lielāki meži, jābūt vismaz vienam zemniekam – darvas tecinātājam un ogļdeģim, kam gadā jānodod 5000 litru darvas.

Dziļāk mežā **Vādzeres** Anaži, kur dzimis ilggadējais Dundagas pagasta tiesas darbvedis Fricis Īvnieks (1887–1954, Talsos), kurš atstājis rokrakstā izsmeļošu pagasta aprakstu.

Tālāk aiz Lauksargu pagrieziena Sumburu autobusu pietura. Blakus bijis **Sumburu ciems** (Sumbere), kura iemītnieki 1949. gadā izsūtīja uz Sibīriju. Tur, bijušās Stiebru mājās, dzimis rakstnieks un žurnālists Eduards Belars-Vaiņags (1911–1941). Dažos izdevumos viņa dzimšanas vieta kļūdaini tiek minēti Vilkrāgi, kur ģimene pārcēlās vēlāk.

1,8 km tālāk **Ģibzde**, kur pa labi no ceļa bijušās pusemuižas (par pusemuižu sauc saimniecisko centru bez kungu mitekļa) ēka, tūlīt aiz tās Mazlejas (1921–1922), kur dzimis teoloģijas doktors, profesors, ev. lut. baznīcas arhibīskaps (1932–1944) Teodors Grīnbergs (1870–1962, Eslingenā, Vācijā). Turpat blakus Peldangas upīte, 0,6 km tālāk ceļš sazarojas. Pa labi caur Puzi var nokļūt Popē, pa ceļam nākas šķērsot Raķupi, kuras aizaugušajos ličos pāri par 100 dižozolu. Pa kreisi, gar bijušo Ģibzdes skolas ēku (1881), kur mācījies T. Grīnbergs un viņa brālis gleznotājs Jānis Grīnbergs (1877–1968), aiziet Valdemārpils ceļš.

Atgriežoties pie Liepnieku autobusu pieturas, griežamies pa kreisi, tuvumā ceļa malā redzams vecs ceļa stabs ar uzrakstu 15/18. 200 m tālāk pa kreisi nogriežas ceļš uz 2,3 km attāļajām Māleju mājām (1929), kur dzimis dzejnieks Arnolds Auziņš (1931). Kautrīgākie dzejas cienītāji gan jābrīdina, ka pirmās mājas, ko ieraudzīsiet, būs Jaunmālejas. Dzimšanas vieta ir istaba, kuras logs iznāk pa labi no durvīm. A. Auziņš uzrakstījis dzejoli “Dundagai”, kuram mūziku komponējis Romualds Kalsons (2000. gadā arī Atis Freibergs). Šī dziesma kopš 1974. gada tiek dziedāta katrā skolas izlaiduma vakarā. 1965. gadā sacerēts arī dzejolis “Ģibzdei”. Uz ZA no mājām dižozols 6,0 m apkārtmērā.

Bet ceļš tālāk aizved **Labdzeres ciemā**, kur no sešām mājām saglabājušās četras. J. Jaunsudrabiņš skaidro arī Labdzeres nosaukumu¹⁰: “Kā daudzos pagastos, tā arī šeit ir bijuši novadi, kuros krietni dzerts... Saustere patiesībā nav nekas cits kā Sausdzere, jo tur dzerts līdz galīgam sausumam. Līdzīgi vēl ciemu nosaukumi: Labdzere, Vādzere, Ildzere – kur dzerts labi, vāji vai ilgi. Vismaz tāds vietvārdu skaidrojums te pastāv”.

J. Jaunsudrabiņš citē arī Sausteres dziesmu, jo, “Dinsberģa un Mālberģa ietekmēti, ar dzejošanu nodarbojušies zināmi un nezināmi dundadznieki”. Šajā dziesmā iepīti māju vārdi rajonā, kas atrodas pie Talsu ceļa Kubeles skolas pagrieziena tuvumā, tā dziedama “jautros brīžos pēc kādas garīgas dziesmas meldiņa”. Līdzīga dziesma zināma arī Labdzerē¹¹:

*Mesters brauc pa Puniņ dārz,
Auniņš ķer pie kažok bārd,
Laustiķs brauc ar baltiem zirgiem
Tēv tēv redelēm,
Cēgam ir tāds saimniec
Kas no rītiem nerunā.
Brumfelds ved sav meitiņ
Dundags krogā lecināt.*

Šeit minēti māju vārdi, tikai Brumfelds ir uzvārds. Pa kreisi no ceļa redzami Dižcēgi, aiz tiem pļavas malā apmēram 800 m attālumā dravas priede ar dori. Pa labi – dziesmā minētie Mesteri, Mazcēgi. Cēgu mājas kādreiz no barona rentējis E. Belara-Vaiņaga vectēvs, bet ieskaitīts dumpiniekos un no mājām padzīts.

500 m tālāk sākas mežs. Pa labi piemiņas akmens latviešu leģionāram, ko 1944. gadā nošāvuši vācieši. Dokumenti nav bijuši, bet uz somas rakstīts – Ozols no Tukuma. Stāsta, ka mežā te bijis bunkurs, kur dzīvojuši divi karavīri, arī otrs – A. Kalkans nošauts, bet liķis aizvests. Citā bunkurā dzīvojis ebreju pāris (Dundagā trīs koncentrācijas nometnēs bija izvietoti ap 5000 ebreju). Tālāk, dzejnieka Ērika Lejieša vārdiem dzejolī “Dzimtenes ceļos” runājo¹²:

*Sveic mani Dundagas meži,
Pamalē blāvojot zili
Ventiņu sveicienu atnes
Sniegotie Kurzemes sili.*

4,0 km tālāk krustojums ar Vigu–Pāces ceļu. Pa kreisi var nokļūt Kārklos (2,8 km), kur mežsarga ģimenē dzimis

žurnālists Fricis Kārkluvalks (1867–1903, Rīgā), kas almanahā “Sēta, Daba, Pasaule” rakstījis par libiešiem, publicējis daudz vērtīgu apcerējumu, parakstījis ar vairākiem pseidonīmiem, starp tiem arī Dundadznieks. Pie Kārklu mājām aug dravas priede 3,0 m apkārtmērā, tai vairāk māzeri.

Pēc 1,9 km esam **Pācē**, kura senrakstos pirmoreiz minēta 1290. gadā. Pa labi redzams 43,2 ha lielais Baložezers, pa kreisi – Pāces dzirnavu ezers (11 ha) uz Pāces upes. Tā malā kulta vieta – Pāces Elku kalns, salā – pilskalns. Ūdensdzirnavu celšanas gads nav zināms, bet tās minētas 1892. gadā kā muižas īpašums. 1925. gadā tās nodega, bet tika atjaunotas un modernizētas. Darbojās vēl pēc kara. Tagad būvē mazo HES.

Pācē muižas vagara ģimenē dzimis farmaceits un ievērojamais šahists Teodors Briedis (1872–1970, Vācijā). Pie brāļa, Baložos (nodeguši ap 1975. gadu) dzīvojis ievērojamais ieroču izgudrotājs kapteinis Aleksandrs Brensons (1890–1979), apglabāts Dzirtnieku kapos Užavas apkārtnē. Viņš 1925. gadā konstruējis jaudīgu patšauteni (400–600 šāvieni minūtē).

Interesantu nostāstu par bijušo Pāces **krogu** pierakstījis F. Īvnieks: 18. gs. sākumā Dundagas muižas barons Ostens-Zakens savai piegulētājai “Skaistajai Martai” nodevis mūža lietošanā Pāces krogu. Viņas un barona dēls Konrads Brandts dzīvojis Tobago salā, vēlāk Amsterdamā, pēc nāves, 1753. gadā, atstājis testamentu, kurā mantu un 3 miljonus guldeņu novēlējis saviem Kurzemes radiem. Ziņas par šo mantojumu sasniegušas Kurzemi tikai pirms 1. pasaules kara, kad mantojums jau attiecies uz 300 cilvēkiem un sasniedzis 16 miljonus krievu zelta rubļu.

100 m aiz tilta pa labi nogriežas ceļš uz Pāces **kapiem**, kur redzami 19. gs. beigu čuguna krusti; kapsētu aptver akmens krāvuma žogs.

300 m aiz pagrieziena uz kapiem, iepretī Spīdolām, pa kreisi redzams Spīdolu ozols 5,5 m apkārtmērā. 1,7 km tālāk, pa labi no ceļa pie Kaņķumu mājām 1936. gadā atrasts depoziārs ar 40 sudraba dirhemiem, kas datējami ar 862.–915. gadu, kalti

senajā Arābijā. Dažas plānās sudraba monētas bija cirstas pušu, sadalot monētu divos vai vairāk gabalos.

Vēl 400 m tālāk no ceļa pa kreisi sākas taka uz “Ķeizara dambi”, kur pie dzelzs avota darbojies kūrorts, kas ap 1840. gadu minēts pat Krievijas kūrortu sarakstā. Bet jau 19. gs. vidū to izkonkurēja Baldone. Dambis uz avotu, ilgi nelietots, apaudzis priedēm.

Pēc 400 m pa kreisi nozarojas ceļš uz **Anstrupes kapiem**, kur apglabāts poļu muižnieks Aegidus Sokolovičs (1770–1863), kurš Kurzemē slēpās pēc 1831. gada poļu dumpja un strādāja par mājskolotāju. Par viņa novēlētiem līdzekļiem tika uzcelta latviešu zemkopības skola Vecsātos (Tukuma rajonā). Pieminēklis uzlikts 1883. gadā. Te apglabāts arī Dundagas sešklasīgās pamatskolas pirmais skolotājs Andrejs Liepiņš (1858–1937), kurš skolā nostrādājis 50 gadus, apbalvots ar Triju Zvaigžņu ordeni. Lāčplēša Kara ordeņa kavaliera Pētera Plauža (1895–1957) kapa vieta nav apzīmēta. Pieminēkli (1988) Ķierpju ģimenei darinājusi tēlniece Alvīne Veinbaha.

Netālu no Anstrupes kapsētas atrodas baronu kapi. Tur vairāki 19. gs. krusti, balteģļu un Eiropas lapegļu stādījumi.

1,7 km no pagrieziena uz kapiem taisni var nonākt atpakaļ pie baptistu baznīcas, bet, ja iet pa asfaltēto ceļu, tad centrā pie Dundagas autobusu pieturas.

Vēres

¹ Laikrakstā “Padomju Karogs”, 1984, 26. maijā.

² Freinats A. Grāmatnieki pa mājām, tirgiem un pilsētām. Rīga, 1939, 184. lpp.

³ Dundagas muzeja fondi.

⁴ LFK 995, 116.

⁵ LFK 1960, 7820.

⁶ LFK 995, 122.

⁷ LFK 995, 161.

⁸ Kaldupe S. Zaļās gatves. Rīga, 1965.

⁹ Žurnālā “Atpūta”, 1938, 14. okt.

¹⁰ Laikrakstā “Jaunākās ziņas”, 1938, 25. jūn.

¹¹ LFK 2049, 5.

¹² Lejietis Ē. Mana bērnības iela. Rīga, 1959.

VALDEMĀRPILS SINAGOGA

Stāvot Valdemārpils centrā pie luterāņu baznīcas un piemiņkļa Krišjānim Valdemāram, daudzi neievēros turpat skatiena attālumā esošo ēku kompleksu Ezera ielā 1. Vēriņgāks ceļotājs varbūt sapratīs, ka skatās uz celtnēm, kas tapušas 18.–20. gs. Tas – bijušais sinagogas komplekss, kas sastāv no trim ēkām. Tās ir: vasaras un ziemas (zemākā, apkurināma) sinagogas, kā arī rabīna dzīvojamā māja. Par to ceļšanas laiku var spriest pēc netiešām norādēm. Valdemārpils novadpētnieciskās ekspozīcijas izveidotājs Ē. Prokopovičs spriež, ka sinagoga, domājams, vispirms mazā (ziemas), celta pirms lielā mēra 1710. gadā. Ebreji te, domājams, apmetušies jau 15. gs., toreizējā Kurzemes bīskapijas Ārlavas administratīvajā centrā. Viņu lielais daudzums Valdemārpilī (19. gs. vidū – 84%) izskaidrojams ar to, ka Kurzemes hercogistes pilsētās tiem bija atļauts apmesties uz dzīvi tikai pēc 1799. gada, bet Sasmakā, kas nepiederēja pie hercogvalsts, bet gan pie neatkarīgā Piltenes novada, jau stipri agrāk. Lielākā sinagoga ar divpakāpju jumtu gan uzcelta 19. gs. Pēc 2. pasaules kara tās lietotas kā veikala un noliktavu (sākotnēji pat otrreizējo izejvielu) ēkas, 1990. gadu sākumā to izmantošana pārtraukta.

Sasmaka pilsētas tiesības ieguvusi 1917. gadā, un 1926. gadā nosaukta latviešu jūrniecības pamatlicēja, “Pēterburgas Avižu” dibinātāja un jaunlatviešu kustības vadītāja Krišjāņa Valdemāra (1825–1891) vārdā par Valdemārpilī. Kārlis Students raksta¹, ka vietējie uzskatot, ka Sasmakas vārds radies no “barona Sašas” – kad viņš sācis nodarboties ar celtniecību, tad runājuši “*Sazs machen*”, kas vēlāk pielaiķots latviski. Vārds *Sansmagen* pirmo reizi minēts 1582. gadā, bet muižnieka Georga Zasa īpašumā Sasmaka nonāk tikai 1697. gadā. Mēs labāk ticēsim, ka pilsēta savu kādreizējo nosaukumu ieguvusi no Sasmakas ezera, kas nebūt nav sasmacis, bet gan vidū kā “sažņaugts”, kur tam pāri ved tilts. Kur gan vēl citur zinām tādu ezeru! Un vēl – Aleksandrs Pelēcis “Sasmakas ezera noslēpumā”² raksta par

pašas skaistākās sasmacietes Amālijas pazušānu bez vēsts, viņas spicainais krekls “atrasts uz baznīcas gaiļa”, turklāt vainīgā esot Besija, teiksmainā briesmoņa Nesijas no Lohnesa ezera Skotijā jaunākā māsa, kas dzīvojot Sasmakas ezerā. Luterāņu baznīca (1646) ar skaistu vēsturisku interjeru nebūt nav pelnījusi šādu epizodi savā vēsturē, tas gan būtu uzskatāms par ne visai veiksmīgu rakstnieka fantāziju un tāpēc nebūt nav jābaidās Valdemārpili apmeklēt.

Jānis Endzelīns savulaik Sasmakas vārdu centās izskaidrot kā salikteni: *sasīns* – senprūšu valodā zaķis un *makņa* – latviešu valodā jau izzudis purva apzīmējums, tātad iznāk “purva zaķis”. Ē. Prokopovičs par daudz ticamāku uzskata šādu pieņēmumu: lietuviešiem ir vārds *sasmauka*, kas nozīmē zemes šaurumu vai iežmaugumu. Ezers tad arī ir iežmaugts, bet lietuviešu valoda par latviešu valodu seniskāka, tas ir – tuvāka baltu pirmvalodai.

Kādreizējās Sasmakas ebreju kopienas dzīvi izcilais ebreju rakstnieks Šoloms Aleihems atainojis savā stāstā “Cilvēks no Buenosairesas”³. Dzejnieks Ulriķis fon Šlippenbahs savos 1809. gadā izdotajos ceļojumu aprakstos⁴ par Sasmaku min, ka no pirmā acu uzmetiena saistot divas sudmalas, baznīca un sinagoga. Tālāk skatu pievelk pāris sagāzušies nami. Pārējie pelēki, ar sarkaniem logu slēģiem. Kāds židiņš pie sava mitekļa, kroga, logiem ar dzeltenām, sarkanām un zilām svītrām uztriepis dažādas svītras un figūras. No pirmā acu uzmetiena liecies, ka tur kāds noslēpumains senebreju raksts. Tikai labi ieskatoties bijis jāatzīst, ka laikam domāts attēlot pudeles, glāzes, baltmaizi. Tā bijusi kroga izkārtne.

K. Untenberga koka vējenes darbojušās līdz 2. pasaules karam. Tās cēlusi muiža 1847. gadā. Neraugoties uz daļas pilsētnieku protestiem, šis ainaviskais akcents tika nojaukts 1965. gadā, jo bija diezgan bīstama bērnu iecienīta rotaļu vieta. Dzirnavaš bijušas padrukņas, ar pusapaļu galvu. Interesanti, ka 1939. gadā gleznotājs Uga Skulme, izlasot togad iznākušajā Kārļa Vanaga grāmatā⁵ šādu teikumu: “Ezera ielā 5 vēja dzirnavas”, nopriecājies par nepieredzētu vējdzirnavu

Valdemārpils sinagoga (2002)

koncentrāciju Latvijā un steidzies turp. Viņš pēc iespējas centies gleznot visas vējdzirnavas, pie kurām gadījies būt. Meklēto piecu dzirnavu vietā bijušas tikai vienas! Bet šīs vienas dzirnavas U. Skulme tomēr uzgleznojis, darbs atrodas Slokā. Jurgis Skulme arī tās gleznojis 60. gadu sākumā, glezna atrodas privātkolekcijā Zviedrijā.

Zināms, ka no 1840. līdz 1844. gadam K. Valdemārs mācījis ebreju zēnus, tikai nav zināms, kurās telpās, bet viņa māsa Marija Medinska savukārt meitenītes izglītojusi Talsu ielā 4 (ēka nav saglabājusies). Valdemārpils ebreji 2. pasaules kara laikā nošauti mežā, Kamparu mežsarga apgaitā. Masu kapos pie Rūgumdambja (vēlāk jau bija iemesls saukt par Žīdu dambi, kas nemaz nav dambis, bet šaipusē tā sauc meža stigas) – astoņdesmit Valdemārpils ebreji. Tā ir tikai viena no Talsu rajona ebreju šaušanas 14 vietām. Darbaspējīgie ebreji pirms nošaušanas vēl nodarbināti kūdras purvā un tikai tad nošauti Medņu māju tuvumā. Senie Valdemārpils ebreju kapi Dzirnavkalna A nogāzē pēc 1942. gada 12. marta rīkojuma tika nolīdzināti līdz ar zemi.

Vēres

- ¹ Students K. Kolportiera piedzīvojumi. Rīga, 1925.
- ² Pelēcis A. Talsu grāmata. Talsi, 1995.
- ³ Шолом Алейхем. Человек из Буэнос-Айреса. Москва, 1939.
- ⁴ *Schlippenbach Ulrich. Malerische Wanderungen durch Kurland. Riga – Leipzig, 1809.*
- ⁵ Vanags K. Ceļvedis pa dzimto zemi. Rīga, 1939, 2.

L. PAEGLES IELA 9 KULDĪGĀ

Arī ēka bez piemiņas zīmes pie tās var būt saistīta ar Latvijas kultūrvēsturē nozīmīgiem cilvēkiem. Mazās L. Paegles ielas apbūve Kuldīgā aiz kultūras nama mani pievilksu vienmēr, bet, domājams, kuldīdzniekiem tā pamaz iznāk pa ceļam. Pati iela vairākkārt mainījusi savu nosaukumu: bijusi gan Mazā Dzirnavu iela, gan F. Mieriņa iela. Nosaukta dzejnieka Jāņa Frīdenberga-Mieriņa (1869–1894) vārdā, kurš apglabāts Kuldīgas Vecajos (bij. Vācu) kapos, un kuram rakstnieks Valdis 1897. gadā veltījis pagaru dzejojumu “Pie Mieriņa kapa”¹. Arī Māris Čaklais publicējis dzeju “Frīdenberga Mieriņa kaps Kuldīgā” (1979, 1980.)². Varbūt ielai ir bijuši vēl citi nosaukumi?

L. Paegles ielas 9. nams pieminēts manā Kuldīgas grāmatā³, taču šobrīd par to kļuvis zināms daudz vairāk. Ēka atzīmēta jau 1879. gada pilsētas plānā. Šai viestāvu koka ēkai (guļbūve, vēlāk apšūta ar horizontāli liktiem dēļiem) ar izbūvētu jumta stāvu fasādē divas koka kolonnas (1989. gada fotoattēlā gan vienas no tām trūka) iedziļināto ārdurvju priekšā, virs kurām novietots mezonīns. Frontonā virs mezonīna redzama maza kokā griezta rozetīte. Neparastākais tas, ka pa labi redzamas divas nelielas piebūves, turklāt ielai tuvākajā atrodas kāpnēs ar virpotiem koka margu balustriem. Ka šī piebūve radusies vēlāk, pierāda kāpņu telpā redzamā kādreizējā gala ārsiena ar zelmiņa lodziņiem. Ēkas dzegām smalka dekoratīva apdare ar sīkiem urbumiem un robiņiem. Otru līdzīgu namu Kuldīgā neatrast.

Tas par redzamo. Bet kas šajā namā dzīvojis?
1920. gada 5. martā te dzimis Kārlis Otto Šlaus. Studējis vēsturi un ģermanistiku Latvijas Universitātē (1938–1939) un privātajā Herdera institūtā Rīgā. Pēc kara seko jurisprudences studijas Bonnas universitātē un Vašingtonā. No 1954. līdz 1967. gadam strādājis Ziemeļreinas-Vestfāles zemes kultūras ministrijā Diseldorfā, līdz 1985. gadam nodaļas vadītājs Bādenes-Virtembergas zemes Kultūras ministrijā Štutgartē. Šie gadi veltīti darbam universitāšu sistēmas vadībā. Kopš 1985. gada ir vācu Ģenealoģijas biedrības priekšsēdētājs Darmštatē. Pašlaik K. O. Šlaus dzīvo Vinterbahā. Bez lielāka skaita dažādu publikāciju īpaši jāpiemin viņa sarakstītā 530 lappušu biežā grāmata par Jelgavu 19. gadsimtā⁴, kas pašlaik ir pamatīgākais pētījums par Jelgavu šajā laikā. Jaunākais viņa darbs ir par lielinieku laiku Jelgavā⁵.

Bet kāpēc tieši par Jelgavu? 1920. gadā viņa tēvs Dr. Vilhelms Šlaus (1885, Salacgrīvā – 1978, Bad Homburgā, Vācijā) pārņem Jelgavas Valsts vācu ģimnāzijas vadību un ģimene pārceļas uz Jelgavu, kur K. O. Šlaus pavada bērnību un skolas

L. Paegles iela 9 (2003)

gadus. Viņa tēvs, kas 1912.–1915. gadā bija skolotājs Jelgavā, 1920. gadā Kuldīgā atlaba pēc ievainojuma landesvēra rindās kaujā pie dzelzceļa tilta. V. Šlaus 1920.–1935. gadā bija arī Kurzemes literatūras un mākslas biedrības vadītājs. Viņš bija studējis Tērbatā un Leipcigā, ieguvis filoloģijas doktora grādu. Vadot Valsts vācu ģimnāziju Jelgavā, bijis Latvijas Izglītības ministrijas Vācu izglītības sekcijas padomes loceklis (šeit un citur, sakarā ar vācu valodā rakstīto avotu izmantošanu, iespējams kādas iestādes struktūras neprecīzs nosaukums). Viņš bija viena no vadošajām personām Latvijas vācu izglītības sistēmā, vēlāk arī Vācijā nezaudēja interesi par Baltijas pagātņi.

K. O. Šlauu kristijis mācītājs Viktors Lihtenšteins. Tad M. Dzirnāvu ielā dzīvoja arī viņa māte Frieda Doroteja dzim. Neandere (1888, Belovežā – 1984, Āšenā) un vecmāte, Valmieras iecirkņa prāvesta (1890–1919), Lielsalacas draudzes mācītāja (1884–1919), filoloģijas doktora Kārļa Šlaua (1851–1919, lielinieku nogalināts Rīgā) atraitne Marija Neandere. Kopā ar vecākiem 1920. gadā te dzīvoja arī Maincas universitātes profesors Vilfrīds Šlaus (1917, Veļikijustjugā), kas, tāpat kā viņa brālis K. O. Šlaus, savu bērnību pavadīja Jelgavā. Bet turpināsim Vilfrīda Šlaua “titulu sarakstu”: socioloģijas zinātņu doktors, Latvijas Zinātņu akadēmijas ārzemju loceklis. Jau vairāk kā 15 gadus viņš ir pensijā, tāpēc var atļauties vairāk laika veltīt pētījumiem vācbaltiešu kultūrvēsturē.

Vēres

¹ Valdis. Kopoti raksti. I. Rīga, 1942.

² Čaklais M. Kurzemes klade. Rīga, 1982.

³ Dziesma M., Rusmanis S. Kuldīga. Rīga, 1995.

⁴ Schlau K.-O. *Mitau im 19. Jahrhundert. Wedemark – Elze*, 1995.

⁵ Schlau K.-O. *Bolschewikenzeit in Mitau: 9. Januar – 18. März 1919. Wedemark–Elze*, 1999.

PIEMINEKLIS, KAS ATGRIEZIES NO TRIMDAS

Vienā ziņā Liepājas rajona Kazdangas pils (1800) līdzīga Saulaines (Kaucmindes) pilij netālu no Bauskas – uz abām piebraucamais ceļš ved pāri tiltam. Pieceja šai klasicisma stilā celtajai ēkai nodrošina vislabāko skatu uz to – tieši pret ansambļa centru. Pirmo reizi skatot šo pili 1976. gadā pamanīju rakstnieka un žurnālista Māteru Jura (1845–1885), kas dzimis tepat tuvumā, bij. Cildu pagasta Vidukļos, pieminēkli un jau zināju, ka to darinājis ievērojamais tēlnieks Teodors Zaļkalns. Taču – 1966. gadā izdotajā K. Baumaņa grāmatā “Teodors Zaļkalns” minēts pieminēklis, kas novietots: “staltās celtnes galvenās fasādes priekšā, zaļumiem ietvertā četrstūra laukumā”, bet tad pieminēklis bija skatāms parkā jau pirms tilta, labajā pusē iesāņus pirms gravas. Latvijās mazajā enciklopēdijā 1968. gadā Māteru Juris bija nosaukts par “lauku buržuāzijas ideologu un sentimentālā romāna aizsācēju latviešu literatūrā”. Tātad – ne visai godājama persona no tolaiku oficiālā viedokļa, un nav brīnums, ka pieminēklis bija novākts mazāk ievērojamā vietā. Tiesa, jau savas darbības laikā viņš bija ieguvis daudz ienaidnieku, jo bija jaunlatvietis, cīnījās par mazgruntniecības ekonomisku nostiprināšanu, par atbrīvošanos no muižas atkarības, aizstāvēja latviešu valodas tiesības skolās. Tikai tagad varam to pilnīgi novērtēt.

Granīta pieminēklis, kas uzstādīts 1935. gadā, ir ievērojama mākslinieciska vērtība, tā cilnī redzama Māteru Jura galva, veidota gludās, vispārinātās formās. 1988. gadā mani sagaida pārsteigums – pieminēklis no minētās vietas parkā pazudis. Tā vietā vienkāršs piemiņas akmens ar uzrakstu “ANNO 1922”. Droši vien saistīts ar Kazdangas “sovhoztehnikuma” vēsturi. Bet – tika uzskatīts, ka tā darbība sākusies 1930. gada 1. oktobrī. Skatām senāk, bijusi taču arī divgadīgā lauksaimniecības un zivkopības skola, kas atklāta 1923. gada 1. jūlijā. Atkal nekā. Kas tad tas par gadu? Un –

ticiet vai neticiet – pēc tehnikuma vadības, toreizējās ciema padomes un vietējās kopsaimniecības priekšsēdētāja E. Sauša, kurš labi pārzina apkārtnes vēsturi, apklausināšanas pavērās pārsteidzoša aina – neviens nezināja, kas tas par piemiņas akmeni. Jā, laiki bija sākuši mainīties, nebija vairs tie, kad katras piemiņas plāksnītes uzstādīšanu un tekstu vajadzēja saskaņot nevien kultūras ministrijā, bet arī ar vairākām partijas komitejām. Pagāja gandrīz pusgads, līdz tālruņa zvans man pavēstīja, ka beidzot arhīvā noskaidrots – šīs skolas organizēšana sāka 1922. gadā. Vēl tagad nezinu, kas bija piemiņas akmeņa uzstādītāji un kāpēc Kazdangā neviena iestāde to nezināja.

T. Zaļkalna veidotais piemineklis, protams, nebija pazudis. Tas tikai bija atgriezies iepriekšējā vietā. Ierīkots arī laukumīnš ap to, kā kādreiz. Bez tā piemineklis būtu par sīku varenās ēkas priekšā. Un – kā pavēstīja kāds zinātājs – izcietis pilnu soda mēru, trimdā sabijis veselus 25 gadus. Tomēr tas nebija tik traģiski, kā ar K. Zemdegas veidoto “Sējēju” Rūjienā, kas būtībā bija piemineklis Latvijas republikas ministru prezidentam A. Alberingam (1876–1934). Skulptūras

Kazdangas pils (2002)

galva vēlāk tika izvilta no upes. Un cik bija piemiņas plāksnes Latvijas Brīvības cīņās kritušajiem, kas tika vilktas ārā no slēptuvēm un atgriezās goda vietās baznīcās!

Dzejniece Anda Līce 1988. gada 12. septembrī rakstītā dzejā “Māteru Jura pusē”¹ piemin šo pieminekli, kas atgriezies, bet tomēr brīdina:

[..] *Neguliet. Dieva dēļ neguliet. –
Paņems i vārdu ar visu valodu
Un paliks pasaules kartē caurums.*

Tas arī nav vienīgais mākslas darbs Kazdangā. Pūceskalna kapos atrodas R. Aldera darinātais cilnis Sīmaņa Ansona kapa piemineklim, arī muižas kavalieru mājā kāpņu telpā skatāms L. Ginteres un F. Kirkes sienas gleznojums “Kazdanga, 1888”, kas tapis 1976. gadā.

Dzejoli Kazdangai 1991. gadā veltījis arī Imants Ziedonis². Valijai Brutānei vesela dzejoļa vērts ir mūžzaļais augs *cymbalaria muralis*³ no Apenīnu kalniem, kas aug uz pils kāpnēm un dzegas, arī Amūras korķa koks 100 ha lielajā parkā, ko šajā mazajā rakstā pat nav vērts sākt aprakstīt. Mūsdienu dzejnieki te guvuši iedvesmu saviem darbiem, bet rakstnieks Jēkabs Janševskis Kazdangas Rūnu mājās saticis savu nākamo sievu, arī vēlāk viņa darbība dažas vasaras saistīta ar Kazdangu.

Vēres

¹ Laikrakstā “Skolotāju Avīze”, 1988, 21. sept.

² Ziedonis I. Ceļa sentiments. Rīga, 2000.

³ Brutāne V. Saules zaķēns. Rīga, 1968.

GĀJIENS PA REMTES PARKU

Saldus rajonā, pie Saldus–Kandavas ceļa redzams Remtes ezers (75,5 ha), kas pieder pie starppauguru ieplaku ezeriem. Te vērojama liela ūdensputnu bagātība un daudzi no tiem šeit arī ligzdo. 1936. gadā te noķerts pat purva bruņurupucis. Runāja jau visādi – izbēdzis no ceļojošā cirka, vai – peldinot, tas izbēdzis grāfa Mēdema dēliņam. Un pat, ka bruņurupuču zupa garšojusi pašam grāfam, tādēļ tie vienmēr turēti krājumā. Teika¹ par ezera izcelšanos vēsta, ka te nolaidies zems, liels mākonis un ezera krastā redzamais lielais akmens esot tajā reizē noslikusi gane Babīte, bet mazie – govīs. Citā teikā akmens esot krastā izmests zirgs. Stāsta arī, ka akmens ap 1800. gadu skaistuma pēc atvests no Somijas jūrmalas. Bet ezers agrāk bijis pie Lāču mājām.

Ezera krastā atrodas trīsstāvīgais **Peldu tornis** (1820). Kur atradušās 1837. gadā grāfa Mēdema celtās ķīmiskās rūpnīcas četras ēkas, to gan neviens Remtē man nevarēja pateikt. Kādreiz te ražoja etiķi, svina baltumu, ražotnei pat bija sava domna.

Uz muižas ansambļa centrālo daļu no ceļu krustojuma ved kastaņu aleja, kas pāriet skolas absolventu stādītajā rožu rindā.

Peldu tornis (2001)

Remtes muižas pils (2001)

Pa labi **Vīnkalni** – vecā pils (18. gs.), kuras otrais stāvs uzcelts vēlāk. Te dzīvojis muižas pārvaldnieks, vēlāk tā bijusi dārznieka māja. Šajā mājā, muižas dārznieka ģimenē, dzimusi keramiķe Elza Zariņa (1907–1997). Iespējams, ka prasme veidot izbāztus dzīvniekus un putnus, ko piepratis viņas tēvs, meitai radījusi interesi par figūru veidošanu no māla. Arī par šo ēku ir pierakstīta teika²: reiz sulainis, pagrabā paplašinot mazu caurumiņu sienā, ieraudzījis lielu telpu, tajā pie staba bijis piekēdēts sievietes liķis, tam blakus nocirstā galva un aprūsējis zobens.

Elza Zariņa no bērnības atcerējās grāfu Mēdemu. Grāfs mēdzis valkāt garu cepuri ar daudz rotājumiem, bet pie sāniem makstī karājies zobens. Grāfa bērniem bijis pieteikts nenākt pie kalpu bērniem, bet tie neklausījuši. Kad kalpi tos pacienājuši ar rupjmaizes sviestmaizēm, tās tā iegaršojušās, ka citreiz prasījuši vēl.

Pagalma otrā pusē ēka (19. gs.) ar zirgu galvām frontonā. Tā ir bijusi muižas **manēža**, ko 1922.–1927. gadā pārbūvēja par tautas namu. Pagalma centrā piemiņas akmens (1990) represētajiem. Jaunā pils uzcelta klasicisma stilā 1800. gadā, vēlāk tās fasāde gan stipri pārveidota, pievienojot šķērskorpusus

Remtes pils parka fasāde (2001)

un uzceļot rīzalītu ar dubultkolonnām balstītu zelmini. Piebūves uzceltas tikai ap 1880. gadu. Pils parka fasādi pārbūve praktiski neskāra, tādēļ tās jaunais izskats zināmā mērā atgādina dekorāciju,

kas skatāma tikai no galvenās fasādes. Par pili stāsta tāpat kā par Rīgu: kad kāda balss saucot no ezera, nedrīkstot atbildēt, ka pils gatava, tad tā tūlīt nodegšot. Pils degusi jau trīs reizes, arī 1906. gadā, kad to aizdedzināja mežabrāļi. Pēc 1929. gada ugunsgrēka (tad gan vainīgs bija skurstenis) tā pēc arhitekta A. Grinberga projekta pārbūvēta par skolu. Stāsta, ja pils būšot gatava Jaungada naktī, tā tūlīt nogrimšot³. Tāpēc vienmēr rītējuši būvdarbi un sulaiņi pat uz ceļiem ķēruši cilvēkus, kuri nodarbināti spaidu kārtā. Lai pils nesagrūtu, tajā pat esot iemūrēti divi mazi bērni, stūrī puisītis, bet meitenīte apaļās zāles sienā⁴. Torņa telpa, varbūt pat šī ticējuma dēļ, ilgi palikusi nenobeigta, to izbūvēja tikai 60. gadu sākumā.

Muižas ansambļa ideju, domājams, izstrādājis arhitekts J. G. Berlics, viņš arī projektējis dažas celtnes.

Pils būvvesture bijusi baisa un asiņaina, bet tas pats attiecas arī uz 10,9 ha lielo **parku**, kuru sāka veidot 19. gs. sākumā. Parkam ir brīvs plānojums ar daudziem romantiskiem mazās arhitektūras objektiem un kanālu sistēmu. Pils D pusē atrodas mūrēta terase, aiz kuras tagadējā sporta (agrāk tenisa) laukuma malā redzams lāču namiņš. Šajā 1800. gadā celtajā namiņā kādu laiku mitinājušies trīs lācēni, kas apkārtējos izraisījuši bailes, jo tie staigājuši nepiesieti un bieži apciemojuši apkārtējās mājas. Pēc lācēnu pārdošanas šeit žāvējuši gaļu.

Pie baltās apses pārejām tiltiņu un esam uz salas, ko veido kanālu sistēma. Pie estrādes – **čūsku vāzes** pamati, kādreiz tai blakus auga sēru vītols. Marmora vāze ampīra formās, apvīta

ar čūsku, bija uzstādīta vietā, kur grāfienei Mēdemai it kā iekodusi čūska un grāfiene nomirusi. Pēc citām ziņām vāze tomēr varēja būt veltīta pirmajiem šejienes Mēdemiem, kas parka izveidei ziedojuši daudz līdzekļu. Tas būtu ticamāk, jo uz vāzes minēti divu personu vārdi. Aiz estrādes **Moku kambarris** – no ķieģeļiem mūrēta velvēta eja, kas, domājams, celta vienlaicīgi ar jauno pili, jo izmantoti tādi paši ķieģeļi. Stāsta, ka pils celšanas laikā tur esot bijis jāguļ strādniekiem, bet pēc būvdarbu pabeigšanas tie esot sadzīti kādā šķūnī un sadedzināti⁵. Pa kreisi no Moku kambara – grotā.

Netālu no Saldus ceļa dižozols 5,3 m apkārtmērā, saukts par **Mīlestības ozolu**. Pie tā brauc jaunlaulātie ne tikai sviņīgajā dienā, bet arī pēc laika “atskaitīties”. Parkā ir arī speciāli izveidota Mīlestības sala, caur kuru nonākam pie **Medību torņa** (1890), kas celts no šūnakmens, ko esot ieguvuši pie Amatas upes. Dīvaini, šūnakmeni taču varēja atrast daudz tuvāk – tepat Kurzēm pie Imulas. Medību tornī medniekiem esot pasniegtas pusdienas. Upīte no Mīlestības salas līdz kādreizējām slūžām bijusi izklāta ar dēļiem.

Mīlestības ozols (2001)

Remtes bijusī manēža (2001)

Turpinot ceļu pa mežparku, nokļūstam pie apaļa gluda **akmens**, kas atrodas blakus platlapu liepai. Vēl tālāk **lapenes** atliekas. Tur kādreiz atradies Fridriha Mēdema krūšutēls, ko 1915. gadā sadauzījuši vācu kareivji. Stāsta, ka tur kādreiz bijusi aprakta arī nauda.

Pie bijušā **deju laukuma**, kas 1933. gadā šim nolūkam piešķirts Remtes aizsargu organizācijai, aug pamatīgs ozols. Savulaik cieši kopā sastādot vairākas egles, veidota īpatna daudzžuburaina egle. Pie Remtes 1945. gadā notika pēdējā, sestā, Kurzemes lielkauja. Remtē atradās leģiona 19. divīzijas štābs un liktenīgā kārtā viņiem iznāca cīnīties pret Sarkanās armijas 130. latviešu strēlnieku korpusu. Latviešu daļas abās karojošās pusēs cieta lielus zaudējumus. Padomju karaspēks aktīvu darbību pārtrauca 1945. g. 3. aprīlī. Šeit, pie deju laukuma, atradās 70 latviešu leģionāru atdusas vieta, taču pēdējā laikā mirstīgās atliekas pārāpbedītas Lestenes brāļu kapos. Šajā, parka tālākajā daļā, bijuši arī akmens stabi ar uzrakstiem "1201", "1237" un akmens soli. Tuvumā ar akmens krāvumiem bijušas iezīmētas Mēdema kalpu un mīļāko zirgu kapavietas. Bet Mēdemu dzimtas apbedījumus parkā nemeklēsim, tie atrodas netālu no Remtes luterāņu baznīcas (1780) un arī paspējuši "apaugt" teikām. Sarkanarmiešu 1945. gada 10. maijā, laikam uzvaras eiforijā, nodedzinātajai un tagad atjaunotajai baznīcai tēlniece Arta Dumpe dāvājusi altāra skulptūru "Labais gans" (1999).

Gar parku iet ceļš uz Jaunpili, tā malā Smukas, kas saistītas ar rakstnieka J. Jaunsudrabiņa jaunības gadiem un tēlnieces A. Dumpes bērnību.

Vēres

¹ LFK 1965, 1482.

² LFK 1660, 1579.

³ LFK 1965, 1480.

⁴ LFK 1965, 1614.

⁵ LFK 1689, 5275.

ASPAZIJAS LAUKUMS AUCĒ

Pilsētā, kas katru gadu 4. martā svin savu vārdadienu, galvenā iela nosaukta Raiņa vārdā. Varbūt tāpēc, ka pilsētas tiesības 1929. gadā tai piešķirtas tieši Raiņa dzimšanas dienā, līdz 1929. gadam tā gan bija Lielā iela, vienu laiku pat Fridriha iela (nosaukta barona Mēdema vārdā). Arī pati pirmā celtne Aucē atrodas Raiņa ielā 29, kur kopš 1897. gada atrodas aptieka (dibināta gan jau 1884. gadā, kad tā atradās Vecauces muižas doktorāta telpās).

Ja Raiņa ielas nosaukumam zināms pamatojums, tad kā radies Aspazijas laukums, kas šai ielai piekļaujas? Tas sākotnēji bijis Tirgus laukums, tad piemērots jaunam laika periodam pilsētas vēsturē kā Pionieru laukums. Varbūt tiešām izdomāts kā Rainim piemērotākais?

Tirgus vairs šeit neatrodas, tas iemitinājies pāri ielai Raiņa ielas 5/7 namā, tātad nokļuvis zem jumta (tiešā nozīmē). Pilsētiņa nav liela, senāk pietika, ka tas darbojās tikai otrdienās un

Kiosks Aspazijas laukumā (2001)

piektdienās. Pārējās dienās laukumā mazgāja automašīnas. Laukuma vidū bija apaļš paviljons ar kolonnām (redzams 20. gadu attēlos), pie kura ūdens pievads. Sākumā bijis kā tirgus paviljons, vēlāk tur tirgotas avīzes. Dažas reizes gadā laukumā viesojies cirks, gadījušies pat divi reizē. Paviljons kopā ar tualetes ēku esot nojaukts 2. pasaules kara laikā, vēl 1940. gadā pie tā teiktas runas. Kara gados pusi laukuma aizņēmusi karagūstekņu nometne, pēc kara – padomju karavīru brāļu kapi. Kā pirmo apglabājuši karavīru, kas mēģinājis izvarot aptiekas darbinieci, kurai izdevies iedarbināt viņa rokas granātu un abi aizgājuši bojā. Uz karavīra kapa, protams, bijis uzraksts “Kritis par Dzimteni”. Vēlāk brāļu kapus pārcēla pie Albrekšu kapiem, tur tagad 3778 apbedījumi ar V. Rapiņa veidoto pieminekli.

Kad radies pašreizējais avīžu kiosks, to man neizdevās uzzināt, cilvēki atceras tikai to, ka 1952. gada vasarā tad jau izveidotajā parkā vasaras praksē studenti paņēmuši centneru smago lauvas skulptūru un uzcēluši uz kioska jumta. Laukumā bijis arī Staļina piemineklis, kas tagad esot meklējams tuvējā purva dziļumos, zēna un meitenes ģipša figūras ar pionieru kaklautiem, katrs savā parka stūrī. Kiosks remontēts 2000. gadā, lai iespējami mazāk atšķirtos no bijušā, parks arī tiek rekonstruēts.

Kā te izskatījies senāk, nemaz nav grūti uzzināt. No plkst. 10 līdz 22 var iet kafejnīcā “Šmidta nams” Miera ielā 25, un apskatīt senas fotogrāfijas ar aprakstiem. Pirms vai pēc apskates var arī nobaudīt “Šmidta karbonādi” vai “dārzeņu karbonādi”. Fotogrāfijā kafejnīcas vietā redzams otrās šķiras restorāns, Cielava apavu darbnīca un Bušmaņa ceptuve-veikals. It kā vēl senāk šeit bijis Jesu krogs. No senā uzraksta paliekām var saprast, ka ēkai ir bijis kāds sakars ar zārkiem. Kafejnīcas otrajā stāvā agrāk bijusi sarīkojumu zāle.

Iepretī Šmidta namam Aspazijas laukumā 9 bijušā Auces pilsētas Namsaimnieku biedrības priekšsēdētāja Hehta nams, celts 20. gs. 20. gadu beigās, bet 70. gadu sākumā tam uzcelts vēl trešais stāvs. Augusta Hehta (1893–1936) kabinetā šajā namā stāvējis biedrības zīda karogs, gaiši zils ar mājas attēlu vidū.

Viņš bijis profesionāls cīkstonis grieķu–romiešu cīņā; apglabāts Sņiķerkalna kapos.

Ēka Aspazijas laukumā 10 saistīta ar aktrises Veras Gribačas bērnību. Sen jau aizmūrētas durvis pirmajā stāvā pa labi uz bijušo frizētavu – vienu no 8 Auces frizētavām. Tur strādāja labs un dārgs meistars – Veras tēvs, kurš savu salonu iekārtojis 1922. gadā. Bērnībā viņa mazgājusi baltās linu salvetes, kuras bija vajadzīgas bārdas skūšanai. Tad viņa sapņoja dzīvē kļūt par veļas mazgātāju, varētu būt arī sētniece – paticis tai palīdzēt. Ja nu tas nesanāk, nekas nebūtu pretī arī studēt – par saldējuma pārdevēju. Ēkā (1894) Aspazijas laukumā 5 tagad atrodas Silvas Bronušas frizētava salons “Aspazija”, kas vairākkārt ieguvusi pirmo vietu Latvijas konkursā.

Veikala Fortuna vietā tagad grūti iedomāties kādreizējo astoņgadīgās skolas ēku.

Latgale un Augšzeme

RIKAVA

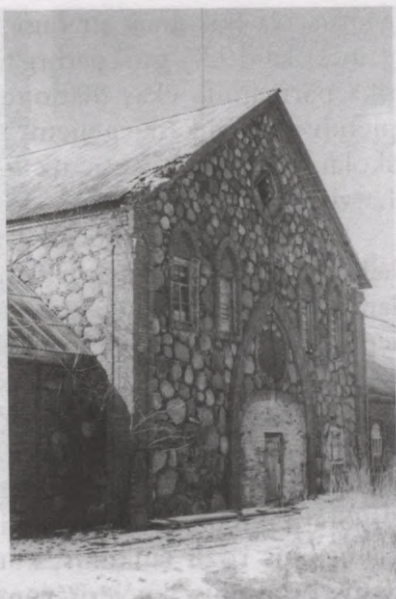
Rikava atrodas Rēzeknes rajonā. Nosaukums viegli sajaukams ar Bikavu (Bykova – latgaliešu izlokšnē), kas ir agrākais Gaigalavas pagasta nosaukums. Latvijas valsts pastāvēšanas sākuma posmā vietvārdus centās latviskot, tā radās Gaigalavas vārds, kas varētu būt bijis pat kāds šīs vietas senāks nosaukums. Tāpat Rikavu iespējams sajaukt ar Preiļu rajona Bikovu, Šķilbēnu pagastā savukārt atrodas Rekava. Runā, ka Rikavas īpašniekam Rikam ar Rekavu varētu būt bijušas kādas īpašuma attiecības. Rekavā ir 32 km gara upīte, vārdā Rika.

Visā Latvijā pazīst ansambli “Rikava”, ko jau 1954. gadā nodibināja folklorists Dr. Jānis Rozenbergs, kas savdabīgajos Rikavas ļaudīs saklausīja bagātu folkloras materiāla avotu. Ansambli tālāk pašizlīdzīgi pilnveidoja skolotāja Tekla Teičāne. Šis ansamblis nav vienkāršs folkloras ansamblis, jo neaprobežojās ar dziedāšanu vien, bet jau no 1958. gada veidoja arī vietējo ļaužu dzīves etnogrāfiskus uzvedumus. Jāpiemin arī ilggadējais ansambļa dalībnieks Antons Plots, kas ansambļa, skolas, baznīcas un citus vietējos notikumus iemūžina fotogrāfijās un filmiņās. Viņš dzīvo Rikavas Kaļvu Magonu (Magoņu) kalnā savā sētā, kuru varam uzskatīt par saglabājamu etnogrāfisku Latgales sētu. Ansambli piedalījusies arī dziesmu un teiku teicēja Fransuse Pেকে (1886–1978).

Vecrikavā saimniekoja polis Rīks. Nav īsti skaidrs, vai viņš uzvārdu pārņēmis no apdzīvotās vietas nosaukuma, vai Rikava savu nosaukumu guvusi no kunga uzvārda. Mēdz būt gan tā, gan otrādi. Ir ziņas, ka kādreiz Rikavu sauca par Baltiņu. Viļānu muižas īpašnieks Feliciāns Rīks 1832. gadā, kad cara valdība

klosteri Viļānos slēdza, pārcēlās uz šejieni, vietu, kas jau 1731. gadā bija atpirkta no Janovska, uzcēla pagaidu muižu un 1870. gadā sāka celt arī jauno muižu – Rikavu.

1875. gadā pabeigtā pils ir sarkanu ķieģeļu divstāvu ēka ar grezni veidotu parādes fasādi un trīsstāvu neogotiskas formas centrālo zelmini. Sākotnēji trešajā stāvā atradās vasaras dārzs. Tūlīt aiz parādes durvīm, pie kurām ved zirgu uzbrauktuve, iecjam palieklā gaiteni, no kura uz otro stāvu ved parādes kāpnis ar virpotām koka koloniņām. Stās-

Jaunrikavas rija (1997)

Rikavas pils (1997)

ta¹ ka pilnmēness naktīs baronese Rika pieceļoties no kapličas un ejot augšā pa kāpnēm uz savu guļamistabu. Otrās, t. s. ķēķa kāpnis, uz otro stāvu ir vienlaidus kāpnis, bez pagrieziena to vidusdaļā. Greznā “spoguļu” zāle saglabājusies tikai atmiņās. I. pasaules kara laikā zālē bija stallis, 1944. gadā pili bija vācu hospitālis. Apsildāmajos pagrabos sākotnēji dzīvojuši kalpotāji.

1926. gadā Riks ēku atdāvināja mežniecībai, bet 1927. gadā uz pili tika pārcelta 1914. gadā dibinātā Rikavas

pamatskola (sākotnēji atradusies Casnovkā, tad Jaunrikavas Ža-
gatnēs), kas 1927. gadā pārorganizēta par sešklasīgu skolu. Tad
tika pārmainīts ēkas plānojums. 1968. gadā skolai uzcelta
piebūve no silikātķieģeļiem. Nevienai citai Rēzeknes rajona
skolai, kā tikai Rikavā, uz jumta nedzīvo stārķi, bet citur
Latvijā gan redzēts.

Saglabājies viens muižas vārtu stabs (droši vien citādi mūs-
laiku transportam bijis par šauru), otrpus piebraucamajam ce-
lam atrodas bijusī pagaidu dzīvojamā ēka (19. gs. sākums). Tai
iepretī bij. muižas kalpu māja, kas izmantota arī malkas glabā-
šanai (tagad zēnu darbmācības kabineti). No muižas apbūves
saglabājies mūra stallis-kūts un pārvaldnieka māja. Ne miņas
vairs no apaļās koka klēts dārza malā ābolu uzglabāšanai. 2003.
gadā pie pils atklāts Sv. Trīsvienības krusts (autors R. Dančs).

Starp pili un Livžankas upi, ko vietējie parasti sauca *Lyu-
zeņa*, bijis rožu laukums, kuram apkārt celiņš. Tur, gaidi-
dams braucējus, kučieris parasti izvingrinājis zirgam kājas,
jo labi barots zirgs jau nevar mierā nostāvēt².

Interesanti, ka 1925. gadā, kad Rikava ietilpa Viļānu pa-
gastā, 63,9% pagasta iedzīvotāju bija katoļi, bet luterāņi tikai
0,1%. Vēlāk Rikavā reģistrēti arī 6 Mozus ticīgie.

Rikavas Romas katoļu Dieva apredzības **baznīca** veltīta die-
višķās providences gādībai. Pirmā baznīca te celta 18. gs. otra-
jā pusē, tā bija Sv. Lavrentija kapela, kas atradās Viļānu-Bika-
vas ceļa malā. Pašreizējā baznīca ir vienjoma ēka, kas celta no
tuvējās Uguļovas māla ķieģeļiem 1829. gadā, Antonija Rika
laikā (viņam baznīcas iekštelpās veltīta piemiņas plāksne altāra
labajā pusē). Tās galvenajā fasādē katrā pusē divi pilastrī, starp
kuriem barokālas nišas, virs dzegas klasicisma frontons, virs ku-
ra neliels četrstūrainis tornītis.

Baznīcas iekštelpās gar altāra un sānu sienām pilastrī. Logus
ietver pusloka arkas, virs tiem urnas motīvs reljefā atveidojumā.
Altāra retablu veido divas kolonnas ar dorisko kapiteli, kas bal-
sta uz priekšu izvīrztu frīzi un dzegu. Lielajā altārī Dievmātes
glezna. Prezbitēriju atdala no čuguna lieta balustrāde. Kreisajā
sānu altārī glezna "Kristus parādīšanās Marijai Magdalēnai" –

Rikavas baznīca (1997)

Rikavas baznīcas interjers (1997)

baltā apmetnī tērptais Kristus ar rokām norāda uz degošo sirdi. Labajā sānu altārī glezna “Svētais Antonijs”, kurā tas parādīts kopā ar Mariju. Šī altāra priekšā apglabāts baznīcas cēlājs Antonijs Riks.

Kancele novietota pie ziemeļu sienas, uzeja tajā caur sienu – reti izmantots veids. Pie sienām izvietotas 14 Krusta ceļa gleznas, kas darinātas 19. gs. Divas altārgleznas arī attiecināmas uz 19. gs., bet Vissvētākās Jēzus Sirds altārglezna, iespējams, ir 20. gs. darinājums, bet nepabeigts.

Baznīcu aptver mūra žogs, kura stūros izvietoti paviljoni un nišas. Agrāk katru dienu, saulei lecot un rietot, zvanīja baznīcas zvans. Zvana skaņas bija dzirdamas ne tikai reliģiskajās ceremonijās, ar īpašām skumjām tās pavēstīja arī par kāda konkrēta cilvēka nāves ziņas saņemšanu³.

Tautas gara mantu vācējas un teicējas Marijanas Aunas (1919–2003) pieraksti⁴ vēsta, ka Rikavas **kapi** ierīkoti viņas mātes Fransuses (Franciskas) Pekeles (1886–1978) agrīnajā dzīves posmā. Par kapu ierīkošanu stāstījis Antons Plots⁵ – kad dzemdībās mirusi Geleite (Helēna) Zamura, mācītājs atļāvis klajā vietā baznīcas tuvumā iemērit kapa vietu. Stāsta, ka uz kapiem no

Rikū kapliņa Rikavas kapos (1997)

baznīcas vedot pazemes eja. Šī eja, ticamāk gan, ir fantāzijas auglis, jo kapi atrodas ļoti zemā vietā, kad te glabājuši pirmo cilvēku, izraktajā kapā bijis ūdens.

Kapsētas centrā Rikū dzimtas kapliča. Tās pirmais stāvs mūra, ar pilastriem stūros, augšējo daļu vainago koka tornītis. Agrāk kapličā varēja ieiet un caur lodziņu 16 nišās apskatīt apbedījumus, taču tie tika iznīcināti 2. pasaules kara laikā.

Rikavas kapos apglabāta skolotāja, sabiedriskā darbiniece un literāte Agnese Gari-Jone (1897–1979, Rīgā), kura pēc 1. pasaules kara kopā ar Valēriju Seili Rēzeknē organizēja skolotāju sagatavošanas kursus. Viņas raksti atrodami daudzos Latgales izdevumos, taču īpaši nopelni viņai ir K. Barona Latvju dainu (1921) latgaliskošanā. Viņas arhīvs nodots Latgales kultūrvēstures muzejam.

Tautas atmiņā palicis arī mācītājs, kā šeit saka, baznīckungs, Jānis Višņevskis, kas savācis ap 3000 tautasdziesmu, diemžēl pēc prāvesta nāves 1914. gadā “negudra mācītāja saimniece tās visas sadedzināja, neturēdama tautas dziesmas nekādā vērtē”⁶. Te vēl apglabāti vairāki baznīckungi, Rikavas baznīcas ērģelniece, kora vadītāja, vietējās skolas ticības mācības skolotāja Helēna Pekele (1928–1993).

Vecrikavu no Jaunrikavas atdala **Rēzeknes upe**. Veci ļaudis nekad neteica Rēzekne, bet gan Rēsne (abi “e” izrunājami plati), parasti vienkārši – upe⁷. 116 km garā Rēzekne iztek no Kaunatas ezera, lejtecē tajā Lubāna hidrotehnisko būvju izveidošanas gaitā ievadīta Malta.

Rēzeknes upes krastos bija skaistas liču pļavas, kas tālāk pārgāja plašās klānu pļavās, kuras vietējie iedzīvotāji sauca par Lejas

plāvām. Pļavas Rēzeknes krastos apdzejojis Roberts Mūks dzelī “Plyust Rēzekne”⁸:

*Plyust Rēzekne pa zaļom zīdu pļovom,
Un gaisūs viļņoj myrdzums naradzāts;
Vyss Dīva krōšņums, cylvākam kas sāts,
Kai sōrta līsmē dag nu acīm Tovom...*

Siena laikā klānos sabrauca Kalna ļaudis uz ilgāku laiku savākt sienu, ko ragavu ceļā nogādāja mājās. Dažkārt esot braukuši dziedāmi. Tikai skaistu pļavu te vairs nav. Pāri lielajai upei pie Vecrikavas bija 2 laipas, vienas iepretī Jokstiem, otras iepretī Kaļviem. Par tām rūpējās – palu laikā izņēma, lai neaiznes prom. Kad lielie pali beidzās, kādu laiku upei pāri cēla ar laivu bez maksas.

It kā nokļūt pāri upei pavisam vienkārši, bet senāk bija jāprot slepus pārbēgt. Ja vienas muižas cilvēks nokļuvis pāri upei, tad, atrazdamies citas muižas teritorijā, bijis pasargāts no iepriekšējā “kungā” vajāšanas⁹. Tā kādreiz Ragauss no Vecrikavas “Kolnasātys” pārbēdzis pāri upei un izglābies no 25 gadiem zaldātos. Tikai žēl, ka padomju laikā tas viņa dzimtu nepaglāba no Omskas vai Tomskas. Godīgais zemnieks un amatnieks pirms izvešanas ar asarām šķīrās no sava zirga Vecrikavā¹⁰.

Te kādreiz bijis tā, ka aiz nepārejamiem, nepārbrienamiem purviem dzirdējuši gaiļus dziedam, bet kas tur dzīvo – nezinājuši¹¹. Citādi gan sakari te pat ļoti tāli, pietiekot Stabroukas mežā pa tur esošo Mēness taku pusnaktī iet, varot “ļoti ātri nokļūt Ļeņingradā”¹². Kur tā ir, nereklamēsim, jo nav nekādas pārliecības, ka Sankt-Pēterburgas tuvumā būtu kāda cita taka, kur bez vīzas varētu droši nokļūt atpakaļ. Kas grib pa mežiem pastaigāt, labāk lai pameklē vietu Mihalku mežā, kur baronese Mihalina nogrimusi kopā ar triju zirgu pajūgu¹³.

Jaunrikavas muižā līdz 2001. gadam bija saglabājusies saimniecības ēka ar dzīvojamu vidusdaļu. Šai ēkai (sākotnēji rija, vēlāk lopu kūts) akmeņus no upes nesuši vietējie ļaudis – tik lielus, kādus ar rokām varēts panest¹⁴. Ēkas centrālā daļa divstāvu, ar izvirzījumu, kura centrā virs ieejas gotiska arka. Turpat liels, apaļš, jau sākotnēji aizmūrēts logs, virs arkas no ķieģeļiem

izveidots bultai līdzīgs cilnis. Centrālās daļas augšstāvā agrāk dzīvojuši muižas strādnieki. Blakus ieejai pa kreisi ļoti neparastas formas logs. Ēkas galā gotiski iluzori logi.

Jaunrikavas muiža piederējusi Viļānu Janovska radniekam. Vasarā te pilnā pansijā sabraukuši atpūtnieki no Rīgas. Pašu Janovski vietējie ļaudis saukuši par “kundzeņu”, viņš bijis vienkāršs un laipns, bet visu mūžu dzīvojis neprecējies. Pēc nāves 20. gs. trīsdesmitajos gados viņš bez baznīcas ceremonijām pēc paša vēlēšanās apglabāts muižas parkā zem koka¹⁵. Diemžēl 1997. gadā apbedījuma vietu man neviens vairs neprata parādīt, it kā koks esot gājis bojā?

Stāsta, ka Jaunrikavas muižkungs savulaik ticējis tam, ko no rīta pirmo ieraudzījis, kaut vai putniņam. Kalpi no rīta manījušies iegrozīt ceļus tā, lai ierauga pirmo viņu. Tad tam visu dienu klājies ļoti labi¹⁶. 300 m no Jaunrikavas atradies Dūņu krogs (Dyunis). Tur mīlējuši iegriezties arī velni, kuru parādīšanās vien vēstījusi par kādu traģisku nāves gadījumu¹⁷. Par otra, arī vairs neeksistējošā, Rikavas Baznīcas kroga velniem gan nav ziņu, laikam tiem traucējis baznīcas tuvums, jo krogs bijis tieši iepretī baznīcai. Ar Dūņu krogu saistās kāds nostāsts¹⁸ par jaunu meitu, kas nelaulāta bija mātes cerībās. Krogā vēlā stundā parādījušies savādi kungi ar astēm, kas ēkā iestūmuši raudošo meitu: kādam jauneklīm būšot kāzas. To redzējis arī meitas krusttēvs, kas, tūlīt nobijies, drāžas uz krustmeitas mājām. Tur ierauga krustmeitu mirušu – pati aizgājusi no dzīves.

Par ielaušanos lielnieku rindās un apjukuma sacelšanu to aizmugurē 1920. gada 11. janvārī Jaunrikavas muižas tuvumā ar Lāčplēša Kara ordeni apbalvots Varakļānu pagastā dzimušais Jānis Strods (1900– pēc 1941).

Vecrikavā uz 26 km garās Livžankas bija Muižas (vēlāk Samuša) dzirnavas, Jaunrikavā divreiz jaudīgākajās Marcinkeviča dzirnavās ar trīsmetrīgu aizsprostu tagad strādā ādu ģērēšanas cehs. J. Tilaks no Lielvārdes te iedarbinājis arī hidroelektrostaciju.

Uz Z no Jaunrikavas – Žagatņi, Joksti, Kaļvi. Tie nav māju nosaukumi, bet gan bijušie ciemi, kas sadalījušies pa viensētām. Piemēram, Kaļvos no apm. 30 sētām tagad palikušas 12.

Pats pirmais Kaļvu iemītnieks bijis kalējs Plots (Pluots) ar 12 dēliem, kas visi esot pratuši kalēja darbu. No viņiem izaugusi plaša dzimta.

Vairs tikai vītoli atvases atgādina **Kaļvu ciema** Pekeļu māju vietu, kur dzimis metālmākslinieks Vladislavs Pekelis (1921), kas savulaik izpildījis lielus pasūtījumus Kremļa Kongresu pilij Maskavā, metro staciju interjeriem.

Teikā¹⁹ stāstīts, ka Kaļvu ciema Narāma kalnam, ko laiks jau nolīdzinājis, reiz redzēts pāri skrejam skaists zirgs. Tikai jāpieskaras, lai zirgs sabirtu naudā. Toties pieskaroties zirgam ar jātnieku, kas dažkārt Jāņu naktī skrējis pa celiņu no Beļu krūmiem uz Solām, varēts “kļūt laimīgam”²⁰. Veca nauda esot “rādījusies” arī pie Lielā akmens, vecenītes veidolā²¹, kas gribējusi, lai viņai noslauka degunu. Turpat pie Lielā akmens cilvēkus bieži traucējis vadātājs²². Vadātājs jau nav cilvēks vai kāds tēls, tas esot tāds spēks, kas tevi griež un groza, griež apkārt un tu netiec no tās vietas projām. Tikai, kad aizdzied gailis, attopies, kur esi²³.

Par pūķiem – lūk ko stāsta teicēja Marijana Auna²⁴, kas pati dzimusi Kaļvos: “Vēl manas mātes laikā dzīvojuši pūķi. Tie laidušies pa gaisu. Bijuši tādi kā gaiļi, ar spožām spalvām. Vairāk laidušies vakaros. Šie pūķi no kāda ņēmuši un citam nesuši mantu: graudus, vilnu u. c. Viņi laikam paši izvēlējušies no kā ņemt un kam nest. Tādu pūķi Kaļvos uz aroda malas turējusi Rubuļu Tekleite. Kāds to esot redzējis. Un vecais Ragauseits to redzējis laižamies pa gaisu. Tad ātri, ātri nolaidis bikses, parādījis pliku dibenu, un pūķis kaut kur nokritis.

Te ir tāds ticējums – “ja laimējas pūķim parādīt pliku dibenu, pūķim zūd spēks un viņš nokrīt”.

Pie Jokstu un Kaļvu robežas, Vējgrīstē, kas ir Rēzeknes upes stāvākais krasts, pusnaktī parādījies spoks-velns²⁵.

No Žagatņu ciema saglabājušās tikai divas mājas. Šajā ciemā dzimis Lāčplēša Kara ordeņa kavalieris Donāts Lazda (1893–1975). Jāpiemin arī Pleskavas (Pļuskovas) ciems ar savu vecticībnieku baznīciņu – “cerkvu”. Nosaukums nav “no gaisa grābts”, te tiešām savulaik apmetušies vecticībnieki no tagadējā Pleskavas apgabala.

Netālajā Kūrpinīku ciemā dzimis rakstnieks Jānis Klīdzējs (1914–2000, Kanādā), kurš jau dažu mēnešu vecumā pārcēlies uz Sakstagala pagasta Livžām, tāpēc bieži tiek minēts, ka viņš cēlies no Sakstagala pagasta, jo rakstnieka Klīdzēja vectēva mājas Kūrpinīku ciemā nav saglabājušās. Tomēr – pie māju vietas ceļa malā ir krucifiksa paviljons, kur filmēti vieni no emocionālākajiem kadriem viņa darba “Cilvēka bērns”²⁶ ekranizējumā (1991) – skats pie Krusta. Krucifiksa nojumiņi tur masīvas mūra kolonnas, starp tām neliela koka sētiņa. Pie masīva ozolkoka krusta piestiprināta Pestītāja figūra, griezta kokā ap 1854. gadu. Šis krucifikss kādreiz atradies rakstnieka J. Klīdzēja vectēva Donāta Klīdzēja māju pagalmā.

Krucifikss Kūrpinīkos (1997)

Vēres

- ¹ LFK 2049, 255.
- ² LFK 2049, 856.
- ³ LFK 1779, 1401.
- ⁴ LFK 1779, 1401.
- ⁵ LFK 2049, 733.
- ⁶ LFK 1779, 1402.
- ⁷ LFK 1779, 1399.
- ⁸ Mūks R. Kad vairs nav govju. 1989.
- ⁹ LFK 1779, 1399.
- ¹⁰ LFK 1779, 1400.
- ¹¹ LFK 1779, 1419.
- ¹² LFK 2049, 257.
- ¹³ LFK 1850, 9742.
- ¹⁴ LFK 1779, 1414.
- ¹⁵ LFK 1779, 1413.

¹⁶ LFK 1779, 1413.

¹⁷ LFK 1779, 1407.

¹⁸ LFK 1850, 10577.

¹⁹ LFK 1779, 1429.

²⁰ LFK 1779, 1423.

²¹ LFK 1779, 1427.

²² LFK 1850, 533.

²³ LFK 2049, 820.

²⁴ LFK 1779, 1426.

²⁵ LFK 1779, 313–4.

²⁶ Klīdzējs J. Cilvēka bērns. Čikāga, ASV, 1956.

PASIENE

Pasienes pagasts atrodas pie pašas Latvijas robežas. Tiem, kas šķērsojuši Lietuvas robežu, varbūt palicis atmiņā uzraksts “*Pasienio zona*” (pierobežas zona). Taču Pasienes pagasts robežo nevis ar Lietuvu, bet ar Krieviju, tas atrodas Ludzas rajonā. Tātad skaidrosim nosaukumu? Prievārdam “pa” ir tāda pat nozīme kā Lietuvā: piem., *Panevežys* ir “vieta pie Nevēžas upes”, upes, kur nav vēžu. Pasiene – sens baltu vārds, “vieta pie sienas”. Izteiktas domas, ka upe, kas šķērso pagastu, senāk saukusies Siena, kas krieviski saukta par “Siņiju”, atgriezoties pie latviskā – Zilupe. Un tiešām, braucot gar robežu, redzam, ka Latvija te paceļas virs Krievijas kā siena, mēs redzam tālu pāri robežai. No Šķaunes līdz Skripčīnai Zilupe tek pa pašu Latvijas robežu. Tā pati Zilupe, kurai tik jūsmīgus vārdus savā dzejolī veltījis Pēteris Jurciņš.

Pasienes pagasta **Meikšāni** ir Latvijas Republikas tālākais austrumu punkts, tādēļ 1998. gadā te uzstādīta V. Titāna veidotā “Saules lēkta zīme”, saukta arī “Austras koks”.

Pagastā stāsta, ka 19. gs. būvējot Maskavas–Rīgas dzelzceļu, pēc plāna tam bija jāiet caur Pasieni, kas kādreiz, ne tikai kā dominikāņu centrs, bija daudz nozīmīgāka par Zilupi. Barons Rozins, kas dzīvoja Rozinovkā (tagad – Zilupe), Senātā panāca

Pasiene pils (2001)

projekta mainīšanu caur Rozinovkas staciju, kuras tuvumā uz cēla mazu mājiņu, ko nosauca par *Posiņ*. Tā dzelzceļš atkal atbilda plānam, kaut arī neiet caur Pasiēni.

Pagastā ir arī citi uzkalni. Par “Draudzības kurgānu” uz triju valstu robežas, kas iekārtots 1959. gadā, savā laikā rakstīts daudz. Cits unikāls kalns – **Grebļa kalns** (Šķaunes oss) galvenokārt aprakstīts zinātniskajā literatūrā. Tas atrodas pie Pasienes pagasta Meikšāniem un ir likumaina, 5,5 km gara osu grēda ar stāvām nogāzēm (līdz 60°), kas dienvidu daļā atrodas starp Pintu un Šešķu ezeriem. Tā augstākās daļas kores platums tikai 7–10 m, atgādina dzelzceļa uzbērumu un ... zirga skaustu. Šis kalns izveidojies pirms 14 000 gadiem, pa to visā garumā iet taka. Te valda īpatnējs mikroklimats un līdz ar to ir savdabīga veģetācija, kur saglabājušās relikts augu sugas un attiecīgi ar šiem augiem bioloģiski saistītas kukaiņu sugas, kā tauriņš esparsetu zilenītis, kas visā Baltijā sastopams vienīgi Grebļa kalnā. Tagad dabas liegums. Bet vietvārda pirmsākums ir no poļu *grobła*. To vietējie krievi sauc par “greblo”, un tā šis vietvārds radies, to vienkārši latviskojot.

Grebļa kalna atzarā, kas vērsts pret Zilupi, kādreiz atradies Kausa pilskalns, kas sešdesmito gadu sākumā norakts grantij, kas aizvesta uz kaimiņu zemēm, tā atlikušās daļas kultūrslānis nostumts ar buldozeru. Pilskalns bijis apdzīvots 1. gadu tūkstoša otrā pusē.

Pagasta centrā paceļas Pasiene Sv. Dominika (Sv. Krusta) katoļu **baznīca**, sāкта celt iepriekš nodegušās koka baznīcas vietā 1761. gadā. Šī barokālā celtne ar diviem torņiem šķiet līdzīga citām katoļu baznīcām (it sevišķi Viļņā), taču neparasts ir pretstats

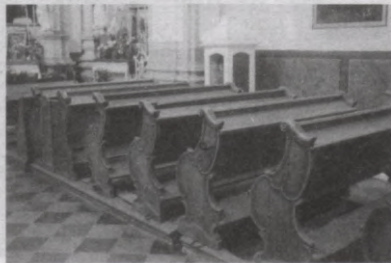
starp galvenās ieejas mazajām durvīm un grandiozo portālu. Iespējams, ka tās autors ir J. K. Glaubics. Frontons starp torņiem ir ar smalku rokoko dekoru. Baznīcas iekārta ir izcilākais, profesionāli augstvērtīgākais tā laika Latvijā retās rokoko dekoratīvās plastikas ansamblis. Gan centrālais, gan trīs sānu altāri veidoti 1761. gadā stukā un ģipsī, krāsoti. Galvenā altāra augšdaļā novietota glezna "Sv. Marija un Dominiks" (18. gs.). Zem kanceles interesanta skulpturālā grupa – cilnis "Kristus kristīšana" (18. gs. 3. ceturksnis), kur attēlota ainava ar strautu, kas tek pa klintīm, palmām, kas gan vairāk atgādina ozolus, un druknām, mazliet neveiklām

Pasienes baznīca (2001)

"Kristus kristīšana" (2001)

Soli Pasienes baznīcā (2001)

Pasienes baznīcā (2001)

Pasienes baznīcā (2001)

figūrām. Šim darbam piemīt bērnišķīga naivitāte, teiksmainība, kas bieži manāma tautas tēlniecībā, jo baznīcas izdaiļošanā, neapšaubāmi, piedalījušies šejienes amatnieki. Šobrīd dievnams ir Latgales pērle, mākslinieciski pilnīgākā baroka stila celtne visā Latvijā, tātad pārspēj pat Aglonas baziliku, tomēr tas maz apmeklēts, jo dievkalpojumi nenotiek poļu, bet gan “lauzītā krievu valodā”. Runājot te krieviski, bet Dievs tomēr esot jālūdz poļu valodā.

Ērģeles (1766–1769, 1809, 19. gs. otrā puse) vairs nedarbojas, bet kādreiz bijis tā – “kad ērģeles skan, tās tevi apņem visapkārt un sajūta ir, ka Dievs ienāk sirdī”.

Pirmo baznīcu reizē ar klosteri 1694. gadā uzcēla dominikāņu ordeņa mūki, tās veidols tagad redzams kapsētas kapličā (ap 1800. g.), jo tā kopā ar klosteri nodega 1753. gada ugunsgrēkā. Draudzes skola tika izveidota 1809. gadā, bet 1827. gadā atvērta dominikāņu klostera filozofijas “studiums”. Baznīcā apglabāta viena no visu laiku dižākajām poļu dzejniecēm Konstance Benislavska (1747–1806). Pasienes pagastā dzimusi dramaturģe Māra Rītupe (1924), metālmākslinieks Haims Risins (1911–1998) un grafiķis Valentīns Ozoliņš (1927).

Protams, te bija arī poļu panu celtā **pils**. Kad vietējās padomju saimniecības administrācija bija nolaidusi pirmskara Latvijas robežsargu mītņi (bijušajam kordonam 1996. gadā atklāta piemiņas zīme), tā pārcēlās uz pili, kur no 1926. gada bija skola, kad arī pils vairs nelikās pietiekoši komfortabla, tad administrācija iekārtojās bērnu dārza ēkā. Tā gadās arī citur, bet Pasiene tomēr ir unikāla un skaista Latvijas vieta.

BĒRZGALES BAZNĪCA, KAS NEATRODAS BĒRZGALĒ

Taču bez virsrakstā minētās ir arī Bērzgales Sv. Annas katoļu baznīca (1770, paplašināta 1938–1948), kas atrodas Rēzeknes rajona **Bērzgales pagastā**.

Tā esot celta pēc Balviem paredzētā projekta, bet Balviem tikusi Bērzgalei domātā baznīca. Pagasta kapos pārāpbedīts rakstnieks Ontons Rupaiņš (Antons Rupainis, 1906–1976), kura kapa pieminekli veidojis tēlnieks Antons Veļikāns. Viņa pišli gan daudz ceļojuši: vispirms no Lakrosas ASV Viskonsīnas štatā pārvesti uz Miķeļa kapiem Rīgā, pēc tam 1991. gadā uz Bērzgali. Šajā pagastā dzimuši arī daudzi citi literāti, saskaitīju vienpadsmit vārdus. Varbūt Rēzeknes rajona Bērzgale varētu kļūt slavena ar 1987. gadā celto kultūras namu (arhit. L. Tīkmanis) un gaumīgāko skolu rajonā (pēc 1995. gada vērtējuma). Bet “Latviešu konversācijas vārdnīcas” II sējumā (1928–1929) pie šī pagasta apraksta dots foto “Bērzgales katoļu draudzes zvānītava pie Bērzgales baznīcas”, kas gan neatrodas Bērzgalē.

Laikam jau tāpēc, lai nesajauktu, abām šīm baznīcām tagad vienmēr piebilst, vai tā ir pakļauta Rēzeknes vai Aglonas dekanātam. Otrā no tām (Bērzgales Dieva apredzības baznīca) ir viena no skaistākajām koka baznīcām Latvijā, celta netālu no Biržkalnu (Bēzres, Kapiņu) un Rušona ezera (Preiļu rajona **Aglonas pagastā**). Tā kā baznīca atrodas Biržkalnu eze-

Bērzgales baznīca (2001)

Bērzglāles baznīca (2001)

Zvanu tornis Bērzglālē (2001)

ra ZR galā, tad tā saukta arī par Bērzglāli (Birzglāli) baznīcu. Teika vēsta, ka sākotnēji bijis nodomāts baznīcu celt uz pilskalna, kas atrodas otrpus Rušona ezera A gala. Kad tur bija aizvests pirmais ķieģeļu vezums, zirgs no kaut kā satrūcies un no pilskalna ar visu vezumu devies ezerā. Pārpeldējis ezeru un nostājies tai vietā, kur tagad baznīca. Atpakaļ un tālāk zirgs vezumu vairs nav varējis pavilkt – tā bijusi zīme, ka šai vietā jāceļ baznīca. Nez vai koka būvei celtniecības sākumā kā pirmais bijuši vajadzīgi ķieģeļi, bet pašreizējā **baznīcas ēka** (1751) – koka guļbūve no aptēstiem baļķiem, saglabājusies tikpat kā sākotnējā izskatā, ķieģeļu grīdas vietā gan uzstādītas flīzes.

Tā ir trešā šejienes baznīca pēc kārtas. Stāsta, ka baznīcas pagrabā kādreiz salika ziemā mirušos, kurus ar kopējām bērēm pavasaros apglabājuši, kad kapu rakšana vieglāka. Iekšējā ar slaidām kolonnām sadalīta trīs jomas. Galvenais altāris (18. gs. 1. puse) greznots ar barokāliem kokgriezumiem, īpaši jāizceļ altāra malas ornamenta griezumi ar elegantu

akantu vijū un pumpurveida mezgļiem, kas altārim piešķir dinamismu. Tam divas altārglezņas, no kurām vienu var aizvilkt priekšā otrajai. Bīdāmo "Marijas debesbraukšanu" gleznojis P. Čuminskis Varšavā – tā ir spāņu gleznotāja B. E. Muriljo (1618–1682) darba kopija, otra ir tāda pati kā "Aglonas Dievmāte" Aglonas bazilikā, tikai mazāka izmēra. Altāra augšējā stāvā Sv. Jura glezna. Baznīcā ir divi sānu altāri (19. gs. sāk.). Labās pusēs altārī attēlots Sv. Stefans, pa kreisi – Sv. Lavrentijs, tās abas gleznojis Z. Stefinskis Pēterburgā. Pie baznīcas ērģelēm (18. gs. vidus), kas ir vienas no senākajām Latvijā (patlaban vairs nedarbojas, bet nolemts tās atjaunot), ir Sakramenta altāris.

Draudzei veicies ar šeit kalpojušiem garīdzniekiem, 1891. gadā par prāvestu bija vēlākais Viļņas arhibīskaps Kazimirs Mihailovičs. 1959. gadā avārijas stāvoklī esošo dievnamu pārņēma prāvests Antons Škeļš, kurš savas darbības laikā (līdz 1976. gadam) celtni pilnībā atjaunoja, arī tagadējais jumts likts 1972. gadā. Viņu nomainīja P. Mūrnieks, bet pēc tam nāca laiks, kad draudzei patstāvīga priesteris vairs nebija, sākās lejupslīde. Tagad te dievkalpojumu vada Aglonas bazilikas priesteris Raimonds Pizičs.

Blakus atsevišķs zvanu tornis (Latvijā reti baznīcai ir atsevišķs zvanu tornis, kas tik ļoti izplatīti Lietuvā). Celts 1848. gadā. Tā apakšējā daļa astoņskaldņu, augšējā – četrskaldņu. Tajā izmantotas baroka un klasicisma (ampīra) formas, taču pārveidotas, rustikalizētas, būtībā tautas celtniecības paraugs. Ārpus sētas plebānija, diemžēl senā ēka kopā ar visiem vēsturiskajiem dokumentiem nodega 1861. gadā, pašreizējā ir 19. gs. būve.

200 m attālumā no baznīcas atrodas **kapi**, kur senlatviešu kapu vietā 17. gs. beigās uzcelta otrā baznīca. Šīs baznīcas vieta iezīmēta ar obelisku, kas, pēc vairāku autoru domām, esot otrās baznīcas atlieka. Tikai pagasta (agrāk – Kapiņu pagasts) zinātāja Janīna Streiķe min, ka tas tomēr esot iepriekšējās baznīcas pieminekļis, ko cēlis Francis Meirulis (1819–1912). Varētu jau būt, ka viņš tikai uzskaitinājis kādu baznīcas atlieku, jo koka baznīcai jau nevarēja būt mūra fragments. Pats šī obeliska cēlājs apglabāts uz Z no tā. Kapi atrodas uzkalnā, tos aptver akmeņu

valnis ar diviem vārtiem, ko, pēc nostāstiem, cēlušī vienīgi latvieši; tie tagad pamazām aizaug. Centrālie vārti ir no šķeltiem laukakmeņiem, ar šķembu pildījumu, apkārt mūrēts ķieģeļu karkass. Otrie atrodas attālāk, pa tiem izvadīti tikai mazi bērni. Tiešām šo vārtu tuvumā dominē mazas kapu kopiņas. Vai vēl kur citur tā redzēts?

Pirmā šejienes baznīca atradās 3 km attālumā, tikai ceļš uz tās vietu ved ar likumu gar Mazajiem Bernāniem, Starodvorjes vecicībnieku baznīcu (19. gs. 80. gadi), kurai visas vecās svētbildes izzagtas, vai arī cauri (pa veco ceļu) **Kapiņu** sādžai, kas esot celta uz veciem kapiem – tā arī sādža un viss kādreizējais pagasts dabūjis nosaukumu. Līdz 1936. gadam tur bija apkāmes administratīvais un kultūras centrs. Kapiņu skola beidza darboties 70. gadu sākumā, vecā, nodegušī pagastmāja redzama tikai 90. gadu sākuma kinožurnālā, vietējais veikals tika slēgts 1997. gadā.

No Kapiņiem dodoties Aglonas virzienā, tikai 200 m no ceļa atrodas Rajecki (apm. 1894), DR virzienā no mājām – Baznīcas kalns, kur būs bijusi pirmā, 16. gs. beigās celtā koka baznīca. Te atrodas ogļu slānis (tātad nodegušas celtnes vieta), daudzi ķieģeļi, kaļķu apmetuma un mūra fragmenti, kas noteikti nevarēja būt piederējuši kādai vienkāršai zemnieka mājai. Tātad lielākā būve būs bijusi baznīca ar taislaikos parasto ķieģeļu grīdu, taču baznīca varētu būt gājusi bojā krievu cara Ivana Bargā iebrukuma laikā.

No šejienes tikai pieci interesanti kilometri līdz Aglonas bazilikai, kas būvēta vēlāk par Bērzgales baznīcu. Ceļš iet gar seno 19. gs. guļbūvi **Lučkinos**, gar apkārtnes vienīgo krucifiksu pie “Zam līpa” mājām, kur labprāt dod naktsmītnes ceļotājiem, gar spoku vietu Dziļo likņu, vienu no skaistākajiem pilskalniem, kas gan paliek nedaudz sānis – **Madelānu pilskalnu** (Madelānu pilskunga meita bija Lietuvas lielvalsts pirmā kunigaiša Mindauga sieva), Krustakalnu pirms pašas Aglonas, diemžēl tagad bez krusta.

Ne tikai svētvieta Aglona, bet arī tuvākā apkārtnē pelnījusi apmeklētāju uzmanību. Ņemsim to vērā!

UZ MASKAVU BEZ VĪZAS

Vispirms pašapziņas pacelšanai iepazīsimies ar kādu Maskavas nosaukuma skaidrojumu. Jānis Kārklīņš raksta¹, ka mācītājs Jānis Steiks (1855–1932) savulaik viņam stāstījis par latviešu senčiem: “Tie senči nāca no dienvidiem, pāri kalniem starp Kaspijas un Mello jūru. Tur ir daudz kazu. Viņi kāva tās kazas un to vietu nosauca par – Kaukazu. Gāja tālāk uz ziemeļiem un atpūtās kādā lidzenumā, kur nebija ko kaut. Krievi bēga un lāči tiem pakaļ. To vietu nosauca par – Mazkava. Tie, kas pa jūru brauca, bija izsalkuši un izkāpa malā tur, kur jau prata desas taisīt. Tās ieraudzījuši, viņi priecīgi izsaucās: “O, desa!” Tā vēl tagad sauc to pilsētu”. J. Steiks 1906. gadā Bostonā ASV izdeva laikrakstu “Dieva Sveiksme”, kur izteica daudzas īpatnējas domas par dažādu vietvārdu izcelsmi. Cerams, ka tās neviens neņems nopietni, bet uz Maskavu bez vīzas aizbraukt tiešām var – Maskavu pietiek tepat Latvijā.

Viena no Maskavām atrodas Daugavpils rajonā starp Višķu ezeru un Kalnavišķiem, tas ir vecticībnieku ciems, un ne vienīgais **Višķu pagastā**. Latvijas kartē gan minēts šis nosaukums, taču vietējie lieto citu – Moskovskoja. Kādēļ tāds vietvārds? Pirmais skaidrojums – kad krievu cars Pēteris I vecticībniekiem lika nodzīt bārdas, viņi, to paciest nespēdami, atbēguši šurp. Tieši no Piemaskavas. Otrais – 1812. gadā, atkāpjoties no uzbrūkošā franču karaspēka, te stāvējis Maskavas pulks. Maskavā atrodas 1873. gadā celta vecticībnieku baznīca, kas tagad gan ir Maskavas Vissvētās Dievmātes patvēruma pareizticīgo draudzes baznīca, viena no piecām pagasta baznīcām. Var piebilst, ka netālā Višķu katoļu baznīca celta tikai no kaltiem akmeņiem, tās ārpusē nav redzams neviens ķieģelis. No daudzajām, 19. gs. otrās

Višķu Maskava (1998)

Baznīca Maskavā (1998)

ja izteiksmīgā freska. Tēva Andreja darbi atrodami gan Krievijas Maskavā – Donas klosterī, gan Kijevā un Rīgā. Uz austrumiem no baznīcas atrodas vecticībnieku kapi, uz otru pusi šī paša ciema citos kapos tiek apbedīti pārējām konfesijām piederīgie. Maskavas ciemā ir arī senkapi, kur atrastas rotas lietas, un nesenā pagātnē uzieti neparasti, tikai 20 cm dziļi, blīvi masveida apbedījumi. Tie jau laikam ir tautas atmiņā saglabājušies mēra laiku kapi.

Ezervišķos esot dzimusi Krievijas ķeizariene Katrīna I. Nav brīnums, ka galmā un valstī tik zemas kārtas – no Lietuvas iebrakušā zemnieka Zamuela Skavronska meitas – izcelsme netika popularizēta un dzimšanas vieta tagad nav pierādāma. Bet Marta Skavronska te noteikti ir dzīvojusi. Lopu muižiņā Vasiļovā, Dinaburgas–Pēterburgas ceļa malā, brīvlaikos pie vecākiem uzturējies Rainis, bet divi no desmit bagātākajiem ASV cilvēkiem esot Višķu izcelsmes.

1999. gadā par sakoptāko pagastu Latgalē tika atzīti Višķi. 1998. gada 15. augustā pagasta centrā svētceļnieku apstāšanās un lūgšanu vietā uzstādīts krusts.

Valodniece Vallija Dambekraksta², ka sava Maskava ir arī **Naujenē** tajā pašā Daugavpils

pusē un 20. gs. sākumā, Dievmātes patvēruma baznīcas svētbildēm pēc 70. gados notikušajām 7 (!) zādzībām palikusi tik kāda piektā daļa, toties baznīcas portālu rotā dievnama pārziņa tēva Andreja (Davidova) gleznotā Pestītāja

Baznīca Maskavā (1986)

rajonā. Vietējie tagad tādu vārdu nezina, bet kartē vienīgais līdzīgais nosaukums ir Maskalāni (Bondari). Taču – vietvārdi mēdz mainīties.

Maskaveņā nokļūstam, tuvojoties Preiļiem no Līvānu puses, jau **Preiļu pagasta** teritorijā. Starp citu, vai zināt, ko nozīmē vārds “preiļis”? Pēc K. Milēnbaha tas ir – “nelūgts kāzu viesis”. Vecākās kartēs minēts pavisam cits nosaukums – Maskajāņi jeb Maskajāņi, vēlāk parādījās Maskaveņa un Maskaviņa, līdz beidzot – Moskviņo.

Kā secinājis Preiļu (un ne tika šī) rajona labs pazinējs Antons Anspaks, ciema sākotnējo nosaukumu diez vai vairs izdosies atjaunot un tāpēc būtu jālieto nosaukums Moskviņa. Te darbojās apmēram 500 cilvēku liela vecticībnieku draudze. Apdzīvotā vietā tik daudz cilvēku nemaz nav, taču – kad Preiļos nojauca vecticībnieku baznīcu, pilsētas draudze apvienojās ar Moskviņas draudzi. Tikai 1996. gadā Preiļos atklāja jaunu vecticībnieku lūgšanu namu. Moskviņas vecticībnieku baznīca, kas veltīta Dievmātes bezvainīgajai ieņemšanai un Sv. Nikolajam, būvēta 1873. gadā.

Mājas ar nosaukumu Maskava ir Valmieras rajona **Ķoņos**, cita Maskaviņa esot Ogres rajona **Meņgelē**. Nevajadzētu domāt, ka Maskava ir kāds izņēmums. Latvijā ir vairākas mājas ar nosaukumu Londona, Berlīne un Parīze. Vai senāk neskanēja lepni, kad muižnieku ballē mājastēvs varēja nevērīgi izmest: “Šo mežacūku es nošāvu pie Parīzes!”. Nav svarīgi, ka tā Parīze varbūt atradās zirga stundas brauciena attālumā. Arī daudzajos Latvijas senkapos ar nosaukumiem Krievu un Zviedru kapi nebūt nav apglabāti minēto tautību pārstāvji. Nosaukumus veido tauta, balstoties uz dažādām asociācijām un atmiņām.

Vēres

¹ Kārklīņš J. Latvijas preses karalis. Bruklina, ASV, 1962.

² Dambe V. Cik ir Rīgu, cik – Maskavu? Laikrakstā “Cīņa”, 1971, 21. aug.

Baznīca Maskavā (1998)

AUGŠZEMĒ, ASARĒ

Latvijā ir ne tikai Jūrmalas pilsētas daļa Asari, bet tālā Jēkabpils rajona nostūrī atrodas pagasta centrs Asare. Jau tuvojoties tai no Aknīstes puses, apkārtējā ainava piesaista uzmanību. Pa labi no ceļa redzama gara subglaciālās izcelsmes ieleja, kur novietojušies daudzi ezeri. Tiešām daudzi, jo šīs ielejas garums sasniedz 60 km, daļa no tās atrodas Lietuvā. Viens no lielākajiem ir **Zuju ezers** (16 ha), tam cauri tek **Dobe**, saukta arī par Susējiņu (garums 13 km), ko gan nevajadzētu jaukt ar Mazo Susēju, kas ir Daugavas, nevis Dienvidsusējas, pieteka, kā Dobe. Pa kreisi no ceļa iepretī Zuju ezeram atrodas purvainā teritorija, kas tikusi izmantota kā dabisks šķērslis, iespējams, ka netālu no Krastiņiem atradies sens nocietinājums lielceļa bloķēšanai. Tuvumā, pie Vanagu mājām, atradusies viduslaiku apmetne. Pie Vilkupes uz šī ceļa 1946. gada maijā nacionālo partizānu grupa pārsteidza un nošāva Ilūkstes apriņķa čekas priekšnieku.

1906. gadā izdotajā konversācijas vārdnīcā rakstīts: “Asares viss viducis caurmērā 500 pēdas¹ augstāks par jūru, tā kā tas Augšzemes pats augstākais apviducis”. Tiesa, Augšzemes augstienes augstākais punkts (220 m vjl.) gan ir pie Sventes.

Pagasta centrā jau pa gabalu redzams Asares luterāņu **baznīcas** torņa siluets. Pirmā baznīca te uzcelta 16. gs. otrajā pusē, tagadējā, kas līdz 1944. gadam bija Subates draudzes filiālbaznīca, celta 1821.–1823. gadā klasicisma stilā. Baznīca remontēta 1853. gadā, no šī laika arī J. Dēringa altārglezna “Augšāmcelšanās”. Ēkas gaišajā, svinīgajā interjerā labi iekļaujas arī barokālā kancele no 17. gs. pirmās puses. Logos E. Todes 1909. gada vitrāžas – uz sarežģīta ornamenta fona novietoti medaljoni ar sižetiskām kompozīcijām. Divas E. Todes vitrāžas var redzēt arī Rīgā, Domā.

Pie baznīcas altārgala redzams neliels koku pudurītis. Kā raksta Kārlis Lapiņš² – “te šaipus bijušās muižas pie baznīcas ceļa malā celts piemineklis kritušajiem partizāniem. Piemineklā celšanai 7 apkārtējie pagasti veduši akmeņus. Katrs savu akmeni.

Tie arī nostiprināti pieminekļa pamatā”. Pieminekļa atklāšanā 1924. gadā piedalījies valsts prezidents Jānis Čakste. Tas veltīts 39 Latvijas Brīvības cīņās kritušajiem Augškurzemes partizānu

Asares baznīca (1985)

Asares baznīcā (1985)

pulka (tā štābs atradies Asares pilī) karavīriem. Piemiņas vietu veidojis arhitekts Aleksandrs Birzenieks. Tika izveidots stilizēts senču uzkalniņu kaps: laukakmeņu krāvumu nosedz zemes uz-bērums, virs kura atrodas septītais akmens ar iekaltiem veltīju-ma vārdiem (plāksne ar kritušo vārdiem padomju varas gados tika paglābta baznīcā), tad kalta krusta zīme. Panākta arhitek-tūras un apkārtējās dabas vienība, pieminekļi it kā saaug ar zemi. Šo pieminekli piemin arī rakstnieks Jānis Jaunsudrabiņš³, atzīmējot, ka tai laikā no Asares muižas redzamas tikai drupas. “Pils iedalījums gan līdzīgs franču karaļpilīm, bet fasādes un galvenais balkons, ko ugunsgrēks nav aizsniedzis, tik bezgar-šīgs un ēkai nepiederīgs, ka to varēja zīmēt nevis arhitekts, bet kāds no pils īpašniekiem, kuri bijuši diezgan lieli idioti [...] ne-tālu no baznīcas vienkāršs, bet īpatnējs kara pieminekļis”.

Asares muiža piederējusi Veisiem (1569–1745), Holtejiem (1771–1832), pēdējie te saimniekoja Valteri-Vittenheimi.

19. gs. vidū celtās muižas ansamblis atrodas netālu aiz baz-nīcas, kur regulāru četrstūra pagalmu no trim pusēm ieslēdz muižas ēkas. Pils (1749) nodegusi 1926. gadā, saglabājušies tikai 19. gs. četrdesmitajos gados celto neogotisko piebūvju mūri. Muižā dzimis pianists un mūzikas pedagogs Pauls Krieviņš (1885–1972, apglabāts Cēsu Meža kapos). Šajā ēkā lauksaim-niecības biedrība “Grauds” 1924. gadā atvēra divgadīgo

Baltkalni (1985)

lauksaimniecības skolu. Palikusi viena no bijušām trim kalpu mājām (1836); muižas pārvaldnieka dzīvojamā ēka tagad tiek izmantota par Asares pagasta valdes mītņi (jau no 1866. g.), tur atrodas arī Asares muzejs, dibināts 1999. gadā. Zirgu staļļa ēkā tagad kultūras nams. Muižas kompleksā ir arī klēts (1843), augļu klēts (1853). Ceturtajā pagalma pusē koku rinda un divi vienādi tornīši, celti no ķieģeļiem. Muižas parkā dižliepa 4,5 m apkārtmērā, diķis, uz vienas no skatu perspektīvām redzams baznīcas tornis, zaļo savvaļā pārgājuši mežvītenu aristolohija, ko 19. gs. audzēja kā ārstniecisku augu. Te ir arī pazemes ejas, kas ved uz Vilkupe pusē, Emsiņu kapiem un baznīcu. “Muižas parka taka” aizved līdz Tempļa kalniņam ar lapeni. Sakoptie objekti un dabas taka, kas veidota Eiropas Kopienas finansētā projekta “Asares muižas takas kā Sēlijas reģiona dabas un kultūrvēsturiskā mantojuma daļa” ietvaros, atklāta 1999. gada pēdējās dienās.

Savdabīgs akcents ir 1886. gadā celtās spirta dedzinātavas augstais skurstenis. Pirms tam bijis vēl vecais brūzis. Toreiz Asares šnabja brūzis bija lielākais visā Augšzemē.

lauksaimniecības skolu. Palikusi viena no bijušām trim kalpu mājām (1836); muižas pārvaldnieka dzīvojamā ēka tagad tiek izmantota par Asares pagasta valdes mītņi (jau no 1866. g.), tur atrodas arī Asares muzejs, dibināts 1999. gadā. Zirgu staļļa ēkā tagad kultūras nams. Muižas kompleksā ir arī klēts (1843), augļu klēts (1853). Ceturtajā pagalma pusē koku rinda un divi vienādi tornīši, celti no ķieģeļiem. Muižas parkā dižliepa 4,5 m apkārtmērā, diķis, uz vienas no skatu perspektīvām redzams baznīcas tornis, zaļo savvaļā pārgājuši mežvītenu aristolohija, ko 19. gs. audzēja kā ārstniecisku augu. Te ir arī pazemes ejas, kas ved uz Vilkupe pusē, Emsiņu kapiem un baznīcu. “Muižas parka taka” aizved līdz Tempļa kalniņam ar lapeni. Sakoptie objekti un dabas taka, kas veidota Eiropas Kopienas finansētā projekta “Asares muižas takas kā Sēlijas reģiona dabas un kultūrvēsturiskā mantojuma daļa” ietvaros, atklāta 1999. gada pēdējās dienās.

Brīvības cīņu pieminēklis (1985)

Vecmēmeles pagasta skolotāja ģimenē dzimis gleznotājs Alfrēds Plīte-Pleita (1888–1921, Rīgā), kas bija viens no sava laika labākajiem zīmētājiem Latvijā. Uzvārds, kas radies sakarā ar kādām akmeņlauztuvēm Sējas pagastā Vidzemē, tieši Augšzemē dabūjis savu dubultojumu, jo te “i” tika izrunāts kā “ei”. 1895. gadā skolotājs ar visu ģimeni pārcēlās uz Asari par spirta dedzinātavas pārvaldnieku un grāmatvedi. Brūža pārvaldnieka ēka celta no 1899. g. līdz 1901. gadam, kad ģimene pārcēlās uz Rīgu. Skaistā Asares apkārtnē iespaidoja zēna dvēseli un de-va māksliniecisku ievirzi.

Pa labi no baznīcas fasādes atrodas bijusī smēdes ēka (1851), pie ceļu pagrieziņa – krogs, turpat arī pienotava (1849, 1959), vējdzirnavu korpuss. Kas tad vēl Asarē nav redzēts? Senāk skolas bija izvietotas biežāk nekā tagad, tāpēc, lai nokļūtu uz bijušo Asares **skolu**, pašreizējām Baltkalnu mājām, apmēram 0,5 km aiz kroga nogriežamies pa labi. Šajā ēkā skola darbojās no 1857. līdz 1877. gadam. Tā ir pamatīga mūra ēka, ar pusnošļauptu jumtgali, ar ķieģeļu mūrējumu izceltām logu apmalēm. Tās fasādes centrā atrodas galvenā ieeja ar iedziļinātu, margām atdalītu lieveni, kura priekšā divas no sarkanajiem ķieģeļiem mūrētas kolonnas. Netālu no Asares Hercoga Jēkaba **kanāls**, kas pēc Kurzemes hercoga pavēles tika rakts 1667.–1669. gadā starp Vilkupes pieteku un Eglaini, lai savienotu Daugavu un Lielupi nolūkā apiet Rīgas mītu.

Ir vērts atbraukt uz Asari!

Vēres

¹ Mūsdienu kartēs 153,1 m.

² Lapiņš K. Trīszaigžņu valsts novados. Rīga, 1936.

³ Jaunsudrabiņš J. Vasarassvētki Zemgales augstienē. Laikrakstā “Jaunākās Ziņas”, Rīgā, 1929, 23. maijā.

STĀVĒJU ORMAŅA AUGSTAJĀ KALNĀ...

*Stāvēju Ormaņa augstajā kalnā,
gaidīju rītausmu paberot zeltu
gar Saukas ezera līkšņainiem krastiem, [..]*

Tā dzejoli "Augšzemes kalnā"¹ raksta Velta Toma.

Ne jau tikai viņai un tikai rītausmā ezera krasti likušies zeltaini, arī tepat, Saukas Ķesteros dzimušais pedagogs un literatūras pētnieks Aleksandrs Dauge (1868–1937) atmiņu grāmatā² atzīmē, ka "rietošās saules staros tas mirdz, kā ar sarkanu zeltu apliets". Arī dzejnieks Andris Bergmanis 1982. gadā Saukā dzejoli "Noriet saule, pret Dievukalnu [..]"³ apdzejojis tieši saulrietu. 6,3 km garo Saukas ezeru, kas atrodas Sēlijas valnī 78,7 m vjl., vislabāk pārskatīt no kāda izkoptā skatu punkta vai skatu torņa. Turpinot A. Daugi, jāatzīst, ka no "augstumiem paveras brīnišķīgs skats pār visu Saukas ezeru, baltiem lielceļiem, mājām, muižām, mežiem, kapiem, baznīcu, pagasta namu. Visā Latvijā gan maz tik burvīgi romantisku skatu, kā šis"⁴.

Ormaņkalnā būtu jāredz ne tikai saullēkts un saulriets, bet īpaši neparasts te mēdz būt pērkona negaiss. Lūk, ko grāmatā "Trīszvaigžņu valsts novados"⁵ raksta Kārlis Lapiņš: "Patlaban pār mūsu galvām dārd pērkonis un tumšā pamale aiz ezera svītrojas zibeņotās ugunīs. Sāk gāzt lietus. Ezers nu ir pārdalījies divās daļās: vienā pusē list, otrā spīd saule! Tā ir neredzēta aina, ko mēs tagad skatām. Šī divainā un reti skaistā parādība turpinās ap 10 minūtes. Mēs esam kā hipnotizēti no šī retā skata. Brīnišķīgākais ir tas, ka lietus josla gaisa līnijā, ezera vidū, ir nogriezta kā ar nazi un vienā pusē ūdens plašums ir drūms un tumši draudošs, bet otrā tas nīrb un vizuļo saulē!" Krāšņā dabas parādība te esot vērojama daudzkārt, jo Sēlijas valnis sadala augšup kāpjošo lietus mākonī vairākās daļās, un tad arī iznāk, ka vienā pusē list, bet otrā spīd saule.

Pašreizējais Ormaņkalna skatu tornis uzbūvēts vietā, kur pirms kara atradās Vaļinieku dzirnavas, t. i. Borīšu kalnā Ormaņkalna masīva R galā. Tad skatu tornis atradās pie Ormaņu

mājām, līgošana gan notika Kņāvu kalnā – pilskalnā Dienvidsusējas krastā. Tagad pie torņa atrodas arī ērta nojume “negaisa gaidīšanai” un, to darot, var iepazīties ar akmeni iekaltajiem Antuāna de Sent-Ekziperī vārdiem.

*Pie kalna – milža kājām,
Tur domīgs pilskalns snauž:
Kurš teikas šajā pusē
Pa sēļu zemi pauž.*

Borišos (1928) savās dzimtajās mājās, dzīvojis bioloģijas doktors, vairāku grāmatu, arī šo dzejas rindu autors Fredis Zīriņš. Viņš arī sacerējis dziesmu par Ormaņkalnu. Borišu mājas var atpazīt pēc stieplēs iekārtiem putnu būriņiem. Pie ceļa Elkšņu virzienā 900 m attālumā atrodas pats Ormaņkalns, kas pa ceļas 165,4 m vjl. Pēc relatīvā augstuma (86,5 m) tas ir viens no augstākajiem Latvijā.

Imants Auziņš raksta: “Allaž mani Sauka sauc, kā uz senu kalvi – ”⁶ un tas nemaz nav sadomāti, jo stāsta, ka Saukas novads nosaukumu guvis no tauru skaņām, ar kurām briesmu gadījumā sauca kopā senos kaujiniekus. Tālu saskatāmi bija arī Ormaņkalnā degošie trauksmes signāli. Izloksņē gan vietējie saka – Ūrmaņkalns. Pēc kādas versijas tulkojumā tas esot “vientuļš vīrs”. Re kā! Tā jau likās tik latviski, ka nebūtu nemaz ko tulkot. Administratīvi jau no 1972. gada Ormaņkalns, divi pilskalni un pat daļa Saukas ezera atdota Elkšņu pagastam. Tiesa, te paliek Saukas dabas parka teritorija. Senās Saukas novadu iezīmē vēl divi nozīmīgi orientieri: tā rietumos ir lielais Saukas mežs, kas saplūst ar Zalves mežu un

Ormaņkalna skatu tornis (2001)

Skats no torņa (2001)

ievērojams ar to, ka cariskās Krievijas Kurzemes guberņas kroņa mežos pirmie mežierīcības darbi notika tieši te – pirmo reizi meža novadu 1803. gadā uzmērija flotes leitnants Golubovskis. Saukas austrumu robeža gāja pa Viesītes–Aknīstes lielceļu, pa kuru savulaik atkāpās Napoleona karaspēks. Pie šī ceļa atrodas Elkšņu pagasta centrs.

Ormaņkalna masīva nogāzē Saukas virzienā bijušās **Kalna skolas** (1868) vieta, kur palikuši vien ēkas pamati un divi skolotāja Mārtiņa Klāsona stādītie ozoli. Savulaik tur ainavu kopusi Imanta Ziedoņa grupa.

Turpat pa kreisi no ceļa skatu vieta uz Saukas ezeru, kas, kā vēsta teika⁷, radies vietā, kur meitas velējušās un nogāzies melns lietus mākonis. Visas noslikušas, izņemot vienu, kura izrunājusi ezera vārdu. Cita teika⁸ apgalvo, ka meitas mazgājušās drēbes un jaukā laikā vēl tagad varot dzirdēt mazgājam ezerā drēbes.

*“Meties še, ezeriņ:
Še būs Saukas ezeriņš”*

– Šīs rindas no teikas citējusi arī Mirdza Ķempe dzejolī “Visapkārt zaļas niedras”⁹. Par Saukas ezeru dzejojusi arī Anna Auziņa

dzejolī “te pie mums...”¹⁰. Ja ezers te ieradies no citas vietas, tad izrādās, ka tā sākotnējā atrašanās vieta “esot bijusi Jaunsēlpils Strupbrenča tīrelis, kam esot tas pats izskats, kā Saukas ezeram: tie paši likumi, krasti”.

Cita teika¹¹ vēsta par velnu, kas gribējis aizbērt ezeru, lai vieglāk tiktu pie iecerētās – Ērmaņēnu mājas skaistās meitas. Tā radušies trīs sēkļi, bet vieta, kur velns ieskrējis, gaiļa dziesmas iztraucēts, esot tā dziļākā – 9,5 m. Kā te ar sliksšanu? Kādreiz Saukas ezers esot prasījis Susējas upei: – “Ko tu darīsi? Vai tu susēsi un tecēsi uz priekšu, vai ņemsi cilvēku dzīvības arī?” Susēja dzīvības neņemšot un tecēšot uz priekšu. Ezers dzīvības tomēr ņemšot un karstā laikā vasarā te sliksstot¹².

Ezers it kā bijis diezgan “ķildīgs”, tas esot sastrīdējies ar Miņaukas ezeru¹³, Dumblī¹⁴, Stulves ezeru¹⁵, kā redzat, par katru no tiem vēsta cita teika, bet strīda iemesls gan visur vienāds – kuram no tiem visvairāk ūdens. Miņaukas ezeram 5 nosaukumi, tagad ģeogrāfi atzinuši, ka būtu jāsauc par Viņaukas ezeru – tas atrodas Rītes pagastā pie Neretas–Daugavpils ceļa. Dumblis, kas atrodas Elkšņu pagastā Sēlijas vaļņa D galā pie

Saukas ezers (2001)

Lietuvas robežas, pareizi saucams par Aizdumbles ezeru. Stulves ezeru tagad sauc par Štulva ezeru – tas atrodas Neretas pagastā. Mērīšana notikusi ar kausiņu un blēdišanos, pie tam tikai vienā teikā zadzis Saukas ezers. Bet no tā cēlies ezeriņš vai purvs Kausiņš, tepat pie Saukas ezera.

Gar Saukas ezera A malu senāk vedis svarīgākais ceļš no Lietuvas, kas Daugavu šķērsojis Sēlpils apkārtnē. Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapi un tur atrastās senlietas rāda, ka tas izmantots jau kopš Kristus dzimšanas laika. Ormaņkalna senajos kapos 1982. gadā tika veikti arheoloģiskie izrakumi, tika atklāti 87 apbedījumi, kuros atrastās monētas attiecas uz 1811.–1855. gadiem.

Netālu no bij. Kalna skolas – Arvīda Žilinska dižozols.

Nedaudz iesāņus no Saukas ceļa atrodas mācītājmuižas ēka, kurā 1869. gadā notika pirmā tautskolotāju konference. Blakus mācītājmuižai 19. gs. 70. gados celtā **Saukas skola** (t. s. Ķesterškola, dib. 1858. g.). Tās otrais stāvs uzbūvēts 1961. gadā, diemžēl 1993. gada ugunsgrēkā skola cietusi. Skolas vietā 1972. g. atklāts pieminēklis tās dibinātāja rakstnieka Jura Duges (1835–1910) dēlam, šajā skolā dzimušajam publicistam, literatūrzinātniekam un stomatologam Paulam Dugem (1869–1946). Pieminēkļa autori ir tēlniece Inese Krūmiņa un arhitekts Uldis Berķis. Mēs jau citējām Paula brāli Aleksandru Daugi, par kuru Saukā dzimušais pedagogs un kultūrvēsturnieks Mārtiņš Bruņenieks (1866–1950) rakstījis: “Lielākais, ko viņš mums mācījis un atstājis kā daļu no sevis, ir dziļākā humanitāte, otra cilvēka dabas izjūta un viņa vājību piedošana”¹⁶. 1994. gadā A. Dugem Rīgas Lielajos kapos atklāja Viļņa Titāna veidoto pieminēkli. J. Duges laikā Ķesteri bija visa novada garīgais centrs.

Saukas luterāņu **baznīca** (1827) ir jau ceturtā garīgā celtne šajā vietā. Baznīcas iekārtu darinājis Rīgas galdnieks Bernhards, bet altārglezņas (1868) autors ir Jūliuss Dēriņš no Jelgavas. Ērģeles 1866. gadā darinājis meistars F. Veizenborns. Pie baznīcas mēra kapu kalniņš.

Ceļa malā **Smiltaines kapi**. Te apbedīts Kalna skolas pirmais skolotājs Mārtiņš Klāsons, jau pieminētais Juris Dauge,

Lejas Arendzāni (2001)

pēc kura ieceres vecā akmeņu vaļņa vietā izveidots ķieģeļu žogs, Lāčplēša Kara ordeņa kavalieris Krišjānis Malcenieks (1884–1944), dārzkopis Pēteris Veinbergs, komponista Arvīda Žilinska vecāki un vecvecāki.

Uz A. Žilinska (1905–1993) dzimtajām mājām **Lejas Arendzāniem** (1904) ceļš nogriežas tūlīt aiz kapiem, gar brīvdabas pasākumu vietu. Arī mūža nogalē komponists bieži uzturējies Saukā. Dzejniece Valija Brutāne dzejoli “Ormaņkalns” priecājas: “[..] labs burvis, labs mūzikas burvis tai mīt ik vasaru Arendzānos”¹⁷. Vai zinājāt, ka viņa komponētā muzikālā komēdija “Zilo ezeru zeme” neattiecas vis uz Latgali?

Netālajās Saukas **ūdensdzirnavās** dzimis Slates virsmežniecības virsmežzinis Pēteris Vītols (1886–1970).

Mūsu ceļojums beidzas nozīmīgā vietā – bijušās **Vecsaukas muižas centrā**, kur 1923. gadā tika dibināta Saukas divgadīgā lauksaimniecības skola, tās pārzinis bija Iecavas kapsētā apbedītais Nikolajs Freimanis (1899–1980). Tagad šī ēka ir dzīvojamā māja. Saukas pagastnamu ar telpām apdrošināšanas biedrībai, ārstam, vecmātei, aptiekai, zobārstam

un izrikojumu zāli atklāja 1939. gadā. Pagastnama vietas izvēlē pirms diviem gadiem piedalījās arī Kārlis Ulmanis. To lauk to uzskatīja par lielāko lauku pašvaldības ēku Latvijā. To uzcēla būvuzņēmējs Mārcis Grundulis pēc arhitekta Jura Leimaņa projekta lokalizēta funkcionālisma stilā. 1954. gadā ēkā atklāja Saukas lauksaimniecības skolu.

Goda vietā nama priekšā divi Imanta Liča veidoti pieminēkli. Vienu no tiem – tagadējā Elkšņu pagasta Jučos dzimušajam latviešu fotogrāfijas tēvam Mārtiņam Bucleram (1866–1944) uzstādīja 1987. gadā. Tā akmens atvests no dzimto māju ganībām. Divus gadus vēlāk blakus parādījās piemiņas zīme “Fotogrāfijai 150 gadu”, kas, kā vēlāk izrādījās, bija vienīgā pasaulē, kas veltīta šai jubilejai. Te notikuši fotoamatieru salidojumi, 1993. gadā ēkā atklāts Gunāra Spīdaiņa vadītais fotogrāfijas kabinets-minimuzejs.

Krāšņa ainava paveras no skolas tuvumā esošā **Karātavu kalna**, kuru gan visbiežāk sauc par Kronkalnu. Vietējie uzskata, ka Sauka ir skaistākais novads Latvijā. Tas tiešām apsvaicami, jo cik gan vietās nedomā, ka skaistums jāmeklē visur kur, tikai ne pašu mājās.

Vēres

¹ Toma V. Maize no mājām. Rīga, 1980.

² Dauge A. Manā jaunības zemē. Rīga, 1928.

³ Bergmanis A. Patvērums. Rīga, 1989, 52. lpp.

⁴ Dauge A. Manā jaunības zemē. Rīga, 1928.

⁵ Lapiņš K. Trīszaigžņu valsts novados. Rīga, 1936.

⁶ Auziņš I. Dzīvesstāsts un 33 jaunākie dzejoļi. Rīga, 1996, 44. lpp.

⁷ LFK 861, 36.

⁸ LFK 984, 41.

⁹ Krājumā “Pār deviņi novadiņi”. Rīga, 1975, 19. lpp.

¹⁰ Auziņa A. Slēpotāji bučojas sniegā. Rīga, 2001.

¹¹ LFK 302, 1344.

¹² LFK 2049, 791.

¹³ Latviešu pasakas un teikas. Sakopojis P. Šmits. Rīga, 1937, 15. sēj., 457. lpp.

¹⁴ Turpat, 435. lpp.

¹⁵ LFK 1852, 367.

¹⁶ Laikrakstā “Padomju Daugava”, 1988, 30. jūl.

¹⁷ Krājumā “Pār deviņi novadiņi”. Rīga, 1975, 218. lpp.

CEĻINIEK, APSTĀJIES ...

Pusceļā starp Ilūkstes un Subates pilsētām, Eglaines pagastā, atrodas Sārtenes (Červonkas) kapi – kapi ar starptautisku nozīmi. To centrā piemineklis 1919.–1920. gadu kaujās kritušajiem 30 Lietuvas karavīriem, kas 1931. gadā šeit tika pārāpbedīti no Lašu, Eglaines, Pilskalnes, Bebreņu, Vecsventes, Ilūkstes un Annas muižas apkārtnes. Citi avoti gan min 26 karotājus, pat 19. Uz pieminekļa lietuviešu valodā teksts: “Ceļiniek, pasaki Lietuvai, ka mēs kritām aizstāvēdami tēviju”. 6,5 m augstā pieminekļa, kas celts 1932. gadā ar Lietuvas valsts līdzekļiem pēc tēlnieka Staša Stanišauska meta, augšā jaunavas figūra – Lietuvas simbols, kas tur rokās plāksni ar Sv. Jura bāreljeņu, pie tās kājām nokritis karavīrs ar šauteni blakus. Apakšā centrā nišā krustā sistā Kristus tēls.

Kad Eglainē nomira Konstantīns Kupšāns (1903–1989), liels bija bērinieku pārsteigums par divām automašīnām no Lietuvas ar atvadu vainagiem. Viņš, vienkāršs amatnieks, tika piegādājis būvmateriālus un vadījis pieminekļa būvdarbus, kā arī noorganizēja Nezināmā karavīra mirstīgo atlieku svinīgu izvadīšanu no Eglaines stacijas uz Kauņu, kur toreiz veidojās Nezināmā

Červonkas kapi (2001)

karavīra memoriāls. K. Kupšāns savulaik tika apbedīts pie vecākiem, Šēderes pagasta Pakapenes kapos. Tagad viņš pār-
apbedīts tūlīt aiz lielā pieminekļa. Lietuvieši 1995. gadā arī
viņam uzlika pieminekli.

Šī piemiņas vieta gadu gaitā bija apsūbējusi. 1995. gadā no-
tika atjaunotā pieminekļa iesvētīšana, kurā piedalījās, pēc avižu vē-
tējuma, ap 3000 cilvēku, arī abu valstu vēstnieki, Latvijas un Lietu-
vas karavīri kopā ar aizsardzības ministru I. Linkeviču. Pirms tās
dievkalpojuma Subates katoļu baznīcā Paņevezas bīskaps Preikšs
minējis Kristus vārdus: “Nav lielākas mīlestības par to, ja kāds at-
dod dzīvību par saviem draugiem.” Pieminekļa pakājē tika iemū-
rēts kritušo karavīru simbolisks testaments, kur teikts:

Turiet cieņā pagātni un pieminiet par nākotni kritušos, mī-
liet savu zemi un esiet ar to kopā gan priekos, gan bēdās, audzi-
niet bērnus un māciet viņiem Tēvijas mīlestību tā, lai katra pa-
audze apzinātos savas saknes un dzimtenes brīvību vērtētu tik-
pat augstu kā savu dzīvību. Jums jāzina, ka brīvības cīnītājs ir
tas, kas ik dienas to aizstāv ne vien vārdos, bet arī darbos.

Eglainē senos laikos bijis dominikāņu klosteris un baznī-
ca, bet kā vienots ciems tā veidojās no 1883. gada, kad Lašu
muižas barons pārdeva zemi 27 saimniecību izveidošanai.
1923. gadā te tika atvērta lietuviešu skola, kurā mācījās 40–
45 skolēnu, te bija arī Latviešu–lietuviešu vienības nodaļa.
Skolu 1926. gadā gan nācās pārcelt uz netālo Šēderi, jo paš-
valdība bija nolēmusi, ka tās telpas nepieciešamas policijai.
Eglainē nav dzimis tikai apgaismības nesējs Vecais Stenders –
mācītājs un rakstnieks, kuram te 1989. gadā atklāja muzeju
un tēlnieka Induļa Folkmaņa veidoto pieminekli. Te dzimu-
ši vai bērnību pavadījuši vairāki ievērojami lietuvieši – Rīgas
Medicīnas institūta profesors Dominiks Kalvelis (1903–
1988), Latvijas universitātes profesors Pēteris Ķiķauka (1886–
1967), mākslinieks grafiķis Romas Viesula (1918–1986, līdz
1956. gadam Veselauskas). Lašu vecajos kapos Eglainē ap-
glabāti divi agrā bērnībā mirušie Raiņa brāļi, tikai kapī pali-
kuši neiezīmēti. Abi dzimuši krogā tepat preti Červonkas ka-
piem. No krōga gan saglabājušies tikai atsevišķi mūri. Par

Raiņa apdzejotās Mēness meitiņas prototipu mēdz uzskatīt ne tikai Kārdzabas kapsētā apglabāto Olgu Kliģeri (1898–1990), kura Rīgā trīs vietās pēc kārtas dzīvoja kopā ar Raini un Aspaziju. Tā ir arī Lašu vecajos kapos apglabātā Ida Apsāne, kura draudzējās ar Raini. Pie viņas kapa tiek rīkoti dzejas dienas pasākumi. Tas noticis laikā, kad Raiņa tēvs rentējis Prodes muižu. Lašu jaunajā kapsētā trīs pazīstamā lietuviešu tēlnieka Roberta Antina veidoti kapa pieminekļi mātei un diviem viņas brāļiem – Fricim un Kārlim Zvejniekiem.

Latvijā ar Lietuvu saistītu vietvārdu nav daudz – Preiļu pagastā ir Lietavnieki, kurus gan mēdz saukt par Litavniekiem. Netālu no Anikšiem Lietuvā ir *Latavenai*, kur tek *Latavas* upīte, Šventojas pieteka. Lietuviešu valodnieks K. Būga uzskata, ka *Late* ir sens nosaukums mazai upītei aiz Lietuvas robežas, kur dzīvojuši latvieši. J. Stradiņš pieļauj, ka tur tiešām kādreiz varējusi būt robeža starp sēļiem un lietuvjiem. Bet šo Šventoju nejauksim ar citu Šventojas upi (Sventāju), Palangas tuvumā, kas vēl pašlaik 34 km garumā ir Latvijas un Lietuvas robežupe.

Lai arī savulaik zemgaļu zemes tika sadalītas ar Kauņas un Kurzemes guberņu robežu, ir bijuši robežstrīdi un teritoriju maiņas – lai atceramies kaut vai to, ka no 1819. līdz 1921. gadam Palanga (Lietuvas teritorijā tā bija visā tās valstiskuma periodā līdz pat pievienošanai Krievijai 1795. gadā) piederēja Latvijai (līdz 1. pasaules karam Kurzemes guberņai) un, lai Lietuvai rastu pieeju pie jūras (Klaipēdu, senāk sauktu par Mēmeli, Lietuva atguva tikai 1923. gadā), samainīta ar Aknīstes un Brunavas pagastiem. Latvijai toreiz pēc Dž. Simpsona, starptautiskā arbitra, lēmuma tika atstāta arī etniski raibā Ilūkstes apkārtnē. Raibi gājis mūsu brāļu tautai lietuvjiem, ja vēl ņemam vērā to, ka Lietuvas galvaspilsēta vienulaik bijusi Kauņa, jo Viļņa tad izrādījās ārzemēs – Polijas teritorijā.

Pie Aknīstes Skārdupītēs muzejs veltīts Mikēnu dzimtai, kas pasaulei devusi četras personības, to skaitā izcilo tēlnieku Jozu Mikēnu (1901–1964), kura darbs skatāms pat Ženēvā

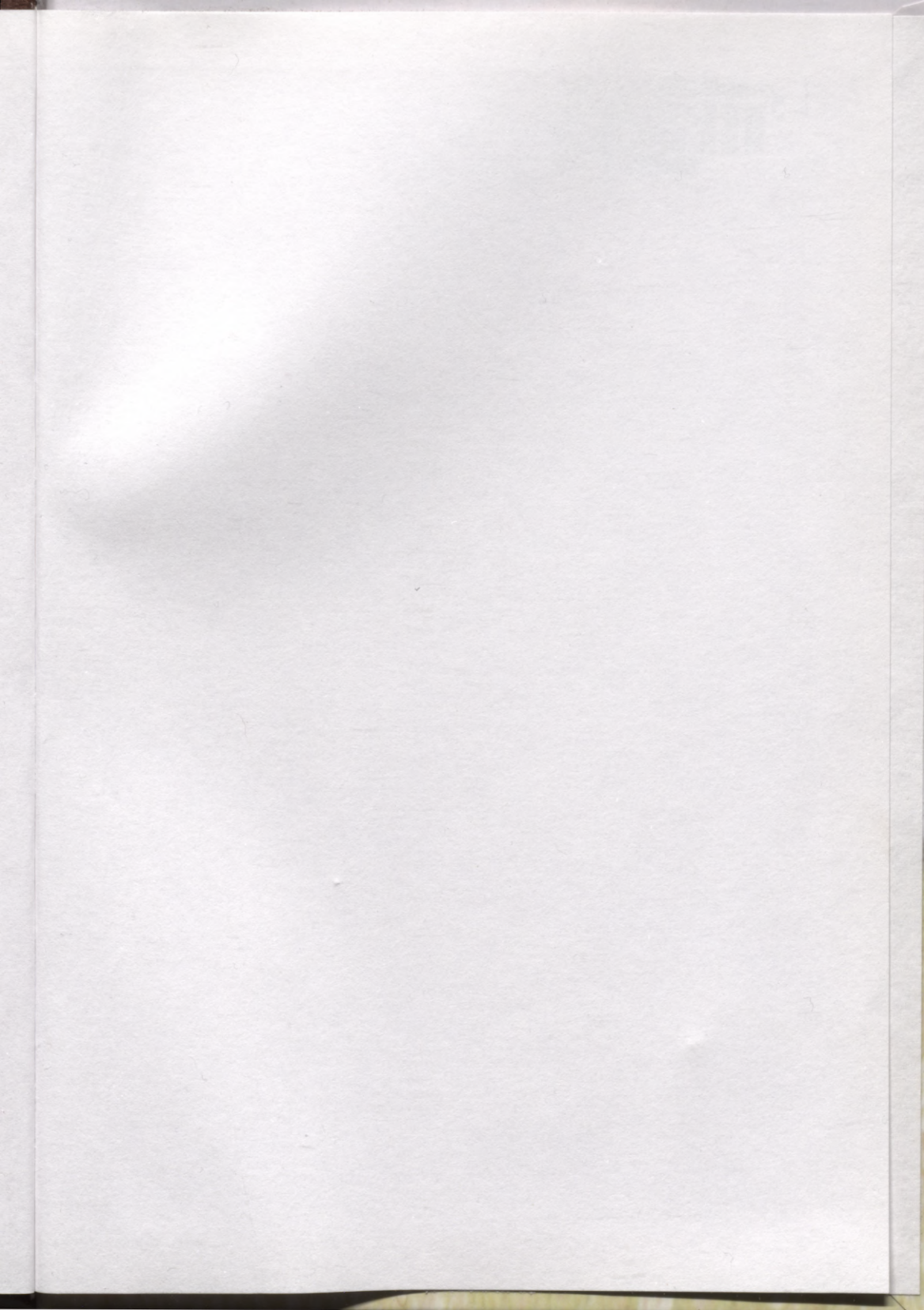
pie ANO mītnes. Šo ekspozīciju veidojusi Aknīstes pašvaldība kopā ar Lietuvas Valsts muzeju.

Kā skatīsimies uz Lietuvas pusi? Vai taisnība dzejniekam Olafam Gūtmanim, kas dzejolī "Ekskursija pa Lietuvu" krājumā "Pēdu puķes" (Rīga, 1987) raksta:

*Šī līdzība ir tikai malds un vēlēšanās
Ko savu saskatīt, kur viss ir citu
Līdz smilgai pļavā, bezdelīgai gaisā
Un krāsām, atspoguļotām dvēselē...*

Stāstījumu gribu beigt ar Raiņa domu – nav vienaldzīgi mums, latviešiem, zināt tuvi lietuviešu dvēslī; liktens liks dvēslēm saplūst. Labi, ka tas notiktu miera un laimes laikā...

Lg. 3.75

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0306089968

2006-4

233

Grāmata "Neiepazītā Latvija" tapusi gan autora izpētes braucienu rezultātā, gan arī apkopojot savākto kultūrvēsturisko materiālu. Tā nozīmīga ar to, ka pievērš uzmanību parasti nepamanītiem faktiem, tautas celtniecības un citiem objektiem. Grāmata dod lasītājam vērtējuma pieredzi un iespēju saskatīt ko ievēribas cienīgu arī ikdienā tuvumā esošajā, pierastajā un tāpēc pienācīgi nenovērtētajā. Šāda izpratne veicinātu Latvijas kultūrvides saglabāšanu un sakopšanu.

Sigurds Rusmanis